Ronaldo Munck

Emeğin Yeni Dünyası

Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma

Kitap YAYINEVİ

KİTAP YAYINEVİ – 12
İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ - 4

EMEĞİN YENİ DÜNYASI
KÜRESEL MÜCADELE, KÜRESEL DAYANIŞMA / RONALDO MUNCK

ÖZGÜN ADI
GLOBALIZATION AND LABOUR, THE NEW 'GREAT TRANSFORMATION'

GLOBALIZATION AND LABOUR WAS FIRST PUBLISHED IN 2002 BY ZED BOOKS LTD.
© 2002, RONALDO MUNCK
© 2002, KİTAP YAYINEVİ LTD.

İSTANBUL TELİF HAKLARI AJANSI ARACILIĞIYLA SATIN ALINMIŞTIR.

ÇEVİREN
MAHMUT TEKÇE

DÜZELTİ
NURETTİN PİRİM

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.

1. BASIM
OCAK 2003, İSTANBUL

ISBN 975-8704-17-6

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
CİHANGİR CADDESİ, ÖZOĞUL SOKAĞI 20/1-B
BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
T: (0212) 292 62 86 F: (0212) 292 62 87
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Emeğin Yeni Dünyası

Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma

RONALDO MUNCK

Çeviren
Mahmut Tekçe

Kitap Yayınevi

İçindekiler

Tablolar Listesi 7
Kısaltmalar 8
Önsöz 11

I. Küresel Ölçekte Emek 15
Dönüşümler 15
Küresel Emek Gücü 21
Küresel Toplumsal Hareket mi? 28
Aşağıdan Küreselleşme mi? 34

II. 'Altın Çağ' 40
Yeni Kapitalizm Modeli 40
Fordizm ve Refahçılık 47
Yeni Uluslararası İşbölümü 55
Modelin Krizi 62

III. Küreselleşme Çağı 70
Laf Kalabalığının Ardındaki Gerçekler 70
Sınırlar ve Çelişkiler 78
Emeğin Merkezî Konuma Yükselişi 85
Ortaya Çıkan Sorunlar 91

IV. Kuzey İşçileri 99
Esnek Finansal Kapitalizm 99
Bölgeselleşme 105
Doğu Kapitalizmi 111
Fordizm Sonrası mı? 117
Sendikaların Yeniden Biçimlenmesi 124

V. Güney İşçileri 132
Yui'den Küreselleşmeye 132
Kayıt Dışılaşma 138
Dünya Genelinde Çalışan Kadınlar 144
Sendikaların Tepkileri 150
'Sosyal Şart' Tartışması 157

VI. 'Eski' Enternasyonalizm 164
Milliyetçilik ve Enternasyonalizm 164
Sendikal Emperyalizm 169
Eşit Güçler 175
Kalkınma Dayanışması 180

VII. 'Yeni' Enternasyonalizm 185
Geçiş Dönemindeki Sendikalar 185
Sendikalar ve Diğerleri 190
Küresel Kalkınma 196
Yerel ve Küresel 201

VIII. Sonuçlar ve Olasılıklar 207
Yeni Düzen 207
Rekabetin Ötesi 214
Gelecekte İş 219
Yeniden Keşfedilen Emek 224
Kaynakça 230
İnternet Kaynakları 241
Dizin 243

Tablolar

1.1 Dünya işgücündeki büyüme 22

1.2 Dünya işgücünde kadınlar 24

2.1 Fordizmin çeşitleri 49

4.1 Fordizm ve sonrası 118

5.1 Sendika yoğunluğu 156

7.1 İşçilerin eylem repertuarları, 1650–2000 195

Kısaltmalar

Afl-Cio	Amerikan İşçi Federasyonu – Sanayi İşçileri Örgütü
Aifld	Amerikan Özgür İşgücü Gelişimi Enstitüsü
Bit	Bilgi ve İletişim Teknolojisi
Bm	Birleşmiş Milletler
Caw	Kanada Otomobil İşçileri Sendikası
Cosatu	Güney Afrika Sendikalar Konseyi
Cut	Birleşmiş İşçi Merkezi
Çuş	Çokuluslu Şirket
Dtö	Dünya Ticaret Örgütü
Etuc	Avrupa Sendika Konfederasyonu
Ewc'ler	Avrupa İş Konseyleri
Fosatu	Güney Afrika Sendikalar Konfederasyonu
Gatt	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
Gke'ler	Gelişmiş Kapitalist Ekonomiler
Gsyih	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
Icem	Uluslararası Kimya, Enerji, Madencilik ve Genel İşçi Sendikaları Federasyonu
Icf	Uluslararası Kimya İşçileri Federasyonu
Icftu	Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu
Ilo	Uluslararası İşçi Örgütü
Imf	Uluslararası Para Fonu
Imf	Uluslararası Maden İşçileri Federasyonu
Iuf	Uluslararası Gıda İşçileri Sendikası
İis	İthal İkameci Sanayileşme
Jit	Tam zamanında (just-in-time)
Kobi	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
Kse	Kızıl Sendika Enternasyonali
Mercosur	Güney Yarımküre Ortak Pazarı
Nafta	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
Opec	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

SEWA	Serbest Meslek Sahibi Kadınlar Birliği (Hindistan)
SID	Genel İşçi Sendikası (Danimarka)
STB'LER	Serbest Ticaret Bölgeleri
STÖ	Sivil Toplum Örgütü
TUC	Sendikalar Kongresi (İngiltere)
TWN	Üçüncü Dünya Ağı
UAW	Amerikan Birleşik Otomotiv İşçileri
UMS	Uluslararası Meslek Sekreterliği
UTÖ	Uluslararası Ticaret Örgütü
UÜŞ	Uluslarüstü Şirket
VTSIOM	Rusya Kamuoyu Yoklaması Araştırma Merkezi
WCC'LER	Dünya Şirket Konseyleri
WCL	Dünya İşçi Konfederasyonu
WFTU	Dünya Sendikalar Federasyonu
YSÜ'LER	Yeni Sanayileşen Ülkeler
YUİ	Yeni Uluslararası İşbölümü

Yazar Hakkında

Ronaldo Munck, Liverpool Üniversitesi'nde Siyasi Sosyoloji Profesörü, Küreselleşme ve Sosyal Dışlanma Birimi Başkanıdır. Güney Afrika'daki Durban-Westville Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün ırk ayrımcılığı rejimi sonrası ilk Bölüm Başkanı olmuştur. Ayrıca uzun yıllar Kuzey İrlanda'daki Ulster Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmıştır. Emek konulu eserlerinin bazıları şunlardır: *The New International Labour Studies* (Zed Books, 1988), Argentina: *From Anarchism to Peronism. Workers, Unions and Politics,* 1855-1985 (Zed Books, 1987), *Labour Worldwide in the Era of Globalization: Alternative Union Models in the New World Order* (1999, Peter Waterman ile birlikte). Konu üzerine son eserleri arasında *Marx@2000: Late Marxist Perspectives* (Zed Books, 2002) ve *Critical Development Theory: Contributions to a New Paradigm* (Zed Books, 1999, Denis O'Hearn ile birlikte) sayılabilir. Ronaldo Munck halen Latin Amerika'da emek esnekliği ve işçi örgütleri üzerine araştırma yapmaktadır.

Önsöz

Bugün içinde yaşadığımız hızlandırılmış, küreselleştirilmiş postmodern dünyada bir kargaşa ve belirsizlik dönemine, kısacası bir dönüşüm sürecine girmek üzereyiz. Bu her ne kadar iktisadi güçlerin açığa çıkardığı bir değişim süreci de olsa aynı zamanda büyümekte olan bir toplumsal çekişmenin de göstergesi. Bundan on yıl kadar önce sosyalizmin gözlerimizin önünde adeta buharlaşmasına tanık olduk ve küresel kapitalizmin liderleri tarafından ilan edilen dünya düzeni de en az bin yıl sürecek gibi görünüyordu. 'Küreselleşme' söylemi, gülünç denebilecek 'Başka Yolu Yok' sloganının bir süreliğine de olsa anlamlı sayıldığı yeni düzenin ayrım gözetmeden bütünleştiren mantığıyla gayet iyi uyuşuyor gibiydi. Ne var ki Berlin Duvarının 1989'da yıkılışının üzerinden henüz on yıl geçmişken, 1999 yılı sonunda Seattle'da yapılan Dünya Ticaret Örgütü zirvesinin baskına uğraması yeni bir mantığın gün ışığına çıkışının da habercisiydi. Küreselleşen neoliberalizm güçlerinin arasında kendine yer edinmeye çalışan, 'aşağıdan gelen' bir alternatif küreselleşme daha vardı. Bu kitabın amacı küreselleşme çağındaki işçilerin ve işçi örgütlerinin öyküsünü anlatmak ve bunların kapitalist küreselleşmeye alternatif olabilecek demokratik bir küreselleşme yaratma potansiyellerini ortaya koymaktır.

Birinci bölümde çağımızın en çarpıcı dönüşümlerinden bazıları, örneğin dünyanın bütünleşmesiyle birlikte ulus-devletin gerileyişi ve Batı'nın Brezilyalılaşması (ya da Üçüncü Dünyalaşması!) inceleniyor ve mevcut durum gözler önüne seriliyor. Günümüzde küresel bir işgücü ortaya çıkmakta ve işçiler hiç olmazsa potansiyel bir yeni (aslında eski) küresel toplumsal hareket başlatmakta. Seattle sonrası ortaya çıkan bu 'aşağıdan gelen' küreselleşme hareketi nelere gebe ve işçilerle işçi örgütlerinin bu süreçte ne gibi bir rolleri olabilir?

'Yeni' küresel kapitalizmi anlayabilmek için geriye dönüp savaş sonrası kapitalizmin Altın Çağına bakmamız gerekiyor. Bu dönemde Fordizm hem bir üretim biçimi hem de kapitalizmin kurallarını belirleyen bir

sosyal düzen olarak karşımıza çıkıyor. Altın Çağ, bir zamanlar tarıma ya da doğal kaynaklara dayalı olan ekonomilerin hüküm sürdüğü Güney'de imalatın yükselişe geçmesiyle birlikte 'yeni' bir işbölümünün de ortaya çıktığı bir çağdı. Bu modelin 1960'ların sonlarına doğru çıkmaza girmesi beklendiği gibi kapitalizmin çöküşüne değil, aksine 'küreselleşme' adı altında 1980'lerde yeniden doğuşuna yol açtı.

Üçüncü bölümde küreselleşme çağını tüm yönleriyle incelemeyi ve 'cafcaflı laf kalabalığının' ötesine geçerek bu yeni egemenlik söyleminin ardında yatan karmaşayı ve çelişkileri anlamayı amaçlıyoruz. 1980'lerde sesi soluğu çıkmayan işçi örgütlerinin 1990'dan bu yana yeni düzene karşı seslerini yükseltmeye başladıklarını görmekteyiz. Bu süreçte göz önünde bulundurmamız gereken pek çok 'mesele' var; dünya çapında işgücünün 'esnekleştirilmesi' ve 'feminizasyonu'nun yanı sıra dünya ticaret anlaşmalarında işçi haklarına yer vermenin artıları ve eksileri üzerine sürüp giden 'sosyal şart' tartışmaları da bu meseleler arasında. Söz konusu tartışmalar, Kuzey'deki ve Güney'deki iş gücü arasında var olan ve zamana meydan okuyan farklılıkların çarpıcı bir göstergesi.

Dördüncü bölümde, küreselleşme çağı boyunca görece zengin Kuzey ülkelerindeki işgücünün durumunu ve bu ülkelerdeki sosyal dinamikleri ana hatlarıyla ele alıyor. Ayrıca yeni esnek finansal kapitalizmle birlikte kimi zaman göz ardı edilen bölgeselleşme konusunu mercek altına alıyor. Bunu yapabilmek için Fordizm sonrası yeni işgücü süreçlerini ve bu döneme damgasını vuran sermaye birikimci sosyal rejimleri incelemek gerekiyor. Bu, aynı zamanda sosyalizmin çöktüğü ve Doğu'nun kapitalist Kuzey'le yeniden birleştiği (ya da birleşmeye çalıştığı) bir dönem. Dünyadaki bu tarihsel dönüşümün olası sonuçları henüz bilinmese de son on yıl içinde Kuzey'deki sendikaların yeniden şekillendiğini gözlemliyoruz.

Beşinci bölümde ele alınan konular ve gözlemler küresel Güney'e, yani dünyanın bir zamanlar Üçüncü Dünya olarak adlandırılan bölümüne yöneliyor. Burası, 'standart dışı' istihdamın hüküm sürdüğü başlıca 'kayıt dışılaşma' (ya da Brezilyalılaşma) bölgesi. Ne var ki tüm dünyadaki kadın işçiler bu işgücü rejimini savunmakla kalmayıp Güney'deki küreselleşmeye yanıt olarak ortaya çıkan en yenilikçi sendikal hareketlerin de merkezin-

de yer aldılar. Bu bölümde yeniden Seattle sonrası tartışmaların ana konusu olan ve Güney'de pek çoklarının Kuzey piyasalarının ileri sürdüğü bir korumacı tedbir olarak gördükleri 'sosyal şartı' ele alıyoruz.

Küreselleşme çağını Kuzey'deki ve Güney'deki işçiler açısından inceledikten sonra sıra işçilerin uluslarüstü dayanışma ağları kurma ve eyleme geçme girişimlerini incelemeye geliyor. İşçi hareketi 19. yüzyılda enternasyonalist bir hareket olarak doğmuştu; 21. yüzyılda da küreselleşme yanlısı bir hareket olarak yeniden doğabileceğinin işaretlerini alıyoruz. Altıncı bölüm, küreselleşme öncesi 'eski' enternasyonalizmi değişik yönleriyle ele alırken Batı'da ulus-devletlerden oluşan bir dünyanın şekillenmesiyle birlikte ortaya çıkan enternasyonalizmin izlerini sürüyor. Ayrıca Güney'deki işçilerin maruz kaldığı sendikal emperyalizm uygulamalarını eleştirel bir bakış açısından inceliyor. 1970'lerde bazı uluslararası sendikalar tarafından yürütülen, uluslarüstü şirketlerle 'eşit kuvvette' bir emek gücü oluşturma kampanyaları ve Güney Afrika örneğinde görüldüğü gibi 'kalkınma dayanışması' kavramı, bu bölümde öne çıkan diğer konular.

Yedinci bölümde 'yeni' enternasyonalizmi, yani kararlı bir şekilde ulus-devletin sınırlarının ötesine geçen küresel dayanışma uygulamalarını ele alacağız. Küreselleşmenin önümüze koyduğu engeller nelerdir ve alternatif bir sosyal gündem nasıl yaratılabilir? Küresel bir dayanışma oluşturabilmek için cinsiyet ayrımcılığı, çevre ve insan hakları konularında faaliyet gösteren 'yeni' toplumsal hareketlerle emek arasında nasıl bir etkileşim kurulabilir? Kalkınma dayanışmasından (altıncı bölüm) bir analiz ve eylem çerçevesi olarak küresel kalkınmaya geçeceğiz. Son olarak, neoliberal küreselleşmeye karşı bir direnç oluşturan yerel ve küresel arasındaki karmaşık ilişkiler nelerdir?

Sekizinci bölüm, küreselleşme sürecinin ve bu sürecin girmekte olduğumuz dönemde getireceklerinin emek açısından olası sonuçlarını inceliyor ve şu soruların yanıtlarını arıyor: İçinde yaşadığımız 'yeni düzen' hangi temeller üzerine kuruludur ve bu düzenin çelişkileri nelerdir? Eğer statükoya bir alternatif getirebileceğimize inanıyorsak, 'rekabetin ötesindeki' bu hayat neye benzeyecek? Dünya işçilerini nasıl bir gelecek bekliyor? Emek dünyası ne gibi sosyal dönüşümlere gebe? Küreselleşme

çağında bir yandan emek yeniden keşfedilirken, öte yandan emek dünyası da kendi kendini yeniliyor. Bu son bölümde küreselleşmenin sosyal, siyasal ve kültürel anlamda tüm dünya işçilerinin yararına olacak şekilde demokratikleştirilmesinin gerekliliğine eğiliyoruz. Dünya tarihindeki bu ikinci büyük dönüşümün başarıyla tamamlanabilmesi için bunu gerçekleştirmek zorundayız.

Birinci Bölüm

KÜRESEL ÖLÇEKTE EMEK

Küreselleşme, Karl Polanyi'nin (Polanyi, 1957) sanayi kapitalizminin yükselişiyle yaşanan kitlesel değişimleri tanımlarken kullandığı çarpıcı terimle, çağımızın 'büyük dönüşüm'ü olmaya aday görünüyor. Biz de bu giriş bölümünde Batı'nın 'sınırsızlaşması' (ulus-devletin çöküşü) ve 'Brezilyalılaşması' (kayıt dışı emek piyasasının yükselişi) gibi bu büyük dönüşümün bazı önemli boyutlarını ele alacağız. Ardından, yükselmekte olan yeni küresel emek gücünü inceleyeceğiz; zira küreselleşmenin başlıca özelliklerinden biri de üretken olması ve her şeyden çok işgücü üretmesidir. Ne var ki işgücü sermaye gibi hareketli olmadığından, işgücü artışının küresel çapta bir emek piyasasına yol açıp açmayacağı da tartışılmalıdır. Bu bölümün üçüncü kısmı, emeğin küresel çapta bir toplumsal hareket olarak ortaya çıkışını konu alıyor. Emek hareketi, neoliberalizm karşısındaki yenilgisinin ardından 'küllerinden doğarak' yeni bir uluslarüstü demokratik güç oluşturmakta mıdır? Son olarak, uluslarüstü şirketlerce yürütülen ve serbest piyasa kuralcılığı tarafından meşrulaştırılan 'yukarıdan' küreselleşmeye karşı doğan 'aşağıdan' küreselleşmenin özelliklerini inceleyeceğiz. Seattle sonrası dayanışma, Polanyi'nin öngörülerini geliştirecek biçimde küresel kapitalizme eşit kuvvette bir güç yaratabilecek mi?

Dönüşümler

Karl Polanyi değeri pek anlaşılamayan klasiği *The Great Transformation* (Büyük Dönüşüm) (Polanyi, 1957) İkinci Dünya Savaşı sırasında, piyasa ve toplum arasındaki ilişkilerden (sadece bir sosyalist olarak değil, bir Hıristiyan olarak da) duyduğu kaygının sonucu olarak kaleme almıştı. Polanyi'ye göre, kendi kurallarına göre işleyen piyasa fikri bir anti-ütopyaydı; bu kurum, 'toplumun insani ve doğal özünü yok etmeden uzun süre yaşayamazdı' ve kontrol edilmediği sürece 'insanoğluna fiziksel zararlar verir, çevresini de çöle çevirirdi' (Polanyi, 1957: 3). Günümüzde serbest piyasayı düstur edinen Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) ve piyasa için 'özgürlük'

isteyen neoliberal iktisatçılara Polanyi'nin uyarılarını hatırlatmakta fayda var. Polanyi aynı zamanda toplumun kendini korumak için önlemler aldığını da düşünüyordu. 'Çift yönlü hareket' dediği bu duruma göre, serbest piyasa ilkeleri yayıldıkça bunlara karşı bir güç olarak toplumu koruma amaçlı sosyal düzenlemeler de ortaya çıkıyordu. 'Toplumun dokusunu tehdit eden bir çözülme' (Polanyi, 1957: 130) yaratan iktisadi sisteme karşı ortaya çıkan sosyal karşı hareket, 'insanın ve doğanın korunmasını amaçlayan sosyal koruma ilkesi'ne (Polanyi, 1957: 132) dayanıyordu. Bugün, Polanyi'nin toplumsal dönüşümün dinamiği anlayışını geliştirmesinin üzerinden elli yıldan fazla bir zaman geçmişken, ortaya koyduğu fikirler her zamankinden daha geçerli görünüyor. 'Serbest' piyasalara olan taleple asgari toplumsal birlikteliğe olan ihtiyacın nasıl bağdaştırılabileceğini sorgulayan 'Polanyi sorunu', küreselleşmenin meyvelerini toplayan kesimin karşısındaki en güncel sorunlarından biri. Küreselleşme karşıtları ise Karl Polanyi'nin altını çizdiği bu sorunun getirdiği çelişkilerin pek de farkında olmamalarına karşın fazlasıyla kötümserler.

Polanyi'nin bahsettiği 'büyük dönüşüm', 'üretim aletlerinin mucizevi denebilecek ölçüde ilerlediği, [ancak] halktan insanların yaşamında kökten bir sarsılmaya neden olan' (Polanyi, 1957: 33) 18. yüzyıl Sanayi Devrimiydi. 21. yüzyıla girerken yaşadığımız, Küreselleşme Devrimi diyebileceğimiz bu olay ise, benzer şekilde, kapitalizmin mucizevi bir ilerlemesiyle birlikte dünya çapında sıradan insanların hayatlarında meydana gelen büyük bir sarsıntı olarak tanımlanabilir. Polanyi'nin zamanında, kendi kurallarına göre işleyen piyasayı yaratan devletin ta kendisiydi. Yine Polanyi'nin zamanında, önemli bir karşı hareket, 'piyasanın yıkıcı etkilerinden doğrudan doğruya zarar gören... çalışan sınıfların... koruyucu yasama, kısıtlayıcı cemiyetler [yani sendikalar] ve diğer müdahale araçlarını kullanarak' (Polanyi, 1957: 132) desteğini alıyordu. Böylece küresel düzeydeki en hararetli tartışma konularından birine geliyoruz: DTÖ'nün serbest ticaret ilkeleri, ticaret yapan ülkelerdeki işçilerin temel haklarını koruyacak olan bir 'sosyal şart'la kısıtlanmalı mıdır?

Günümüzün uluslararası sendika liderleri, ticaret anlaşmalarının serbest piyasa ilkelerine olan bağlılığını protesto ederken bu anlaşmalara

bir 'sosyal şart' ekleyebilmenin yollarını arıyorlar. Ne var ki 1970'lerden beri sendikaların piyasanın serbestçe işleyişini baltalamak için her yola başvuran 'korumacı' kurumlar olduğunu iddia eden neoliberal iktisatçılar karşısında seslerini fazla yükseltebildiklerini söyleyemeyiz. Bununla birlikte Polanyi, emeğin başka hiçbir metaya benzemediğini, aksi takdirde daha yüksek bir fiyat elde etmek için sürekli grev yapması gerekeceğini görebilmişti. Polanyi, 'sosyal yasaların, çalışma yasalarının, işsizlik sigortasının ve özellikle işçi sendikalarının' temel işlevinin 'insan emeğiyle ilgili olarak arz ve talep yasalarına müdahale etmek ve emeği piyasanın yörüngesinden çıkarmak' (Polanyi, 1957: 177) olduğunu iddia ederken hiç de lafını sakınmaz. Bu, irdeleyecek olduğumuz bir başka konu: 1999 sonunda Seattle'daki DTÖ toplantısını karıştırmayı başaran emek, çevre ve diğer konularda faaliyet gösteren toplumsal hareketlerin protestolarının hegemonya karşıtı mantığı. Kuşkusuz bizden çok farklı bir dönemde yaşamış olan Polanyi bu konuda bize ancak ilham verebilir; onun dönemiyle içinde bulunduğumuz çağ arasındaki iki önemli farkı, yani Batı'nın 'sınırsızlaşmasını' (ulus-devletin çöküşü) ve 'Brezilyalılaşmasını' da (kayıt dışı emek piyasasının yükselişi) şimdi inceleyeceğiz.

Bir zamanlar kapitalizmin büyük şirketleri, ulusal çıkarlarla sıkı ilişkiler içinde varlıklarını sürdüren 'ulusal kahramanlar' olarak görülüyordu. Charles Wilson'un 1953 yılında 'Ülkemiz için iyi olan General Motors için de iyidir, ve bunun tersi de geçerlidir' (Reich'tan alıntı, 1992: 48) sözünde yadsınamaz bir gerçek yatar. İktisadi milliyetçiliğin bu ilkesi 20. yüzyıl hükümetlerinin yönetim anlayışlarında baskın bir yer tutarken Kuzey'in refah devleti sistemi egemen hale geldi. Uluslar uluslarla rekabet ediyordu ve bu savaştaki piyadeleri işçilerdi. Günümüzdeyse durum farklı. Clinton yönetiminde Çalışma Bakanı olarak görev yapan Robert Reich'a göre artık tüm dünyada 'ulusal kahramanların dünyanın her yerinde tek bir ulusa bağlı olmayan küresel ağlar haline geldikleri' (Reich, 1992: 131) bir eğilim belirmekte. Örneğin çok övünülen 'Amerikan' şirketi günümüzde kısmen Japon kontrolünde ve şirketin çıkarları da bağlı olduğu dünya çapındaki şirketler ağının çıkarlarıyla ortak doğrultuda. Bu temel iktisadi dönüşüm basitçe 'dünyanın neresinde olursa olsun kim işleri en iyi ya da

en ucuza yapıyorsa ulusal tasarrufların artarak o yöne aktığı' (Reich, 1992: 133) anlamına geliyor. Sadece 'ulusal rekabetçilik' kavramı değerini kaybetmekle kalmıyor, aynı zamanda ulus-devlet kavramının kendisi de sorgulanıyor.

David Held ve çalışma arkadaşlarının 'İktisadi, sosyal ve siyasi aktiviteler dünya çapına yayıldıkça, öncelikli olarak ya da tamamıyla bir ülkenin ilkeleri doğrultusunda örgütlenme özelliklerini de yitirdiler' (Held vd, 1999: 27-8) iddiası oldukça inandırıcıdır. Küreselleşme, ya da temel iktisadi alandaki şekliyle büyük şirket, gerçekten de siyasi sınırların ötesine geçerek sınırsızlaşmaya yol açmıştır. Şirketlerin belirli ulus-devletlerde merkezleri olsa bile iktisadi mantıklarının bu toplumlarla bağı yoktur. Şüphesiz bu sınırsızlaşmanın en uç noktasına ulaştığı durum, finansal işlemlerin maddi iktisadi süreçlerden ayrıştığı çağdaş kapitalizmin 'finansallaşması' sürecinde ortaya çıkar. Parayı yönetenler nerede olurlarsa olsunlar yatırımları için en iyi getiriyi ararlar ve bunu yaparken neden olabilecekleri siyasi etki ve sonuçlar onları ilgilendirmez. Ne var ki, küreselleşmenin pek çok sürecinde de olduğu gibi, karşı eğilimler de vardır. Şehirlerin ve bölgelerin küreselleşmeyi yeniden tartışmaya açtıkları 'yeni' yerelcilik ve 'yeni' bölgeselcilik, 'yeniden sınırlanma'nın örneklerinden biridir. Kültürel düzeyde de, kozmopolit küreselleşmeye karşı sınır içi bağların yeniden ortaya çıkışına ve yerli olana dönüşe tanık olduk.

Yeni kapitalizmin yarattığı genel eğilimlerin bir diğeri de 'Brezilyalılaşma' olarak tanımlanan, Güney'e özgü üretim kalıplarının ve toplumsal ilişkilerin Kuzey'in gelişmiş sanayi toplumlarına yayılmasıdır. Ulrich Beck, 'Batının toplumsal yapısı, Güney halklarının işlerindeki ve hayatlarındaki farklılaşma, belirsizlik ve güvensizlikle tanımlanabilen yamalı bohçaya benzemeye başladı' (Beck, 2001: 1) der. Beck bu analizini geçici, güvenlikten yoksun ve 'kayıt dışı' işgücünün Kuzey'in şehirlerine yayılmasına dayandırır. Bu durum, geniş ölçüde toplumsal yıkım yaratan ve küreselleşme süreci sonucu olarak dizginlenemez hale gelen neoliberal serbest piyasacı ütopyanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 'Brezilyalılaşma'dan kastımız Brezilya'da ve Güney ülkelerinin çoğunda genel özellik olan istihdam yapısına, yani kayıt dışı ve istikrarsız çalışma biçimlerinin hâkim olduğu yapı-

ya doğru bir gidiştir. Sermayenin dünyayı dilediğince sömürebileceği bütünleşmiş bir emek piyasasına dönüştürdüğü günümüzde bu yapı genele yayılmış durumda. Dolayısıyla Brezilyalılaşma, Kuzey'in 'Üçüncü Dünyalaşması' olarak da görülebilir.

Kanımca, 'Brezilyalılaşma' teriminin güçlü bir imge olmasına ve küreselleşmenin belli eğilimlerini yansıtmasına karşın terimin kullanımında biraz ihtiyatlı olmalıyız. Öncelikle bu terim, genelde Kuzey'e özgü o efsanevi tam istihdam, yani yaşam için iş ve genel toplumsal denge iddiasını destekler niteliktedir ki bu tam istihdam durumu büyük olasılıkla hiç gerçekleşmemiştir. İkinci olarak terimin kaçınılmaz olarak Güney'in Kuzey'e bir 'hastalık bulaştırıyormuş' gibi görüldüğü, Güney'i küçük düşürücü olumsuz bir çağrışımı vardır. Genel olarak güvenlikten yoksun olma durumunun haddinden fazla kötüye yorulduğu kanaatindeyim. Bir başka deyişle, çalışma dünyasında halen yaşanmakta olan toplumsal dönüşümlerin muhakkak olumsuz sonuçlar doğuracağına hükmetmek hata olur. Örneğin işgücü 'esnekliği' genelde işçiler için zararlı bir süreç olsa da bazı olumlu açılardan da görülebilir. Beck'in bahsettiği farklılaşma ve belirsizlik kavramları her zaman olumsuz anlamlar içermeyebilir, belki de bunlar modernizmin artık toplumu düzenleyen bir ilke olmayacağının işaretidir. Dünya işçilerinin büyük bir çoğunluğu açısından çalışma zaten her zaman düzensiz olmuştur ve küreselleşmenin yaptığı, bu gerçeği genele yaymaktır.

İlham kaynağımız olarak Polanyi'ye dönersek, söze onun şu iddiasıyla başlayabiliriz: 'ekonomi yeniden toplumun içinde bir yer edindiği zaman... bireyler kökleri insanoğlunun kültüründe ve yaratıcılığında bulunan bir amaca hizmet etme duygusunu yeniden kazanacaklar' (Mendell ve Sallé, 1991: xxiii). Gerçekten de günümüzde uluslarüstü şirketlerin (UÜŞ'ler) toplumun 'içine yerleşmesinin', iktisadi aktörlerin işini çok da kolaylaştırmadığı üzerine önemli bir tartışma yürütülmekte. UÜŞ'ler tarafından başlatılan ve DTÖ tarafından yürütülen 'yukarıdan küreselleşme'ye karşı 'aşağıdan küreselleşme'yi savunan her türden toplumsal hareket, aynı zamanda piyasa tarafından tektipleştirilmeyi reddeden farklı kültürlerin uzun soluklu dinamizmini de yansıtır. Polanyi'nin kapitalist olmayan top-

lumlar üzerine yazdıkları (bkz. Dalton, 1971), yerel bilgi, kültürel yaratıcılık ve sürdürülebilir kalkınma gibi günümüze ilişkin kaygıları şaşırtıcı şekilde öngördüğünü ortaya koyar. Gerçekte, serbest piyasacılar tarafından ileri sürülen rekabetçiliğin ötesinde de bir yaşamın var olduğunu ve sürdürülebilir bir kalkınma sağladıkları sürece iktisadi kurumların toplumun içine yerleşmesine bir ihtiyaç olduğunu görebiliyoruz. Şüphesiz, kapitalist piyasa mekanizmalarının neredeyse dünya çapında üstünlüğünün yaşandığı günümüzde piyasa ve toplum arasındaki çelişkiler Polanyi'nin zamanında olduğundan çok daha keskin.

Aydın küreselleşme taraftarları da 'hâlâ ulusal tabanlı politikaların hâkim olduğu dünya siyasetinin ve toplumun, hızla büyüyen küresel ekonomiye ayak uydurmasının' (Lizbon Grubu, 1995: 121) ciddi bir sorun olduğunun farkındalar. İstikrarlı bir küresel yönetime olan ihtiyacı ve derinleşen 'Brezilyalılaşma'nın toplumsal istikrar üzerindeki olası etkilerini de biliyorlar. İyi yönetime olan ihtiyaç, serbest piyasa ideolojileriyle taban tabana çelişir. Bu boyut, toplumun piyasa tarafından yaratılan çözülmelere karşı kendini koruma arayışında olduğu 'çift yönlü hareket'in işleyişini öne çıkarır. 'Küreselleşme' tarafından yaratılan Polanyi'ninki gibi bir 'büyük dönüşüm', bazı hararetli küreselleşme taraftarlarının inandıklarının aksine, doğal bir olay değildir. Polanyi ile fikir birliğinde olduğu anlaşılan Barry Gills'in 'küreselleşme tartışmaya açık bir konudur, kabul görmüş bir teori değil' iddiasına ve 'neoliberal küreselleşmenin tarihsel olarak gerekli ya da kaçınılmaz' (Gills, 2000: 6) olmadığı görüşüne tamamen katılıyorum. Polanyi, Marx'ın daha önce yaptığı gibi, küreselleşme dediğimiz günümüzün büyük dönüşümünü 'tarihselleştirme'mize öncülük eder.

Emeğin ve diğer toplumsal hareketlerin küreselleşmeye karşıt ya da taraftar olmak yerine, küreselleşmenin bir toplumsal dönüşüm süreci olarak karmaşıklığını anlamaya çalışmaları gerektiğine inanıyorum. Küresel kalkınma teorisi düzeyinde, 1980'lerin başlarında Dünya Bankası'nın kalkınmayı bir ulusal iktisadi büyüme süreci olarak görmeyi bırakıp kapitalist piyasaya katılma ve eklemlenme ile eşdeğer bir kavram olarak kabul ettiğine tanık olduk. Böylece küreselleşme projesi geniş iktisadi, siyasi, toplumsal ve kültürel etkileri olan bir paradigma değişikliği yaratarak İkinci Dün-

ya Savaşı sonrası modernleşme projesinin yerini aldı. Siyasi düzeyde ise, 1989'dan sonra 'var olan' sosyalizmin yıkılması hiç kuşkusuz yeni egemen söylem olarak neoliberal küreselleşmenin yolunu açtı. Sosyolojik kötümserlik zaten 'işçi sınıfının öldüğü' (Gorz, 1982) kanısının yayılmasına yol açmıştı ve bu görüşün toplumsal dönüşüm stratejisi de kendi kendini yok etti. Seattle 1999'a kadar geçen on yıl boyunca kapitalist küreselleşme kaçınılmaz bir süreç gibi görüldü ve her alanda egemendi. Peki ya Marx'ın kendi döneminde öngördüğü gibi, bu dinamik yeni kapitalizm kendi mezarını kazıyorsa?

Küresel Emek Gücü

En başta şunu çok iyi anlamak gerekir ki, 'günümüzdeki haliyle küreselleşme, proletaryanın yayılmasından çok bilgisayarların yayılmasına dayanan bir süreçtir' (Coates, 2000: 256). Eğer sermaye, sermaye sahibi ve proletarya arasındaki bir toplumsal ilişki olarak görülürse, sermayenin dünya çapına yayılması kaçınılmaz olarak çalışan sınıfların da küresel olarak yayılması anlamına gelecektir. Bu sadece bir yayılmaya değil, dördüncü ve beşinci bölümde göreceğimiz gibi, Kuzey'deki ve Güney'deki işçilerde emeğin doğasının ve küresel işgücünün *hem* toplumsal hem de mekânsal anlamda değişmesine de neden olur. Küreselleşme sadece sermayenin 1980'lerde aniden daha hareketli olması sonucu ortaya çıkmadı. Sermaye/ücretli emek ilişkisi içindeki gitgide artan, işçilerin hem yayılmalarını hem de sınıflandırılmalarını sağlayacak olan sermaye birikimi sürecine olan ihtiyacı da karşılama işlevini üstlendi. Bunun en temel göstergesi, küresel proletaryanın sayısının 1975 ile 1995 arasında iki katına çıkarak 2,5 milyara ulaşmasıdır. Küresel bir emek piyasasının ortaya çıkıp çıkmayacağı sorusuna yanıt verebilmemiz için bu yayılmacı sürecin doğasını incelememiz gerekir.

Uluslarüstüleşen şirketlerin üst düzey yöneticilerinin 'Yöneticiler nasıl ürün, teknoloji ve sermaye için dünya piyasalarından bahsediyorlarsa, artık emek için de bir dünya piyasasını düşünmeleri gerekir' (Johnston, 1991: 115) demeleri oldukça ilgi çekicidir. Bundan yaklaşık on yıl önce William Johnston son derece kesin bir dille 'emeğin küreselleşmesi kaçı-

TABLO 1.1 DÜNYA İŞGÜCÜNDEKİ BÜYÜME

BÖLGE	1970 (milyon)	1985 (milyon)	2000 (milyon)	Yıllık büyüme 1985-2000 (%)
OECD*	**307,0**	**372,4**	**401,3**	**0,5**
ABD	84,9	122,1	141,1	1,0
JAPONYA	51,5	59,6	64,3	0,5
ALMANYA	35,5	38,9	37,2	-0,3
İNGİLTERE	25,3	28,2	29,1	0,2
FRANSA	21,4	23,9	25,8	0,5
İTALYA	20,9	23,5	24,2	0,2
İSPANYA	13,0	14,0	15,7	0,8
KANADA	8,5	12,7	14,6	0,9
AVUSTRALYA	5,6	7,4	8,9	1,3
İSVEÇ	3,9	4,4	4,6	0,3
GELİŞMEKTE OLAN BÖLGELER*	**1119,9**	**1595,8**	**2137,7**	**2,1**
ÇİN	428,3	617,9	761,2	1,4
HİNDİSTAN	223,9	293,2	383,2	1,8
ENDONEZYA	45,6	63,4	87,7	2,2
BREZİLYA	31,5	49,6	67,8	2,1
PAKİSTAN	19,3	29,8	45,2	2,8
TAYLAND	17,9	26,7	34,5	1,7
MEKSİKA	14,5	26,1	40,6	3,0
TÜRKİYE	16,1	21,4	28,8	2,0
FİLİPİNLER	13,7	19,9	28,6	2,0
GÜNEY KORE	11,4	16,8	22,3	1,9
SSCB	**117,2**	**143,3**	**155,0**	**0,5**
DÜNYA*	**1596,8**	**2163,6**	**2752,5**	**1,6**

* Toplam değerler tabloda gösterilmeyen ülkeleri de içerir.

Kaynaklar: Johnston, 1991: 117. Almanya hariç OECD ülkeleri için: OECD, Department of Economics and Statistics, *Labor Force Statistics, 1967-1987*; US Bureau of Labor Statistics; Dünya Bankası, *World Development Report*, 1987. Gelişmekte olan ülkeler ve Almanya için: ILO, *Economically Active Population, 1950-2025*; Dünya Bankası, *World Development Report*, 1987

nılmazdır' (Johnston, 1991: 126) iddiasında bulunmuştu. Mantık basitti: 'İnsan kaynakları' (emek) dahil bütün kaynakları, nerede olurlarsa olsunlar, en iyi şekilde kullanabilmek. Bu iddianın geçerliliğini sınamak için ele almamız gereken gerçekler, Tablo 1.1'de ana hatlarıyla görülen dünya işgücündeki büyümenin gerçekleridir.

Belki de Tablo 1.1'den çıkarılacak en çarpıcı gerçek, 1985'ten sonra tüm dünyada görülen işgücünün gittikçe artan genişleme süreci dışında, Kuzey ve Güney'deki artış oranları arasında görülen farktır: Kuzey'e (yani OECD ülkelerine) ait işgücü 1975-2000 arasında üçte bir oranında büyürken, Güney (yani kalkınmakta olan ülkeler) aynı dönemde iki kat işgücü artışı yaşadı. Güney'deki bu işçiler, yirmi ya da otuz yıl öncesine göre çok daha iyi bir eğitime ve deneyime sahip, dolayısıyla sermaye açısından daha çekici olan işçiler. Aynı zamanda 'eski' sanayi kapitalizminin mantığına göre eğitilmiş olmamaları sayesinde 'yeni' bilgi kapitalizminin ihtiyaçlarına daha kolaylıkla yanıt verebiliyorlar. Bunun yanında Güney, Kuzey'in 'saçları ağaran' işgücüne oranla çok daha 'genç' bir işgücüne sahip, 2000 yılında çalışan nüfus içinde 34 yaşın altındakilerin oranı Kuzey'de sadece yüzde 40 iken Güney'in 'gelişmekte olan bölgelerinde' bu oran yüzde 55.

Tablo 1.2'den de görebileceğimiz gibi, küresel işgücünün genişlemesiyle birlikte cinsiyet dağılımında da hızlı bir değişim yaşanıyor. 1980'lerin ortalarından bu yana tüm dünyadaki çalışabilir yaştaki kadınların yarıdan fazlasının ücret karşılığı çalıştığını görüyoruz. Kadınlar, toplam işgücünün üçte birinden fazlasını oluşturuyor ve Güney'de ücret karşılığı çalışan kadınlara ilişkin verilerin geçerliliği biraz şüpheli de olsa bu oran Kuzey'de dikkate değer ölçüde daha yüksek. Kadınların ücretli işgücüne katılımının artmasının ekonomi üzerinde çok ciddi etkileri var. Örneğin Johnston'a göre, 'eğer diğer koşullar olumluysa, işgücüne katılmaya hazır birçok kadına sahip olan ülkeler hızlı bir iktisadi büyüme bekleyebilirler' (Johnston, 1991: 118). Kadın işçilerin açısından bu iktisadi dönüşüm, toplumdaki cinsiyete göre işbölümü üzerindeki rollerinin de değişmesi anlamına geliyor. Şüphesiz, toplumsal dönüşümün geniş ölçüdeki her süreci gibi, işgücünün 'feminizasyonu' (kadın emekçi sayısının artması) diye adlandırılan sürecin de karmaşık etkileri var. Nitekim Brigitte Young'un id-

TABLO 1.2 DÜNYA İŞGÜCÜNDE KADINLAR

ÜLKE YA DA BÖLGE	ÇALIŞAN KADINLAR* (milyon)	İŞGÜCÜNDE KADINLARIN PAYI (toplam işgücüne oranı %)	KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIM ORANLARI (15-64 yaş arası kadınlar %)
GELİŞMİŞ BÖLGELER**	**156,5**	**40,9**	**58,6**
ABD	53,9	44,1	66,0
JAPONYA	24,3	39,9	57,8
ALMANYA	11,1	39,9	51,3
İNGİLTERE	11,7	41,4	62,6
FRANSA	10,2	42,5	55,2
İTALYA	8,9	36,9	43,4
İSPANYA	4,8	32,6	37,5
KANADA	5,7	43,2	65,4
AVUSTRALYA	3,1	39,7	54,1
İSVEÇ	2,1	48,0	79,4
GELİŞMEKTE OLAN BÖLGELER **	**554,2**	**34,7**	**48,6**
ÇİN	267,2	43,3	75,5
HİNDİSTAN	76,8	26,2	32,3
ENDONEZYA	19,8	31,3	38,0
BREZİLYA	13,5	27,2	32,2
PAKİSTAN	3,4	11,4	12,1
TAYLAND	12,2	45,9	74,8
MEKSİKA	7,1	27,0	31,1
TÜRKİYE	7,2	34,0	47,4
FİLİPİNLER	6,4	32,1	39,2
GÜNEY KORE	5,7	34,0	42,2
SSCB *	**69,2**	**48,3**	**72,6**
DÜNYA ***	**790,1**	**36,5**	**51,3**

* Gelişmiş bölgeler için 1987 verileri, gelişmekte olan bölgeler ve SSCB için 1985 verileri kullanılmıştır.
** Gelişmiş ve gelişmekte olan bölgeler ILO tarafından tanımlanmıştır.
*** Toplam değerler tabloda gösterilmeyen ülkeleri de içerir.

Kaynaklar: ILO, *Economically Active Population, 1950-2025*, Tablo 2

dia ettiği gibi, 'emek piyasasının esnekleşmesi orta sınıfın kadınları ve erkekleri arasında önemli ölçüde eşitlik sağlarken kadınlar arasında eşitsizliğe yol açtı' (Young, 2000: 315). Kadınlar için açılan her uzman pozisyona karşılık çok daha fazla sayıda 'vasıfsız' iş pozisyonu yaratılmakta.

Artık küresel bir emek piyasasına sahip olup olmadığımız sorusunu yeniden ele alabiliriz. Konuyla ilgili uzmanlar, örneğin Johnston, 'bir zamanların yerel emek piyasası önce bölgesel, sonra ulusal ve en sonunda da uluslararası hale geldi' (Johnston, 1991: 123) diyerek tek bir çizgiden oluşan bir yol izliyorlar. Oysa söz konusu genişleme hem zaman hem de mekân anlamında bu modernleştirici bakış açısının öne sürdüğünden çok daha eşitsiz gerçekleşti. Bu tür bir görüş açısı, Güney'de (aynı zamanda Kuzey'de de) ortaya çıkan özgür olmayan ve yarı özgür işçiler sorununu göz ardı eder; üstelik günümüzün öncü sektörlerinde çalışan işçilerin sadece çok küçük bir kısmı küresel emek piyasasının bir parçası konumundadır. Manuel Castells 'emek piyasaları uzmanların ve bilim adamlarının küçük ama gitgide büyüyen bir kısmı dışında gerçek anlamda küresel değildir' (Castells, 1998: 93) derken haklıydı. Castells aynı zamanda şirketlerin dünyanın her yerine gidip istedikleri gibi bir işgücünü arayabildikleri, yine aynı şirketlerin yüksek beceriye sahip işgücünü dünyanın herhangi bir yerinden ithal edebildikleri ve son olarak işçilerin ekonomik ihtiyaç, savaş ve salgın hastalık gibi nedenlerle dünyanın her köşesinde iş aradıkları bir ortamda 'emeğin küresel bir kaynak' (Castells, 1998: 93) olduğunu da söyler. Belki de gerçekten küresel bir emek piyasasına doğru gidiyoruz.

Üzerinde görüş birliğine varabileceğimiz noktalar, küreselleşmenin bugünün işgücü sınırlarını değiştirdiği ve küresel bir emek piyasasının oluşturulmasına doğru bir eğilimin olduğudur. Gitgide bütünleşen küresel bir ekonomi içinde yaşıyor ve çalışıyoruz. Kuşkusuz emek sermaye kadar hareketli değil, ama emek kesinlikle hareketsiz de değil ve sermaye hâlâ ulusal toplumlara bağlı durumda. Bunun yanında emek süreci, tıpkı istihdam yaratan ve işçileri bu işlere yerleştiren şirketler gibi, bütünleşmiş bir uluslarüstü ağın parçası haline geliyor. Emek piyasasının bazı öncü sektörleri –örneğin bilgi ve iletişim teknolojisi sektörü– zaten birleşik bir emek piyasasının parçası durumundalar. Diğerleriyse düzenli olarak emeğin gü-

cünü azaltmaya çalışan küresel kapitalizmin her geçen gün daha fazla etkisi altına giriyorlar. Bu süreç, anahtar ülke konumundaki Amerika Birleşik Devletleri'nde bile Amerikan sermayesi ve Amerikan işçileri arasındaki ulusal bağı kırmayı başardı. Küresel bağlamda işçilerin düşünce yapıları hakkında kayda değer bir çıkarımda bulunan Mihály Simai'ye göre, 'işçiler ve sendikaları... istihdamı, ücretleri, çalışma koşullarını ve toplumsal politikaları belirleyen ana süreçlerin uluslararasılaştığının farkına vardılar' (Simai, 1995b: 27). Ulusal alanda elde edilmiş kazanımlar, küresel sermaye/ücretli emek ilişkisinin sınırlamaları içinde her geçen gün ya kaybedilecek ya da aynen korunacak.

Emek piyasası sadece bir iktisadi kurum değildir. Polanyi bunu açıkça görmüştü: 'Yalnız fabrikadaki koşullar, çalışma saatleri ve sözleşme biçimleri değil, temel ücretin kendisi de piyasa dışında belirleniyor' (Polanyi, 1957: 251). Emek, insan kapasitesini yansıttığı için başka herhangi bir meta gibi görülemez. 'Fiyatı' toplumsal olarak belirlenir ve düzenlemesinde devlet, sendikalar ve diğer kamusal kurumlar yer alır. Küreselleşmeye doğru gidişin arkasında yer alan neoliberalizm ideolojisi, 'serbest' piyasacı politikalarını sermayenin artık devlet tarafından engellenmediği politikalar olarak tanımlar. Aslında bu ideolojinin yapmak istediği, sermayeyi tüm sosyal ve kamusal kısıtlamalardan kurtarırken bir yandan da emeğin hakları üzerindeki her türlü sosyal korumayı kaldırmaktır. Bununla beraber anlamamız gereken bir başka nokta da toplumsal ürünün dağılımının aynı zamanda sermaye ve emek arasında süregelen pazarlık, çatışma ve uzlaşmaya bağlı olduğudur. Emek piyasasının ekonomi politiğine göre, ücretlerin bir başka belirleyicisi de eskiden 'sınıf çatışması' denen, artık kibarca 'toplumsal anlaşma' adını alan olgudur. Neoliberalizmin ideolojik saldırısına karşın, bu etmen ortadan kaybolmamıştır.

Şöyle bir rastgele baktığımızda bile, dünyanın pek çok yerinde kendilerini sermayenin süregelen saldırılarına karşı savunmak için harekete geçmiş olan işçileri görürüz. 2000'in ilk birkaç ayında neoliberal küreselleşmenin etkilerine karşı en az altı genel grev yaşandı. Üstelik bu grevlerin çoğu Arjantin, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, Uruguay ve Nijerya gibi yarı-çevre, yarı sanayileşmiş ülkelerdeydi. Her biri farklı şartlarda ve

farklı nedenlerle oluştu, ama hepsinin de ortak noktası küreselleşmeydi. Bu durumun da küresel bir emek piyasasına doğru bir eğilime işaret ettiği kanısındayım. Bu, aynı zamanda sermayenin yeni işleyiş biçimi içinde ayrılmaz bir bütün olarak ortaya çıkan emek direnişine de dikkat çeker. Hardt ve Negri 'iktisadi ve kültürel ilişkilerin küreselleşmesi... [küreselleşmenin yeni çağı dedikleri] İmparatorluğun sanal merkezine her noktadan saldırılabilmesi anlamını taşır' (Hardt ve Negri, 2000: 59) der. Sermaye küresel ağlarını genişlettikçe, yarattığı ve sömürdüğü toplumsal güçlerin çokluğu karşısında giderek daha güçsüz hale gelir. Emperyalizmin yeni çağının 'sanal merkezi'ne her yerden ulaşılabilir, böylece onu güçlü kılan özelliği, aynı zamanda zayıf noktasıdır.

Son olarak, küresel emek piyasasını ne açıdan ele alırsak alalım önemli olan nokta, emeğin ne ölçüde uluslararası ekonomi politiğinin bir parçası olduğudur. Antonio Gramsci 1930'larda uluslararası egemen rejimlerin iktisadi bir bileşene sahip olduklarını anlamıştı (Gramsci, 1971b). Demek ki, bir siyasi rejim eğer hegemonya kuracaksa (yani diğer ülkelere sadece baskı kurmayıp onların onayını da alacaksa) çalışma dünyasını etki altına alması gerekir. Bu bakış açısı bize örneğin ABD'nin küresel gücünün (kuşkusuz) askeri gücünün yanı sıra ne tür bir üretim politikasına dayandığına ilişkin kapsamlı bir analiz yapma olanağı tanır. Mark Rupert, *Producing Hegemony* (Hegemonya Üretmek) (Rupert, 1995) adlı kitabında ülke çapındaki işyerlerinin üretimini kurumsallaştırarak küresel anlamda güç sahibi olan Amerika'nın yöntemlerini gözler önüne serer. Buna göre, Fordizm (bkz. ikinci bölüm) diye bilinen çalışma süreci ABD'nin yayılmacı neo-emperyalist deniz aşırı politikalarının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Aynı şekilde, Fordizm çağından 'esnek uzmanlaşma'ya dayanan ve ayrıntıları henüz ortaya konmamış bir post-Fordizm'e geçtiğimiz günümüzde de küresel yönetim sistemi içinde işçilerin yeni bir rol üstlenmesi beklenebilir.

Küreselleşme taraftarı literatürde olduğu kadar küreselleşme karşıtı literatürde de sermayenin başına buyruk olduğu, emeğin tek yapabileceğinin kendi teslimiyetinin koşulları üzerine pazarlık etmek olduğu varsayılır. Ne var ki, bu şekilde kapitalizmin zaferini ilan etmek sonradan hayal kırıklığı yaratabilir. Richard Walker'in değindiği gibi, 'sermayenin kusursuz-

luğu ve kudreti üzerine var olan efsanelere katılan, ancak sermayenin sınırları ve çelişkileri hakkında hiçbir şey söylemeyen görüşler yanıltıcıdır' (Walker, 1999b: 18). Sermayenin durdurulamayan bir süreç halinde dünya çapındaki yayılışı genel geçer kabul edilmiş bir manzarayken, çoğu kapitalist ülkedeki kârlılık sorunları ve Kuzey'deki (ve, bahsetmeye bile gerek yok, Güney'deki) ülkelerin çoğundaki durgun ücretler görmezden geliniyor. Oysa Japonya ve Güneydoğu Asya 'Kaplanları' gibi ekonomilerin başarı öyküleri son yıllarda parlaklıklarını yitirmiş durumda. Yine de her zaman ekonomisi daha iyiye giden bir yerler olacaktır. Küreselleşmeyi kapitalizmin bütün sorunlarını (kuşkusuz teknolojik dinamizmini de) paylaşan belli bir dönemi olarak düşünmeye başladığımızda, Polanyi'nin 'büyük dönüşüm'de yapmış olduğu gibi, daima bir alternatifin var olduğunu görebiliriz.

Küresel Toplumsal Hareket mi?

Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu'ndan (ICFTU) en küçük yerel sendikaya kadar, küreselleşmenin işçi hareketinin ortaya çıkışından bu yana karşı karşıya kalınan en ciddi sınav olduğuna ilişkin bir görüş birliği var. Bununla beraber işçi hakları, gerekleri pek plana uygun şekilde yerine getirilmese de, artık kapitalizmin gündeminde önemli bir yer tutuyor. ICFTU'nun 1996'daki 16. Dünya Kongresi'nin sonuç bildirgesinde 'ekonominin küreselleşmesi ve üretimin örgütlenmesindeki değişiklikler işçilerin konumunu değiştirdi' (ICFTU, 1997a: 4) görüşüne yer verilmiştir. Böylece bir zamanlar yalnızca işçi hareketinin uçlarındaki aşırı sol grupların yalnız çığlığı olan küreselleşmenin sorgulanması ve uluslarüstü bir hareketin zorunluluğu, günümüz sendikalarının en önemli kaygıları haline geldi. Artık ICFTU –hâlâ bürokratik ama yeni bir Soğuk Savaş sonrası kimliğiyle– gayet kesin bir dille 'uluslararası sendikaların en temel amaçlarından biri işçilerin uluslararası dayanışmasını sağlamaktır' (ICFTU, 1997a: 51) diyebiliyor. Belki de ICFTU'nun küreselleşme çağına ve bilgi toplumuna girdiğini simgeleyen bir hareket olarak, 1996 kongresinde örgütün kendi web sitesi de hayata geçirildi.

ICFTU Genel Sekreteri Bill Jordan şu sözlerin altını çiziyordu: 'Uluslararası dayanışma, sendikal hareketin doğal bir refleksi haline gel-

melidir'. İngiliz Mühendislik İşçileri Sendikası'nın temkinli (ama tutucu olmayan) eski başkanı Jordan, emek dayanışmasının (sadece 1 Mayıs'ta değil, daima) günün gereği olduğunu söylediğinde, bir şeyler değişti. Kanımca bu değişimin ana hatları, küreselleşmenin yarattığı nesnel koşulların birleşik bir uluslararası sendika stratejisini gerekli kılması. Dahası, yukarıda bahsedilen 'üretimin örgütlenmesi'yle ilgili olarak da ICFTU, sendika üyelerinin, hatta çekirdek üyelerin bile, bundan böyle sadece Batılı, şehirli, tam zamanlı ve kalıcı erkek işçilerden oluşmadığının farkına vardı. ICFTU artık yönünü kadın işçilere ve genç işçilere çevirdiğini söylüyor. Hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş birey toplumlarında var olan kayıt dışı sektör konusuna dikkat çekiyor. ICFTU, çocuk işçiler gibi konularla ilişkili olarak gelenekçilikten uzak sivil toplum örgütleriyle ve kampanya gruplarıyla birlikte çalışması gerektiğini bile anlamaya başladı. Kuşkusuz, geleneksel ICFTU politikalarında ve uygulamalarındaki bu büyük çaplı değişikliğin de sınırları var, ama yine de kayda değer bir değişiklik.

Uluslararası Meslek Sekreterlikleri (UMS'ler) oldukça uzun süredir güçlü bir uluslararası role sahip. Bu örgütlerin kökenleri geçen yüzyılın sonuna dayanıyor ve belirli sektörlerde (örneğin ulaşım, yiyecek sanayisi, madencilik sektörlerinde) ulusal sendikaları bünyelerinde barındırıyorlar. UMS'lerden biri olan Uluslararası Kimya, Enerji, Madencilik ve Genel İşçi Sendikaları Federasyonu (ICEM), yakın zamanlı kapsamlı bir çalışmasında küreselleşme ve işçi hareketleri üzerine her konuyu masaya yatırdı. Bu çalışmanın temel iddiası, son on yılda yaşanan çarpıcı seviyedeki uluslararasılaşmanın artık tutarlı bir uluslararası emek stratejisini gerektirdiğiydi. Uluslararası sendikal hareket, ulusal düzeydeki hareketin başarısızlığı sonucu başvurulan son çare olarak görülmemeli, aksine 'hareket başından itibaren uluslararası temele dayanarak planlanmalıdır' (ICEM, 1996: 55). Başka her yol kapalı olduğunda uluslararası boyutta silahlı mücadele gibi yollara başvurmak, bu denli serbest hareket eden sermayenin karşısında sendikaların aciz kalan tepkileri olarak görülmekte. UMS'ler aynı zamanda üyelerinin, özellikle yiyecek sanayisindekilerin, süpermarketlerden gelişmekte olan ülkelerin tarlalarına kadar uzanan ürün zincirlerinin birer parçası olarak ayakta kaldığının gayet iyi farkındalar.

Bununla birlikte, UMS'lerden biri olan Uluslararası Yiyecek ve Birleşik İşçiler Sendikası'nın eski genel sekreteri Dan Gallin'in de işaret ettiği gibi, UMS'lerin de belirli zayıf noktaları var. Gallin, UMS'lerin var olan en etkili sendikal örgüt olduğuna inanırken, bir taraftan da zayıflıklarını şöyle sıralıyor: ulusal ölçekli düşünen ulusal sendikalara dayalı olması, para ve personelle ilgili kısıtları ve 'neredeyse sıfır eşgüdümle çalışmaları, aralarında fazla iletişim kurmamaları ve çok nadiren ortak hareket etmeleri' (Gallin, 2000: 7). Geçmişte bu eşgüdüm yokluğu, kısmen ICFTU'yla ICFTU'nun UMS'ler üzerindeki kısıtlamalarının az olduğunu düşünüp kıskançlığa kapılan bazı ulusal katılımcıları arasındaki düşmanlık yüzündendi. Eğer UMS'ler Soğuk Savaş önyargılarını arkasında bırakmış olan ICFTU'ya katılsalardı (ki bu öneri 1920'lere dayanır) bu mıntıka savaşları sona erebilirdi. Yine de unutulmamalıdır ki son yirmi yıldaki iletişim ve ulaşım devrimleriyle dünyanın dört bir yanına erişim olanaklarının artmasına karşın, küresel stratejiyi Cenevre'den koordine eden on beş yirmi çalışanıyla ortalama bir UMS, bir uluslarüstü şirketin kaynaklarıyla karşılaştırıldığında küçük bir ekibe sahiptir.

Bölgesel düzeyde ise sendikalar gitgide birbirleriyle tutarlı ortak stratejiler üretmeye başladılar. Küreselleşmenin temel etkilerinden birinin artan bölgeselcilik olduğu düşünülürse bu, olması gereken bir gelişmedir ve hiç de şaşırtıcı değildir. ABD, Avrupa Birliği ve Japonya üçlüsü, kendi ülkelerinde bölgesel boyutun önem kazanmasına neden olan işler yaptılar. Nitekim, bir zamanların ateşli Küçük İngilterecileri ve İngiliz sendikal hareketinin 'kıtalı' olan her şeyi reddeden üyeleri, artık Avrupalı Sendika Meclisi kavramının hevesli taraftarları haline geldi. Kuşkusuz, bu kurumun etkinliği üzerine ciddi bir tartışma var. Tartışma yaratan olgulardan biri, bu sendikanın bütçesinin dörtte üçünün Avrupa Birliği Komisyonu'na bağlı olması, ki bu durum yapının bağımsızlığı konusunda pek iyiye yorulacak anlamlar içermiyor. Benzer şekilde, Avrupa İş Konseyleri (EWC'ler) girişimi de epeyce sorgulanıyor (bkz. Wills, 2001). Yine de, toplumsal 'diyalog' ya da ortaklık gibi yarı efsanevi kavramlara dayanan zayıf bir Avrupacılık, enternasyonalizme baskın çıkmış olsa bile, son on yılda Avrupa ülkelerindeki sendikaların belirgin bir şekilde ortak hareket ettiklerini görüyoruz.

1990'larda Kuzey Amerika'daki sendikalar, ABD, Kanada ve Meksika arasında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'na (NAFTA) nasıl bir tepki verileceğine ilişkin hararetli bir tartışmaya girmişlerdi. Kapitalist mantığa doğru atılmış bu büyük adıma ilişkin üç ülkedeki işçi hareketinin de gösterdiği milliyetçi tepkiler, kısmen ve tereddütlü de olsa, ortak bir zemine doğru ilerledi. Kuzey Amerika işçileri arasında ortak çıkarlara dayalı bir topluluk oluşturmak hiç de kolay değildi ve belli ulusal çıkarlar da göz ardı edilemezdi. ABD sendikalarının bölgedeki işçi haklarının ve standartdlarınm 'yukarıya doğru uyum sağlaması'na yönelik eğilimleri, farklı önceliklerin baskın çıktığı Meksika'da hiç de olumlu karşılanmadı. Yine de Kanada sendikaları, önceden Meksika'daki işgücü koşullarıyla ilgili bilgileri az olmasına karşın, Meksikalı işçi ve sendikalarla uluslarüstü bir eşgüdüm oluşturmak için son derece ince işlenmiş ve hassas politikalar geliştirdiler. Bütün bu deneyim üzerinde yapılacak dikkatli bir çalışma, mutlak bir küreselleşme taraftarlığı ya da soyut bir milliyetçilik arasında seçim yapmanın verimsizliğinin ötesine geçmemizi sağlayacaktır. Yeni uluslarüstü emek söylemindeki belirsizliğin (ve umutsuzluğun) bir kısmı, Amerikan İşçi Federasyonu-Sanayi İşçileri Örgütü (AFL-CIO) başkanı Lane Kirkland'ın sözlerinde görülebilir: 'Eğer enternasyonalist değilseniz sendikacı olamazsınız. Eğer nerede olursa olsunlar işçileri düşünmüyorsanız ve dünyanın herhangi bir yerindeki standardın altındaki koşulların ve yoksulluğun, dünyanın başka bir yerindeki iyi koşullar ve görece yüksek standartlar üzerinde bir tehdit olduğunun farkında değilseniz gerçek bir sendikacı olamazsınız' (French vd'den alıntı, 1994: 1). NAFTA çerçevesinde ABD, Meksika ve Kanada sendikaları arasında oluşmuş olan çekişmeli ama son tahlilde üretken birlikteliğin, uluslararası emek dayanışması, ya da daha belirgin şekilde emek uluslarüstücülüğü bağlamında bir dönüm noktası olduğu ortaya çıkar.

Öte yandan ulusal sendikalar da küreselleşmenin etkisi altında değişmekteler. Milliyetçi, ekonomici ve korporatist stratejilerin yetersizliği artık açıkça görülüyor. Danimarka'daki Genel İşçi Sendikası (SID), ülkedeki işçilerin dörtte birine ulaşabilmek için genişlemekle kalmayıp, ortaya kayda değer bir program metni de koydu (SID, 1997). Danimarkalı sendika,

'yeni bir küresel gündem' oluşturma gereğinin altını çiziyor ve 'uluslarüstü şirketler üzerinde, daha fazla manevi ve ahlaki standartlara sahip olmaları, işçi haklarına saygı göstermeleri, davranışlarını belirleyecek kurallar koymaları ve uluslararası işçi konseylerinin kuruluşunu kabul etmeleri için küresel gücümüzü kullanarak baskı yaratmalıyız' (SID, 1997) iddiasında bulunuyor. Burada, küreselleşme sonucu ortaya çıkan ve bir an önce ele alınması gereken uluslararası siyasi sorunlarla ilgili bir bilinç oluşmuştur. Bu metnin, çoğu ICFTU bildirgesi gibi içi boş demeçlerden oluşmadığına ilişkin bir inanç var. Bunun nedeni Danimarkalı sendikanın sadece sendikacı bir şekilde düşünmemesi ve örneğin, 'Sivil toplum örgütlerinin toplum içinde önemli bir gücü vardır. Sendikalar olarak, sadece siyasi müttefiklerimizle değil, genel amaçlarımızı paylaşan kadın ve gençlik dernekleri, kamu yararı, kalkınma ve insan hakları, çevre ve tüketici dernekleri gibi sivil toplum örgütleriyle de stratejik birliktelikler oluşturmaya daha açık olmalıyız' (SID, 1997) sözlerinden de anlaşılacağı gibi sivil toplum örgütleri olgusunun farkında olmasıdır.

Bu değişiklikler sadece sosyal demokrat Danimarka'da değil, ABD'de, bir zamanların en tutucu ve emperyalizm yanlısı AFL-CIO bünyesinde de gerçekleşiyor. AFL-CIO'nun Uluslararası İlişkiler Bölümünün yeni müdürünün yakın zamanda söylediği gibi, 'küreselleşme kaçınılmaz, ama küreselleşmenin neo-klasik modeli bir zorunluluk değil. Gerçekte, örgütlü emeğin birleştirici yeteneği ve sorumluluğu şu anda içinde bulunduğumuz tehlikeli gidişatı kökten değiştirebilecek güce sahiptir' (Mantsios, 1998: 279). Öyle görünüyor ki, dünyanın en güçlü kapitalist ekonomilerindeki sendikal hareketler artık ciddi biçimde 'kendi' kapitalist sınıflarıyla stratejik siyasi işbirliğini yeniden düşünüyorlar. AFL-CIO'nun yeni başkanı olan John Sweeney'nin söylediği gibi, 'Emek nihayet uzun, derin uykusundan uyandı' (Sweeney, 2001). Emeğin uluslararası stratejisi, yeni eğiliminin gerçek yüzünü ortaya koyacak. Yine de, iç siyasette de daha açık örgütlenme biçimlerine ve geç de olsa kadınlara ve farklı etnik kökenli kişilere yönelik önemli değişiklikler görmekteyiz. En azından bu yeniden yapılanma bizi emek hareketinin zaman içinde değişebileceğini göremeyen tarihsel bir kanıya karşı uyarır.

Böylece artık bu işçi örgütlerinin, bırakın küresel bir toplumsal hareketi, toplumsal bir hareket oluşturup oluşturamayacağı sorusu öne çıkar. Manuel Castells'in yeni kapitalizm üzerine alanında otorite niteliğindeki üç ciltlik çalışmasında belirttiği gibi, ' Finansın ve üretimin uluslararasılaşması sonucu parçalanan, şirketlerin ağlar oluşturmalarına ve işlerin bireyselleşmesine ayak uyduramayan emek hareketi, toplumsal kaynaşmanın ve işçi temsilciliğinin kaynağı olmaktan gittikçe uzaklaşıyor' (Castells, 1997: 354). Bu kitabın geri kalanında emeğin önündeki zorluklar iyi belirlenmiş de olsa önerilen reçetenin eskimiş olduğunu göstermeye çalışacağız. Bu reçete, toplumsal bir hareketin, tanımı gereği, yeni durumlardan bir şeyler öğrenebileceği ve kendini değiştirebileceği gerçeğini göz ardı ediyor. Ayrıca, sermaye ve emeğin, biri gerçek zamanlı bir akışkanlıkta, öteki ise can sıkıcı bir durgunlukta birbirinden ayrışmış iki farklı şekilde var olduğunu farz ediyor. Oysa durum böyle değil. Yelpazenin öbür ucunda ise Brad Nash gibi yazarların ortaya koyduğu 'kaçınılmazcılık' var; Nash şu sözleriyle emek enternasyonalizmi çerçevesinde yeni bir tartışma başlatıyor: 'Hızla küreselleşen sermaye, açıkça küresel bir emek hareketine ihtiyaç duyduğunu gösterir' (Nash, 1998: 1). 'Açıkça' kelimesi, 'öznel' olanın kaçınılmaz olarak 'nesnel' koşulları yakalayacağını düşünen sol görüşlü 'mecburiyetçi' toplumsal teorinin köklü geleneğine işaret eder. Halbuki durum bu değildir.

Kanımca bu noktada Dan Gallin'in (önde gelen UMS'lerden birinin eski çalışanlarından biri) sözleriyle, küresel emek hareketinin bir 'sanal gerçeklik' olduğunu söyleyebiliriz (Gallin, 2000: 5). Gallin'e göre bu, ICFTU'nun 'bir ideolojiden, bir politikadan ve bir programdan yoksun bir şekilde sürüklenen' (Gallin, 2000: 5) bir örgüt olduğuna ilişkin teşhislerine dayanarak ortaya koyduğu olumsuz tabloyu yansıtır. Günümüzde bu hüküm, ICFTU'nun 'mücadeleye dönüş'ünün etkinliği, hatta samimiyeti hakkında ne düşünülürse düşünülsün, gerçeklikten tamamen uzaktır. Ne var ki, küresel emek hareketinin sanal gerçeklik olduğuna yönelik düşünceye olumlu bir taraftan da bakabiliriz. Eğer küreselleşme, benim de inandığım gibi, kapıları kapadığı gibi açmaya da muktedirse, o zaman uluslarüstü emek hareketi de arzudan gerçeğe, içi boş kongre demeçlerinden uygulamalı dayanışmaya dönüşebilir. Bu hareket hiç kuşkusuz sanaldır,

çünkü büyük şirketlerin kurumsal sağlamlığına sahip değildir ve büyük olasılıkla asla da sahip olamayacaktır. Ancak 'küresel dayanışma' düşüncesinin tohumları, geçici ve başka bazı güdülerle karışmış da olsa dünya çapında yayılıp filizlenebilir. Öne süreceğim bir başka görüş de yerel, ulusal ve bölgesel sendikal hareketleri 'küresel menzilli' bir bakış açısı geliştirmeye zorlayan pek çok eğilimin var olduğudur.

Aşağıdan Küreselleşme mi?

Bugünlerde hâkim konumdaki 'yukarıdan' küreselleşme görüşü ile halka dayalı ve kapitalizm karşıtı 'aşağıdan' küreselleşme görüşünün sık sık karşı karşıya getirildiğini görmekteyiz. Ancak 'aşağıdan' küreselleşme tam olarak ne anlama geliyor ve işçilerin somut mücadeleleri hakkında nasıl bir bilgi verebilir? Jeremy Brecher ve çalışma arkadaşları, bir hayli yankı uyandıran 21. yüzyıl 'aşağıdan küreselleşme' manifestolarında şunu öne sürerler: 'Nasıl şirketlerin ve siyaset yapıcıların üst düzey kesimleri gündemlerini genişletmek için ulusal sınırların ötesine geçiyorlarsa, sıradan insanlar da küresel ekonomiye isteklerini ve çıkarlarını kabul ettirmek için dünya çapında mücadelelerini birleştiriyorlar' (Brecher vd, 2000: 10). Yani aşağıdan küreselleşme, ayrı parçalar halinde ve farklı konular etrafında başlayan bir karşı hareket olarak görülebilir. Örneğin 'küresel ısınma', 'borç krizi', genetik olarak değiştirilmiş yiyecekler, tüketici hareketleri ya da kimliğe dayalı politikalar gibi konular insanları küreselleşmeye ya da en azından küreselleşmenin etkilerine karşı harekete geçmeye itebilir. Brecher ve çalışma arkadaşlarına göre, piyasa tarafından yönlendirilen aynı süreçle karşı karşıya kaldıkları için '[bu hareketler arasındaki] yakınlaşmaların çoğu negatiftir', ancak yine de 'demokrasi, çevre koruma, topluluk hayatı, ekonomik adalet, eşitlik ve insani dayanışma gibi ortak değerler etrafında oluşan pozitif bir yakınlaşma da vardır' (Brecher vd, 2000: 15). Kuşkusuz bu yakınlaşmanın sadece sözde kalmayıp, Seattle sonrası küreselleşme karşıtı siyaset çerçevesinde icraata dönüşmesi gerekli.

Küreselleşme tartışmalarının, hatta küreselleşmeyle mücadele eden hareketlerin bile hiçbir geçerliliğinin olmadığını iddia eden bir sol tutuculuk hâlâ mevcut. Nitekim Ellen Meiksins Wood, *Monthly Review* dergisinin

'küresel' kapitalizm çağında emeğin 'küllerinden doğuşunu' kutlamak üzere hazırlanmış özel sayısında 'kapitalizm daha *küresel* oldukça ona karşı olan *mücadelenin* de daha küresel olacağı varsayımını' (Wood, 1997: 9) kesin bir dille reddediyor. Küreselleşme söylemlerinin gerçek yüzünü ortaya koymaya hevesli olan bu ortodoks Marksist bakış açısı bizi geleneksel ulus-devlet çağı siyasetine geri götürür. Wood, çoğu küreselleşme karşıtı protestoda üstü kapalı şekilde var olan 'tamamen soyut enternasyonalizm'i reddederek, 'kapitalizm karşıtı mücadelenin bir hedefi' (Wood, 1997: 15-16) olarak devlete dönüşü istiyor. Bu, küreselleşmenin kaçınılmazlığı konusunda neoliberalizme teslim olan sola yerinde bir uyarı olarak görüldü. Bu aynı zamanda belli bir ulus-devletin sınırlamaları içinde 'evde' başlayan ve küreselleşmeyi şimdiki ve gelecekteki emek hareketlerinin bir belirleyicisi olarak görmeyi kesinlikle reddeden bir dayanışma düşüncesi. Bu ortodoks görüş, geriye bakan doğası ve neredeyse tepkisel bir şekildeki milliyetçi ve devletçi düşünce yapısıyla, aşağıdan küreselleşmeye atfettiği baştan savma, abartılı ve polemikçi söyleme karşı zayıf bir alternatif durumundadır.

Küreselleşme ile ilgili tartışmaları ve Seattle'dan bu yana verilen mücadeleyi ele almaya, 'aşağıdan' harekete özel bir değer biçen stratejilerin hiyerarşisini sorgulayarak başlayabiliriz. Küreselleşmenin kendisi zaten toplumdaki ve siyasi süreçlerdeki geleneksel 'düzey' kavramlarını kısmen ortadan kaldıran çok yönlü ve karmaşık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Öyleyse neden emek 'aşağıdan' hareketlere öncelik verir? 'Yukarıdan', mesela DTÖ tarafından, gelen bir müdahale pekâlâ sıradan bir emek-çevreci hareketle, örneğin Rio Tinto çinko şirketine karşı yürütülen kampanyayla birlikte hareket edebilir. Bu arada ulusal 'düzey', 'sosyal ücret'in belirlenmesi gibi konulardaki önemini koruyacaktır. Dahası, çoğu emek etkinliğinin çerçevesini kentlerin oluşturduğu gerçeğini ve emek hareketinin son derece önemli bölgesel ve alt-bölgesel eylem şekillerine sahip olduğunu da göz ardı edemeyiz. Emek hareketinin bu yönleri türlü şekillerde bir araya gelebilir ve bu karşılıklı ilişkiler her zaman uyum içinde olmayabilir. Ancak 'aşağıdan küreselleşme yukarıdan küreselleşmeye karşı' gibi zayıflatıcı bir ikili karşıtlık olduğunu öne sürmek, 21. yüzyılın dönüştürücü emek siyaseti için makul bir dayanak gibi görünmüyor.

'Aşağıdan' küreselleşme görüşünün pek dile getirilmeyen bir varsayımı da esas aktörlerin çevre, cinsiyet ayrımcılığı ve barış konuları çevresinde oluşan 'yeni' toplumsal hareketler olacağıdır. Brecher ve çalışma arkadaşları, 'Küreselleşme tüm yönleriyle eski [toplumsal] hareketlerin göz ardı ettiği yeni sorunları ortaya koyar. Eski hareketlerin bu kadar hızlı bir şekilde zayıflamasının bir nedeni de budur' (Brecher vd, 2000: 17) diyor. 'Yeni' toplumsal hareketler, dönüştürücü siyasetin ve henüz doğmamış bir yeni toplumsal paradigmanın farklı bir biçimi olarak ortaya çıkar. Bu hareketler parti siyasetinden bağımsızdırlar ve sivil toplumu devletin önünde tutarlar. İktidar, 'ele geçirilen' bir şey değil, toplumun dokusuna işlemiş yaygın ve çoğul bir etmen olarak yeniden tanımlanır. İktidar kavramının bu yeniden tanımıyla birlikte devlet siyasetinin sınırları açık seçik ortaya konur. Ancak, kötü/eski toplumsal hareketlerle iyi/yeni olanlar arasında bu denli keskin bir karşıtlık olduğunu öne sürmek hata olur. Sendika ve emek siyasetinin belirli türleri artık var olmasa da işçi hareketleri yeni ortaya çıkan pek çok harekette ön saflarda yer almakta. Üstelik, çevre kampanyaları gibi 'yeni' toplumsal hareketler de, belli noktalarda, emek hareketlerinin başına bela olan rutinleşme ve bürokratikleşme gibi sorunlardan kaçabilmiş değil.

Eylemci çevrelerin çoğunda dile getirilen, kişinin ya küreselleşme 'taraftarı' ya da küreselleşmeye 'karşı' olması gerektiği düşüncesini de sorgulayabiliriz. Emek ve diğer toplumsal hareketlerin küreselleşme ile olan ilişkisini ele alan pek çok konferansta bu basit 'taraftar ya da karşı' seçimine rastlıyoruz. Kanımca küreselleşme devam eden bir süreçtir ve onu 'durdurmaya' çalışmak tamamıyla sonuçsuz bir stratejik çıkmaz yoldur. Bu süreci eleştirel bir bakışla görebilmek, onu bir sır olmaktan çıkarmak, çelişkilerini ve zayıf noktalarını aramak da bir seçenek. Kuşkusuz küreselleşme, Polanyici bir açıdan baktığımızda, taraftarlarının ve karşıtlarının görebildiğinden çok daha korunmasız. Ayrıca, teorik düzeyde küreselleşme tartışması, Roberto Mangabeira Unger'in dediği gibi 'mecburiyetçi' olmaktan kurtulabilmiş değil (Unger, 1998). Mecburiyetçi varsayımlar bizi yazılı kanunlara benzer birtakım güçler tarafından oluşturulmuş, dışına çıkılması imkânsız toplumsal kurallar çerçevesinde yaşayan kuklalar olarak görür.

Kuşkusuz, Marx'ın uzun zaman önce gösterdiği gibi, tarihi kendi seçtiğimiz koşullarda yaratamayız, ama ne hukuk benzeri ne de doğal bir olgu olan küreselleşme gibi bir süreçle karşı karşıya geldiğimizde seçeneksiz bizi olarak gören 'yanlış mecburiyetçilik' yaklaşımından da kaçınmamız gerek.

Bence Seattle sonrası küreselleşme tartışmalarının altında yatan, toplumsal dönüşüm stratejisi olarak 'reform' mu 'devrim' mi? konulu 'eski' çekişme. 'Devrimci' strateji 'mecburiyetçilik'ten sıyrılamamıştır ve genellikle 'toplumsal hayatı kurumsal ve düşünsel olarak biçimlendiren yapıyı, tek parça halinde ayakta duran ya da yıkılan bölünmez birimler halinde gören' (Unger, 1998: 83) 'derin yapılı' bir toplumsal teoriye dayanır. Pozitivist toplumsal teorinin siyasi yaklaşımı ise aksine, toplumsal reformlarda artışı savunur. Unger'in radikal mecburiyetçilik karşıtı teorik bir bakış açısıyla öne sürdüğü görüş ise dönüştürücü siyasetin bir türü olarak 'radikal reform' stratejisidir, öyle ki 'Reform, toplumun temel düzenlemelerini, yani kurumları ve yerleşik inançları biçimlendiren yapıyı ele alıp değiştirdiği sürece radikaldir' (Usher, 1998: 18-19). Radikal reform bakış açısı, küreselleşmenin ve insanların farklı, daha demokratik bir geleceğin kuruluşunda oynayabilecekleri role dair peşin yargıları gözden geçirmemizi sağlayabilir. Devrimci reformun siyasi görüşü 'Ya hep ya hiç' bakış açısından (bu Seattle'daki 'düzelt ya da reddet' sloganına da yansımıştı) çok daha olumlu bir yaklaşımla ikili karşıtlıkları reddeder ve toplumsal dönüşüme heyecan verici yeni yollar açar.

'Aşağıdan küreselleşme' görüşünü daha iyi kavrayabilmek için işe 'Seattle Savaşı'nı enine boyuna inceleyerek başlayacağız. Öncelikle Seattle'da oluşan emek-çevreci ittifakın kalıcılığını, hatta derinliğini sorgulamalıyız. Bu ittifakın kurulması üzerinden fazla bir zaman geçmemişken, ABD emek hareketi Çin'in DTÖ'den çıkarılması için kampanya başlattı. Bunun altında yatan neden, 'ABD işleri'ne yönelik geleneksel korumacı tavra dönülmüş olmasıydı. İkinci olarak, Güney ülkelerinin hükümetleri, kendilerini DTÖ'nün güç koridorlarından dışlayan, protestocuları ve Kuzeyli hükümetleri bir araya getiren ortak Kuzey gündemini gördüklerinde çok da şaşırmadılar. Savaşı izleyen uzunca bir dönem boyunca temel sorun, Güney'in ve emek hareketinin sistem karşıtı bir ittifak kurmayı başaramayı-

şıydı. Ancak buradaki esas nokta Seattle'daki olayların, kısa süreli avantajlar elde etmek uğruna abartılmaması ve küçümsenmemesi gerektiği. Seattle olaylarının zayıflıkları ve sınırlamaları, aşağıdan gelen bir küreselleşme temeline dayalı sistem dışı hareketlerin altın çağına giriyor olduğumuz öngörüsünü yeniden sorgulamak gerektiğine işaret eder. Yine de Seattle olayları sayesinde küreselleşmeyi 'sivilleştirme' yolunda bir ilerleme kaydedebilirsek, bu önemli bir başarı olacaktır.

Daha ileri gidip küreselleşmeyi demokratikleştirme için verilen mücadelenin, 1960'ların yansımalarını taşıyan 'iki, üç, hatta bir sürü Seattle yaratmak' gerektiğini söyleyen slogandan kesinlikle daha karmaşık olduğunu iddia edebiliriz. Artık, örneğin Birleşmiş Milletler'in kurulduğu zamana oranla çok daha gelişmiş, sınırsız bir uluslarüstü demokratik ortam var. Neoliberal küreselleşmenin demokrasiye karşı nasıl dolaplar çevirdiğini görmek kolay olsa da, dönüştürücü toplumsal hareketlere sunduğu açılımları da göz ardı edemeyiz. Küreselleşmenin belli türlerinin olumsuz yönleri bir 'demokrasi açığı' yaratmıştır, yine de daha güçlü düzenlemeler, kanımca, küreselleşmeyi daha 'demokrasi dostu' bir hale getirebilir. Küreselleşme süreci sayesinde dünyanın iktisadi/siyasi/toplumsal anlamda her geçen gün daha fazla bütünleşmesi, uluslarüstü bir güç dağılımına ve demokratikleşmeye de yeni fırsatlar tanıyacaktır. Bazı alanlarda toplumsal dönüşümün bu yeni yapısı açıkça görülebilir. Anthony McGrew'in de belirttiği gibi, 'insan hakları alanında faaliyet gösteren uluslarüstü toplumsal hareketler ve uluslararası insan hakları rejiminin doğası, egemen siyasi ortamın ve siyasi topluluğun geleneksel kavramlarını yeniden şekillendiriyor' (McGrew, 1995: 46). Eğer insan haysiyetinin korunması sınır tanımıyorsa belki de aynı durum işçi hakları için de geçerli olabilir.

Gerek küreselleşme yanlısı, gerekse küreselleşme karşıtı görüşlerde yer almayan bir başka boyut da günümüz kapitalizminin uluslara göre gösterdiği çeşitlilik. Küreselleşme, Kenichi Ohmae gibi ateşli taraftarlara göre, tüm ulusal farklılıkları ortadan kaldıracak 'sınırların olmadığı bir dünyaya' (Ohmae, 1990) girdiğimiz anlamına geliyor. Kuşkusuz neoliberal küreselleşme, üçüncü bölümde göreceğimiz gibi, ulus-devletlerin her türlü manevra alanını yok etti. Ne var ki, 'yeni kurumsalcıların' 1970'lerde or-

taya koyduğu gibi, 'çağdaş kapitalist ekonomilerin toplumsal yapılanmalarındaki ve işleyiş yöntemlerindeki farklılıkların kaynağı, salt estetik kaygıların çok daha ötesinde' (Crouch ve Streek, 1997: 1). Bir çeşit yakınlaşma gerçekleşmiş olsa da kapitalizm için farklı 'ulusal' modeller ya da yollar üzerine tartışmalar hâlâ sürüyor. İşçiler ve emek hareketleri de bu 'kapitalizm kapitalizme karşı' savaşta tarafsız değiller. İçinde yaşadığımız toplumsal ve siyasi koşulları belirleyen yegâne faktörler teknoloji ve piyasalar değil. 'Piyasa' toplumu çerçevesinde mümkün olan toplumsal biçimler, anlamlı alternatifler de barındıran oldukça geniş bir yelpaze. Kültürel küreselleşme tek bir 'küresel kültür'e yol açmadığına göre (bkz. Tomlinson, 1999), ulusal farklılıkların da kapitalizmin dünya çapındaki gelişmesinde önemli bir rol oynamaya devam etmesini bekleyebiliriz.

Son olarak, 'aşağıdan' küreselleşme yaklaşımlarının çoğunun içeriğine karşı da olsam, mücadeleci eğilimlerini geliştirmeye çalıştığım Polanyici yaklaşım ile bağdaştırmak istiyorum. Polanyi, yaşadığı dönemde 'bir yandan dünya hammadde piyasaları, dünya sermaye piyasaları ve dünya döviz piyasalarının örgütlenmesi piyasa mekanizmasına eşi görülmemiş bir ilerleme gücü sağlarken, bir yandan da piyasa kontrolündeki ekonominin tehlikeli etkilerine direnmek üzere köklü bir hareketin' (Polanyi, 1957: 76) ortaya çıkışına tanıklık etmişti. Küreselleşme, uluslararasılaştırıcı etkisi çok daha yoğun olan bir süreç ve bu süreçle mücadele eden hareketler de daha çeşitli. Küreselleşmeye karşı sadece emek hareketi değil, çoğulcu, hatta 'yapısalcı' hareketlerin pek çoğu da mücadeleye girmek istiyor. Polanyi'ye göre işçiler toplumun geniş bir bölümünü temsil ediyorlardı ve 'tüketicilerin, yurttaşların, kısaca insanların çıkarlarını koruyabilecek tek sınıftılar' (Polanyi, 1957: 235). Bu çalışmanın temel amacı bu tespitin günümüze ne ölçüde uyarlanabileceğini incelemek. Kuşkusuz günümüzde sosyalizmin rolünü belirlerken, Polanyi'nin şu sözlerine katılmamak mümkün değil; 'Sosyalizm esasen sanayi uygarlığının doğasında bulunan bir eğilimdir: Kendi kurallarına göre işleyen piyasayı, bilinçli olarak demokratik topluma bağımlı kılarak aşma eğilimi' (Polanyi, 1957: 234).

İkinci Bölüm

'ALTIN ÇAĞ'

Kapitalizm güçlü bir üretim şekli olarak varlığını İkinci Dünya Savaşı sonrasında kazandı. İnsanlık tarihinin en korkunç ve yıkıcı dönemlerinden biri olan bu savaşın ardından, düzenli sermaye birikiminin ve uyumlu işçi ilişkilerinin yaşandığı bir süreç başladı. İngiltere Başbakanı Harold Macmillan 1950'lere bakıp da halka 'hiç bu kadar iyi olmamıştık' dediğinde sadece siyaset yapmıyordu ve bahsettiği yalnızca İngiltere değildi. 1950 ile 1973 yılları arasında sanayileşmiş ülkelerde kişi başına gelirin önceki 130 yılın ortalamasına oranla üç kat daha hızlı artmış olduğunu hatırlamak bile bunu söyleyebilmek için yeterli. Kapitalizmin bu yeni modeli yeni bir düzenleme yaratmıştı; Fordist üretim yöntemleri ve, en azından gelişmiş sanayi toplumları için, refah devleti. Bu bölümün ilk iki kısmı kapitalizmin bu tahmin edilemeyen genişlemesinin temellerini ve Batılı işçiler üzerindeki etkilerini inceliyor. Bu, ulusal kapitalizm ve korporatizmin, devletin ekonomideki ve emek-sermaye ilişkilerini düzenlemedeki artan rolünün en parlak dönemiydi. Ancak üçüncü kısımda da görüldüğü gibi Üçüncü Dünya, ya da gelişmekte olan ülkeler, Altın Çağ'ın sinerjisinden ve pembe hayallerinden faydalanamadılar. Yeni bir uluslararası işbölümü bu ülkeleri küresel kapitalist ekonomiyle bütünleştirdi, ama bu bütünleşme eşitsiz bir yapıdaydı. Bu bölümün son kısmı 1970'lerin başlarında Altın Çağ'ın sonunun gelmesiyle ilgili farklı görüşleri inceler. Altın Çağ'ın Kuzey'de ve Güney'de yaşanması ya da yaşanmamasının altında yatan temel neden, bizce bu çağın işçiler ve emek hareketi üzerindeki etkilerinde saklıdır.

Yeni Kapitalizm Modeli

1929'daki büyük çöküş ve 1930'lar boyunca süren bunalım, kapitalizmin iktisadi ve siyasi liderleri için olumlu bir şok olmuştu. Eğer kapitalizm gelecekteki bu tür şoklara dayanıklı bir yapı elde etmek istiyorsa serbest piyasanın güçleri devlet müdahalesiyle dengelenmeliydi. Bu yeni 'idare edilen' kapitalizm modeli, 'belli ölçüde devlet girişiminin olduğu ve hü-

kümetin ekonomiyi idare etmek sorumluluğunu taşıdığı karma ekonomi denen şeyin genel anlamda kabul görmesiydi'. Aynı yazara göre 'işçilerin belli haklar ve maddi kazanımlar elde etmesi' de eşit öneme sahipti. (Armstrong vd, 1984: 193). En azından merkezdeki kapitalist ülkelerde işçiler yeni işler elde ettiler, ücretleri arttı, sosyal hizmetlere sahip oldular ve sendikalara katılabildiler. İktisadi ilişkiler daima toplumsal ilişkiler çerçevesinde belirlenir. Kendini savaş sonrası dönemde güçlendirmiş olan bu yeni model kapitalizmde emek-sermaye ilişkisi, temel değerler üzerinde sağlanan uzlaşma sayesinde bir ölçüde istikrara kavuştu. Gelişmekte olan bölgelerde ise 1930'lardaki bunalım bazı ülkelerin ithal ikameci sanayileşmeye geçmeleri için gerekli olan ortamı yarattı. Savaş sonrası dönem, doğrudan siyasi üstünlüğe dayalı sömürgeciliğin yerine iktisadi üstünlüğe dayalı yeni sömürgeciliğin doğuşuna da tanıklık etti. Kapitalist dünya, her ne kadar eşitsiz de olsa, bir bütün haline geliyordu ve bu bütünleşme içsel büyümeye dayalı devletçi sosyalist rejimlerin etkisi altındaki bölgeleri kapsamıyordu.

John Maynard Keynes 1930'lardaki iktisadi yıkımın ve kitlesel işsizliğin yeniden yaşanmasını engelleyecek makroekonomik araçları üretti. Keynesçi araçlar son derece basitti: devletin ekonomiyi soğutmak ya da canlandırmak için para politikasını kullanması, aynı amaçlar doğrultusunda harcamaların artırılıp azaltılması ve asgari ücret/işgücü seviyelerinin sağlanması (Lipietz, 1987: 38). Kapitalist ekonominin bu şekilde düzenlenmesi Altın Çağ boyunca yaşanan yüksek ve dengeli büyümeyi büyük ölçüde kolaylaştırdı. Keynes 1936 yılında ileri sürdüğü genel teorisinde toplam talep yönetiminin bu yeni kurumsallaşmasının temellerini ortaya koyduysa da bu yaklaşımın hayata geçirilmesi ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oldu. Batılı kapitalist ekonomilerin liderleri, kendileri bunalımdayken Sovyetler Birliği'nin güçlü bir şekilde sanayileştiğini görmüşlerdi. Hatta Nazi Almanyası'nın iktisadi başarıları bile bunalımın gölgesindeki kapitalist ekonomilere çok şey öğretmişti. Stephen Marglin'in dediği gibi, 'Batılı demokrasiler, geliri ve istihdamı özel girişimdeki dalgalanmalardan korumaları yönünde büyük siyasi baskı görüyorlardı' (Marglin, 1990: 5). Böylece kapitalistlerin 'hayvani dürtüleri' kontrol altına alınacak ve piyasanın iniş

çıkışları bir ölçüde engellenmiş olacaktı. Batı'daki işçiler İkinci Dünya Savaşı'ndan güçlenmiş olarak çıkmıştı. Sendikalar sadece sayısal olarak artmamış, örgütlü işçi sınıfının toplumu ortak çıkarlar çerçevesinde yönetebileceğine dair güçlü bir güven duygusu uyanmıştı.

Bunalımdan ve savaştan çıkılmış, kapitalizmin Altın Çağı'na girilmiş olsa da kitlesel işsizliğin hayaleti kapitalist politika yürütücülerini korkutmaya devam ediyordu. 1930'lardaki karmaşanın ardından istihdama *laissez-faire* [bırakınız yapsınlar –ç.n.] yaklaşımları güvenilirliğini yitirmişti. Yeni ekonomi politikaları tam istihdama ulaşmayı, ya da en azından kitlesel işsizliğin önlenmesini, bir öncelik olarak belirlemeliydiler. Sermaye ve ücretli emek arasındaki bir toplumsal uzlaşma, herkese serbestlik veren *laissez-faire* iktisadi dogmasının yerine konmalıydı. Yüksek büyüme oranları ve yüksek istihdam birlikte gerçekleşecek ve gelişmiş kapitalist ekonomilerdeki çoğu işçinin yaşam standardı iyileşecekti. Genişlemeci talep yanlı politikalar, kapitalistlere akla yatkın geldi ve işçiler de bu yeni 'reforma uğramış' kapitalizme onay verdiler. Geçmişe bakıldığında, tam istihdam görüşüne bağlılığın sistem için bazı sorunlar oluşturduğu görülür. Kimilerince Keynes'ten bağımsız bir 'Keynesçilik' geliştirmiş olan Polonyalı iktisatçı Michael Kalecki'nin 1940'larda öne sürdüğü gibi,

> Tam istihdamın korunması iş çevrelerinin muhalefetine yeni bir güç kazandıracak toplumsal ve siyasi değişiklikler yaratacaktır. Kalıcı bir tam istihdam rejimi altında 'işten kovma' bir disiplin aracı olma özelliğini yitirir... oysa 'fabrikalardaki disiplin' ve 'siyasi güven ortamı' iş çevreleri için kârdan çok daha önemlidir. Sınıf bilinçleri onlara kendi açılarından tam istihdamı sürdürmenin sağlıksız bir hareket olacağını ve işsizliğin normal bir kapitalist sistemin ayrılmaz bir parçası olduğunu söyler. (Kalecki, 1943: 140-41)

Bu, tabii ki, daha ilerideki arz yönlü ve kısıtlayıcı talep politikalarına yönelişin ardındaki temel etmen oldu.

Savaş sonrası dönemde dünya kapitalizminin istikrarını garantiye almak için uluslararası boyut da son derece önemliydi. Bu boyutun şekil-

lendiği yer de siyasi ve askeri hegemonyanın tek güçte, yani ABD'de toplandığı Pax Americana'ydı. Savaş sonrası dönemde uluslararası finansta saf altın standardına dönmek olanaksızdı, bu yüzden 1944'teki Bretton Woods Anlaşması 'esnek' bir altın standardı oluşturdu. Dönüştürülebilir tek para birimi olması Amerikan dolarını etkin olarak altına eşdeğer hale getirdi; Webber ve Rigby'nin öne sürdüğü gibi, 'doların ve altının birbirlerine bağlanması ticaret ve yeni oluşmakta olan savaş sonrası finansal sistem için bir nimetti' (Webber ve Rigby, 1996: 27). Malların serbestçe dolaşabilmesinin önündeki kısıtlamalar kaldırılacak ve kapitalist dünya sistemini ticaret canlandıracaktı. Bretton Woods Anlaşması, dünyanın temel para birimleri arasında bir sabit kur sistemi yaratıyor ve oluşturduğu yeni yapı olan Uluslararası Para Fonu (IMF) ile bu sistemdeki ayarlamaları yapıyordu. 1944'te yapılan anlaşmaların çoğu uygulanmamış olsa da Bretton Woods, ABD tarafından tek taraflı olarak bozulduğu 1971 yılına kadar uluslararası finansal istikrarı bir ölçüye kadar korudu. Amerikan 'barışı' aynı zamanda güç kullanılarak, yani İran (1953), Guatemala (1954), Lübnan (1957) ve Dominik Cumhuriyeti (1965) örneklerinde de olduğu gibi açıktan ya da örtülü askeri müdahalelerle sağlanıyordu. Ne var ki bu tartışılmaz hegemonya, küresel gücün 1973'te Vietnam'da aldığı yüz kızartıcı yenilgi ile sarsıldı. Bu yenilginin etkileri Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) petrol fiyatlarını 1973'te artırmasıyla her yerde hissedilir hale geldi ve böylelikle Altın Çağ'ın çöküşü hızlandı.

Pax Americana aynı zamanda Amerikan iş çevrelerinin meşhur 'çokuluslular' yoluyla eşi görülmemiş bir şekilde büyümesi anlamına geliyordu: Amerikan şirketlerinin 1950 yılında yaklaşık 7.000 olan denizaşırı girişimlerinin sayısı 1966'da 23.000'e çıkmıştı. 1950'ler ve 1960'lar boyunca çokuluslu yatırımların büyüme oranı inanılmaz bir artış göstererek bu şirketleri kapitalist enternasyonalizmin ana temsilcileri konumuna getirdi. Savaş sonrası uluslararası yatırımın ilk dalgası ABD kaynaklıydı ve tüm dünyadaki doğrudan yabancı yatırımın toplamının yarısından fazlasına eşitti. Amerikan şirketleri dünya çapında petrol sanayisi, madencilik ve tarıma yatırımlar yapmış, bu sektörleri büyük ölçüde hâkimiyet altına almıştı. Bunun yanında, 1960'larda korumacı sınırların ardında güçlenerek,

Latin Amerika'da olduğu gibi imalat sektörünü de ele geçirdi. Daha sonraları Avrupalı ve Japon uluslararası firmalar da küresel ölçekte önemli rollere sahip olacaklardı. Nitekim ABD en büyük denizaşırı yatırımcı olarak kalsa da küresel doğrudan yabancı yatırımlar içindeki payı 1960'ta yaklaşık yüzde 50 iken 1990'ların ortalarında yüzde 25'e geriledi. En büyük yüz çokuluslu şirket arasına bazen Kore (Daewoo) ve Venezuela (devlet petrol şirketi) kökenli şirketler giriyor olsa da, 'çokuluslu şirketlerin ve doğrudan yabancı yatırım akımlarının ezici çoğunluğu OECD ülkeleri kaynaklıdır ve bu ülkeler arasında hareket ederler' (Held vd, 1999: 248). Gerçek uluslarüstü güç Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya üçlüsündedir. Savaş sonrası dönemde çokuluslu şirketler, dünya çapında kapitalist ilişkilerin temel koruyucuları haline geldiler, bunun yanında Altın Çağ'ın ve 1980'lerdeki neoliberalizmin çöküşünün ardından küreselleşmeye önemli ölçüde kolaylık sağladılar. Ayrıca bu şirketler birçok mal ve hizmetin küresel çapta üretimini ve dağılımını kontrol eden ve teknolojik gelişmenin en üst seviyelerine ulaşabilen bir konuma yükseldiler.

Keynesçi makro ekonomi yönetimi ve ABD merkezli uluslararası finans ve yatırım rejimlerinden sonra yeni model kapitalizmin dayandığı üçüncü ayak hiç kuşkusuz korporatizm oldu. Tartışmaların ve tanımlamaların çokluğuna karşın, korporatizm teorilerine göre, 'sendikalar devlet tarafından düzenlenir ve endüstriyel ilişkiler zorunlu bir hakem kararıyla çözüm sistemiyle yapılandırılır' (Roxborough, 1984: 3). Batı'daki sendikalar için, devlet yapıları içinde emeğin siyasi temsilinin bir yolunu bulmak çok önemliydi. Bu yolla sınıf çatışması sermayenin olduğu kadar emeğin de çıkarları doğrultusunda 'idare edilebilirdi'. Çalışan kesimin temsilcileri aynı anda hem kapitalist sisteme karşı savaşıyorlar, hem de sistemin işçilerin çıkarına bir şekilde genişlemesi için uğraşıyorlardı. Bazı gelişmekte olan ülkelerde korporatizm, sendikaların son derece düşük toplumsal ağırlıklarına karşın siyasi pazarlıkta yer almalarını sağlayarak bir anlamda 'bir üst sıklette dövüşmelerine' izin veriyordu. Devlet–sermaye–emek ilişkisi pek çok farklı şekle büründü. 'Korporatizm' terimi belki de fazlasıyla esnek bir terim. Buradaki temel nokta şudur: Armstrong ve çalışma arkadaşlarının savaş sonrası genişlemenin oluşumu ve kırılışı üzerine yaptıkları geniş

çaplı analizde de belirtildiği gibi, 'işçilerin örgütlü temsil hakkı... uzlaşmanın önemli bir özelliğiydi' (Armstrong vd, 1984: 199). İngiltere'deki gibi kurumsallaşmış toplu pazarlık, Almanya'nın ve Bolivyalı maden işçilerinin uyguladığı birlikte kararlaştırma, Fransızların bu yöndeki planlaması, ya da Japonya'ya özgü işgücü ilişkileri örneklerinde olduğu gibi farklı şekillerde de olsa, işçilerin temsilinin meşruluğu ve çatışma yerine uyumun arzu edilirliği üzerinde ortak bir inanç ve uzlaşma vardı.

Bir diğer önemli nokta da korporatizmin uluslararası bir yönü de olduğudur. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) emek-sermaye ilişkilerinin yönetiminde ayrılmaz bir unsur olmak amacıyla 1919'da kuruldu. Esasında bu kurum, Batılı güçlerin Rus Devriminin yarattığı tehdide verdiği bir karşılıktı. ABD Başkanı Roosevelt'in 1944'te bir ILO konferansını yönetmesi, örgütün uluslararası toplumsal politika çerçevesindeki rolünün ABD tarafından desteklendiğini işaret ediyordu. Başlangıcından itibaren ILO, hükümet temsilcileri, işverenler ve sendikalardan oluşan üçlü temsil ilkesini benimsiyordu. Altın Çağ süresince sendikal özgürlüklere ve toplu pazarlığa olan bağlılığı, ABD'nin 'Özgür Dünya' üzerindeki hegemonyasının vazgeçilmez bir parçasıydı. ILO'yu ciddi şekilde içeriden eleştiren Robert Cox'a göre, 'Üç taraflılık, ABD'nin bakış açısından birleştirici devlet gerçeğinin, hâlâ gücünü koruyan serbest girişim efsanesi tarafından perdelenmesi olarak tanımlanabilir' (Cox, 1996: 427). Örgütlü emeğin bir kısmı, çoğunluğu dışlamak pahasına, işveren ve hükümetle 'tepedeki masa'da oturabilecekti. Uluslararası düzeyde korporatizm, sınıf çatışmasının sürekli hale getirilmesi gerektiği anlayışını bir kenara bırakıp üretimin yönetimci ideolojilerinin etkilenmeyeceği, çatışmacılıktan uzak bir üç taraflılığı benimsedi. Bu ideolojinin en uç halinin acı meyvesi de Amerikan Sendikaları Federasyonu AFL-CIO'nun uzun yıllar boyunca özellikle Latin Amerika arka bahçesinde ABD emperyalizminin işçi ajanlığını yapmış olmasıdır.

Yeni modelin iş dünyasındaki anlamı, ilk başta, işçi sayısındaki büyük artıştı. Gelişmiş kapitalist ülkelerde toplam istihdam 1950 ve 1970 yılları arasında yüzde 30 arttı. Bu, işçi sınıfının büyüklüğünde çok ciddi bir artıştı, ancak resmi olarak çalışanlar arasında serbest meslek çalışanlarının sayısının yüzde 30'dan yüzde 15'e düştüğünü göz önüne aldığımızda pro-

leterleşmenin çok daha yüksek boyutlarda olduğunu görebiliriz (Armstrong vd, 1984: 236). Tarımın önemini yitirmesi ve yeni hizmet sektörlerinin yükselmesi Batı işçi sınıfının yapısal anlamda yeniden düzenlenmesine yol açtı. Gittikçe artan makineleşme ve teknolojik gelişme, vasıf ve eğitim düzeylerinin artmasına neden oldu. Proleterleşme aynı zamanda sendikalaşmada da bir artış yarattı, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sendika üyelerinin sayısı 1952'de 49 milyonken 1970'te 62 milyona çıktı (Armstrong vd, 1984: 238). Emeğin örgütlenmesinin bir göstergesi olan, ancak 'sınıf bilinci' anlamında çok şey ifade etmeyen sendikalar yine de bu dönem boyunca hatırı sayılır bir ağırlığa sahip toplumsal kurumlar haline geldiler. Burada, çoğu Marksist'in inandığı gibi, kapitalizmin 'kendi kuyusunu kazdığı' iddiası bir başka önemli konudur. Altın Çağ boyunca Batı'nın işçi sınıfı ve sendikaları sadece zamanlarının düşünce yapılarını yansıtabiliyorlardı. Ne kadar sol görüşlü olursa olsun, bırakın bir hükümeti, toplumsal ya da siyasi bir hareket bile yeni kapitalizm modeline yapısal olarak karşı çıkabilen bir tasarı geliştiremiyordu.

Gelişmekte olan diye adlandırılan ülkelere on yıllık bir gecikme süresi verdiğimizde benzer proleterleşme süreçlerine rastlayabiliriz. Tarım, önceleri açık ara ile en yoğun işveren iken, 'üst orta gelir düzeyi' gelişmekte olan ülkelerde 1960'taki yüzde 50'lik seviyesinden 1980'de yüzde 30'a, 'orta gelir düzeyi' ülkelerde yüzde 62'den yüzde 46'ya düştü. Sanayileşme düzeyi o kadar belirgin değilse de üretimde çalışan işgücü 1960 ile 1980 arasında üst orta gelir düzeyi ülkelerde yüzde 20'den yüzde 28'e, orta gelir düzeyi ülkelerde ise yüzde 15'ten yüzde 21'e yükseldi. Savaş sonrasında Üçüncü Dünya diye adlandırılan ülkelerde de son derece eşitsiz dağılmış olmalarına karşın kapitalist üretim ilişkileri kayda değer bir gelişme gösteriyordu. Emek ve sermaye arasında bir 'toplumsal uzlaşma'nın bazı belirtileri vardı ve bu süreç Marx'ın tanımladığı 'ilkel birikim'e çok benziyordu, ne var ki bu kez gelişen kapitalizmdi. Bill Warren'in bir zamanlar kışkırtıcı bir şekilde ortaya koyduğu gibi, 'Latin Amerika'da, Asya'da ve Afrika'da yaratılan yeni dünya ne olursa olsun, buralarda zaten var olan gelişen kapitalist toplumlar görmezden gelinerek hiçbir yere varılamaz' (Warren, 1980: 255). 1960'larda yeni uluslararası işbölümünün ortaya çıkışıyla birlikte

(ileride açıklanacaktır) dünya çapında proletaryanın bu gelişimi, geniş alanlara yayılmaktan çıkıp belli bir alanda yoğunlaştı. Bu durum muhtemelen sonraki yıllarda küreselleşmenin gelişmesi için gerekli bir önkoşuldu.

Artık Fordizme, yani 'Altın Çağ' boyunca çalışma hayatını denetleyen ve düzenleyen kavrama dönmemiz gerekiyor. Ama önce kuşkusuz dinamik olan bu kapitalist dönemin ne kadar eşitsiz olduğunu tekrarlamakta fayda var. Çoğunlukla, kasvetli neoliberal 1980'lerden geriye dönüp bakıldığında bu dönem aslında olduğundan çok daha parlak bir çağ olarak görülmüştür. Robert Brenner, savaş sonrasında yaşanan olumlu gelişmeler ve bunu takip eden çöküş üzerine incelemesinde (Brenner, 1998) tarih boyunca pek çok kez ve farklı şekillerde ortaya çıkan uyumlu sermaye-emek ilişkilerini sorgular. Siyasi çevrelerde işçilerin yeni sermaye birikim rejimine uyum sağladıkları görüşü yaygındır. Buna karşılık, Brenner'e göre, örneğin Japonya ve Almanya'daki hızlı büyüme bir sermaye-emek uzlaşmasına değil, 'emeğin baskı altında tutulmasına ve böylece düşük ve (üretim artışına oranla) yavaş artan ücretleri kabul etmesine dayanır' (Brenner, 1998: 42). Brenner, ABD'de bile 'genel kanıya karşın savaş sonrası hiçbir dönemde sermaye ve emek arasında "uzlaşma" sayılabilecek bir durumun yaşanmadığı' (Brenner, 1998: 60) görüşünü destekleyecek kanıtlar ortaya koyar. Böylece emek-sermaye uyumunun Almanya dışındaki Batı Avrupa ülkeleri ve İngiltere için yerini görece olarak (neoliberal dönemin açık sınıf savaşı ile karşılaştırarak) belirleyebiliriz. Savaş sonrası hızlı ilerlemenin bir başka yönü de gelişmekte olan ülkelerde genellikle emekle hiçbir şekilde uzlaşmaya yanaşmayan son derece baskıcı siyasi rejimlerin önayak olduğu çevresel Fordizmdir.

Fordizm ve Refahçılık

Yeni kapitalizm modelinin temelinde Fordist emek süreci ve refah devleti yatar. Henry Ford, 1910'larda Detroit'te meşhur T modeli otomobillerini üretmeye başladığında yeni bir çalışma yöntemi yarattı. Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren F.W. Taylor'un bilimsel yönetim denilen, işyerinde tasarım ve üretimi ayırarak bir işi yapmanın 'tek en iyi yolu'nu belirleyen uygulamaları en gelişmiş sanayi toplumlarına yerleşmişti. Taylorizm, an-

cak Fordizme dönüştürüldüğü zaman iyice yaygın ve bilinir bir hale geldi. Ford montaj hattı uygulamasının öncüsü oldu, böylece artık makine işyerini yönettiği için Taylor'un 'zaman ve hareket' yöntemi sağlıklı bir şekilde uygulanabilecekti. Ford aynı zamanda parça başına ücret yerine meşhur Beş Dolarlık Gün örneğindeki gibi günlük ücret ('hesaplanan günlük iş') uygulamasını getirdi, böylece işçileri kendi otomobil fabrikalarına çekebildi. Fordizmi uygulandığı dönemde (tıpkı Lenin'in Taylorizmi gözlemlediği gibi) gözlemleyen Antonio Gramsci'ye göre, Fordizmin amacı 'organik ve iyice eklemlenmiş yetenekli bir işgücü ya da uzmanlaşmış işçilerden oluşan birtakım oluşturmaktı, ki bu hiçbir zaman kolay olmamıştı' (Gramsci, 1971a: 312). Gramsci'ye göre Fordizm, bir tarafta yüksek ücretler ve bununla birlikte yükselen yaşam standartları, diğer tarafta daha önce eşi görülmemiş bir kas ve zihin gücü kullanımı gerektiren yeni çalışma süreçleriyle, son derece tutarlıdır. Böylece başlangıcından itibaren Fordizm hem bir kapitalist üretim biçimi, hem de bir tüketim tarzıdır. Gramsci'nin çarpıcı bir şekilde ortaya koyduğu gibi: 'Burada hegemonya fabrikada doğar' (Gramsci, 1971a: 285). Toplumsal dönüşümün bu yeni mantığı, Altın Çağ boyunca toplumsal kurumlar ve ücretli emek-sermaye ilişkileri üzerinde bir hayli etkili oldu.

Fordizm 'ideal tip' olarak ele alınabilir, ancak ülkeden ülkeye ve zaman içinde farklı türleri oluşmuştur. Robert Boyer, Fordizmin 'tek model, birçok ulusal marka'dan (Boyer, 1995: 27) oluştuğunu öne sürmüştür. Bu açıdan, Tickell ve Peck'in modeline (Tablo 2.1) benzer bir yöntemle farklı ulusal Fordizm uygulamalarının bir tipolojisini çıkarır. Bu modelin özellikle ilgi çekici olan tarafı, her durum için Fordist birikim yöntemlerini Keynesçi düzenleme yollarıyla birleştirmesidir. Üstelik, 'çevresel Fordizm'e ve Güney Afrika'daki ırk ayrımcılığı rejimiyle özdeşleşmiş olan 'radikal Fordizm'e verdiği önemle endüstriyel ilişkiler literatüründe rastlanan çoğu modele göre çok daha az Avrupa merkezlidir.

Büyük Bunalım'dan geriye bir şey kaldıysa o da refah devleti, yani kapitalist toplumun genel ücret kazanma yapısının dışına düşenler için bir 'güvenlik ağı'dır. İngiltere'nin paradigmacı refah devletindeki savaş sonrası Beveridge Raporu, zorunlu sosyal sigortaya dayalı refahın 'en alt seviyesi'

TABLO 2.1 Fordizmin Çeşitleri

Rejim	Özellikler	Örnekler
'Klasik Fordizm'	Sosyal demokrat refah devletinde seri üretim ve tüketim	ABD
'Esnek Fordizm'	Merkezilikten uzak, federe devlet. Mali ve endüstriyel sermaye arasında firmalar arası işbirliğini de kapsayacak şekilde yakın ilişkiler.	Batı Almanya
'Hatalı Fordizm'	Ulus devlet düzeyinde mali ve üretici sermayenin yetersiz bütünleşmesi. Bazı yazarlar tarafından tanımlanan modası geçmiş ve kısıtlayıcı politikalar.	İngiltere
'Devlet Fordizmi'	Devletin, sanayiyi denetlemesini de kapsayan bir şekilde seri üretimin koşullarının belirlenmesinde öncü rol oynaması. *L'etat entrepreneur*	Fransa
'Gecikmiş Fordizm'	Ucuz işgücüne dayalı Fordist temel. 1960'lardaki hızlı sanayileşmede devlet müdahalesinin anahtar rolü.	İtalya, İspanya
'Çevresel Fordizm'	Fordist malların ihracatı çerçevesinde oluşmuş yerel üretim. Ağır borç yükü. Demokrasiye geçiş ve toplumsal düzenlemelerin olmadığı Fordist birikim sisteminin değiştirilmesi girişimlerinin eşlik ettiği otoriter devlet yapıları.	Meksika, Brezilya
'Radikal Fordizm'	İkili yapıdaki işgücü. İmtiyazlı azınlık Kuzey Amerika tipi çalışma koşullarına ve otoriter devlete dayanan ayrıcalıklara sahipken çoğunluk nüfusun en üst düzeyde sömürülmesi.	Güney Afrika
'İlkel Taylorlaşma'	Neredeyse sonsuz emek arzının olduğu Taylorist çalışma süreci. Kanlı şekilde sömürü ve artık değere geniş çapta el konulması. Diktatör devletler ve yüksek toplumsal gerilim.	Malezya, Bangladeş, Filipinler
'Melez Fordizm'	Dönüştürülmüş Taylorizme dayalı kar eksenli genişleme. Kısıtlanmış iç piyasa, toplumsal bölünme ve az gelişmiş refah devleti. Doğrudan olmayan ücret endekslemesi.	Japonya

Kaynak: Tickell ve Peck, 1955:362

kavramı üzerinde duruyordu. Refahçılığın kökenleri geçen yüzyılın başına kadar gidiyor olsa da her yönden destek görerek varlığını pekiştirmesi ve genelleşmesi savaş sonrası dönemde oldu. İşsizlik politikaları tam zamanlı sanayi işçileri dışındakileri de kapsayacak şekilde yeniden düzenlendi. Armstrong ve çalışma arkadaşlarının Batı Avrupa ülkelerine ilişkin bulguları şöyleydi: '1975'teki durumu raporun sunulduğu yılla karşılaştırdığımızda... ödemelerin süresinin iki katına çıktığı,... hak kazanmadan önceki bekleme süresinin yarıya indiği... ve sistemden ayrılma süresinin yarı yarıya azaldığı görülebilir' (Armstrong vd, 1984: 196). Kuşkusuz en köklü yenilik İngiliz Ulusal Sağlık Hizmetleri'nin kurulmasıydı. Elbette refah devleti, gelişmiş kapitalist ülkelerde bile yoksulluğu tamamen ortadan kaldırmayı başaramadı. Yine de 1930'larm *laissez-faire* kapitalizmini kökten bir şekilde yenileyerek onun 'insani bir yüz'e sahip olmasını sağladı. Refah devleti, ancak neoliberal çağın gelişiminden sonra geriye dönüp bakıldığında bazı olumlu yönleri de olan bir sistem olarak görüldü. Gelişmekte olan ülkelerdeki işçiler ve işçi aileleri içinse Batı'nm refah devleti arzu edilebilir görünüyordu.

Refah devleti, çalışan kesimler için mutlak iyi bir durum değildi. Keynesçi refah devletine, özellikle en parlak günlerine eleştirel bir bakış, bu kavramın halkın desteğini almak ve çalışan sınıfların pürüzsüz bir şekilde 'yeniden oluşturulmasını' sağlamak üzere şekillendirildiğini öne sürer. Bu kavram, okullar, konut kooperatifleri ve aile gibi devletin bir parçası; ordu, polis ve benzerlerinin oluşturduğu 'devletin baskıcı aygıtlarına' karşılık gelen 'devletin ideolojik bir aygıtı' (bkz. Althusser, 1971) olarak algılandı. Uygulamalar, isyankâr işçi sınıfını terbiye etmek üzere, bir nevi 'kadife eldiven içinde demir yumruk' gibi görülüyordu. Yazarlar arasında refah devletini özgürlükçülüğe kesin bir saldırı olarak görmedikleri durumlarda bile refah devletinin olumsuz yanlarını üzerine basa basa ortaya koymaya yönelik bir eğilim vardı. Refah devletinin ekonomi politiği üzerine önemli yazılar yazan Ian Gough'un 1979'da iddia ettiği gibi,

> refah devleti eşzamanlı olarak toplumsal refahı yaygınlaştırma, bireylerin gücünü geliştirme, piyasa güçlerinin körlemesine oyunu üzerin-

de toplumsal kontrol oluşturma eğilimlerini; bunun yanında insanları baskı altında tutma ve denetleme, onları kapitalist ekonominin gereksinimlerine uydurma eğilimlerini hayata geçirir (Gough, 1979: 12).

Monetarizmin Batı siyasi düşüncesi üzerindeki etkisini göstermeye başladığı andan itibaren refah devleti karşılanması olanaksız bir lüks görünümüne büründü. Kitlesel işsizliğin ortaya çıkışıyla birlikte, kamusal sağlık sistemini ve refah devleti 'emniyet ağları'nı, doğası gereği isyankâr işçi sınıfını 'terbiye eden' baskıcı toplumsal kurumlar olarak görmek gitgide zorlaştı.

Bu noktada Keynes, Ford ve Beveridge'i (refah devleti) işin içine katarsak Altın Çağ süresince gelişmiş kapitalist ülkeleri etkileyen 'Fordist' toplumsal uzlaşmanın temel içeriğini elde edebiliriz. KFB modeli sadece iktisadi hayatı, çalışma ilişkilerini ve tüketim kalıplarını etkisi altına almakla kalmadı, aynı zamanda bir bütün olarak toplumu ve savaş sonrası kurumsal oluşumlarını şekillendirdi. Boyer'nin ortaya koyduğu gibi, 'Siyasi ve toplumsal güçlerin eşi görülmemiş şekilde birleşmesi bu yeni düzene yol açtı' (Boyer, 1995: 21). Savaşla parçalanmış toplumlarm yeniden yapılandırılması, toplumsal ve siyasi farklılıkların bir nebze de olsa önüne geçti ve geçici bir paradigma değişimi yaşandı. Malthusçu kapitalist, rasyonel yönetici haline geldi. Radikal sendikacı 'bilimsel yönetim' yöntemlerini uygulamaya başladı. Bu yeni 'toplumsal ortaklığın' tepesinde ise gerekli kamusal altyapıyı oluşturan ve işlerin yürümesi için genişlemeci politikalar izleyen KFB devleti duruyordu. Yöneticilerin emek yanlı davranmaları mümkündü ve Fordizm olgunlaştıkça ve gerektiğinde refah devleti tarafından 'gözetildikçe' işçiler verimlilik artışından paylarını bekliyorlardı. Yeni üretim yöntemleri çalışan sınıfların tüketim kalıplarıyla örtüşüyordu ve bu durum yeni düzenin meşrulaşmasına yardım ediyordu. Buradaki temel nokta, KFB toplumsal düzeninin bir bütün, kayda değer sinerjilerin oluşturduğu bir paket olduğudur. Boyer'nin de belirttiği gibi, bu 'verimli' döngü özetlendiğinde, 'Bu yepyeni toplumsal uzlaşmanın üzerinde son derece uyumlu bir birikim rejimi kurulduğu görülür' (Boyer, 1995: 22).

Savaş sonrasında Batı'da oluşan toplumsal bölünmeye geniş perspektiften bakmanın bir yolu da vatandaşlık kavramından geçer. İngiliz

refah devletinin ilk teorisyenlerinden biri olan T.H. Marshall vatandaşlığın bileşenleri ya da çeşitli yönleri üzerine bir model kurmuştur:

- Sivil, yani ifade özgürlüğü, adalet hakkı ve bireysel özgürlüğün önkoşulları gibi kavramlar
- Siyasi, yani yerel yönetimler ve ulusal parlamento yoluyla siyasi güce katılım hakkı
- Toplumsal vatandaşlık, yani 'bir nebze iktisadi refah hakkı ve toplumsal mirası paylaşma, topluma egemen olan standartlara uygun bir şekilde medeni bir insan olarak yaşama hakkını güvence altına alma' (Marshall, 1950: 10).

Marshall'ın ifadeleri biraz üstü kapalı gibi görülebilir, ancak Avrupa merkezci olduğu kuşku götürmez ve cinsiyet farklılığı henüz söylemine girmemiştir (bkz. Lister, 1997). Ne var ki Marshall vatandaşlığın salt siyasi tanımının kısıtlamalarının da altını çizmiştir. Vatandaşlığın toplumsal bileşenini işin içine katmış, toplumsal ve iktisadi refah getiren hakların yokluğunda kapitalizm rejimi altındaki sivil ve siyasi vatandaşlığın en iyi olasılıkla kısmi bir vatandaşlık olacağını fark etmiştir. Marshall, vatandaşlığın gelişimini kapitalizmin tabiatında var olan bir özellik olarak ele alan evrimci bir görüş geliştirmekle eleştirildi (bkz. Mann, 1987). Ancak Marshall'ın siyasi demokrasi ve kapitalizmin serbest piyasası arasındaki çelişkili ilişkileri ortaya koyan yazılarını dikkatlice okursak, bu görüşlerin küreselleşme çağında ne denli geçerli olduğunu ve kalkınmakta olan ülkelerdeki karşıt güçlerin neden çeşitli durumlarda benzer siyasi paradigmalar oluşturduğunu anlayabiliriz.

Öyleyse Batılı işçiler Fordizm altında nasıl başarılı oldular? Batı işçi sınıfının sayısal büyümesine ve sendikal hareketin gelişmesine zaten değinmiştik. Bunun yanında, Armstrong ve çalışma arkadaşlarının belirttiği gibi,

> Üretimdeki artışın, istihdamdaki büyümeyle oransal olarak neredeyse hiç ilgisi yoktur. 1952 ile 1973 yılları arasında sivil istihdamda sayılan kişilerin sayısı sadece yüzde 29 artmıştır. Demek ki üretim artışının

> çoğu üretim oranında işçi başına bir artış anlamına gelmektedir. Yıllık üretkenlik iki katına çıkmıştır (Armstrong vd, 1984: 168).

Üretkenlikteki bu büyük atılım daha uzun çalışma saatlerine bağlı değildi; zaten çalışma saatleri (değişim bu dönemde yıllık yüzde 1'den az olsa bile) istikrarlı bir şekilde kısalmıştı. Bu atılım daha çok üretim araçlarının miktarında ve niteliğinde yaşanan gelişmeye bağlıdır. Gerçekten de bu dönemde kayda değer bir teknolojik devrim yaşanmıştır. Eric Hobsbawm'a göre,

> Altın Çağ, ileri düzeyde ve genellikle gizli bilimsel araştırmayı önceki dönemlerin her birinden çok daha fazla temel alıyordu. Bu bilimsel araştırma artık sadece birkaç yıl içinde uygulama alanı buluyordu. Sanayi hatta tarım ilk kez kesin bir biçimde 19. yüzyıl teknolojisinin ötesine geçti (Hobsbawm, 1994: 265).

Hobsbawm'ın Altın Çağ'ı tanımlamak için kullandığı dil, kendi zamanlarının kapitalist devrimleriyle heyecanlanan Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da kullandıklarıyla eşdeğerdir. Anımsamak gerekir ki, gelişmiş kapitalist ekonomilerde işçi başına düşen üretim aracının iki katma çıkması aynı zamanda 'her işçinin eskiden bir tane iken artık iki makine ile karşı karşıya kalması anlamına da gelir' (Armstrong vd, 1984: 168).

1970'lerde uluslar arasında 'eşitsiz değişim' olduğuna ve bu durumun küresel sistemde Batılı işçilerin konumunu da etkilediğine ilişkin bir tartışma yaşanıyordu. Bu analiz üzerine tuhaf da olsa ilk görüşler Arghiri Emmanuel'den (Emmanuel, 1972) gelmiştir. Emmanuel, Ricardocu bir uluslararası ticaret modeli kullanarak eşitsiz değişim kavramını geliştirmiştir: esas olarak uluslararası ticarette, gelişmekte olan ülkelerin aleyhine eşit olmayan miktarlarda işgücü vardır. Model, sermayenin uluslararası hareketliliğine ve emek gücünün uluslararası hareketsizliğine dikkat çeker. Emmanuel bu modelde ücretleri bağımsız bir değişken olarak görür (Marx'ın ahlak-tarih bileşeni) ve böylece merkezde sermaye yoğun sanayileşme oluşurken, çevre ülkelerde emek yoğun yöntemler öne çıkar. Ürünlerin uluslararası piyasalardaki eşitsiz değişimi eşitsiz bir gelişmeye yol

açar. Buna karşılık, diğer yazarlar ücret (ve üretkenlik) farklılıklarını yaratanın, bir üretim yöntemi olarak kapitalizmin eşitsiz doğasından başka bir şey olmadığını öne sürmüşlerdir. Emmanuel, Batılı işçilerin bu eşitsiz değişimden faydalandıkları ve bu nedenle gelişmekte olan dünyadaki işçilerle dayanışma içine girmekten kaçınacakları yolundaki siyasi düşüncesinin bölücü etkileri nedeniyle de eleştirildi. Geriye baktığımızda görüyoruz ki, ilginç olan eşitsiz değişimin karmaşıklığı değil, sermaye birikiminin dünya çapında sömürü üzerinde temellendiğine ilişkin bir uzlaşma yaşanması. Günümüzdeki tek uzlaşma, her kesimin küreselleşme sürecinin bir parçası olması ve dışlanmaması gerektiği.

Aynı anda Doğu'da, işçiler 'Demir Çağ' (Lipietz, 1995: 355) denilen bir durumda çalışıyorlardı. Lenin, Taylorizmin büyük bir hayranıydı ve bir zamanlar sosyalizmi, çok bilinen bir deyimle, 'Sovyet gücü artı tüm ülkenin elektriğe kavuşturulması' diye tanımlamıştı. Bu, modernleşmenin endüstriyel bir modeliydi ve kaynakların piyasa tarafından dağılımı yerine merkezi planlamaya bağlı olmasına karşın, kapitalizme çok şey borçluydu. 1950'lerde Sovyetler'de görülen müthiş büyüme oranları, Altın Çağ'ın Doğu'da karşılığını bulduğunun habercisi gibiydi. Her ne kadar sistem yetersiz, insan maliyeti yüksek de olsa sanayileşme amacı gerçekleşiyordu. Janos Köllö Doğu Avrupa'nın 'karanlık' Altın Çağ'mı şöyle tanımlıyordu: Fabrikadaki katı Taylorcu kurallar yerine 'insani yüzü' olan bir düzensizlik, Orwellci uygulamalar yerine yabancılaşma ve ikiyüzlülük, işçilerin tamamıyla boyun eğmeleri yerine kayıt dışı pazarlıklar ve olumsuz yerel koşullardan bireysel kaçışlar (Köllö, 1995: 291). Kaynakları kısıtlı olan Doğu Avrupa ekonomilerinde istihdam hızla artıyordu. Bu durum, sermaye birikiminin belli bir alanda yoğunlaşmaktan ziyade geniş çaplı yayılışının bir sonucuydu. İşsizlik oranları son derece düşüktü ve işçilerin sadece işleriyle ilgili değil, o işteki sosyal yaşantılarıyla ilgili de geniş hakları bulunuyordu. 1980'lerden itibaren bu model krize girdi ve Doğu kendini Batı'nın başlattığı devlet müdahalesini kaldırma ve küreselleşme yarışının içinde buldu. Burada bir başka ilginç nokta da, modernleşmenin bu krizinin Batı'nın Altın Çağ krizine mi (bu bölümde ele alınacaktır) yoksa Güney'in borç kaynaklı krizine mi (bkz. üçüncü bölüm)

daha çok benzediği sorusudur. İşin sonunda bir bütün olarak Doğu'nun 'Üçüncü Dünyalaşması' gerçekleşmiş olsa da bunun krize girmenin bir üçüncü yolu olduğu tahmininde bulunabiliriz.

Lipietz'e göre Sovyet emek-sermaye ilişkilerinin 'Demir Çağ' modeli, 'Taylorizm artı kullanım hakkı' tarifine dayanan bir tür Fordizm ile yakın akraba sayılır ve bu sayede Sovyetler 1950'lerde Batı ile rekabet edebilmiştir (Lipietz, 1995: 365). Oluşan geniş tabanlı birikim fazla bir esneklik gerektirmiyordu ve tarım emekçilerinin yarattığı fazlayı ortadan kaldırabilecek bir yapıya sahipti. Sanayileşmemişlikten sanayileşen bir ekonomiye geçişte bu model yeterince üretken olmuştu. Aslında Leninizm, kalkınmakta olan dünyada genellikle siyasi bir felsefe olduğu kadar kalkınmacı bir ideolojinin özellikleri olarak da bilinir. Ücret artışları çok düşük gerçekleşti ve tüketimde fazla bir artış olmadı, böylece ihtiyaç fazlası artıklar bu dönem boyunca gitgide birikti. Lipietz'in de işaret ettiği gibi, ' "düşük ücret ile kullanım hakkı" uzlaşması tamamen durgunluğa yol açan bir halde ortaya çıktı' (Lipietz, 1995: 356). Devletçi sosyalist modelin en temel parametrelerinde bile daha fazla esnekliğe yönelik, gün geçtikçe büyüyen bir ihtiyaç doğmuştu. Batı'ya kıyasla epey bir gecikmeyle de olsa 'esneklik' talebi sesini yükseltiyordu. Dışsal esneklik denilen, yöneticilerin işçilerin görevlerini yeniden düzenlemeleri uygulaması, kullanım hakkının sonu demekti. 1990'larda sermaye-emek ilişkilerindeki bu krizin öne çıkmasıyla siyasi krizin geniş tabanlı etkisi hissedilmeye başlamıştı. Devlet sosyalizminin çöküşünden itibaren Fordizmin verdiği sosyal demokrat tavizler geçerliliğini yitirdi ve böylece Doğu'daki işçiler küreselleşmenin himayesi altındaki neoliberal esneklik anlayışının insafına bırakıldı.

Yeni Uluslararası İşbölümü

Batı/Kuzey'de savaş sonrası yaşanan uzun süreli iktisadi canlılığa küresel bir açıdan baktığımızda, belki de en kayda değer dönüşümün yeni uluslararası işbölümünün ortaya çıkışı olduğunu görürüz. 'Eski' ya da sömürge dönemine ait olan işbölümünde, Üçüncü Dünya'nın işçileri Batı'nın sanayi devrimleri için gerekliydi. Marx, Batı kapitalizminin 'tepeden tırnağa kadar her gözeneği kana ve pisliğe bulanmış' (Marx, 1976: 926) bir

halde ortaya çıkışı hakkında yazmıştı. Birikimin bu ilkel biçimi, yağmaya ve Üçüncü Dünya diye bilinen ülkelerdeki emeğin baskı altında tutulmasına yol açtı. Örneğin İngiltere'deki pamuk sanayisi, Kuzey Amerika'nın pamuk üreten bölgelerindeki köleliğe dayalıydı. Sermayenin gittikçe artan ve dünyanın her köşesine yayılmaya başlayan hareketliliği, kendine özgü ve bazen de itaatsiz bir 'üretim aracı' olan emekteki kitlesel göçlerle dengeleniyordu. Kapitalist 'kalkınma'nın temel taşı daima emek olmuştur. Sydney Mintz'in Karayipler hakkında yazdığı gibi, 'Kolomb sonrası tarihleri boyunca adaların çoğunda emek baskı altında tutuldu, sindirildi, zorla işe koşuldu –ve çoğu zaman da disiplin sorununu basitleştirebilmek için emek köleleştirildi' (Mintz, 1974: 45). Şeker, kakao, altın, elmas, buğday, et ve yağ gibi Batı'nın sanayileşmesini ve nüfusunu besleyen mallar, Batı dışı ülkelere sömürgesel işbölümünde yüzyıllar boyunca kaba kuvvetle varlığı sürdürülen önemsiz bir rol biçti. Emperyalizm, kapitalizmin gelişmesinin vazgeçilmez bir parçasıydı ve iktisadi, siyasi, toplumsal ve kültürel özelliklerinin oluşmasına yardımcı oldu.

Yeni uluslararası işbölümü (YUİ) teorisini yaratanların temel iddiası, Üçüncü Dünya'nın hammadde üretimiyle sınırlandırıldığı geleneksel sömürgesel işbölümü uygulamasının 1960'larda değişmeye başladığıdır. Sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve ardından gelen savaş sonrası dönemin 'iktisadi emperyalizm'i, değişim için baskı yaratmaya başlamıştı. Fröbel, Heinrichs ve Kreye'ye göre bu değişimin olabilmesi için üç temel önkoşul gerekliydi:

1. Üçüncü Dünya'daki geleneksel sosyoekonomik yapıların çözülmesi ve böylece büyük miktarda ucuz ve çalışmaya hazır işgücünün ortaya çıkması.
2. Endüstriyel üretim sürecinin küçük parçalara ayrılmasıyla vasıf gerektirmeyen süreçlerin yeniden Üçüncü Dünya'da konuşlandırılması.
3. Ucuz uluslararası nakliyat ve iletişim teknolojisinin gelişmesi sayesinde üretim süreçlerindeki bu yeniden konuşlandırmanın kolaylaşması (Fröbel vd, 1980: 13).

YUİ, Üçüncü Dünya'da dış piyasalara yönelik dikkate değer bir imalat sektörünün ortaya çıkışıyla birlikte, bu ülkelerdeki üretim ilişkilerini kökten başlayarak yeniden yapılandırdı. Yeni 'dünya piyasası fabrikaları', en çok 'itaatkârlıkları' ve 'hünerli parmakları' için toplanan kadın işçilerin maruz bırakıldığı bir 'üst düzey sömürü' sürecinin içine girdiler (bkz. Elson ve Pearson, 1981). Tamamen tarımsal ve hammadde arzına dayalı roldeki bu değişim, tüm sınırlamalarıyla, sermaye ve ücretli emek arasındaki klasik karşıtlığın oluşması için gerekli koşulları yaratıyordu. YUİ'yi derinlemesine analiz eden ve eleştiren bazı görüşlere göre YUİ aynı zamanda 'işçiler arasında uluslararası dayanışma *ihtimalini* içerir' (Fröbel vd, 1980: 406). Uluslararası emek dayanışması konusuna altıncı ve yedinci bölümde değineceğiz, ancak öncelikle YUİ teorisinin sınırlamalarını incelemeliyiz.

YUİ teorisi, değişen küresel gerçekliği şüpheye yer bırakmayacak biçimde yansıttığı zamanlarda (1970'lerde) bile çokça eleştirildi. Teori esas olarak dünya piyasalarına ve üretim seviyesindeki değişikliklere değil de dolaşım seviyesine önem veriyordu. Birçok yönden ilişkide olduğu azgelişmişliğin bağımlılık teorisinde de olduğu gibi, YUİ görüşü Üçüncü Dünya'da devletin rolünü göz ardı etti. Neredeyse 'dünya piyasası' canlı bir varlıkmış ve kendi isteklerini dünya çapında kabul ettirebiliyormuş gibi bir kanı oluşmuştu. Üstelik YUİ tezleri (en azından Fröbel vd, 1980'de ele alınanlar) Üçüncü Dünya'da 1960'lara kadar oluşan sanayileşmenin düzeyini hayli düşük tahmin etmişti. Bu yanlış tahmin, 'dünya piyasası fabrikaları'nın ve meşhur serbest ticaret bölgelerinin (STB'ler) Üçüncü Dünya'daki kapitalist kalkınmanın temel, hatta yegâne kaynağı olarak görülmesine yol açtı. Aslında, Üçüncü Dünya toplumsal oluşumlarına geniş bir açıdan bakıldığında bu fabrikaların ve STB'lerin önemi görelidir. Üçüncü Dünya sanayileşmesine tarihsel bir açıdan bakarsak 'eski' işbölümünün 1930'larda krizde olduğunu ve büyük olasılıkla en parlak dönemini Birinci Dünya Savaşı zamanında yaşadığını da görebiliriz. YUİ tezinin son zayıf noktası da, henüz olgunlaşmamış da olsa, emeğin sermaye ile aynı hareketliliğe sahip olduğu varsayımıdır. Tüm bu niteliklerine karşın yeniden oluşturulmuş bir YUİ yaklaşımı küresel ekonomideki bazı temel dönüşümleri ve dünya sistemi içinde Üçüncü Dünya işçilerinin gittikçe artan önemini daha iyi görmemizi sağlar.

Gerçekte YUİ'nin en az iki aşaması olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, 1930'lar boyunca büyük Latin Amerika ülkelerinde uygulanan ithal ikameci sanayileşme (İİS) ile örneklenebilir. Örneğin Brezilya'da 1940'ların başlarında devlet ilk demir-çelik (Volta Redonda) ve otomobil fabrikalarını kurdu. Bu uygulamalar, 1950'lerde kendi içsel dinamiklerine gereksinim duyan bir süreç olan sermaye birikimindeki hızlı büyümenin temelini oluşturdu. Sabit sermaye oluşumlarındaki devlet katılımı 1947 ve 1960 arasında iki kattan fazla arttı. Bu altyapı ulus-devlet tarafından yaratıldıktan sonra yabancı sermaye, yatırım için önemli bir kaynak olmaya başladı. 1970'lerde imalat malları Brezilya'nın toplam ihracatının yarısından fazlasını oluşturuyordu. Bu malların bazıları, örneğin tekstil ürünleri ve ayakkabı, göreli olarak emek-yoğun bir şekilde üretiliyordu, ama işçilerin Fordist üretim yöntemleri ile çalıştığı büyük bir otomotiv sanayisi de vardı. Bu tür yapılara Arjantin ve Meksika'da, bunun yanında örneğin Hindistan'da da geniş ölçüde rastlanıyordu. 1920'lerde Hindistan imalat sanayisinde 4,5 milyon ücretli işçi vardı. 1960'larda, uluslararası bir şekilde oluşturulan YUİ henüz etkisini göstermemişken, bu ülkeler (ve aynı zamanda örneğin Filipinler) iç piyasaya yönelik üretime dayalı ve kendi kaynaklarıyla oluşturdukları sanayi sektörlerine sahiptiler. Üçüncü Dünya'yı tamamen (YUİ teorilerinin yaptığı gibi) ucuz emek deposu gibi görmek, birçok bölgede kapitalizmin dinamik gelişmesini görmezden gelmektir.

YUİ'nin ikinci dalgası, 1960'larda Doğu Asya'nın yeni sanayileşen ülkeleri (YSÜ'ler) diye bilinen Güney Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur ve Malezya'nın ortaya çıkışıyla yaşandı. 1960'ların sonlarından itibaren bu ülkelerin uyguladığı ihracata yönelik sanayileşme politikaları, 19. yüzyıl maden bölgelerinin modern eşdeğeri diyebileceğimiz STB'lerin oluşmasıyla sıkça bir arada değerlendirildi. 1975 yılında, Üçüncü Dünya'da yaklaşık seksen STB vardı ve bunların ellisi Doğu Asya'da kurulmuştu. Kuşkusuz, bunun yanında uluslararası piyasalar için üretim yapan pek çok 'dünya piyasası fabrikası' da vardı. Fröbel ve çalışma arkadaşlarının tahminine göre 1975'te 725.000 Üçüncü Dünya işçisi bu uluslararasılaşmış üretim sektöründeydi ve bunların yarısından fazlası Doğu Asyalıydı (Fröbel vd, 1998: 307). YUİ, elektronik ve tekstil üretiminin hızlı bir şekilde Batı'dan

YSÜ'lere kaymasına yol açtı. Böylece sadece tekstil sektöründe bile Üçüncü Dünya'nın toplam ihracattaki payı 1960'ların ortasında yaklaşık yüzde 15 iken 1970'lerin ortalarında yaklaşık yüzde 25'e çıktı. Küresel elektronik sanayisinin yeniden yapılanması, yarı vasıflı üretim işlemlerinin çoğunun artık YSÜ'lerde yapılmaya başlamasıyla çok daha çarpıcı boyutlara ulaştı. Tekstil ve elektronik sanayilerindeki 'küresel imalat hattı' yoluyla pek çok Üçüncü Dünya işçisi (özellikle de kadın işçiler), dünya işçi sınıfının birer parçası haline geldiler. 1990'lara gelindiğinde bu ekonomiler küresel ekonominin önde gelen büyüme alanlarından biri olmuş ve hatta kendi kapitalist krizlerini yaşar hale gelmişlerdi.

1930'larda ve ardından 1960'larda YUİ'ye dahil olan ülkelerin deneyimlerine dönüp baktığımızda iki temel özellik olduğunu görüyoruz. İlk başta *devlet* tarafından sürüklenen bir sanayileşme, ardından *ulusal* kalkınma stratejisinin bir parçası haline geliş. Jong-Il You'nun Güney Kore ile ilgili yazdığı gibi:

> İktisadi kalkınmaya rehberlik etmekte devletin etkin rolü... iyi örgütlenmişti. Devlet çeşitli teşvik ve yaptırımları kullanarak üretimin ve yatırım faaliyetlerinin nereye yöneleceğini belirliyordu, böylece birikim sürecini denetleyip şekillendirebiliyordu. Devlet, sermaye-emek ilişkilerinin yapısında da hegemonyacı bir role sahipti (You, 1995: 17).

Bu tür politikalar, uygulama dereceleri ve şekillerinde bazı değişiklikler olsa da, YSÜ'lerin genel özelliklerinden biridir. Devletin rolüne değinmeden geçmemek gerekir zira bu rol özellikle Doğu Asya YSÜ'leri hakkındaki olgu sonrası (*ex-post facto*) neoliberal rivayetlerin bazılarıyla çelişmektedir. Ayrıca unutmamak gerekir ki neoliberal küreselleşmenin kurallarının en güçlü olduğu zamanlarda, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmesi yolundaki büyük adımlar, genellikle otoriter ve baskıcı yöntemlerle de olsa, milliyetçi rejimlerin himayesi altında atılmıştır. Günümüzde 'reform' kavramı bu ekonomilerin dünya piyasalarına açılmasıyla doğrudan bağdaştırıldığı için, geçmişte belli derecede uygulanmış olan korumacılığın rolüne de değinmemiz gerekir. Gerçekten de, 1980'lere kadar ortaya çıkmış olan ABD

kökenli tutucu modernleşme teorilerinden, Latin Amerika'da doğan (ve hızla yayılan) radikal alternatif 'bağımlılık' teorilerine kadar bütün kalkınma teorileri, kalkınmadan bahsederken *ulusal* kalkınmayı kastediyorlardı.

YUİ altında oluşan emek süreçlerine baktığımızda ise başlıca iki farklı biçim olduğunu görüyoruz. Birincisi, Lipietz'in tabiriyle Kanlı Taylorizm (Lipietz, 1987). Taylorizmin bu türü, 'ilkel birikim'in olduğu dönemlerde işçinin denetim altında tutulmasının baskıcı siyasi rejimlerle garanti edildiği ve bunun yanında fabrikalarda klasik 'zaman ve hareket' çalışmalarının yürütüldüğü bir emek süreci. Dayatmanın 'insan ilişkileri' türünde bir yaklaşımla sağlandığı hegemonyacı tipte bir emek süreci oluşturma girişimleri çok cılız kalmıştır. Bunun yerine öncelik, işgücünün, görevlerin bölünmesi ve tekrar eden iş rutinlerini temel alan Taylorcu sürecin taleplerine 'uyum sağlaması'na verilmiştir. Batı'da Altın Çağ boyunca yaşanan teknolojik devrim daha az vasıflı işçilerin Üçüncü Dünya'da konuşlanmasına yol açarak emek sürecinde bir kırılmaya yol açmıştır. Marx'm kriterlerine göre, göreli artık değer bu işçilerden alınırken, aynı zamanda çalışma gününün uzatılması, küçük yaştakilerin çalıştırılması ve iş denetçilerinin sürekli ve doğrudan baskısı göz önüne alındığında mutlak artık değer de önem kazanmaktadır. Lipietz'in yazdığı gibi,

> Sonuçlar, onları elde etmede kullanılan araçlar kadar çarpıcı. Artıkdeğerin oranı keskin bir biçimde artmakla birlikte bu oran merkezi 'Fordist' rejimlerde sabit kalmıştır. Artış, durağan satın alma gücü ve artan üretkenlik arasındaki 'makas'ın açılması yüzünden gerçekleşmiştir (Lipietz, 1987: 76).

Bu birikim rejiminin YSÜ'ler için son derece kârlı olduğu görülmüşse de bu mantıkla iç piyasanın çok yavaş gelişeceği gerçeğini ortaya koyan temel Keynesçi kısıttan da kaçmak mümkün değildir.

Gelişmekte olan ülkelerin bazılarında çevresel bir özellik taşıyan, kendine özgü bir Fordist sistem ortaya çıkmıştır. Lipietz'e göre, 'çevresel Fordizm', makineleşme ve büyüyen bir tüketici piyasasını içerdiği sürece 'gerçek bir Fordizm'dir ama vasıflı işler ve üretim süreçleri çoğunlukla

Güney'in dışında olduğu için çevresel kalır (Lipietz, 1987: 78-9). Bu model Brezilya, Güney Kore ve Meksika gibi ülkelere tam uyar. Örneğin bu ülkelerdeki motor sanayileri, otomotiv işçileri gelişmiş kapitalist ülkelerdeki Fordizmin sosyal kazanımlarından pay alamadıkları için ancak alt-Fordist sayılabilirler. Fabrika düzeyinde ise Fordist yöntemler olan yarı otomatik montaj hattı ve yoğunlaşmış işbölümü tam olarak uygulanmıştı. Belki de daha tipik 'alt-Fordist' uygulamalar, Taylorcu ilkeleri uyarlayan ancak işçilerin toplumsal bütünleşmesi için hiçbir çaba sarf etmeyen 1970'lerin Üçüncü Dünya tekstil fabrikalarında görülebilir. Bununla birlikte, bu Taylorcu emek süreci daha geleneksel olan artıkdeğer elde etme yöntemleriyle, örneğin neredeyse sınırsız çalışma saatleriyle tamamlanmıştı. Gelişmekte olan dünyadaki, (beşinci bölümde göreceğimiz gibi, dünyanın sadece bu bölgesiyle sınırlı kalmayan) en 'modern' tekstil fabrikaları bile, bir zamanlar kapitalizm öncesi bir emek süreci olarak görülen küçük işyerleriyle taşeronluk anlaşmaları yaparak dışarıya iş verme uygulamasıyla, 20. yüzyılın sonlarında kâr edebilecekleri bir ortam bulmaya çalıştılar.

Altın Çağ Kuzey'de parlaklığını yitirmeye başladığında (bir sonraki bölüme bakınız), Güney gittikçe yükseldiği bir döneme girmişti. Bu, meşhur Brandt Komisyonu'nun (Uluslararası Kalkınma Konuları Üzerine Bağımsız Komisyon Raporu, 1981) çalışmalarının yapıldığı ve küresel kalkınma stratejileri üzerinde uluslararası sendikaların etkisinin üst düzeyde olduğu bir dönemdi. Bu kurtuluş programı, 1970'lerde Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen oluşturmaya çalışan Üçüncü Dünya ülkelerinin birçok talebini yansıtıyordu. Ülkeler milli gelir düzeylerine bağlı olarak değişen oranlarda vergilendirilecekler ve bu yolla Dünya Kalkınma Fonu'na gelir sağlanacaktı. 1970'ler boyunca Kuzey'de Altın Çağ'ın çözülmesi, küresel Keynesçi politikalara doğru bu girişimler ve petro-doların dolaşımda olması sayesinde Güney'i hemen etkilemedi. Büyüme eşitsiz gerçekleşiyordu, ama yine de çevresel Fordizmi, merkezi eşdeğerinin İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana geçirdiği görkemli otuz yıl göz önüne alınırsa, parlak bir gelecek bekliyor gibi görünüyordu. Siyasi iktisat tarafından baktığımızda, Juliet Schor ve Jong-Il You'nun da belirttiği gibi, '1970'ler, Güney'in kaygılandığı gibi bir gerileme dönemi değil, aksine ilerlemenin yaşandığı bir dö-

nemdi; ekonomik büyüme sürdü, Vietnam ABD'yi yendi, OPEC başarılı bir şekilde petrol fiyatlarını yükseltti ve Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen gündeme girdi' (Schor ve You, 1995: 5-6). 1980'lere gelindiğinde ise Kuzey'deki sıkı para politikalarının faiz oranlarını aşırı yükseltmesi Üçüncü Dünya borç krizlerini tetikledi, böylece yıkıcı toplumsal ve ekonomik sonuçlarıyla kriz küresel hale geldi.

Geçen yüzyılın sonlarına doğru, 'daha yeni' bir uluslararası işbölümü, gelişmekte olan dünyanın ülkelerini ve işçilerini etkisi altına aldı. Bütünleşmiş bir Kuzey ve Güney, eğer bir zamanlar varsa bile, artık yok. Hatta bundan böyle dünya sistemi teorisindeki merkez, yarı-çevre ve çevre ayırımından bile bahsedemeyiz (bkz. Wallerstein, 1983). Yeni küresel ekonomi son derece bütünleşmiş, ama aynı ölçüde de dağılmış bir durumda. Küresel bilgiye yönelik ekonomi, dünyanın çeşitli bölgelerini ve işçilerini kendi ağı içinde birleştirdi. Ne var ki bu, her geçen gün daha fazla birbirinden ayrılan ulusal ekonomileri birleştirerek gerçekleşmedi. Dolayısıyla, birinci bölümde gördüğümüz gibi, ABD'nin ya da bir zamanların sorunsuz gelişmiş kapitalist ülkelerinin 'Latin Amerikalılaşması' ya da 'Brezilyalılaşması'ndan söz edebiliriz. Kalkınmanın maddi olanakları ile geniş 'azgelişmişlik' ve sefalet bölgeleri bir arada görülüyor. Eşitsiz kalkınma daima kapitalizmin temel özelliklerinden biri olmuştur, ancak günümüzde çarpıcı olan, bir tarafta kalkınmanın derecesi, diğer tarafta da dünyanın diğer bölgelerindeki bağlantının kopukluğudur. Bu en yeni işbölümü kolaylıkla koca bir bölgeye ihtiyaç fazlası gözüyle bakabiliyor. Küreselleşme, bütün toplumlarda toplumsal dışlama sürecini keskinleştirdi ve bazı bölgeleri en belirsiz istifade önceliklerinin bile dışında tuttu. Bu yeni birikim sürecinin dünya işçileri üzerindeki etkilerini ele almadan önce (üçüncü bölüm) Altın Çağ'ın yaşadığı krizin doğasını iyice açıklığa kavuşturmalıyız.

Modelin Krizi

Şu anda Fordizm sonrası, refah devleti sonrası, müdahaleci devlet sonrası, sınıfsal uzlaşma sonrası bir dönemde yaşıyoruz. 1970'lerde Altın Çağ'ın sona ermesi uzun sürecek etkiler bıraktı, bu etkiler neoliberalizmin hegemonyasına ve içinde bulunduğumuz küreselleşme çağının doğmasına

yol açtı. Savaş sonrası birikim rejiminin nasıl ve neden sona erdiğini eleştirel bir bakışla anlayabilmek, yeni düzenin işleyişini görebilmek için son derece önemli. Çoğu analizci 1970'ler ve 1980'lerin, 1950'ler ve 1960'lardan farklı olduğu konusunda hemfikir, ancak 'Altın Çağ'dan bu yana yeni ve açık hiçbir paradigmanın ortaya çıkmadığı da bir gerçek. Bu dönemde, Bretton Woods uluslararası finans sisteminin 1974'te çöküşü, 1974-75'teki petrol fiyatları artışı, 1980'lerin başlarında Reagancı ve Thatchercı neoliberal politikaların yükselişi ve 1980 sonunda devlet sosyalizminin çöküşü gibi birçok önemli olay gerçekleşti. Küreselleşmenin temel bileşenlerinin ortaya çıkışı ve tam etkilerinin görülmesi de bu dönemin dışında, 1990'larda oldu. Bu olayların nedensellik yönü üzerinde fikir birliği olmasa da bu bölümde bazı iddiaları aydınlatmaya çalışacağız. Savaş sonrası kapitalizmin 'Altın Çağı'nın yaşadığı krizin ardından başlayan 'büyük dönüşüm'ün hâlâ belirsiz şekillerde çevremizdeki dünyayı değiştirdiği gerçeği gün ışığına çıktıkça krizin önemi de artıyor.

Bir açıdan, gelişmiş kapitalist ekonomilerde (GKE'ler) 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında yaşanan krizin boyutları yeterince açık. GKE'lerde 1968 ve 1973 yılları arasında düşen kâr oranları, bir şeylerin temelde yanlış gittiğinin açık bir göstergesiydi: ABD, Batı Avrupa ve Japonya'da kâr oranları bir önceki en yüksek seviyelerine göre üçte bir oranında düşmüştü. 1968 ve 1970 arasında bütün Avrupa'da kapitalist güven bunalımını güçlendiren bir grev dalgası yaşanıyordu. 1970'lerin başlarındaki büyüme, ABD'deki yüksek seviyelerdeki bütçe açığından kaynaklanıyor ve enflasyon oranlarındaki hızlı artışlarla destekleniyordu. Dönemin iktisatçılarına göre, Batı ekonomileri 'fazla ısınmıştı'. 1974'te krizin başladığı noktaya gelindiğinde aynı anda, 1973 ve 1974 yılları arasında, OPEC ülkeleri de petrol fiyatlarında artışa gittiler. 'Açgözlü petrol şeyhleri' suçlamaya en uygun hedefti. Şüphesiz, Eric Hobsbawm'ın ortaya koyduğu gibi, 'Altın Çağ'ın altın olma nedenlerinden biri de bir varil Suudi petrolüne verilen fiyatın 1950'den 1973'e kadarki dönem boyunca ortalama 2 dolardan daha az olmasıydı. Bu fiyat, enerjiyi gülünç denecek kadar ucuzlatıyordu' (Hobsbawm, 1994: 262). Bu durum kuşkusuz krizi tetikleyen kritik etmenlerden biriydi, ancak savaş sonrası modelin yıkılmasına yol açan yapısal ve kon-

jonktürel etmenlerin oluşturduğu daha geniş bir yapının sadece bir parçasıydı. Aslında Altın Çağ ışıltısını 'petrol şoku' onu vurmadan yedi yıl kadar önce kaybetmeye başlamıştı.

Krizin hem sağda hem de solda paylaşılan bir başka açıklaması da kârlardaki azalmanın kapitalistlere ücret talepleriyle baskı yapan işçilerin güçlü olmasına bağlı olduğu. Stephen Marglin'e göre,

> Petrol şokundan da önce OECD ülkelerinde genel bir 'tam istihdam, kâr azalması' yaşanıyordu. Bu, ekonomik 'dalgalanmalar'a bağlanabilecek bir olgu değil... aksine büyümenin, ücret artışının, yüksek istihdamın olduğu ve çalışanların iş güvencesinin arttığı uzun bir dönemin sonucu. Tam istihdam ve kâr azalmasının birikim üzerinde doğrudan bir etkisi olmuştur (Marglin, 1990: 19).

Demek ki Kalecki'nin tam istihdamın işten kovulma korkusunu ortadan kaldıracağı ve böylece birikim sürecini tehlikeye atacağı uyarısı gerçekleşiyor gibi. Kuşkusuz, mücadeleci bir işçi hareketinin belirli ülkelerde ve belirli dönemlerde kâr oranlarına nasıl gem vurduğunu görmek kolay. Buradan hareketle bu görüşü krizin en gelişmiş açıklaması olarak göstermek, her ne kadar emek tarafında olaya bir sınıf çatışması gözüyle bakmak çekici de olsa, biraz aşırıya kaçmaktır. Bir kere, zamanlama yanlıştır ve GKE'lerde 1969-74 yıllarında görülen işçi hareketleri dalgasının daha çok Batı'daki işverenlerin 'kendi' işçilerinin ücretlerine göz dikmesine yol açan kârlılık krizine bir tepki olarak çıktığı ortaya konabilir. Genel teorik terimlerle bile, Brenner'in de iddia ettiği gibi, tam istihdamın, kâr azalması tezinin 'ekonomik bir krize, yani bütün sistemde ekonomik çöküşe neden olacak bir uzun dönem kâr düşüşüne yol açtığını söylemek hayli zor' (Brenner, 1998: 18).

Altın Çağ'ın krizi hakkında hayli kabul gören tespitleri olan Robert Brenner'e göre, 'işçi hareketleri hiç kuşkusuz belirli yerlerde kârlılığı azaltabilir, ancak, bir kural olarak, krize yol açamaz çünkü, yine kural olarak, kârlılıkta genelleşmiş (sistem çapında) ve maddi olarak yayılmış bir düşüş yaratamaz' (Brenner, 1998: 21). Fordist modelin krizi 1980'ler boyunca

sürdü, bu dönemde monetaristlerin saldırıları çoğu GKE'de işçilerin savunma amaçlı hareketlerini bile dizginlemeyi başardı. On yıldan da uzun bir süre boyunca GKE'lerdeki işçi hareketlerinin, yaklaştığı belli olan krizden kaçabilmek için üretilen bütün kapitalist stratejileri engellediği iddiası son derece akıl dışı. Bu tezin kimileri tarafından öne sürülen siyasi sonuçları, yani sendikaların 'fazla güçlü' olduğu ve katılıklarının teknolojik ilerlemeyi engellediği görüşü de inandırıcılıktan uzak. Uzun süreli ekonomik gelişme ve ardından gelen çöküşün alternatif bir açıklaması, kapitalistler arası rekabet ve bu rekabetin dinamikleri üzerinde yoğunlaşır. Brenner'in geliştirdiği yoğun anlatım ve analiz, kapitalizmin eşitsiz gelişmesine ve 1960'larda Alman ve Japonların ABD'ye olan ihracatlarını birleştirmesiyle ortaya çıkan duruma özel bir önem verir. ABD ekonomisi artık kendine yeten bir ekonomi değildi ve 'geriden gelen' ulusal sermaye bloklarının oldukça başarılı rakipler olacağı da görülüyordu. Tüm iş hayatında azalan kârlılığın sonuçları, son derece dar görüşlü bir stratejinin sahibi olan günümüz 'rekabetçilik' gurularına iyi bir ders oldu.

1968-74 hakkındaki hikâyenin önemli bir kısmı da uluslararası finans boyutudur. Pax Americana ve Bretton Woods sistemi, savaş sonrası düzenin kilometre taşlarından biriydi. Siyasi, iktisadi ve askeri alanlarda ABD hegemonyası ('kültürel' boyutuna değinmeye gerek bile yok) küresel düzenlemelerin yapılabilmesi için gerekliydi. Ne var ki artık sadece bu hegemonya sorgulanmıyor, aynı zamanda bir zamanların en güçlüsü olan dolar da ciddi ölçüde zayıflıyor, sistemin talepleri de değişiyordu. Bretton Woods paranın dolaşımıyla ilgili etkin işliyorsa da daha 'özel' ve alışılmadık yollardan ortaya çıkan (örneğin 'Avropazarlar') yeni uluslararası kredi sistemini kontrol etmesi mümkün değildi. Altvater'in ortaya koyduğu gibi, 'Denetimsiz küresel krediler bütün Fordist sistemin (siyasi kurumsal) denetimlerinde erozyona yol açan bir etmen olmuştu' (Altvater, 1992: 37). ABD, kimseye kulak asmadan doların Bretton Woods'a göre altına tam çevrilebilirliğine son verdi ve böylece tüm kurum 1971 yılında tek taraflı olarak sona erdirilmiş oldu. Bu hareket aynı zamanda ABD'nin uluslararası toplam talep yaratmadaki öncü rolünü de bıraktığını işaret ediyordu. Daha sonraki uygulamalarla karşılaştırıldığında daha ılımlı da olsa, uluslararası

finansal düzene karşı gerçek bir güven krizi ortaya çıkmıştı. Uluslararası finans piyasalarındaki düzenlemelerin kaldırılmasına yönelik baskılar gittikçe güçleniyordu. Ne var ki, bu durum 1974'te OPEC'in petrol fiyatlarını bir kez daha artırmasıyla sona erdi. Marglin'e göre petrol fiyatlarındaki bu artış 'dolara dayalı finansal sistemin toptan çökmesinden endişe edilen bir ortamda uluslararası düzenle ilgili kuşkuları pekiştiren yeni bir enflasyon dalgasını tetikledi' (Marglin, 1990: 24).

1974 krizinin ilk etkileri geçtikten sonra Fordist-Keynesçi politika uygulamaları sürdü, ancak bu politikaların devamlılığını sağlayacak güçlü Fordist kurumlar artık yoktu. Bu nedenle 1970'ler bir tür geçiş dönemi, eski olanın etkisini yitirdiği, yeni olanınsa henüz tutarlı bir şekilde ortaya çıkmadığı bir ara dönemdi. Bretton Woods sisteminin çöküşüyle devlet düzenlemeleri üzerinde yirmi yıl süren bir özel finans piyasası hegemonyası başlamıştı. Bu savaşın bir göstergesi de, 1989 yılında uluslararası tahvil ve bankalar arası mevduatın 4,75 trilyon dolara, yani merkez bankalarının toplam döviz rezervlerinin altı katma ulaşmış olmasıdır (Webber ve Rigby, 1996: 29). Finansal sermaye, üretim ve 'reel' ekonominin dünyasından kendini sıyırmaya başlamıştı. Madalyonun öbür yüzünde, örgütlü emeğe yönelik ciddi bir saldırı vardı; emek yeni kapitalizmin çıkarları doğrultusunda örgütsüzleştirilmek zorundaydı. Böylece 1980'lere Keynes'in 'savurganlık şeytanının vücuda bürünmüş hali' (Marglin, 1990: 34) olduğu görüşü damgasını vurdu. Arz yönlü iktisat, talep yönetimiyle ilgili tüm kavramları tamamen ortadan kaldırdı. Monetarist saldırının asıl yükünü işçiler sırtlandı, ama toplumun geniş katmanları da refah devletinin gerilemesinden etkilendi. Hatta ABD, Grenada ve Panama'yı işgal ederek, Nikaragua'yı istikrarsızlaştırarak, Libya ve Irak'ı bombalayarak saldırgan dış politikaya geri döndü. Bu, terörist devletin hortladığının işaretiydi.

1980'lerin başlarındaki neoliberal saldırıyla birlikte GKE'lerde yeni bir büyüme rejimi kendini gösterdi. Örgütlü kapitalizm, yani büyük kuruluşlar dönemi yerini serbest piyasanın işleyişinde keşfedilen yeni inançlara ve (kelimenin tam anlamıyla) 'düzensiz' kapitalizme bıraktı. Şirketlerin, devletin, hatta sivil toplumun örgütleri eskiden rasyonel örgütlenme ilkelerine dayalı bir şekilde piyasaya güç katıyordu. Şimdi ise piyasanın mantığı,

toplumun tüm kesimlerine egemen olmakla kalmayıp kendi düşünce yapısını herkese kabul ettirmekti. Sendikalar da bu mantığın dışında değillerdi ve birer birey olarak üyelerini etkileyen 'hizmetler'e öncelik verilmesine yönelik amaçlarını gözden geçirme ihtiyaçlarını dile getirmeye başladılar. Toplumsal ve iktisadi yaşamın tüm yönleriyle denetimden arındırılması ve piyasalaştırılmasının işçiler üzerinde derin bir etki yaratması kaçınılmazdı. Fordist düzenlemelerle ilgili en bilinen çalışmalardan birinin yazarı olan Aglietta'ya göre, bu yeni büyüme rejimi belirsizliğe ve istikrarsızlığa yol açar:

> Sayıları gittikçe artan çalışanlar işbölümünde yerlerini bulamazlar... Bu durum, ücret toplumlarını bu zor zamanlarda saran sıkıntının derinliğinin bir ölçütüdür. Emeğin şirket yapısı ile bütünleşmesinin en temel ilkesi, savaş sonrası iktisadi büyümenin ardındaki itici güç artık tehdit altındadır (Aglietta, 1998: 72).

Bu, Fordist Altın Çağ'a pembe gözlüklerle bakmak anlamına gelmez, ancak geriye dönüp baktığımızda bazı toplumsal ilişkiler daha net görülebilir.

Fordizmin ardından post-Fordizmin geldiği söylenir, ancak işler bu kadar düzenli yürümemiştir. GKE'lerde Fordizm'den sonra sayısız alternatif ücretli emek/ sermaye ilişkisi görülmüşse de bunlar 'post-Fordist' diye adlandırılamaz çünkü bu adı alabilecek kadar hâkim bir paradigma ortaya çıkmamıştır. Küresel rekabet çağındaki liberal esneklik politikası başka her yerde olduğu gibi üretim alanında da etkisini göstermiştir. Birçok bölgede klasik kalıbıyla, ancak üst düzey Fordizm ile birlikte işleyen toplumsal kurumlarından ve toplumsal uzlaşıdan yoksun bir biçimde neo-Taylorizm ortaya çıktı. Diğer uçta ise Lipietz'in (1995) tabiriyle Kalmarizm, yani İsveç'teki kapatılan Volvo fabrikasında uygulanan ve işgücünün pazarlıklara etkin katılımını benimseyen emek ilişkileri vardı. Ancak Lipietz'e göre, 'çalışma şekilleri ve işgücü arasında amaçlar konusunda bir ortak görüş olmadıkça işçilerin sürece toplu halde katılımı mümkün olmaz...' (Lipietz, 1995: 353). Kuşkusuz, pek çok olasılık vardır (bkz. dördüncü bölüm), ve 'Japon modeli' ya da bilinen tabiriyle Toyotacılık, neo-Taylorizm ve İsveç modeli arasında bir yerdedir. Kapitalizmin Altın Çağı ile ilgili bu bölümü sonuca bağlar-

ken vurgulamak istediğimiz temel nokta, Fordizm'den sonra bu üretim yönteminin merkez ya da çekirdek bölgelerde üretimi ve emek/sermaye ilişkilerini düzenleyecek hegemonyacı bir paradigma yaratamamış olmasıdır.

Gelişmekte olan dünya açısından Fordizm sonrası çalışma hayatı kesinlikle post-Fordizm anlamına gelmez. Bu durum hem Güney, hem de hızla dünya sisteminin gelişen bir kapitalist bölgesi haline gelen Doğu için eşit ölçüde geçerli. Çoğu açıdan Fordizm sonrası şok bu bölgelerde daha yoğun yaşanmıştır, çünkü emeğin geniş ölçüde kullanıldığı devlet eliyle sanayileşme modeli buralarda çok daha baskındır. Altın Çağ'da, Doğu'ya ve Güney'e özgü merkezi planlama ve ulusal kalkınma planları artık var olmayan stratejilerdir. Lipietz'e göre, gelişmekte olan Doğu için olası paradigmalardan biri, Taylorcu ilkelerin bu bölgede hiçbir zaman sınırlarına kadar uygulanmadığı iddiasından hareketle, bir çeşit 'Taylorizm ve liberal esneklik'tir (Lipietz, 1995). Kalmarcı bazı uygulamalar Güney'in kalkınma çizgisinde mümkün görünebilir, ancak bunların yaygınlaşma olasılığı çok düşüktür. Beşinci bölümde göreceğimiz gibi, Güney'de pek çok yeni olasılık ortaya çıkıyor. Örneğin Güney Kore'de askerden arındırma sonucunda 'kanlı Taylorizm'den, gelişmesi engellenmiş, ama yine de gerçek bir çevresel Fordizme geçiş yaşandığını gördük. Sendikalara ve ırk ayrımcılığı karşıtı mücadelede ön saflarda yer almış olan sendika üyelerine katı bir işçi karşıtı liberal-esneklik rejimini dayatan Güney Afrika'yı ise demokratik bir ülke olarak hayal etmek çok zor. Kısaca, Fordizm sonrası küreselleşme çağında gelecek hâlâ çok çeşitli olasılıklara gebe.

1960'larda Detroitli bir kapitalist, General Motors için iyi olanın ABD için de iyi olduğunu iddia etmişti. Her ne kadar pervasız bir söz de olsa, bunda doğruluk payı var. Uluslarüstü kapitalist genişleme ile ulusal kapitalist devlet gelişmesi arasında bir sinerji oluştuğu kesin. Altın Çağ'dan sonra, küreselleşme çağının şekillendiği ve genişlediği dönemde bu olgu gerçekliğini yitirdi. Tickell ve Peck'in ortaya koyduğu gibi, 'küreselleşen birikim ve ulusal düzenlemeler arasında, ya da daha detaylı bir tanımla, düzenlemeden arındırılmış küresel kredi sistemi ve Keynesçi refah devletinin finansal bütünlüğü arasında gittikçe keskinleşen bir uyuşmazlık vardı' (Tickell ve Peck, 1995: 372). Ulusalı ve uluslararasını, birikimi ve refahı,

kapitalisti ve işçiyi, üretimi ve tüketimi içine alan bir zamanların verimli döngüsü artık bir kısır döngüler dizisi haline geldi. Monetarizm bu duruma bir yanıt olarak ortaya çıkmıştı, ama aynı zamanda krizin bir belirtisiydi ve eninde sonunda sona erecekti. 1990'larda ortaya çıkan ve yükselen bir uluslararasılaşmaya dayanan yeni birikim rejiminin işlemesi için hâlâ küresel bir denetim düzenine ihtiyaç vardı. Bu rejim, en azından 1999'da Seattle'daki DTÖ toplantısının yaşadığı hezimet göz önüne alınırsa, pek kolay ortaya çıkacak gibi görünmüyor. Bir sonraki bölümde uluslararası emek hareketinin ufkunu belirleyen ve iktisadi ve siyasi düzensizliğe çözüm olabilecek küresel bir denetim arayışını ele alacağız.

Üçüncü Bölüm

KÜRESELLEŞME ÇAĞI

Kapitalizmin 'Altın Çağ'ı temelde ulusal bir nitelik taşımasına karşın 20. yüzyılın son yirmi yılı iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkilerde uluslarüstüleşmenin hızla artışına tanık olmuştur. Küreselleşmeye dair çok sayıda eser yazılmışsa da işçilerin bu süreçteki yeri her nedense göz ardı edilmiştir; oysa bu yeni küreselleşme dönemi tüm dünyadaki işçiler üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu bölüm küreselleşmenin başlıca özelliklerini tanıtmanın yanı sıra küreselleşmenin sınırlarını ve çelişkilerini de ortaya koymayı amaçlamaktadır. Temel savlardan biri, işçilerin ve işçi hareketlerinin küreselleşen yeni kapitalist düzenin merkezi olmaya başladığı ve bundan sonra da olacağıdır. Bir yanda kapitalizm yeniden yapılanırken, öte yanda iş dünyası ve işçi örgütleri de yeni yapılanmalar içerisindedir. Bu bölümde yeni küresel emeğin gitgide artan esnekliğini ve yaygın kullanılan tabirle 'feminizasyonunu' inceleyeceğiz. Ayrıca bir sonraki bölüme temel oluşturması amacıyla, 'Altın Çağ'ın sona ermesinin ardından gelişmiş kapitalist ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde emeğin durumunu, küreselleşme çağının doğuşunu ve küreselleşme çağının zemin hazırladığı yeni emek enternasyonalizmini inceleyeceğiz.

Laf Kalabalığının Ardındaki Gerçekler

Küreselleşme teriminin etrafını saran cafcaflı sözleri aşmak her ne kadar zor da olsa bu laf kalabalığının ardında yatan gerçeklere ulaşmak mecburiyetindeyiz (Scholte, 2000). Küreselleşme, ister yeni yüzyılın her derde deva reçetesi, ister tüm kötülüklerin anası olarak kabul edilsin, çağımızın 'sağduyu'su haline geldiği aşikârdır. 'Küreselleşme' terimi oldukça kısa bir süre içinde akademik disiplinlere yayılmış, çok sayıda araştırma merkezinin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve güçlü bir karşı hareketin doğuşuna yol açmıştır. Herkesin diline dolanan küreselleşme terimi, anlamı ve siyasi uygulamaları bakımından çok farklı yönlere çekilebilir. Başlangıç noktası olarak Paul Drache'nin çıkarımını almak yerinde olacaktır: 'Ortada

çok basit bir gerçek var: Küreselleşme öyküsünün üçte biri abartılmıştır, üçte biri gelişmekte olan bir süreç olduğundan anlaşılamamıştır ve üçte biri de henüz çok yenidir' (Drache, 1999: 7). Küreselleşme, tam da emek ve sosyalizm destanlarının bittiği iddia edilen bir dönemde ortaya çıkan, en az o destanlar kadar abartılmış yeni bir öyküdür. Diğer tüm çevrelerde nasıl tanımlandığı bir yana, akademik yazında çoğunlukla dört bir yanımızı kuşatan ve geri dönüşü olmayan homojen bir süreç olarak tanımlanır. Yerine göre her anlama gelebilen ya da hiçbir anlam ifade etmeyen gizemli bir kavramdır küreselleşme. Her nedense varlığından sorgu sual olunmaz, sanki 'oralarda bir yerlerde' bilinmeyen bir kaynaktan öylece doğuvermiş, bugünkü haliyle birdenbire karşımıza dikilmiştir. Öte yandan küreselleşmeyi zorla dayatılan bir ideoloji olarak görmek, varlığını hepten yadsımak ya da dolambaçlı yollarla dolu topraklarına ayak basmayı reddetmek de hata olur. Bu yüzden işe küreselleşmenin iktisadi, siyasi ve sosyal/kültürel yönlerini emek perspektifinden değerlendirerek başlayacağız.

İktisadi düzeyde süregelen tartışmaların başlıca konusu şudur: Uluslarüstü şirketlerin (UÜŞ) ve uluslararası ticaretin önem kazanması, kapitalizmin gitgide uluslararasılaştığına mı, yoksa yeni bir küreselleşmenin doğduğuna mı işaret ediyor? Küreselleşme taraftarlarına göre, UÜŞ kurallarının hâkim olduğu ve ülke sınırları olmayan bir dünyaya (Ohmae, 1990) doğru gitmekteyiz. Bu durum uluslararası bütünleşme sürecinin bir parçası olarak kabul edilmekte ve 1960'ların modernizasyon teorisi gibi insan gelişiminin kaçınılmaz bir olgusu olarak görülmektedir. Bu tartışma, 1970'lerden itibaren hem üretimde, hem de finans ve tüketim akımlarında gözlemlenen uluslararasılaşma eğilimi üzerine kurulmuştur. Aynı zamanda şu anda dünya genelinde bir duraksama dönemine girmiş olan UÜŞ'lerin 1970'lerde hızlı bir artış gösteren yatırımlarını temel almaktadır. Ohmae'ye göre, ABD, AB ve Japonya üçlüsünün karşılıklı bağımlı ekonomilerinin içerisindeki asıl aktörler, devletlerden bağımsız olan bu şirketlerdir. UÜŞ'lerin karar alma süreçleri –ve kaçınılmaz olarak egemen olan 'tüketici tercihi'– uluslararası düzeyde rasyonel kaynak dağılımının merkezinde yer almıştır. Eğer UÜŞ'ler ulus-devletlerin köhnemiş sınırlarından ve müdahaleci bürokratlarından kurtulmayı başarabilirlerse,

küreselleşmenin 'yeni cesur dünyası'nın elektronik otoyollarına 'yolların fatihi' olarak girebilirler. Ohmae ve aynı görüşte olanlara göre uluslararası pazar, dünya ölçeğinde bir gelişme için gerekli iktisadi koordinasyonu sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda daha etkin bir küresel mekanizma için kendi çıkarları doğrultusunda kendi kendini yönetecektir. Elbette Ohmae'nin bu kehanetleri, küreselleşme karşıtları için tam bir kâbus senaryosudur (bkz. Falk, 1999).

Küreselleşme taraftarlarının program ve politikalarını su yüzüne çıkarma çabasındaki araştırmacılar arasında Hirst ve Thompson'ın iddiaları bir dereceye kadar ikna edicidir. Hirst ve Thomson'a göre 'üretimin küreselleşmesi abartılmıştır; şirketler aslında yerli ekonomilere bağımlıdır ve görünüşe bakılırsa bundan sonra da bağımlı kalacaklardır' (Hirst ve Thomson, 1996: 17). Ayrıca, küresel boyutta bir kapitalist girişimi çağrıştıran uluslarüstü şirketler (UÜŞ) tanımı yerine uluslararası ölçekte bir kapitalist girişimi simgeleyen çokuluslu şirketler (ÇUŞ) tanımını kullanmayı daha uygun görürler. Bu tartışmada kullanılan nicel veriler oldukça karmaşıktır ve değişik şekillerde yorumlanabilir. Yine de tartışmanın asıl konusu, uluslararası firmaların hâlâ ulusal tabanlı oldukları ve ulus-devletlerin siyasi kontrollerine tabi olduklarıdır. Ayrıca bu tartışma, gelişmiş kapitalist ülkelerin altın standardı döneminde (Birinci Dünya Savaşı'na dek) bugünkünden çok daha az özerkliğe sahip oldukları argümanına dayanan tarihsel bir boyutu da içerir. Bunun yanında Hirst ve Thomson gibi küreselleşme karşıtlarının ya da küreselleşmenin maskesini düşürmeyi misyon edinenlerin, tartışmayı siyasi bir bakış açısından gördüklerini de unutmamak gerekir. Bu yazarlara göre küreselleşme, 'hayallerin olmadığı bir dünyaya yakışan, fakat aynı zamanda da umutlarımızı yok eden bir efsanedir'. Hükümetlerin küresel ekonomi üzerinde sosyal bir denetim uygulamaktan kaçınarak topu işçi partilerine atmaları, hiçbir dayanağı olmayan 'küreselleşme mazeretleri'dir. Uluslararası şirketler 'başıboş' değillerdir, hukukun üstünde de değillerdir ve ulus-devletler yeni iktisadi düzenin denetlenmesinde bireysel ve kolektif girişimlerde bulunmaya hem muktedir, hem de mecburdurlar.

Emek perspektifinden bakıldığında küreselleşmenin 'alternatifsiz oluşu' düşüncesine karşı durmak önemli olduğu kadar, 'işler eskisi gibi'

görüşü de pek gerçekçi değildir. Küreselleşme taraftarlarının gösterişli söylemleri ve popülist solun onlara atfettiği 'öcü' imajı göz önüne alındığında UÜŞ ve ÇUŞ'ların rollerini gözden geçirmenin gerekliliği ortaya çıkar. Ne var ki sadece nicel analizlere yoğunlaşmak (yatırım ve ya kâr oranı gibi), son on-yirmi yıl içerisinde meydana gelen nitel değişmelerin önemini gölgeleyebilir. Her nedense finansal akışkanlık ve ortaya çıkardığı yeni kapitalizm türü (daha ayrıntılı bilgi için bkz. Soros, 1998) konusu bütünüyle göz ardı edilmiştir. Kanımca David Held bu konuya son derece doğru bir bakış açısından yaklaşır:

> Belirli ticaret rotalarının ortaya çıkışı... ve hatta 19. yüzyıl imparatorluklarının küresel bir etki alanına ulaşmaları ile... devletlerin denetim sınırlarının ötesine geçmiş son derece güçlü bölgesel ve küresel iktisadi ağlar arasında temel farklılıklar vardır (Held, 1995: 20).

Ayrıca Hirst ve Thomson, 'küreselleşmeyi' salt iktisadi ve indirgemeci bir üslupla ele almış ve örneğin kültürel küreselleşme konusunda hızla gelişen yazını (örn. Featherstone, 1990) görmezden gelmiştir. Yer yer küreselleşmeyi, siyasi bir hedef olarak daha anlamlı görünecek şekilde, neoliberalizmin vekili gibi ortaya koydukları görülür. Küreselleşmeyi *Deus ex Machina* (Tanrısal Makine) gibi kabul etmek her ne kadar yanlışsa, hepten yok saymak da bir o kadar hatalıdır ve yukarıda sözünü ettiğimiz gibi üçte biri fazlasıyla yeni, üçte biri de henüz anlaşılamamış olan küreselleşmeye karşı emeğin hazırlıksız yakalanması muhtemeldir.

Siyasi düzeyde, küreselleşme yazınında en önemli tartışma, ekonominin uluslararasılaşması sonucu ulus-devletin ve onun karar verme mekanizmalarının ne derece zayıfladığıdır. Küreselleşme taraflarına göre ulus-devlet miadını doldurmuştur; 'rahatsız edici gerçek şudur ki küresel ekonomi bağlamında ulus-devletler küçük birer aktör haline geldiler' (Ohmae, 1990: 12). Ohmae'ye göre ulus-devlet sadece 'nostaljik bir kurgu'dur ve küresel sermaye akımları tarafından şekillendirilen bir çağda İtalya, Çin ve hatta ABD hakkında konuşmak anlamsızdır. Hatta üretim de çokuluslulaşmıştır ve arabalarımızın, kıyafetlerimizin ya da yiyeceklerimizin nerelerde

üretildiğini bilmek mümkün değildir. Bu küreselleşme taraftarlarına göre milliyetçilik, kaybedenlerin sığınağı haline gelmiştir; 'Hong Konglu insanların milliyetçilikleri konusunda ateşli sözler duymayız, fakat Hong Konglular gayet iyi yaşamaktadırlar (Ohmae, 1990: 13). Öte yandan eski SSCB devletlerinde milliyetçilik karın doyurmamaktadır. Günümüzün sınır tanımayan ekonomisi, 1970'lerin 'başıboş' ÇUŞ'larının açtığı yoldan giderek ulus-devleti sahneden silmiştir. Ulusal çıkarlar, modası geçmiş korumacı iktisadi politikaların bayrağından ibarettir ve milliyetçilik tabanı gerektirmeyen, bilgiye dayalı bir ekonomide koca bir yanılgıdan başka bir şey değildir. Bu, tamamıyla geleneksel modernleşme ve yakınlaşma teorilerinin yarattığı yanılgılar üzerine yapılandırılmış, ulus-devletlerin ve bu devletlerdeki sosyal grupların arasındaki güç ve refah farklılıklarını görmezden gelen salt iktisadi bir bakış açısıdır.

Linda Weiss 'ulus-devletin yok oluşu' tezine karşı bazı önemli noktalara işaret eder. Birincisi, iktisadi uluslararasılaşma küreselleşmenin gerçekleştiği anlamına gelmez. Ayrıca güçlü ulus-devlet düzenleri ve onlara rıza gösterenler olmadan küreselleşme denen sürecin doğup doğmayacağı da düşünülmesi gereken ayrı bir sorudur. İkincisi, Weiss'ın değindiği gibi, 'küreselleşme taraftarları, devletlerin bugünkü zayıflığını vurgulamak için geçmişteki güçlerini abartma eğilimi içerisindedirler' (Weiss, 1998: 13). Altın Çağ olarak adlandırılan (bkz. ikinci bölüm) dönem, her şeye gücü yeten ulus-devletler tarafından şekillendirilmemiştir. Küreselleşme sosyoekonomik bir fenomen olduğu kadar siyasi bir ideolojidir. Üçüncüsü, küreselleşme taraftarları 'devletlerin güç kaybını abartmakla kalmayıp bu güç kaybını fazlasıyla genele yaymışlardır' (Weiss, 1998: 16). Yakınlaşma teorisyenlerinin beklentilerine karşın, küreselleşmenin kaçınılmaz sonuçları bile kapitalizmin gelişmesi için 'tek ve en iyi sürece' yol açmamıştır. Bunun yerine ulusal kapitalist düzenler ve uluslararası rekabetin taleplerine uyum sağlama konusunda farklı kapasitelere sahip devletler ortaya çıkmıştır (bkz. Berger ve Dore, 1997). Hatta Linda Weiss, ulusal farklılıkların azalmak bir yana, arttığını düşünmektedir. 1970'lerde ulusal kapitalizmin siperi durumunda olan ulus-devletlerin 1980'lerde birdenbire küresel kapitalizmin taşıyıcıları haline gelmiş olmaları pek olası değildir. Yine de küreselleşmeye

şüpheyle yaklaşanların, 'güçsüz devlet efsanesinin' maskesini düşürmeye çalışırken, dünya düzeninde meydana gelen bazı büyük değişimleri de görmezden gelme hatasına düştüklerini söyleyebiliriz.

Çağdaş ulus-devletin ne 'güçsüz', ne de ulusal egemenlik teorisinin 17. yüzyıldan bu yana kabul ettiği gibi 'efsanevi bir varlık' olduğu kanısındayım. Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte küreselleşme, tam anlamıyla çok merkezli bir dünyanın gelişimine olmasa da, uluslararası ilişkilerde belirgin bir alışkanlığa yol açmıştır. Gerçekten de uluslararası sermaye trafiği elli yıl öncesine oranla çok daha işlektir, ancak bu durum sermayenin ulusal sınırlardan ve ulusların sosyal ve siyasal sistemlerinden tamamen bağımsızlaştığı anlamına gelmez. Yine de emperyalizmin 'dünyaya kanat gerdik' söylemiyle uyuşan bir biçimde olmasa da, ortak sorunlarla karşı karşıya gelmenin bir sonucu olarak devletlerin gitgide daha küresel bir yönetim anlayışına yöneldiğini söyleyebiliriz. İnsan hakları, çevre veya güvenlik gibi konular ister istemez uluslarüstü düşünmeyi zorunlu kılıyor. Emek, en azından potansiyel olarak, uluslarüstü bir toplumsal harekettir ve düşünceleri, politikaları ve siyaseti salt ulus-devlet düzeyinde belirlenmez. Bu nedenle artık ulus-devlet 'karşıtlığı' ya da 'destekçiliği' tartışmalarının ötesine geçmeli ve günümüzde her düzeydeki politikaların ne denli karmaşık olduğunu, birbirlerine ne kadar bağımlı olduklarını görmeliyiz. Ulusal politikaların uygulandığı düzey olan ulus-devlet de yadsınamaz bir dönüşüm içerisinde. Held ve çalışma arkadaşlarının siyasi küreselleşme analizlerinde belirttikleri gibi, tanıklık ettiğimiz dönüşüm 'tamamen devlet merkezli bir siyasi yapıdan çok daha karmaşık ve çok katmanlı küresel bir yönetim biçimine geçiştir. Bu dönüşümün tarihinde birbiri üstüne binmiş çok farklı siyasi süreçler rol oynamıştır' (Held vd, 1999: 85).

Küreselleşme taraftarları ve karşıtları arasındaki siyasi ve iktisadi tartışmalar suni olarak fazlaca kutuplaştırılsa da, kültürel boyutta aynı durum geçerli değildir. Hatta kültürel arenada küreselleşmeye dair çağımızın en özgün ve düşünceye teşvik edici analizlerinin üretildiğini görüyoruz. Burada önemli bir nokta da şudur: 'ekonomi ve politikadan farklılaşmış bir arena olan kültür, hiçbir zaman tamamıyla küreselleşmemesine karşın, di-

ğer ikisine göre çok daha fazla küreselleşme eğilimi barındırır' (Waters, 1995: 124-5). Bu ifadenin doğruluğunu kavramak için sadece dinlerin evrenselleşme eğilimini düşünmek bile yeterlidir. McDonald's ve Coca Cola'nın yarattığı sözde 'küresel kültür' de bu görünümü pekiştirir niteliktedir. Bir bakıma küreselleşmenin aslında bu küresel kültürün ortaya çıkışı olduğu da söylenebilir. Jameson'un ortaya koyduğu gibi, 'bu noktada kafamızda beliren küreselleşme tablosu, birbirine paralel olmayan ölçeklerde gerçekleşen bir standartlaşmanın resmidir' (Jameson, 1998: 57). Daha açıkçası 'dünya genelinde kültürün standartlaşması ya da Amerikanlaşması, bölgesel farklılıkların yok olması ve gezegen üzerindeki tüm insanların yığınlaşması' (Jameson, 1998: 57) imgesinin etkisi altında düşünmekteyiz. Emek perspektifinden baktığımızda bu imgenin çok da yanlış olmadığını görebiliriz. Yöneticiler aynı haber organlarından bilgi alarak dünyanın dört bir yanında iş yapıyorlar, aynı otellerde kalıyorlar ve aynı şekilde eğleniyorlar. Dünya genelinde işçiler aynı neoliberal küreselleşme nutuklarını dinliyorlar, 'esneklik' tarafından şekillendirilen benzer iş koşullarında çalışıyorlar ve çoğunlukla aynı televizyon programlarını izliyorlar. Yöneticiler de işçiler de aynı küreselleşme çağında, iletişim devriminin ve ağ [network] toplumunun birer parçası olarak yaşıyorlar.

Ne var ki kültür, televizyondan ibaret değildir; hayatımızı nasıl yaşadığımız ve dünya üzerindeki konumumuza dair düşüncelerimizi de içerir. Bu anlamda homojenleşme küreselleşmenin kültürel düzeydeki açık bir sonucu değildir. Ortaya çıkan yapı tek tip bir küreselleşme kültürü değil, farklılıkların iç içe geçmesinden doğan bir çok sesliliktir. Modernleşme ve ulus-devlet döneminin tipik özelliği olan kültür ve sosyal ilişkiler birliği artık kopma noktasına gelmiştir. Featherstone bu konuda dikkatimizi aynı anda ortaya çıkan 'kültürel bir karmaşa ve kültürün sosyal hayat içerisindeki rolünün artması' (Featherstone, 1995: 12) sürecine yöneltir. Bu değişim kimilerine göre sömürgecilik sonrası dönemin bir parçası, kimilerine göreyse postmodernizmdir. Emek perspektifinden baktığımızda bu tablo bizi dünya hakkında daha karmaşık bir anlayışa yöneltir. Postmodern ve küreselleşmiş dünyamız, emek ve sermaye arasındaki basit bir mücadeleye indirgenemez. Arjun Appadurai bu konuda şöyle bir iddiada bulunur: 'ye-

ni küresel kültürel ekonomi, artık merkez-çevre modeliyle anlaşılması mümkün olmayan karmaşık, üst üste binmiş, karşıt güçlerden oluşan bir düzen olarak düşünülmelidir' (Appadurai, 1996: 32). Bu koşul aynı şekilde uzamsal gelişme teorilerine, bütçe açığı ve fazlası konusundaki ekonomi teorilerine ve neo-Marksist üretim ve tüketim teorilerine de uygulanabilir. Dünyamız karmaşık akımlar, düzensiz bir kapitalizm ve hatta bilimsel anlamda bir kaos tarafından şekillenmektedir. Emeğin dönüşüm stratejileri, eğer rakipleri tarafından saf dışı edilmek istemiyorlarsa, bu yeni gerçekleri de göz önünde bulundurmalılar.

Kanımca, küresel boyutu anlamak için ilk olarak küresel olanın dinamik ve akışkan, bölgesel olanın ise durağan, sıkışmış ve gelenekler tarafından sınırlandırılmış olduğu düşüncesinin ötesine geçmeliyiz. Bu güçlü imgelemden Manuel Castells sermaye ve emeğin farklı yer ve zamanlarda yaşadıkları düşüncesini türetir. Sermaye küreseldir, akımlar dünyasında varlığını sürdürür ve bilgisayar ağlarının zamanına göre yaşar; öte yandan emek bölgeseldir, 'yerel alanlarda' varlığını sürdürür ve günlük hayatın saatlerinde yaşar (Castells, 1996a: 475). Bu imgelem çevremizde olup bitenlerle hayli örtüşse de ikili bir karşıtlığın resmidir. Bu konuda Ash Amin'in yorumunu daha tatmin edici buluyorum: *'İlişkiler* bağlamında küreselleşme, küresel, uzak ve yerel mantıkların birbirine bağlı hale gelmesi ve iç içe geçmesi sonucu ortaya çıkan daha da melez, yer yer delinmiş bir sosyal, iktisadi ve siyasi hayat biçimi yaratmıştır' (Amin, 1997: 133). Bu daha akışkan küreselleşme anlayışı, yani küreselleşmeyi 'oralarda bir yerlerde' değil 'içimizde' bir süreç olarak gören anlayış, özellikle sömürgecilik sonrası dönem üzerine yürütülen kültürel araştırmalardan doğan 'melezleşme' kavramına çok şey borçludur. Amin'in yorumunda ilişkiler üzerine yapılan vurgulama, Marx'ın sürekli olarak üzerinde durduğu, iş dünyasını ve işçileri ayrı ayrı ele alan görüşe karşı sermaye-emek ilişkisi vurgulamalarıyla da paraleldir. Bence küreselleşmenin iktisadi, siyasi ve sosyo-kültürel boyutları konusunda ortaya koyduklarımız bizi küreselleşme çağının sosyal dönüşümlerinin ürettiği problemler karşısında daha açık, çok kutuplu ve deyim yerindeyse 'melez' çözümler üretmeye doğru götürür.

Küreselleşmeyi 'normalleştirerek' bir çerçeve içerisine yerleştirirsek, sınırlarını ve çelişkilerini incelemek daha kolay hale gelecektir. Nitekim ikinci kuşak küreselleşme incelemelerinin çoğu da küreselleşmenin sınırları üzerine odaklanmıştır (bkz. Boyer ve Drache, 1995) ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) Seattle 1999 yenilgisinden sonra kimsenin yeni düzenin yıkılmazlığına inancı kalmamıştır. Bu konuda birkaç yıl önce etkili bir Amerikan dış politika dergisinde yer alan polemik ilgi çekicidir. Bu yazısında Ethan Kapstein, açıkça Karl Polanyi'den türetilen ifadelerle, işçiler ve dünya ekonomisi konusunda küreselleşmenin iktisadi ve siyasi efendilerine değinmiştir (Kapstein, 1996). Neoliberalizmin İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Batı'da emek ve sermaye arasındaki yoğun mücadeleyi zayıflattığı kabul edilmektedir (bkz. ikinci bölüm). Kapstein, Polanyi'nin görüşlerini daha geniş bir tuvale yayarak dünya ekonomisinin derin bir biçimde yeniden yapılanışının ve dizginlenemeyen rekabetin başıboş koşusunun sağlam ve yaygın karşı önlemlerle dengelenmesi gereğinin altını çizmiştir. Eğer küreselleşme büyük güçler ve baskın iktisadi devletler tarafından yaratıldıysa, onlar tarafından kontrol de edilebilir. Hepsinden daha da ilginç olan, Kapstein'ın 'artan işçi hoşnutsuzluğunu... işsizlerin ve çalıştığı halde fakir olanların içinde bulunduğu acıklı durumu görmezden gelerek, sağlam para ve dengeli bütçeyi kayıtsız şartsız en önemli unsurlar kabul eden' Batı devletlerine (bu devletleri Weimar Almanyası dönemiyle kıyaslayarak), siyasi bir ikaz niteliğinde önerilerde bulunmasıdır (Kapstein, 1996: 37). Bu, kapitalist sağduyuya yapılan tam zamanında bir çağrıdır.

Bununla beraber neoliberalizm guruları, Kapstein'm uyarılarına pek kulak asmadılar. Örneğin Paul Krugman'a göre Kapstein hem günümüzde sağlıklı bir ekonomi politikasının gerekleri konusunda var olan görüş birliğini inkâr ediyor, hem de zararlı sonuçlar doğurabilecek politikalar salık veriyordu. *Foreign Affairs* dergisinde Kapstein'a karşıt fikirler öne süren yazarlar da küreselleşmenin gerçekte kusurlu olmaktan çok, 'masum bir seyirci' olduğu görüşündeydiler. Diğer bazı yazarlarsa yeni küresel

ekonominin dinamizmi dikkate alındığında Kapstein'ın fazlasıyla karamsar olduğunu düşünüyorlardı. Kapstein'a en sert karşılık Hilary Barnes'tan (*The Economist*'in Kuzey bölgesi ve *Financial Times*'ın Kopenhag muhabiri) geldi. Barnes'a göre küreselleşme gelişmiş ülkelerde işçilere bazı zararlar veriyor olabilirdi, ama gelişmekte olan ülkelerdeki milyarlarca işçi için olumlu bir süreçti (Barnes, 1996). Ayrıca, her ne kadar tam istihdamdan uzaklaşılmış olsa da, sosyal refah halen 'yoğunluklu olarak varlığını sürdürüyor ve artık bir çözüm olmaktan çok, problemin kendisini oluşturuyor'du (Barnes, 1996: 173). Barnes bununla da kalmayarak reformun daha esnek emek piyasaları ve daha az imtiyaza sahip işçi sendikaları gerektirdiğini öne sürüyor, 'işçilerin hallerinden şikâyetçi olmadıklarını, aksine, haddinden fazla şımartıldıklarını' iddia ediyordu (Barnes, 1996: 174). Kapstein, bu eleştirilere yanıt olarak 1930 kuşağının Keynes'ten öğrendiği siyasal ekonomi derslerini tekrar etmiştir. Her ne kadar ekonomi o günden bugüne çok daha karmaşıklaşmışsa da, o günkü bilgilerin üzerine pek fazla bir şey eklenmemiştir. Birçok Avrupa ülkesinin lideri, muhafazakâr olanlar bile, 'komşunu fakirleştir' politikalarının sadece felakete neden olacağını bilmektedir.

Finans ve siyaset kalelerinden her gün daha çok sayıda yazar, küreselleşme mimarlarını, kibarca küreselleşmenin 'yan etkileri' olarak adlandırılabilecek sonuçlara karşı uyarmaya başladılar. Yarattığı spekülasyonlar sayesinde sadece zengin olmakla kalmayıp hükümetleri düşürecek güce sahip olan George Soros finansal sistemin kusurlarını herkesten daha iyi bilenler arasındadır. Soros söze şu ifadeyle başlıyor: 'Küresel kapitalist sistemin kendi kendini yok etmesini önlemek istiyorum' (Soros, 1998: xxvii). Soros'a göre, sistemin mevcut durumu sadece dayanıksız olmakla kalmayıp kendi kendini idame etmekten de acizdir:

> Finans piyasaları tabiatları gereği istikrarsızdırlar ve piyasa güçlerine serbestlik verilerek karşılanamayacak sosyal ihtiyaçlar vardır... Piyasaların kendi kendilerini düzenleyeceklerine ve küresel ekonominin küresel bir toplum olmaksızın gelişebileceğine dair yaygın bir inanç var (Soros, 1998: xx).

Bu çelişkileri görmezden gelen bir piyasa tutuculuğu, küresel kapitalizmi ilerletmekte yetersiz kalacaktır. Soros'a göre, en önemli unsur piyasa disiplini değil, onun yol açtığı sosyal istikrarsızlıktır. Soros konuya Polanyi'yle hemen hemen aynı açıdan yaklaşarak ortak bir karar alma mekanizması aracılığıyla sosyal kontrol oluşturulmasını ve kamu çıkarlarının ön plana çıkarılmasını salık verir. Elbette ki Soros'un 'açık toplum' ütopyasının siyasi olarak uygulanabilirliği ya da sorunu çözmekteki yeterliliği tartışılabilir. Yine de küresel finans dünyasında etkin rol oynayan birinin bile bu sistemin eksikliklerini böylesine açıkça ortaya koyması çarpıcıdır.

Öte yandan sosyal demokrasinin ön saflarından da uyarı çığlıkları yükselmektedir. Almanya Sanayi Birliği Başkanı Tyll Necker'e göre 'küreselleşme, gitgide daha fazla insanın ayak uydurmakta güçlük çektiği bir hızla yapısal değişimlere yol açıyor. Bu sürecin, piyasaların açıldığı, fakat değişimlerin kontrol altında tutulduğu bir şekilde işlemesini nasıl sağlayabiliriz?' (Martin ve Schumann, 1998: 231'den alıntı). Görüldüğü gibi küreselleşmeden faydalanan kesimlerde bile gelişmelerin kontrolsüz bir hal alması endişeleri doğmaya başladı. Burada yanıtı aranan soru, Polanyi'nin de üzerinde durduğu sorudur: Piyasa güçleri üzerinde toplumsal bir kontrol nasıl sağlanabilir? Daha geniş ve küresel bir bakış açısıyla, Davos Dünya Ekonomi Forumu kurucusu ve başkanı Klaus Schwab'a göre mevcut eğilimler 'küreselleşmenin bireysel ve sosyal maliyetlerini artırarak, demokrasilerin sosyal dokusunu daha önce hiç denenmemiş bir yönden sınamaktadırlar' (Martin ve Schumann, 1998: 231'den alıntı). Küreselleşmenin sosyal külfetlerine sadece sosyal yapı ile karşı konulamaz. Schwab yeni dünya düzeninin önemli bir evresi olarak gördüğü bu süreçte rol oynayan güçlerin yıkıcı bir şekilde geri tepeceği düşüncesindedir. Schwab'ın bakış açısında fazlasıyla ütopik olan kısım ise küreselleşmenin iktisadi ve siyasi liderlerine yaptığı 'yeni küresel kapitalizmin sadece anonim şirket yöneticileri ve yatırımcılar yararına değil, çoğunluğun yararına işleyeceği bir yöntem bulmaları' (Martin ve Schumann, 1998: 231'den alıntı) çağrısıdır. Bu öneri, Seattle'da eski başkan Clinton'ın dile getirdiği 'ezilenin hakkını arayacağız' iddiaları gibi kulağa en iyi olasılıkla fazlasıyla saf, daha ziyade alaycı gelen boş bir umuttur.

Yukarıdaki düşünceler çoğunlukla izlenime dayalı saptamalar içerse de, çağdaş kapitalizmin işleyişine dair eskiye oranla daha dengeli bir bakış açısına işaret eder. Hepsi de toplum tarafından denetlenmeyen, asılsız bir sisteme karşı yükselen itirazları dile getirir. Günümüz toplumlarında, ileri teknoloji sanayileri için en ideal koordinasyon mekanizmasının piyasalar olmadığı giderek daha açıkça görülmektedir. Soğuk savaş sonrasının en önemli eserlerinden olan *Tarihin Sonu* (The End Of History, 1992) kitabının yazarı Francis Fukuyama'nın yakın zamanda *Güven* (Trust, 1998) üzerine etkileyici bir inceleme yapmış olması tesadüf değildir. Karmaşık üretim sistemleri sadece kişisel olmayan piyasa mekanizmalarına dayandırılamaz, çünkü bireysel ve toplumsal güven gerektirirler. Roger Hollingsworth ve Robert Boyer'e göre, 'Güven, kapitalist bir ekonominin işlerliğini kolaylaştıran önemli bir etmendir... Bir yanda tüketici talepleri çeşitlenir, teknoloji karmaşıklaşır ve ekonomi merkezileşirken, diğer yanda piyasa oyuncuları arasındaki potansiyel belirsizlikler de artacak ve bu sebeple güven azalacaktır' (Hollingsworth ve Boyer, 1996: 24). Bununla beraber, yeni kapitalizmin ortaya çıkardığı karmaşık üretim sistemleri de ancak yüksek derecede güvenle korunabilir. Esnek uzmanlaşma, iktisadi aktörler arasında koordinasyon ve işbirliği koşulunu arar. Sürdürülebilir iktisadi kalkınma politikaları da kalkınma girişiminin farklı sosyal 'ortakları' arasında her zamankinden daha fazla işbirliği ve uyum gerektirir. Bu ortaklar arasında, küreselleşme öncesi yapılarda genellikle görmezden gelinen işsizler, kadın örgütleri ve tüketici grupları bile olabilir.

Çağdaş kapitalizme yöneltilen en önemli eleştirilerden bir diğeri de, kurumları arasında gereken 'sosyal iç içe geçmişlik' üzerinedir. UÜŞ'lerin 'başıboş' oldukları iddialarına karşı, onların sosyal ve siyasi ilişkiler içinde birbirlerine sıkı sıkıya bağlı hale geldiklerini vurgulayan bir karşı düşünce oluşmuştur. Günümüzde büyük firmaların idaresinin 'geleneksel' aile bağlarının yanı sıra yöresel, hatta feodal bağlar içerdiği düşünülmektedir. Boyer ve Hollingsworth'un da belirttiği gibi, 'kapitalist toplumlar içerisindeki ilişkilerin sosyal düzeyde birbirleriyle iç içe geçmiş olmaları, aktörlerin rasyonel hareket alanlarının ve isimsiz etkileşimlerin dışına çıkmalarına olanak tanımıştır' (Boyer ve Hollingsworth, 1996: 451).

İyi bir iktisadi performans bile, eğer sürdürülmek isteniyorsa, elverişli bir sosyal ve siyasi çevre gerektirir. Ulusal iktisadi kurumlar aynı zamanda kapitalizmin bölgesel ve uluslararası düzeninin de birer parçası olmalıdırlar. Bu bağlamda, Boyer ve Hollingsworth İkinci Dünya Savaşı sonrası ulusal kurumların birbirlerine bağlı yapısında bir değişim olduğu görüşündedirler, 'günümüzde belli başlı kurumların "iç içe geçmişliği" küresel arenadan bölgesel düzeye kadar her alanda kendini gösteren, hatta NAFTA ve AB gibi kıtasal girişimleri bile içeren bir yapıdadır' (Boyer ve Hollingsworth, 1996: 470). Bu yapının başlıca özellikleri çokkutuplu olması ve hiçbir düzeyin kendi kendine yetememesidir. Bu tür değişken konfigürasyonlar, küreselleşmenin iktisadi gelişme ve yönetim alanında ortaya çıkardığı daha akışkan modellerde sıkça karşımıza çıkar.

Sosyal bağımlılık üzerine yapılandırılan ve aslında pek çok yönden Polanyi geleneğini takip eden bu bakış açısı, küresel çağda mümkün olan değişik yönetim sistemlerini görmemizi de sağlar. Uluslararası arenada sadece sermaye birimleri değil, sosyal üretim sistemleri de karşı karşıya gelmektedir. Gerçekte, küreselleşme döneminde yaşanan yakınlaşma, 1950'lerin modernleşme çağında meydana gelenden fazla değildir. Emeğin rolü, farklı ulusal kapitalist yönetim şekillerinde önemli ölçüde değişiklik gösterir. Boyer ve Hollingsworth 'iktisadi rekabetin, giderek artan oranda sosyal üretim sistemlerinin rekabeti haline geldiğine ve daha iyi bir iktisadi performans adına yapılan rekabetçi baskıların geniş kapsamlı sosyal değişimlere yol açtığına' (Boyer ve Hollingworth, 1996: 38) işaret eder. Yani rekabet eden aslında sermaye değil, kapitalist sosyal sistemlerdir. Bu durum, artık sermaye için daha merkezi bir öneme sahip olduğu görülen emeğin rolüne yeni bir ışık tutar. Bu durumda çalışma koşullarını 'dibe çekme yarışı' anlayışıyla belirlemek ne tek çözüm, ne de akla yatkın bir uygulamadır. Bunun yerine sosyal üretim sisteminin iyi ücretlerle daha yüksek üretkenlik sağlayan bir işbirliği ortamına çekilmesi en makul çözümdür.

Son olarak, küreselleşmenin tüm demokratik siyasi ve sosyal güçler için olumsuz bir süreç olmadığını anlamak gerekir. Agnew ve Corbridge'e göre, 'küreselleşme sadece yetkisizleştirme ile eşanlamlı değildir. Merkezileşme ve standartlaşma için olduğu kadar demokratikleşme, yetkilendirme

ve yetki ve sorumlulukların merkezden bölgesele ve yerele bırakılması için gerekli olan koşulları da yaratır. Küreselleşme birçok kapıları kapattığı gibi birçok yeni kapıları da açar' (Agnew ve Corbridge, 1995: 219). Küreselleşme belirli bir dereceye kadar üretim ve çalışma yöntemlerinin yaygınlaşmasına sebep olmuş, en azından bu yaygınlaşmayla birlikte gelişmiştir. Siyasi olarak ulus-devletin içinin boşaltılmasına ve hatta sosyal inisiyatifler hususunda daha geçirgen hale gelmesine sebep olmuştur. Kültürel düzeyde küreselleşmenin standartlaşmaya (ya da Amerikanlaşmaya) neden olmadığı ve çok boyutlu, çok yönlü, birleşik karakterli kültürel oluşumlar ortaya çıkardığı kabul edilmiştir. Bu sebepledir ki, küreselleşmenin 'yeni kapılar açtığı' ya da yeni bir sosyal gelişim dalgası için uygun koşulları yarattığı söylenebilir. Şimdiye kadar küreselleşmeye karşı tepkiler ya tamamen kabullenme ya da tamamen reddetme biçiminde olmuştur. Fakat Linda Weiss'ın da işaret ettiği gibi 'ne teslimiyet, ne de direniş önümüzdeki seçenekleri tanımlamak için yeterlidir' (Weiss, 1999: 127). Weiss'ın da belirttiği gibi, küreselleşme 'yönetilebilir', hatta Karl Polanyi'nin analizlerine dayalı bir inceleme bize küreselleşmenin toplumsal olarak da kontrol edilebileceğini gösterir. Daha önce belirtildiği gibi küreselleşme, diğer her şey bir yana, kendi kurtuluşu için yönetime tabi olmak zorundadır.

Emek dünyası küreselleşmenin olumlu potansiyelini de gözden kaçırmamıştır. Bu yüzden SID, cesur bir sendika bildirisinde 'sendikalar için küreselleşmenin olumlu yanlarını dünya üzerindeki tüm işçilerin ve yoksulların çıkarına kullanma zamanı gelmiştir' (SID, 1997: 23) ifadesine yer vermiştir. Küreselleşme analizlerinde genellikle 'rıza' ve 'teslimiyet' sorunu görmezden gelinir. Fakat burada önemli bir sendika, 'Savunmacı yaklaşımımızı değiştirme zamanı geldi' diyerek hem ulusal, hem de uluslararası düzeyde faal ve girişken olmanın gerekliliğini vurgulamıştır. Küreselleşmenin olumlu yönlerinden biri, Bilgi ve İletişim Teknolojisi (BİT) devrimi sayesinde işçi ve sendikaların dünyanın her tarafında anında bilgi sahibi olabilmeleridir. Bu durum sadece bilginin daha ulaşılabilir olduğu anlamına gelmez; aynı zamanda 'dünya üzerinde olup biten her şeyin izlenmesi ve kontrol edilmesinin hiç olmadığı kadar büyük bir şeffaflığa ulaşması' anlamını taşır. BİT devriminin, tamamen olmasa da

bir noktaya kadar teknik, sosyal ve siyasi alanlarda daha iyi bir iletişim ortamı yaratarak yeni bir demokratik eşitliğin gelişmesine sebep olduğu söylenebilir. Bu yüzden, örneğin, ÇUŞ'ları temel insan haklarına saygı göstermeye ve çevre normlarına uymaya yönlendiren siyasi ve ahlaki bir tüketici bilinci ortaya çıkmıştır.

Bu bölüm bizi 21. yüzyılda iş ve işçilerin durumları çerçevesinde küreselleşmeyi yeniden değerlendirmeye yöneltti. Küreselleşmeye yakıştırılan bütünleştirici bir ilahi kurtarıcı görüntüsüne aldanmamamız gerekiyor. Radikal siyasi ekonomi, uzunca bir süre, küreselleşmeye gerçekte asla sahip olmadığı bir mantık yüklemiştir. Bu tarz bir küreselleşme yaklaşımı, küreselleşmeyi kavramayı zorlaştırarak, küreselleşme olmaksızın bir geleceği 'hayal etmeyi' ve o gelecek için mücadele etmeyi bile olanaksız kılar. Bu bakış açısıyla küreselleşme sanki görünmeyen mistik güçler tarafından bir gece içerisinde ortaya çıkarılmış ve bütün dünya onun kurbanları haline gelmiş gibi algılanır. Küreselleşme ve haklara tecavüz 'senaryolarına' paralel bir bakış açısıyla Gibson-Graham küreselleşmeyi şu şekilde 'okuyabileceğimizi' belirtir:

> Önceden belirlenmiş bir dizi adım ve işaretle... bölgeleri, işgücünü ve hükümetleri pasif kurbanlar durumuna sokmaya çalışmakta ve bazıları bu senaryonun standartlarına uygun olan, bazıları da uygun olmayan birçok tepki almaktadır (Gibson-Graham, 1996: 132-3).

Küreselleşme mesajına 'kanan' işçiler ve otomatik olarak küreselleşme hegemonyasının altına giren 'ilerici' hükümetler, yukarıda sözü geçen standart senaryonun birer parçası olmaktadırlar. Çok çeşitli sosyal ve siyasi gruplardan gelen, çok çeşitli bakış açılarına sahip olan ve 1999'da Seattle'da 'her derde deva' serbest ticaret önerilerine karşı çıkan protestocular ise bu senaryonun parçası değillerdi. Küreselleşmenin güçlü, fakat tartışılabilir temsilcilerinin yazdığı bu senaryoda, kendi ülke, bölge ya da şehirlerindeki işletmelerle anlaşmak yerine diğer işçilerle, toplumsal gruplarla ya da tüketici örgütleriyle birlikteliğe öncelik veren işçilere de yer yoktu.

Emeğin Merkezi Konuma Yükselişi

Marx'ın da söylediği gibi,

> Paranın ve işgücünün sahibiyle birlikte, her şeyin yüzeyde ve herkesin gözleri önünde gerçekleştiği bu gürültülü küreyi terk edelim ve onları kapılarının eşiğinde 'İşi olmayan giremez' yazan gizli üretim yerlerine kadar takip edelim' (Marx, 1976: 279-80).

Piyasada dolaşım sahası, serbest ticaret ilkeleri ve resmi eşitlik kuralı tartışmasız hâkimdir: 'Burası Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham'ın egemenlik alanıdır' (Marx, 1976: 280). Fakat kâr etmenin sırrı, sermaye/ücretli emek ilişkisinin kendi kendine işlediği üretimin gizli ikametgâhında yatar. Günümüzde, yani küreselleşme çağında da, tıpkı Marx'ın zamanında olduğu gibi, üretim sosyal ve iktisadi gelişimin merkezinde yer alır. Finansal akışkanlık ve e-ticarete karşın gerçek dünyada insanlar hâlâ çalışmaktadır. İşçi sınıfının ölümü, çalışmanın sona ermesi ve benzerleri gelip geçici sloganlardan öte değildir. Küreselleşmenin yol açtığı dönüşümler üretim dünyasını yeniden şekillendirmişse de onu hepten devre dışı bırakmamıştır. Sonuç olarak emek çağdaş toplum dinamikleri açısından merkezi bir konuma gelmiş ve emek hareketi, emeğe küreselleşmenin gelecekteki yörüngesini etkileme olanağı sağlayacak bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir.

Küreselleşenin emek üzerindeki etkileri konusuna Dünya Bankası'nın 1995 yılında yayınladığı 'Bütünleşen Dünyada İşçiler' (Workers in an Integrating World) adlı raporundan başlamak doğru olacaktır. Dünya Bankası bu konudaki memnuniyetini gizlemeyerek, yüzyılın sonunda dünya işçilerinin yüzde 10'undan da azının tamamıyla küresel kapitalist ekonomiyle bütünleşmemiş olacağını belirtmektedir. Bu oran, bundan yirmi yıl önce sosyalizmi kurduğu söylenen dünya işgücünün üçte biriyle kıyaslanınca hayli yüksektir. Dünya Bankası'na göre küresel bütünleşmenin itici güçlerinin önüne geçilemez ve işçilerin boyun eğmekten başka seçenekleri yoktur. Dünya Bankası'nın kendi ifadesiyle bu durum şu şekilde anlatıl-

mıştır: 'Küreselleşme kaçınılmazdır: Günümüzde Joe'nun, Maria'nın ve Xiao Zhin'in çıkarları geçmişte hiç olmadığı kadar birbirine bağlıdır' (Dünya Bankası, 1995: 54). Bu 'temsili' işçiler bazı risklerle karşı karşıyadırlar, fakat daha derin uluslararası bütünleşmenin (örn. küreselleşme) 'tepki verme gücüne sahip ülkeler ve işçi grupları için' (Dünya Bankası, 1995: 188) daha olumlu fırsatlar barındırdığı düşünülmektedir. Bunun yanında Dünya Bankası, artan uluslararası rekabetin ve sermayenin serbest dolaşımının sadece ücretleri düşürmekle kalmayıp, iktisadi harita üzerindeki bazı ulusları ve bölgeleri toptan sileceğini de kabul etmektedir. Tüm dünya işçilerinin kader birliği senaryolarının pek gerçekçi olmadığını, bunun yerine artan bir farklılaşma yaşanacağının da bilincindedir. Kısacası Dünya Bankası'na göre 'küreselleşme yeni fırsatlar sunar, fakat aynı zamanda bazı riskleri de çoğaltır' (Dünya Bankası, 1995: 124). Yeni küresel kapitalist genişleme çağı için bu ifade bir düstur (hatta mezar taşına yazılabilecek bir son söz) niteliği taşıyabilir. Dünya Bankası işçilerin gelecekleri konusunda son derece iyimser tahminlerde bulunuyor, fakat günün sonunda görüyoruz ki bu tahminlerin pek azı gerçekleşiyor.

Dünya Bankası'nın raporunda yer alan ifadelerin belki de en ilgi çekici olanı şudur: 'Dünyanın farklı bölgelerindeki şehirli işçilerin hayatları giderek daha fazla birbirleriyle iç içe geçmektedir' (Dünya Bankası, 1995: 1). Küresel siyasal iktisat dünyasında hızlı bir değişim meydana gelmektedir ve bu durum Dünya Bankası tarafından 'devrimsel bir zaman dilimi' olarak adlandırılmaktadır. İşçiler için bu olumlu ya da olumsuz birçok anlama gelebilir, yine de dünyanın farklı bölgelerindeki işçiler için bir kader birliği ortaya çıkmış ve geleceklerinin gitgide daha fazla birbirine bağlı olmasına yol açmıştır. Bilgisayar çağında 'işin sona erişi' iddialarını çürüten bir başka gerçek de, emek piyasasına geçmişe oranla çok daha fazla sayıda işçinin girdiğidir. Castells'in de belirttiği gibi 'işçiler akımlar arasında yok olmazlar, dünya üzerinde hâlâ bol miktarda iş vardır' (Castells, 1996a: 474). Aslında 20. yüzyılın son otuz yılında dünya üzerindeki işgücü miktarı iki katına çıkmıştır. Yani iş genişlemekte, işçi sınıfı da büyümektedir. Küreselleşmenin uluslararasılaşma eğilimleriyle gitgide daha fazla bütünleşen bu emek gücü, aynı zamanda kendi çekim merkezini de

değiştirmektedir. Önümüzdeki otuz yıl içinde işgücüne katılması beklenen işçilerin yüzde 99'unun düşük ve orta gelir düzeyindeki ülkelerden geleceği tahmin edilmektedir (Dünya Bankası, 1995: 7). Sermaye/ücretli emek ilişkisinin gelişmesinden doğan bu girdap, gerçek bir 'Büyük Dönüşüm' olarak adlandırılabilir.

Dünya Bankası iş dünyasında yaşanan dünya çapındaki dönüşümlerin hayli gerçekçi bir resmini çizmiştir. Ne var ki her şeyin şu anda olduğu gibi devam edeceğini farz ettiği de açıkça görülmektedir. Bu raporda küreselleşmenin 'alt tarafıyla' ilgili kaygılar dile getirilerek, piyasa tutucularının arzu ettiğinden daha güçlü bir devlet yapısı savunulurken, küreselleşme eğilimleri kaçınılmaz bir yazgı olarak gösterilir. Oysa 1999'da Seattle'da yaşananlar bize bu görüşün tartışmaya açık olduğunu göstermiştir. Diane Elson'un (1996) belirttiği gibi, Dünya Bankası'nın küreselleşmeye bakış açısı üç noktada kusurludur: teknoloji fetişizmi (teknolojiyi küreselleşmenin itici gücü olarak görme), sermayenin görünmezliği (sermayenin bu sürece nasıl etki ettiğinin görülemeyişi) ve 'birleştirme yanılgısı' (zamanında harekete geçselerdi, ortaya çıkan fırsatlardan bütün ülkeler faydalanabilirdi inancı). Bu durumda yeni küresel düzene uyum sağlamakta olan işçiler için 'geçiş maliyeti' olarak görülen külfetler, daimi külfetlere de dönüşebilir. Dünya Bankası, küreselleşme sürecinin ayrılmaz parçaları olan olumsuz etkileri sadece potansiyel riskler olarak kabul ederek önemli bir hataya düşmektedir. Nitekim küreselleşmenin gitgide artan bir şekilde sosyal dışlanmaya yol açtığına tanık olduk. Ayrıca Dünya Bankası'nın raporunda, daha iyi uluslararası koordinasyona ve piyasa mekanizması üzerinde bir düzenlemenin gerekliliğine yer verilmemiştir. Raporun hazırlandığı dönemden bu yana peş peşe yaşanan uluslararası kapitalist krizler, Polanyi'nin piyasa üzerinde toplumsal bir denetim öngören bakış açısının halen geçerli olduğunu bir kez daha kanıtlar niteliktedir.

Dünya Bankası'nın tüm dünya işçileri üzerine hazırladığı bu rapordan sonra, sorulması gereken bir başka soru da küresel bir emek piyasasının oluşup oluşmadığıdır. Bazı yorumculara göre dünya, devletlerin 'kendi' emeklerini çok düşük fiyatlara satmaya çalıştıkları devasa bir pazar haline gelmiştir. Uluslararası rekabetçiliğin artan talepleri, işçileri maliyet

azaltmada ilk akla gelen adaylar konumuna getirmiştir. İşgücü, eğitimli, uysal ve itaatkâr bir 'toplumsal sermaye' olarak uluslararası kapitalistlere sunulmaktadır. Artık emek gerçek anlamda küresel bir kaynaktır. Fakat Castells'in de belirttiği gibi 'emek piyasaları, uzmanlar ve bilim adamlarından oluşan küçük, fakat büyüyen bir parçası dışında gerçek anlamda küreselleşmiş değildir' (Castells, 1998: 93). Göç sayesinde artan emek hareketliliğinin de belirli sınırları vardır. Bir bilgisayar iletişim uzmanı, Hindistan'daki evde çalışan bir işçi ya da Afrika'daki bir kırsal kesim emekçisi kadar mobilize değildir. Bence sonucumuz iki farklı bakış açısını içermelidir. Bir yandan sermaye artık küresel bir perspektife sahiptir ve sermayenin baskın parçaları uluslararası anlamda bütünleşmiştir. Sermaye, emeğe küresel bir kaynak gözüyle bakmaktadır. Öte yandan sansasyonel bir iddia olan küresel bir emek piyasası/pazarı düşüncesini de reddetmeliyiz. Gelişmekte olan ülkelerde sadece %15 civarında bir işgücü, uluslararası ticarete açık 'modern sektör' ürünleri üretiminde çalışmaktadırlar. Birçok işçi için ulusal, hatta bölgesel emek piyasası hâlâ birinci sıradadır.

Küreselleşme tartışmaları, başka hiçbir işe yaramadıysa bile en azından sosyal bilimleri uzamsal boyutta düşünmeye yönlendirmiştir. Eğer alan, sermayenin kendi cesur yeni dünyasını kurduğu yer ise, emeğin yaşadığı ve sosyal ilişkilerini geliştirdiği yer de mekândır. Jamie Peck'in de belirttiği gibi mekânları alanlara indirgeme yönünde artan bir eğilim gözlenmektedir 'Yaşanılan mekânlar, giderek daha hızlı bir şekilde para kazanılan veya ücret elde etmek için mücadele edilen alanlara dönüşmektedir' (Peck, 1996: 233). Küresel rekabet, neoliberalizm ve yapısal uyum programları sürekli olarak emeğin pazarlık gücünü azaltmaktadır. Devlet müdahalesinin kalkması, emeği pek çok açıdan kapitalist saldırılara maruz bırakmıştır. Burada Peck'in vurguladığı nokta şudur: 'Teorik bir kategori ya da siyasi bir saha olarak "mekân" önemini yitirmiş değildir, aksine küreselleşme içerisinde (ve küreselleşme ile ilgili olarak) "yerel"in önemini vurgulama ihtiyacı artmıştır' (Peck, 1996: 223). İşçiler hâlâ Buenos Aires, Bombay ve Birmingham'da yaşıyor ve çalışıyorlar, hedefleri de yine yaşayıp çalıştıkları bu bölgelerle ilgilidir. Küreselleşme sadece uzaklardaki bir siber-uzay varlığı değildir; bu yerel alanlarda da varlığını sür-

dürmekte, gelişmekte ve mücadele etmektedir. Küreselleşme yerel siyasi süreçlerde de yeni kimliklerin ve yeni çıkarların doğmasına neden olmuştur. Küresel çağda bölgesel siyaset ortadan kalmamış, bunun yerine dönüşmüş, hatta pek çok açıdan çağımızın çok yönlü kimlikleri ve akışkan süreçleri sayesinde güç kazanmıştır.

Küreselleşme ve emek üzerine yapılan çalışmaların birçoğunun ortak yanılgısı, emeği yeni trendlerin pasif kurbanları olarak, küreselleşmenin kendi yeni dünya düzenini kurarken kullanacağı kolay işlenebilir bir malzeme olarak görmeleridir. Küreselleşme oyununda sermaye etken, hareketli ve ileriye bakan bir oyuncuyken emek edilgen, hareketsiz ve tepki veren bir oyuncu olarak görülür. Oysa oyun değişmiş, emeğin de elinde bazı kozlar olduğu anlaşılmıştır. Andrew Herod bu gerçeği ifade eden az sayıdaki araştırmacıdan biridir: 'işçiler ve sendikalar küreselleşme sürecinin şekillenmesinde... hem sermaye faaliyetlerinin yol açtığı değişimleri belirleyerek, hem de bu faaliyetlerinin olası uluslararası etkilerini şekillendirerek aktif olarak rol almaktadırlar' (Herod, 1998: 40). Gerçekten de emek, en azından 1990'ların ortasından itibaren yeniden merkezi konuma gelmiştir. Avrupa'nın birçok bölgesinde, Latin Amerika'da, Kanada'da, Güney Afrika'da ve en önemlisi Güney Kore'de birçok genel grev yapılmıştır. Küreselleşmenin ilk on yılındaki değişimler nedeniyle emek hareketinin yaşadığı uyum sorunları büyük ölçüde aşılmış gibi görünüyor. Değişim, genellikle orta sıraların öncülük ettiği, yavaş fakat organik bir süreç olarak gerçekleşti. Kim Moody'nin de belirttiği gibi, 'Sendikalar, çalışan sınıfın sadece temsilcileri olarak değil, bu sınıfın çıkarlarının galipleri olarak ve yenik sol partilerin yerini alarak yeni roller üstlendiler' (Moody, 1997: 14). Bu sürecin ne evrensel olduğunu, ki eşitsiz olduğu çok açıktır, ne de geri döndürülemez olduğunu savunuyorum. Yine de ICFTU'nun son zamanlarda uluslararası emek dayanışmasıyla bu denli ilgilenmesini, sadece 'siyaseten doğruluk' kaygısıyla atılmış alaycı bir adım olarak değerlendirmenin hata olacağı kanısındayım (bkz. yedinci bölüm).

Tüm dünyada sendikaların fabrika kapılarından daha geniş alanlarda faaliyet göstermeye ve sendikacılığa atfedilen dar, iktisadi tanımın sınırlarından kurtulmaya başladıklarını görüyoruz. DeMartino'nun da özellikle

ABD ile ilgili olarak belirttiği gibi bir zamanlar 'her girişimde işçilere ayrıcalık tanıyan, ne zaman, nasıl ve ne için mücadele edileceğine tek başına karar verme yetkisine sahip olan' son derece güçlü ve işçi taraftarı bir solcu ortodoksluk vardı (DeMartino, 1991: 116). İşçi kesimi bu ortodoksluğun isteği doğrultusunda bir dayanışma sergileyebilir, fakat sendika 'özerkliğine' karışamazdı. Bugün artık sendikaların tek işlevinin iş alanında işçilerin haklarını savunmak olmadığı ve iş yeriyle topluluk arasında yaratılan yapay engellerin aşılabileceği emek çevrelerinde yaygın olarak kabul edilmiştir. Sonuçta işçiler de bir cinsiyet mensubudurlar, hepsi aynı zamanda birer vatandaş ve tüketicidir. Çağdaş kapitalizm koşullarında mücadelelerini nasıl sürdüreceklerine dair yeni fikirler benimseyen sendikalar, Güney Afrika'dan Polonya'ya hatta ABD'ye kadar popülist kampanyalar yürüten örgütlere dönüşmekteler. Ortaya çıkan toplumsal hareket sendikacılığı, aktif ve işçi kesimini merkez alan bir strateji izler ve işçi kesimini oluşturan insanların kim olduğu konusunda geniş bir bakış açısına sahiptir. Bu sendikalar işyeri ile işçi kesimi, ekonomi ile siyaset, kayıtlı sektör çalışanları ile çalışan yoksul kesim arasındaki ikili karşıtlığa son vermektedir. Bu değişime ayak uyduran işçiler, 'yeni' toplumsal hareketler ve özellikle sivil toplum örgütleri (STÖ'ler) arasında kendilerine çok sayıda destekçi bulurlar. ICFTU'nun geniş ittifak stratejisi çerçevesinde, özellikle konu ile ilgili olan STÖ'lerin aktif işbirliği ile gerçekleştirdiği çocuk işçi çalıştırma karşıtı kampanyası, toplumsal hareket sendikacılığının artan gücünün bir göstergesidir. 'İşler eskisi gibi' stratejisinin artık işe yaramadığını gören en bağnaz ve bürokratik sendika liderleri bile, toplumsal hareket sendikacılığına yönelmeye başladılar.

Emek ile ilgili konularda, özellikle de emeğin sermaye ile olan karmaşık ilişkisinde, uzun vadeli bir bakış açısı benimsemek faydalı olacaktır. Arrighi bu noktada önemli bir tespit yaparak tarihsel gelişim süreci boyunca sermayenin yeniden yapılanması karşısında emeğin tepki oluşturmasının belirli bir zaman aldığını belirtiyor (Arrighi, 1996). Arrighi, 19. yüzyılın sonlarında gerçekleşen küresel finansal genişlemeye baktığında, önce yirmi beş yıl süren ve zaferlerden çok yenilgilerle dolu bir istikrarsızlıklar dönemi yaşandığını, 'dünya emek hareketinin ideolojik yapısını ve teşkilat-

lanmasını genel bir çerçeveye oturtması ve dünya kapitalizmine bazı isteklerini kabul ettirebilmesi' için bir yirmi beş yıl daha geçmesi gerektiğini saptamıştır (Arrighi, 1996: 348). Günümüzün 'sıkıştırılmış zaman ve mekân' koşulunu göz önünde bulundurarak, emek hareketinin canlanması için bir elli yıla gerek olmayacağını söyleyebiliriz. Aslında bu canlanmanın işaretleri şimdiden kendini göstermeye başlamış ve artık gerçekleşip gerçekleşmeyeceği sorusu değil, ne zaman, nasıl ve nerede gerçekleşeceği sorusu önem kazanmıştır. Ayrıca açıkça görülen bir başka gerçek de, yeni emek hareketinin son yirmi yılda öne çıkan 'yeni' toplumsal hareketlerden bir hayli etkileneceğidir. Bu bakımdan emeğin gitgide daha 'sosyal' bir hareket olacağını söyleyebiliriz. Dünya çapında emek faaliyetleri, 1980'ler ve 1990'ların başlarında neoliberalizme karşı olduğu gibi ümitsiz bir kendini sağlama alma mücadelesi değildir. Geçen yirmi yılda maruz kaldığı tahribat sonucu zayıflatılmış olmasına karşın, uluslararası emek hareketi bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Başlangıçta küreselleşmenin özgür bıraktığı güçlere karşı tepki olarak doğan korku ve güvensizlik duyguları yerini daha tutarlı ve kendinden emin bir genel havaya bırakmıştır.

Ortaya Çıkan Sorunlar

Şu ana kadar yaptığımız analizler üzerine sorulabilecek çok sayıda soru olmasına karşın, ben bu bölümde üç 'küresel' konu üzerine yoğunlaşmayı ve daha ayrıntılı konuları Kuzey'deki işçiler (beşinci bölüm) ve Güney'deki işçiler (altıncı bölüm) olarak takip eden bölümlere bırakmayı tercih ediyorum. Bu konulardan birincisi çalışma standartları ve sosyal şart, diğer ikisi ise küreselleşme sürecinde gerçekleşen 'feminizasyon' ve 'esnekleşme'. Uluslararası ticaret ve çalışma koşulları standartları arasındaki fiili ilişki 1919'da ILO'nun kurulmasından da önceye dayanır. Yine de ILO bu ilişkiyi daha açık şekilde ortaya koymuş ve şu ifadelere yer vermiştir: 'Bir ulusun çalışanları için insancıl çalışma şartları oluşturamaması, kendi ülkelerindeki çalışma şartlarını iyileştirmek isteyen diğer ulusların önünde de bir engel oluşturur'. Sosyal adalet düşüncesi büyük olasılıkla, yeni savaş sonrası uluslararası düzende savaş, karmaşa ve huzursuzluğu geride bırakma ve 'sosyal damping'i önleme isteğinden kaynaklanmıştır. ILO'nun kabul

ettiği çalışma standartlarının özünü örgütlenme hakkı, toplu sözleşme hakkı, zorla çalıştırmanın önlenmesi ve her türlü ayrımın engellenmesi oluşturuyordu. Uzun yıllar boyunca bu temel insan haklarına sahte bir bağlılık gösterilmişti, fakat ulusal kapitalizmin yerini küresel kapitalizme bırakmasıyla, ticaret ve çalışma standartları arasındaki ilişki yeniden ön plana çıktı. Bu ilişki lehine ve aleyhine siyasi birlikler kuruluyor, emek hareketleri bölünüyor, toplumsal hareketlerle aralarındaki ilişki gerginleşiyordu.

Uluslararası Ticaret Örgütü'nün (UTÖ) 1948'de ortaya koyduğu Havana Sözleşmesi'nde yer alan, sosyal yaşam ve çalışma koşullarına ilişkin oldukça iddialı maddeler her nedense pek hatırlanmaz. Bu sözleşmenin yerine uygulanan GATT da (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) çalışma standartları konusunda bazı şartları içerir ve en azından teoride bazı yaptırımlar öngörür. Fakat sosyal şart düşüncesinin asıl öne çıktığı yer, GATT Uruguay toplantısıdır. UMS'ler (Uluslararası Meslek Sekreterlikleri), özellikle de Uluslararası Metal Sanayisi Çalışanları Federasyonu, 1970'lerin ortalarından itibaren sosyal şart talep ediyorlardı. ABD gibi bazı devletler bu harekete destek verirken kapitalist çevrelerde genel yaklaşım olumsuzdu. Bu nedenle, Denis McShane'nin de belirttiği gibi 'GATT'ın Uruguay toplantısı sosyal şart olmaksızın imzalandı ve bu konudaki gelişmeler şimdilik bu kadarla kaldı' (McShane, 1996: 9). Aradan çok zaman geçmeden, bu kez de GATT'ın yerini alan DTÖ'nün 1999'daki zirvesinde en önemli konulardan biri yine sosyal şarttı. Birçok uluslararası sendika ve özellikle ICFTU tarafından talep edilen sosyal şart, ABD ve çok sayıda Batı Avrupa sosyal demokrat devletinden destek gördü. Fakat Avustralya gibi neoliberal devletler, Endonezya ve Malezya gibi otoriter devletler ve Hindistan gibi emperyalizm karşıtı devletlerden oluşan sosyal şart aleyhtarı bir çıkar birliği de oluşmuştu. Gelişmekte olan birkaç ülke sendikasının da desteğini alan bu grup sosyal şartın sanayileşmiş ülkelerin çıkarlarını korumak gibi gizli bir amaç taşıdığını ve gelişmekte olan ekonomilere zarar vereceğini öne sürdüler.

Sosyal şart savunucularının gerekçeleri ise oldukça basittir. Öncelikle işçi hakları insan haklarıdır ve dolayısıyla evrensel geçerliliğe sahiptir. Ayrıca eşitlik ilkesine ek olarak, verimlilik sağlamak için de sosyal şar-

ta ihtiyaç vardır: 'Gelişmekte olan ülkelerdeki firmalar yüksek verimliliğe ve esnek üretim sistemlerine ulaşmak istediklerinde, bunu işçi temsilciliği olmaksızın ve baskıcı emek ilişkileriyle başarmaları çok zordur' (McShane, 1996: 17). Genel bir bakış açısıyla gelişim ve demokrasinin birbirlerine dayandığını söyleyebiliriz. İşverenlerle sendikalar arasındaki ortaklıklar üretkenliği artırır ve ileri teknolojinin yayılmasını kolaylaştırır. Fakat bu durum, sosyal şartın Kuzey ülkeleri ve bu ülke sendikaları tarafından Güney'e 'iş akışını' engellemek amacıyla ortaya atılan korumacı bir önlem olduğu iddiasını çürütmeye yetmez. 'Sosyal şart' aleyhinde, örneğin Malezya Başbakanı Mahatir Mohammed gibi muhafazakâr bakış açısına sahip bazıları da bunun emperyalist bir uygulama olduğunu belirterek sendika gerektirmeyen 'Asya istisnacılığını' savunurlar. Ayrıca sosyal şart aleyhinde gelişen bir başka görüş de STÖ'lerin bir koalisyonu olan Üçüncü Dünya Ağı (Third World Network) ve Hindistan'daki birçok sendika tarafından dile getirilmiştir. Hayli ikna edici görünen bu itiraz, DTÖ'nün (tıpkı IMF ve Dünya Bankası gibi) gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulların savunuculuğunu üstlenecek bir örgüt olmadığı yönündedir. Bu kurumlar emperyalist Kuzey ülkelerinin çıkarlarıyla o kadar ilişkilidirler ki, çalışma koşulları gibi herkesin faydasına olacak bir konuda bile güçlerini Kuzey ülkeleri dışındaki alanlara yaymaya teşvik edilmemelidirler. Nitekim 1999 yılında Seattle'daki DTÖ toplantısında Clinton'ın çocuk işçi çalıştırmanın kötülükleri üzerine verdiği dokunaklı söylev bu görüşün haklı yanları da olduğunu ortaya koymaktadır.

Hiç şüphesiz sosyal şart lehinde ve aleyhindeki düşünceler uygulama aşamasında bir çözüme ulaşacaktır, fakat bu arada tartışmaların kaynağında yatan nedenleri açıklığa kavuşturabiliriz. Çoğunlukla bu tartışmalar birbirine çok zıt iddialar üzerine yürümekte. Oysa mevcut tartışmalar sosyal şartın ülkelere değil, firmalara uygulanması üzerine yürütülseydi büyük olasılıkla durum şimdikinden çok farklı olurdu. Burada altı çizilmesi gereken bir nokta, gelişmekte olan bazı ülkelerde emeğin teoride hatırı sayılır haklara sahip olduğudur. ÇUŞ'ların 'davranış kurallarını' uygulaması yönündeki kampanya, küresel davranış kuralları ihlallerinin yerel olarak 'cezalandırılması' gibi bir yaklaşım benimsemiştir ve doğrudan sömürüyü

yapan organları hedef almıştır. Hindistan'daki emek hareketi tartışmalarında tüm görüşler ve çıkarlar temsil edilir. Bunlar, bir Üçüncü Dünya Ülkesi devletinin düşük ücretler ve yetersiz çalışma koşulları sonucu sağlayacağı çıkarla bir tutulamaz. Çok yönlü sosyal çıkarların tehlikede olduğu bir durumda çok yönlü stratejiler uygulamak kaçınılmazdır, fakat tüm bunların emek/toplumsal hareketin genel parametreleri içerisinde uzlaştırılmaması için hiçbir neden yoktur. Kuzey-Güney ayrımı en az işverenler ve işçiler arasındaki kadar önemlidir. Eşitlik argümanları sosyal şartın temelini oluşturan haklar kadar geçerlidir. Küreselleşmenin yol açtığı dönüşümlerle yönlendirilen bir toplumsal hareket perspektifinden baktığımızda, dünyanın dört bir yanındaki yerel işçi kesimleri arasındaki bağlantılar da, en az ICFTU kadar uluslararasılaşmanın bir parçasıdır. Çocuk işçiler aleyhindeki kampanyada olduğu gibi bazı konularda bu bağlantılar uygulamaya da taşınmıştır.

Küreselleşme çağında, eğer emek için tehlikede olan ana siyasi konu sosyal şart ise, sermaye için geçen on yılın en önemli konusu da şüphesiz emeğin 'esnekleşmesi'dir. Yaygın kanıya göre emek esnekliği iktisadi büyümeye ve iktisadi büyüme de daha fazla işin ortaya çıkmasına neden olur. OECD'ye göre emek esnekliği beş şekilde ortaya çıkabilir:

1. Dışsal sayısal esneklik, yani işçi sayısının işverenin ihtiyaçlarına göre ayarlanması,
2. Dışsallaşma, yani firma işlerinden bazılarının taşeron sözleşmesi yoluyla firma dışında yapılması,
3. İçsel sayısal esneklik, yani çalışma saatleri ve 'dağılımı'nın işverenin ihtiyaçlarına göre ayarlanması,
4. İşlevsel esneklik, yani işçilerin işlerinin işverenin ihtiyaçlarına göre ayarlanması,
5. Ücret esnekliği, yani üretkenlik ve piyasa koşullarına göre emeğin ödüllendirilmesi (Van Dijk, 1995: 223-4'ten alıntı).

Bunlara uzamsal ve coğrafi esnekliği de eklersek, 20. yüzyıl sonunda ortaya çıkan işçi modelinin detaylı bir resmini elde ederiz. Esneklik,

hepsi de birbirleriyle ilişkili olan çok farklı görüntüleriyle, uluslararası rekabet çağında emeğin tanımlayıcı özelliklerinden biridir. Emek esnekliği yönündeki gidiş, her ne kadar farklı ülkelerde uluslara özgü farklı görünümlere bürünse de küresel çapta bir eğilimdir ve daha küçük işgücü topluluklarına, işyerlerinde daha az kurallara, daha zayıf sendikalara ve ekonomik dalgalanmalara bağlı olan ücretlere doğru bir gidiştir (Güney ve Kuzey perspektifleri için bkz. sırasıyla Lagos, 1994, ve Pollert, 1998).

Elbette emek esnekliğinin yöneldiği farklı rotalar da vardır ve bu rotalarda farklı niteliklere bürünebilir. Örneğin Robert Boyer (1998) taarruzcu ve müdafaacı esneklik arasındaki farka işaret etmiştir:

> [müdafaacı esneklik] ekonomik krizlerin tahmin edilemezliği ile başa çıkmanın bir yöntemi olarak gösterilir, fakat her zaman krizin kendisiyle baş edebilecek bir yöntem değildir. Diğer taraftan taarruzcu esneklik daha uzun dönemli bir perspektife sahiptir (örneğin Avrupa Birliği tarafından katılıkla mücadele amacıyla uygulanan 'Eurosclerosis') ve teknolojik modernizasyon ile sosyal gelişimi aynı firmada küresel anlamda bir araya getirebilir (Boyer, 1998: 25).

Emek esnekliğinin dayatılan ve işbirliğiyle uygulanan şekilleri arasında da bir ayrım yapabiliriz (örn. Standing, 1992). Birinci şekli, gelişmekte olan birçok ülkede (ve gelişmiş kapitalist ekonomilerde) örneğini görebileceğimiz tek yanlı ve genellikle açıkça emek aleyhine işleyen bir uygulama biçimindedir. Oysa belirli emek kazanımları sağlayabilecek işbirlikçi bir yol da mevcuttur. Emek esnekliği, eğer işçiler ve sendikaları arasında bir fikir birliğiyle kabul edilmişse, daha esnek çalışma özelliklerine yol açabilir. Esneklik söylemlerinde devlet müdahalesinin kaldırılmasının gereğine olan inanç ağır basar. Ne var ki Fordist modelin artık tükenmiş olduğunu da (bkz. ikinci bölüm) hatırımızda tutarak konuya baktığımızda, sürdürülebilir bir esnekliğin emek piyasasında devlet müdahalesine ne ölçüde ihtiyaç duyduğunu da görebiliriz.

Emek esnekliği sosyal bir süreç olduğu kadar çeşitli güçlerin çatıştığı siyasi bir alandır da. Bu nedenle 'küreselleşme çağı'nda baskın söylem-

leri eleştirel bir açıdan incelemenin ve değişik anlamlarını okumanın gereğine işaret eder. Eğer esnekleşme salt devlet müdahalesinin kalkması olarak anlaşılırsa, olumsuz etkilerinin galip gelmesi kaçınılmazdır. Fakat bu uygulamaların olumsuzluklarını sadece eşitlik boyutuyla değil, verimlilik boyutuyla da değerlendirmek mümkündür. Firma için faydalı olan (en azından kısa vadede faydalı olan) bir gelişme, ulusal ekonominin faydasına olmayabilir. Öyleyse küresel iktisadi büyüme açısından (yani rekabetçiliği savunanların en sevdiği bakış açısından) bakıldığında bu politika tek taraflı olarak uygulanırsa genel dünya talebinde bir azalmanın da gerçekleşebileceği görülür. Boyer'in de belirttiği gibi, 'kısacası krize karşı rasyonel bir tepki olan esneklik arayışları, gerçekte uluslararası ticarete zarar vererek krizi daha da ağırlaştırabilir' (Boyer, 1988: 251). İstihdamdaki istikrarsızlığın artışı hiç şüphesiz üretkenlik artışının önünde de bir engel teşkil edecektir. Emek esnekliği konusunda fikir birliği veya 'birlikte karar alma' yaklaşımı, emek piyasasının katılığı varsayımına dayanmaz. Bunun yerine büyüme, daha yüksek eğitim seviyesi ve işçilerin kendilerini geliştirmeleri üzerinde yoğunlaşır. Tüm bunlara ilaveten, bu yaklaşım yeni uluslararasılaşmış üretim sistemlerinin ve ortaya çıkan daha esnek emek piyasalarının gerektirdiği yeni düzenleme biçimlerinin ortaya çıkmasını sağlayabilir. Etkili üretimin yeniden yapılanması ve yenilikçi rekabet üstünlüğü biçimleri çoğunlukla sendikaların güçlü olduğu ve emeğin azaltılması gereken bir maliyet olarak değil de bir insan kaynağı olarak görüldüğü durumlarda ortaya çıkmıştır.

Esneklik tartışmalarıyla ilişkili olan bir başka tartışma da muhtemelen en geniş kapsamlı sosyal sonuçlara yol açan 'feminizasyon' konusudur. 1970 ve 1980'ler boyunca birçok bölgede resmi olarak istihdam edilen kadın sayısında önemli bir artış gerçekleşmiştir. En göze çarpan gelişme ise Güney Asya, Meksika ve diğer bölgelerde elektronik sanayisinde istihdam edilen kadın sayısının ani artışıdır (bkz. beşinci bölüm). 1990'larda, Guy Standing tarafından 'esnek emek yoluyla küresel feminizasyon' olarak özetlenen durum karşımıza çıktı. Devletin ekonomiye müdahale etmekten kaçınması ve emek ilişkilerinde 'esnekliğin' yeni düstur haline gelmesi sonucunda istihdamın cinsiyet şablonunda bir değişme bekleyebiliriz.

Standing'in tespitine göre 'çok daha fazla kadının sürekli olarak emek gücü içerisinde yer alması, kolaylıkla emek gücü içerisine girip çıkabilmesi ya da emek gücü ile diğer işleri bir arada yürütebilmesi sayesinde birçok kadın geç yaşlara kadar emek gücü içerisinde kalmaktadır' (Standing, 1999: 588). Burada ilginç olan nokta, 1990'larda ihracata yönelik sanayileşmenin daha derin anlamda uluslararasılaşmaya sebep olmasıyla birlikte bu eğilimlerin de artmasıdır. Kayıt dışılaşma sürecinin bir sonucu olarak özellikle kamu sektöründeki istihdam içerisinde erkek sayısında bir azalma, kadın sayısında ise bir artış görülmektedir (bkz. beşinci bölüm). Her ne kadar bu feminizasyon eğiliminin geri döndürülemez olduğunu söyleyemesek de küreselleşmenin önemli bir yönü olarak gözükmektedir.

Yine de küresel emeğin feminizasyonu tartışmaya açık bir savdır. Öncelikle 'feminizasyon' terimi, emek gücü içerisinde yer alan kadın sayısının artışını, son kapitalist dönemdeki kayıt dışılaşma ve diğer yeniden yapılanmalarla bağlantılı kabul etmektedir. Standing bu terimi kullanırken 'kadınların çalıştığı işlerle özdeşleştirilen iş çeşidinin, emek ilişkilerinin, gelir ve güvensizliğin yayılması sonucu... geleneksel olarak erkeklerin çalıştığı işlerin dönüşüme uğraması ya da feminizasyonu'nu kasteder (Standing, 1989: 1077). Öte yandan hangi işlerin 'kadın işi' olduğu toplum tarafından belirlenir ve toplumdan topluma farklılık gösterir. Ayrıca geleneksel olarak kadın sektörü olarak kabul edilen tekstil sektörü gibi alanlarda feminizasyonun arttığına dair bir kanıt yokken, aksini gösterir işaretler vardır. 1970'lerde kadın işçilerin sayısında hızlı bir artış görülen elektronik sektöründe bile durum tersine dönmüş, kadınlar işlerini erkeklerden daha çabuk kaybeder olmuşlardır. Diane Elson bu konuya ikna edici bir açıklama getirir: 'Cinsiyete göre yapılan ve paraya dönüştürülmüş üretimin düzenlenmesinde kadınları görece önemsiz ve ikincil konumlara itme eğiliminde olan emek işbölümü, "esnekleştirilme"nin egemenliğinde değildir' (Elson, 1996: 40). Aslında, cinsiyete göre bölümlenme söz konusu olduğunda, "esnekliğin" hangi parametrelerde işleyeceğini göstermektedir. Cinsiyet bölümlenmesi yapılan bir başka alan da, "esnek" üretim tarzlarında "elde edilen"lerdir ki kadınlar burada kendileri için bazı avantajlar koparabilmişlerdir, oysa erkekler bunları baştan aşağı zarar verici olarak görme eğilimindedirler.

ILO'ya göre dünya genelinde evde çalışanların %80'inin kadınlar olduğunu akıldan çıkarmamalıyız. Bu bakımdan esneklik ve feminizasyon aslında hiç de yeni değildir. Bu gizli işgücü, fabrikada çalışan ve 'ailesinin nafakasını çıkaran' erkek işçi üzerine kurulmuş geleneksel sendikacılığın hatalarına da dikkat çeker. Birçok gelişmekte olan ülkede fabrika işçileri, evde çalışanlar ve kadın örgütleri arasında kurulan bağlar günümüzde uluslararası düzeyde de ortaya çıkmaktadır. Bu ilişkiler, salt ağ oluşturmak ve bilgi alışverişiyle kalmayıp Women Working Worldwide kampanyası gibi birlikte etkinlikler örgütlemeye dek gelmiştir (bkz. www.poptel.org.uk/ women-ww). Emeğin küresel anlamda yeniden yapılanması süreci, Chhachhi ve Pittin'in 'çok yönlü, birbirleriyle bağlantılı endüstriyel, iktisadi ve siyasi yapılardan ve süreçlerden faydalanan' strateji ve politikalara ihtiyaç duyulmasına (ve fırsat doğmasına) sebep oldu (Chhachhi ve Pittin, 1996: 21). Emeğin küreselleşmeye verdiği tepkilerin en yoğun şekilde geliştiği ya da dönüştüğü bu aşamada bu tepkileri tam anlamıyla tanımlayan bir resim çizebilmek için bütün bunlara kültürel boyutlar da eklenebilir. Tüm dünyada çalışan kadınlar konusunda yapılan araştırmalar ve etkinlikler işyeri, hane halkı ve işçi kesimi arasındaki bağlantılar daha açık biçimde ortaya çıkmıştır. Yaratıcı örgütlenme şekilleri, ikili karşıtlıkların reddedilmesi (örneğin ya reform ya devrim) ve diğer toplumsal hareketlerle olan bağlantıları da ileride yaygın şekilde karşımıza çıkacak diğer nitelikler arasındadır.

Dördüncü Bölüm

KUZEY İŞÇİLERİ

Kuzey işçileri tam da neoliberalizmin yükü altında ezilmeye başladığında gelen yeni küreselleşme çağı, Fordizmi bile efsanevi bir Altın Çağ'a indirgeyecek güçteydi. 'Esnek uzmanlaşma' kisvesi altında uygulanan yeni çalışma biçimleri çalışma dünyasında kökten değişimlere yol açtı. Bu bölüme, esnek finans merkezli kapitalist gelişmenin bu yeni modelini incelemekle başlayacağız. Ayrıca hem Kuzey Amerika'da, hem de Batı Avrupa'da küreselleşmeyle birlikte ilerleyen ve yeni yeni önem kazanan bölgeselleşme boyutunu ele alacağız. Bölümde inceleyeceğimiz bir diğer önemli konu ise, Fordizm sonrası Kuzey'de oluşan sosyal birikim rejiminin kalıcı olup olmadığıdır. Acaba bu kapitalist topraklarda erdemli bir kapitalist büyüme ve işçi refahı dönemi mi başlıyor? Bir zamanların sosyalist Doğu'sunun işçilerini kapitalist yörüngeye oturtmaktaki amaç nedir? Sendikanın modern kapitalizme karşı tepkisi ne oldu? 1980'lerdeki karmaşa, düzensizlik ve hayal kırıklığı döneminden sonra yüzyılın sonlarına doğru yeni işçi direniş modellerinin ortaya çıktığını varsaymaktayız.

Esnek Finansal Kapitalizm

Fordist 'Altın Çağ'ın sona ermesini takip eden yeni büyüme rejimi, her şeyden çok fmans sermayesinin baskınlığıyla nitelendirilebilir. Fordist düzenleme modeli (bkz. ikinci bölüm) altında büyük ölçüde ulusal yönetimler tarafından yönlendirilen finansal işlemler yeni büyüme rejimiyle birlikte gitgide yönetimlerden daha bağımsız bir hal almaya başladırlar. 1980'lerde tüm Batı'da finans piyasalarının açılması, devlet müdahalesinden arınmış küresel finans sistemi ile Keynesçi refah devletinin finansal rolü arasında bir çatışmaya yol açtı. 1990'larda borsalarda ve kredi sistemlerinde yaşanan olağanüstü canlılık kapitalizmin geleceği hakkında genel bir iyimserlik havasını da beraberinde getirdi. Yaygın tabiriyle 'modern ekonomi', işçi sendikalarının da içinde yer aldığı bütün bu eski düzeni silip, bilgiye dayalı yeni bir toplum yarattı. Sendikaların 'eski ekonominin'

bir parçası olduğu görüşünü destekleyen bir gerçek de, 2000 yılında Britanya'daki bütün işçilerin yaş ortalaması 34 iken, işçi sendikası üyesi olanların yaş ortalamasının 46 olmasıydı. Sendikalar yavaş yavaş modern ekonominin ve 'finans emperyalizmi'nin (Tabb, 1999), yeni stratejiler, taktikler ve hatta düşünce yapılarında ciddi değişimler gerektirdiğinin farkına vardılar.

Eğer 'modern ekonomi'nin hâkimi finanssa, işgücü piyasasına ve sürecine egemen olan terim de 'esneklik'ti. İşgücü esnekliği söylevi, 1980'ler ve 1990'lar boyunca da egemenliğini sürdürdü. Batı'daki, özellikle Batı Avrupa'daki kötü ekonomik gidiş ücretlerdeki ve çalışma koşullarındaki 'katılığa' ve sendikalar tarafından sermayeye dayatılan kısıtlamalara bağlandı. Esneklik ise, dinamik değişim ve baskı ya da teşviklere uyum sağlama yeteneği ile eşanlamlı hale geldi. 'Esneklik' aleyhinde herhangi bir tartışma ne toplumsal, ne de iktisadi yönden arzu edilir görünüyordu. Bu çok övünülen stratejinin bıraktığı miras ise ücretlerde kesinti ('işgücü maliyetlerinde esneklik'), işçi azaltışına gitme ('sayısal esneklik') ve kalan işçilerin üstlenmek zorunda kaldıkları görevlerin artması ('işlevsel esneklik') idi. 1990'ların sonlarında tüm Kuzey'i etkisi altına alan 'esneklik' saldırısı, kendine daha az güveni olan ve Fordizm döneminde kazanılan pek çok refah hakkının yitirildiğini gören bir işgücü yarattı.

'Modern ekonomi'ye geçiş, kapitalizmin açtığı yaralara merhem olacak bir çözüm olarak görülemez. Nitekim iktisatçılar ve kapitalistler Altın Çağ'ın da (bkz. ikinci bölüm) sonsuza dek süreceğini düşünürken bir zamanların 'verimli' Fordizm döngüsü önce üretimin uluslararasılaştırılmasıyla ücretler üzerinde ortaya çıkan baskıya, devamında da tüketim üzerinde olumsuz etkilere yol açan bir kısır döngü haline gelmişti. Esnek finans sermayesini temel alan 'modern ekonomi'nin bu krize bir tepki olarak ortaya çıktığı söylenebilir, ancak bu modern birikim rejiminin sağlamlığı da tartışmalıdır. Tickell ve Peck'e göre sürdürülebilir ekonomik büyümenin yeniden sağlanması ancak 90'ların sonunda gerçekleşmiştir ve 'yeni bir kurumsal onarım arayışı halen sürmektedir' (Tickell ve Peck, 1995: 373). Bu bakış açısıyla değerlendirdiğimizde neoliberal küreselleşme, yeni bir düzenin habercisinden çok, 'siyasal-iktisadi düzensizliğin hâlâ sürdüğünün bir belirtisi olarak görülebilir' (Tickell ve Peck, 1995: 375). Özellikle

1999 Seattle DTÖ zirvesinde yaşanan yenilginin ardından, kabul edilebilir bir küresel denetim mekanizması olmaksızın kapitalist düzenin sürekliliğinin sağlanabileceğini iddia etmek yersizdir.

Küreselleşme ve yeni finansal kapitalizmin çevresinde yoğunlaşan tartışma ve polemiklerin çoğu, ulusal ekonomi siyasetlerinin artık geçerliliğini yitirdiği varsayımına dayanır. Hal böyle olsaydı, küreselleşme denilen bu büyük oyunda ulusal yönetimler birer piyon durumuna düşer ve işçi örgütlenmeleri de ulusal düzeyde stratejilerden yoksun kalırlardı. UÜŞ'ler kendilerine en uygun yatağı bulmak umuduyla tüm dünyayı dolaşan 'başıboş' kurumlar; gitgide küreselleşen piyasalar da açık dünya işgücü piyasalarının doğal sonucu olarak görülüyor. Belki de bu nedenle *Harvard Business Review*'da yer alan (Johnston, 1991) 'Küresel İşgücü 2000' adlı makale şöyle diyordu: 'Emeğin küreselleşmesi kaçınılmazdır... İşgücü uluslararası bir hal aldıkça, bazı ulusal farklılıklar da ortadan kalkacaktır' (Johnston, 1991: 126). Sermayenin küresel dolaşımı ve emeğin de hızla bu dolaşıma katılmasıyla, ulus-devletin sermaye ve emek ya da sermaye/ücretli emek ilişkisi üzerindeki denetimi gözle görülür ölçüde azalıyor. Ne var ki aslında küreselleşme 'akıntısıyla birlikte gitmek' isteyen ve bu durumu pasifliklerine mazeret olarak gösteren ulusal yönetimler de yok değil.

Küreselleşmenin ilk dalgası geçmişken, ulus-devletin geriye dönülemez düşüşünü dışsal teknolojik değişikliklere bağlı göstermek anlamsız olur. Ulus-devletin artık miadını doldurduğu iddiaları büyük ölçüde küreselleşme söylemlerinin bir sonucu. Bienefeld'in de belirttiği gibi, 'Küreselleşme yararlı ve kaçınılmaz olarak kabul edilirken, ulusal egemenlik talepleri yanlış ve saçma istekler olarak bertaraf edildi' (Bienefeld, 1994: 415). Küreselleşme taraftarlarının iyimserliği, kendini beğenmişliği ve tarihsel körlüğü, ulus-devlet hegemonyasına dönüşü ve egemenliğin yeniden onaylanmasını (ve hatta korumacılığı) arzu eden ilericilerin karşı hareketine yol açtı. Bienefeld'den başka bu konuda tavırlarını en açık şekilde ortaya koyan ve iddialarını istatistiklerle de destekleyen Paul Hirst ve Grahame Thompson üretimin küreselleşmesinin abartıldığını ve 'uluslararasılaşma süreçlerinin ulus-devleti zayıflatmak bir yana, birçok açıdan eskiye oranla daha önemli kıldığını' (Hirst ve Thompson, 1996: 17) belirtirler.

Kanımca yanıtını aramamız gereken soru, 'küreselciler' ile 'ulus-devletçiler' arasında nasıl bir orta bir yol bulunabileceği sorusu değildir. Gelişim teorisinde de olduğu gibi, genel anlamda istihdam biçimlerini ve eşitsizlik akımlarını açıklarken içsel ve dışsal etmenlerin arasında daima bir karşıtların etkileşimi (ya da diyalektik) vardır. Andrew Glyn'in 'eşitlikçi politikalar üzerindeki içsel ve dışsal kısıtlamaları' gösterdiği ayrıntılı istatistikler içeren analizinde de görüleceği gibi (Glyn, 1999), çözüm hiç de basit görünmüyor. Elbette hiç kimse ulusal tarihleri, sınıf mücadelesi şekillerini ve ulusal yönetimlerin sorumluluklarını göz ardı edemez. Fordist çağın düzenleme ekolü üzerine yapılan analizler her zaman 'ulusal yörüngeler' üzerinde durdu ve bu durum gelişim teorisinde bağımlılık teorisine karşı sağlıklı bir 'içsel sebep' tepkisinin doğmasına neden oldu. Bununla birlikte, esnek finansal kapitalizm rejimi altında farklı 'modeller'e ayrılan alan küçüldü. Chesnais'in yakın zamanlarda devlet müdahalesi yaklaşımı üzerine söylediği gibi,

> Uluslararası küreselleşmiş birikim rejimi sistemine finansal üstünlükle [esnek finans kapitalizmiyle] eklemlenme modelleri, Fordist birikim biçiminde olduğundan hem daha kısıtlayıcı, hem de daha homojenleştirici bir yapıdadır (Chesnais, 1997: 297).

1999'da Seattle'de DTÖ'ye karşı yapılan protestolarla anlatılmaya çalışılan bir başka gerçek de, küreselleşmenin çalışma standartları bağlamında bir 'dibe çekme yarışı' sonucunu doğuracağıdır. Küreselleşme iyimserleri, tüm dünya genelinde ücretlerde yukarı doğru bir eşitlenme olacağını öngörürken (Heckscher-Ohlin uluslararası ticaret modelinin de öngördüğü gibi), küreselleşmeyi şüpheyle karşılayanların gelecek tahminleri ulusal yönetimlerin 'ucuza kapatma' eğilimine gireceği ve yaygın bir 'sosyal damping' yaşanacağı yönündeydi. Dünyada rekabetçilik sloganı hâkimken, tüm işkollarında yürütülen maliyet azaltıcı stratejilerin emek üzerinde de önemli etkiler yaratması beklenir. Ancak, aşağıda göreceğimiz gibi, ücretlerin düşmesi ve eşitsizliğin artması yönünde evrensel ve geriye dönüşsüz bir eğilim belirgin bir biçimde yok. Bunun bir nedeni de dünya işçilerinin

sadece ufak bir bölümünün bu gibi eğilimlerin egemen olduğu bir 'küresel emek piyasası'na dahil olmasıdır. Her halükârda, konu üzerine yapılan analizler yeterince geniş bir alana dağılmamış durumda.

Rifkin (Rifkin, 1995), Stanley Aronowitz (Aranowitz ve Di Fazio, 1994) ve sözde ilerici saflarda yer alan diğerlerinin öne sürdüğü, 'yeni ekonomi'nin, 'işin sona erişi' anlamına geldiği tezi de konuyu fazlasıyla basite indirger. Bu tez, Fordizm ve kentleşme döneminde tarımsal mesleklerin büyük kısmı nasıl yok olduysa, yeni bilgi teknolojisi döneminde de imalat mesleklerinin aynı şekilde ortadan kalkacağını savunur. Hizmet sektöründe artan otomasyon nedeniyle bu sektöre doğru bir kaymanın da gerçekleşemeyeceği varsayılır. Toplum çalışanlar ve çalışmayanlar olarak ikiye ayrılacak, 'toplumsal dışlama' ekonomik eşitsizlikten daha önemli hale gelecektir. Ne var ki Manuel Castells'in de belirttiği gibi, iş kavramının ortadan kalktığı bir toplum öngörenler, 'özenle elenmiş gazete kupürleri, bazı ülke ve sektörlerden rastgele seçilmiş örnekler ve bilgisayarların meslekler üzerindeki 'yadsınamaz' etkisini ele alan 'herkesçe kabul edilmiş' tezlere dayandırdıkları iddialarına tutarlı ve sağlam bir kanıt getiremiyorlar' (Castells, 1999a: 225). Bilgisayarlaşma ile işsizlik arasında hiçbir net bir ilişki bulunamaması bir yana, bu tahminlerin 1990'ların ortasında, dört yıllık dönemde 8 milyon istihdamın yaratıldığı ABD'de yayımlanmış olması gülünçtür.

Yeni ekonomi, ya da burada ifade ettiğimiz biçimiyle esnek finansal kapitalizm, en az eskisi kadar birleştirilmiş ve eşitsiz bir gelişme niteliği taşır. Yeni ekonomide de finansal özerkliğe, esnekliğe ve çalışma standartlarında azalmaya doğru eğilimler var. Öte yandan, tam tersi yönde eğilimler de mevcut. Ekonomik standartların toplumsal ve siyasi alanda iç içeliğine duyulan ihtiyaç halen sürüyor. Piyasa oluşumlarının bir tür toplumsal düzenlemeye olan ihtiyacı ise artarak kendini hissettiriyor. Robert Boyer, var olan dönüşümlerin finans birikimi rejimine dayalı yeni bir düzenleme modeli ortaya çıkaracağı tezine hayli şüpheyle yaklaşmaktadır (Boyer, 2000). Geçmişte Fordizm döneminde olduğu gibi kurumsal biçimler ve kurumsallaşmış sınıf uzlaşmaları ülkelere ve bölgelere göre değişiklik gösterecek ve evrensel bir 'yeni ekonomi' büyük olasılıkla gerçekleşmeyecektir. Boyer'e göre, birleştirilmiş ve eşitsiz gelişme seçeneğinde de olduğu

gibi, farklı ülkelerde, sahip oldukları toplumsal ve siyasi miras çeşitliliklerine göre doğan farklı 'melez' biçimler ortaya çıkacaktır.

Bütün bu tartışmalarda sorgulanmayan tek gerçek, küreselleşme çağının çalışma dünyası üzerinde derin etkilerinin olduğudur. Üçüncü bölümde 'piyasalaşmanın' gitgide daha fazla işçiyi kapitalist ilişkilerin gelgitlerine maruz bıraktığını görmüştük. 1970'lerde tüm dünya işçilerinin üçte biri merkezi planlama yönetimlerinin ('sosyalist' cephe) hâkimiyetindeyken, 1990'larda bu üçte birlik kesimin tamamı ('ilkel') sermaye birikimi rejimlerinin etkisi altında girdi. Rusya, Hindistan ve Çin gibi devler tamamen piyasalaşmış toplumların alanına girdiler veya girmekteler. Yeni ekonominin keskin kenarı olan bilgi teknolojisi sektöründe uluslararası hareketlenme ve esneklik en yüksek noktasına ulaştı. Bu teknoloji devrimi ve buna bağlı olarak haberleşme ve ulaşım maliyetlerinde gerçekleşen düşüş, küreselleşme sürecinin kalbi olan gitgide artan bir ekonomik bütünleşmenin arkasındaki itici güç oldu. Bu sektörde çalışanlar her geçen gün hızla küresel işgücü piyasasının bir parçası haline geliyorlar. Peki ya halen dünya işçilerinin üçte ikisini oluşturan toprak işçileri ve eski Kuzey'in sanayi işçileri ne durumdalar?

Görünüşe bakılırsa küreselleşme yarışında kaybedenlerin başında ağır sanayi işçileri geliyor. İktisat teorisi (Heckscher–Ohlin modeli şekliyle) bize, gittikçe artan Kuzey-Güney ticareti sonucu piyasaların bütünleşmesinin Kuzey'de ücretlerin düşüşüne, Güney'de ise yükselmesine yol açacağını söyler. Ama verimlilik açısından bakıldığında her iki işçi kümesinin de kazanacağı ifade edilir. Bu bölümde Güney'deki tabloyu bir kenara bırakarak (bkz. beşinci bölüm) küreselleşmenin Kuzey işçileri üzerindeki etkisini inceleyeceğiz. Kuzey imalat sektöründe emek yoğun sahaların yok oluşuyla en büyük darbeyi 'vasıfsız' Kuzey işçileri aldı. Güncel akımların iyimser yorumu, yukarıda piyasa bütünleşmesine bağladığımız artan verimliliğin nihayetinde yararlı olacağı ve emek için de yeni bir Altın Çağ'ın başlayacağı yönündedir. Karamsarlara göreyse büyük bir küresel işgücü fazlası vardır ve Güney ile artan ticaret, Kuzey ekonomisi ve işgücünün hassas sektörlerini kaldıramayacağı bir rekabet ile karşı karşıya bırakmakta. Kaçınılmaz olarak ücretler ve koşullar daha da kötüleşecek,

işsizlik yukarılara tırmanacaktır. Artan ekonomik bütünleşmeden edinilen kazançlar, ileri teknoloji dışındaki sektörlerde çalışan geleneksel sınıfa değil, sermayeye gidecektir.

Adrian Wood, Kuzey-Güney arasında artan ticaretin istihdam ve eşitsizlik üzerindeki etkilerini inceleyip şu sonuca varıyor: Yukarıda sözü geçen 'iyimserler', 'bu ticaretin Kuzey'deki gelir eşitsizliği üzerinde yaratacağı olumsuz etkileri fazlasıyla küçümsemektedirler' (Wood, 1994: 4). Öte yandan Wood, bütün dünya işçilerinin aleyhine olacak gerici bir korumacılık politikasını savundukları için 'karamsarlara' da yüklenmektedir. Sorun sadece Kuzey işçilerinin genel kaybı değildir, 'vasıflı' işçiler 'yeni ekonomiden' yararlanırken, geleneksel 'vasıfsız' işgücü her anlamda zararlı çıkmıştır. Korumacılıktan daha az maliyetli bir hükümet müdahalesi bu oluşumdan etkilenen sektörlere yardımcı olabilir. Avrupa Birliği'nin 'sosyal içerme' söylevi tamamıyla bu amaca yönelikken, Kuzey Amerika'da 'esneklik' kuralları hüküm sürüyor. ABD'de 1990'lar boyunca (yukarıda belirtildiği gibi) devam eden çok övünülen istihdam artışı son derecede güvenilmezdi ve bu istihdamın başlıca niteliği, düşük ücretli işlerdi. Sanayileşmiş ülkelerin işçileri için Kuzey-Güney kıyasından daha da önemlisi, büyük ölçüde uydurma 'ulusal' ekonomiler değil, gerçek rekabet unsurları olan ABD ve Avrupa sosyal birikim rejimleridir.

Bölgeselleşme

Uluslararasılaşmış, bilgiye dayalı ve esnek yeni kapitalizmi daha soğukkanlı bir yaklaşımla incelediğimizde, yarattığı en güçlü etkinin küresel değil, bölgesel olduğunu görürüz. Bölgeselleşme, küreselleşmeye karşı bir akım değildir, hatta küreselleşmenin işlevsellik kazanması için gerekli olan bir unsurdur. Genellikle 'Batı kapitalizmi' terminolojisiyle anılan kapitalizmin gelişiminde ortaya çıkan ulusal farklılıkları asla göz ardı etmememiz gerekir. Bölgeselleşme, Güney'de kollarını uzatan küreselleşme ağı için düğümler oluşturmaya meyilliyken (Meksika ve Malezya'da olduğu gibi), Kuzey'de yüzyılın dünyaya hükmeden siyasi ve ekonomik gücü olan 'Üçlü', yani Kuzey Amerika, Avrupa Birliği ve Japon ağırlıklı Asya-Pasifik bölgesi anlamına gelmektedir. Barbara Stallings'in belirttiği gibi, 'ticaret ve

yatırım, hem sözü edilen üçlü bölgede (ABD, Japonya ve Avrupa), hem de üç blokun sınırları içerisinde büyüyor. Diğer bölgeler ise bu oluşumun dışına itiliyor' (Stallings, 1993: 21). Bu da, küresel seviyede, hegemonyacı olmayan birbirine bağlı bir rejimin altında hem anlaşmazlık, hem de işbirliği sonuçlarını doğurmaktadır.

Fordizm'in bir 'Amerikan Devri' olduğunu göz önünde bulundurarak, kapitalizmin farklı bölgesel modelleri için yapacağımız analize ABD ile başlıyoruz. Savaş sonrasında uzun bir dönem Amerikan kapitalizmindeki hızlı tırmanış birçok yönden küresel ekonomiyi biçimlendirdi. Bununla birlikte, Avrupa'nın yeniden inşası ve Japonya'nın ekonomik bir güç olarak yeniden doğuşunun ardından ABD hegemonyasının karşısında rakipler belirdi. Altın Çağ'ın sona ermesinin ardından (bkz. üçüncü bölüm), Amerikan sermayesi özellikle işçileri hedef alan saldırılarla, kârlı bir temel üzerinde yeniden yapılanmanın yollarını aradı. 1950 ve 1960'ların ortalarına kadarki dönemde ABD'de işverenler sendika seçimi taleplerinin neredeyse yarısını kabul ediyorken, bu oran 1970'te yüzde 26'ya ve 1973'te yüzde 16'ya kadar düştü (Brenner, 1998: 109). Bu gerçekten de ürkütücü bir tespittir. Hemen ertesinde, 1974-75 petrol krizinin yol açtığı durgunluk işverenlerin saldırgan tavırlarını artırdı. Çalışma alışkanlıkları allak bullak oldu, kemer sıkma politikaları had safhaya çıktı ve sosyal hizmetlerin sağladığı emniyet ağı adeta paramparça oldu. Ayrıca, sanayinin 'Keynesçi' dönemde ortaya çıkan ve daha zayıf olan geleneksel sektörlerinde ücretler gülünç seviyelere düşürüldü. Peki, bu kanlı ameliyatın sonunda yeni ve müreffeh bir 'Amerikan modeli' yaratıldı mı?

Çoğu yorumcuya göre ABD, peşinden sürüklediği dünya ekonomisini de canlandıracak güçte istikrarlı bir ekonomik büyüme sürecine girmiş bulunuyor. Kuşkusuz, 1990'ların ortasında ABD imalat sanayisi 1973'ün kârlılık seviyelerine yaklaşmış, fakat yine de 1950'lerdeki ve 1960'lardaki seviyelerin hayli altında kalmıştır (Brenner, 1998: 187). Aynı zamanda, Wall Street borsasmda yaşanan hızlı tırmanıştan başka 'yeni çağın' doğruluğunu teyit eden çok az kanıt bulunmakta. 'Turbo güçlü' bir yeni kapitalizmin başladığı iddialarının çoğu, verimliliği ölçmenin neredeyse olanaksız olduğu modern ekonomi sektörlerinden geliyor. E-ticaret sektö-

ründeki yükseliş ve bunu takip eden düşüş, bu yeni kapitalizm için güvenilir tahminler yapmanın ne kadar zor olduğunu kanıtlar nitelikte. Robert Brenner'in ifade ettiği gibi '1990'ların sonlarındaki düşük enflasyon ve işsizlik oranları bile hem talepteki, hem de ücret maliyetlerindeki olağanüstü yavaş büyüme göz önüne alındığında 'kayda değer' olmaktan çıkıyor' (Brenner, 1998: 249). Ne gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) büyüme oranları, ne de toplam talep büyüme oranları, savaş sonrası patlamasıyla kıyaslanabilecek yeni bir 'Altın Çağ'ı başlatacak güçte bir ABD kapitalizm modeli oluştuğunun göstergesidir.

Kuzey Amerika'da NAFTA'yla somutlaştırılan ve Serbest Ticaret Birliği'yle daha da genişletilmesi amaçlanan ABD bölgeselleşmesi, 1980'lerden beri süregelen serbest pazar liberalizmiyle uyum içindedir. Borç krizi ve üzerinde mutabık olunacak bir gelişim örneğinin eksikliği nedeniyle 1970'lerde Amerika'da tam anlamıyla bir çöküş yaşayan bölgeselleşme bugün bambaşka bir konumda. Latin Amerika'nın bir zamanların iktisadi milliyetçileri, şimdilerde ulusal gelişime sırtlarını dönerek Kuzey'e ekonomik anlamda eklemlenebilme telaşına düşmüş durumdalar. Hiç kimse gelecekte ders kitapları iktisadının geçerli olacağına ve çalışma şartlarıyla ücretlerin tüm kıta boyunca eşitleneceğine inanmıyorsa da, bütünleşmenin hepten faydasız bir çaba olmadığına ve nispeten daha zayıf ekonomilerin güçlenmesine yardımcı olabileceğine dair bir kanı var. Kuzey'in bakış açısıyla, NAFTA oluşumu, örneğin Kanada gibi bir ülke için bağımsız ekonomi politikasının sınırlarına işaret etmektedir. NAFTA aynı zamanda ABD'nin, Avrupa ya da Japonya örneğinde olduğu gibi, kendi bölgesinde üye olmayanları dışlayan 'serbest bölgeselleşme' seçeneğini uygulama yoluna gittiğinin de bir göstergesidir.

Kapitalizmin Avrupalı 'modeli' ve endüstriyel ilişkileri, daha 'sosyal' olduğu gerekçesiyle ABD modeline tezat olarak öne sürülür. Kapitalizme çıkan 'tali yol' ABD modeli ile yüksek vasıf seviyelerine, verimliliğe ve ücretlere dayanan 'ana yol' Avrupa modeli arasında üstü kapalı bir tezat vardır. İnsan kaynaklarının önemli bir ekonomik girdi olarak görülmesi sonucu eğitim için yapılan harcamalar artmış, asgari düzeyde sağlık ve sosyal güvence sağlanarak işgücü piyasası dışına itilenler için bir 'emniyet ağı'

oluşturulmuştur. 1980'ler boyunca Batı Avrupa'nın sloganları devlet müdahalesinin kalkması ve esneklikken, bir yandan sermaye-emek ilişkilerini başarıyla düzenleyen korporatist ayarlamaların bu durumla çeliştiği düşünülmemelidir. İster neoliberalizm ya da neokorporatizm, ister toplumsal uzlaşma ya da ortaklık olarak adlandırılsın, bu uygulamaların başlıca amacı Avrupa kapitalizmlerini küreselleşme çağında daha 'rekabetçi' bir hale getirmek için modernleştirmekti. Temelde Avrupa 'modelinin' dayanağı, ulusal farklılıklara göre çeşitlilik gösteren yöntemlerin benimsenmesiydi.

Hiç şüphesiz küreselleşmenin ulusal toplumlar arasında bir yakınlaşma mı, yoksa farklılaşma mı yaratacağı tartışmasında Avrupa son derece ilginç örnekler sunmaktadır (bkz. Berger ve Dore, 1996; Crouch ve Streeck, 1997). Batı Avrupa'da 1970'lerden beri süregelen sosyal üretim sistemlerindeki ve endüstriyel ilişkilerdeki değişim, yenilenmiş ya da gözden geçirilmiş de olsa çeşitliliğin hâlâ var olduğuna işaret eder. Bundan dolayı Robert Boyer'nin de belirttiği gibi 1980'lerin esneklik yarışında özgül ulusal etmenler yeniden ortaya çıkmıştır, öyle ki 'uluslararası karşılaştırmadan çıkarılacak en önemli derslerden biri de [Avrupa'daki] her ülkenin daha düşük, daha az istikrarlı bir büyüme oranına ayak uydurmada kendine özgü bir tarz benimsediğidir' (Boyer, 1988: 212). Sabit büyüme oranlarıyla onaylanan Fordist çağın tekdüzeliği artık yerini değişkenliğe ve farklılaşmaya bırakıyor. Her ülkenin özgül tarihi, yapısı ve sermaye/ücretli emek ilişkilerindeki 'alışkanlık ve uygulamaları', esneklik gibi baskın bir zorunlulukla nasıl başa çıkacağını, bu zorunluluğu nasıl kendine uyduracağını, hatta uygulamada nasıl 'alt edeceğini' belirlemekte.

Avrupa Birliği son yıllarda uyguladığı politikalarla kendi kendisiyle çelişir durumdadır. Tek para birimine doğru yapılan hamle ve devlet müdahalesinin kaldırılması neoliberal devrimin başlıca öğesi olmasına karşın 'Sosyal Avrupa' yaratma çabaları (İngiltere'de kabul görmediyse de) sosyal anlamda daha birleştirici bir modele işaret ediyor. Avrupa Birliği her ne kadar bir işçi cenneti olmasa da, 'esnekliği' güvence ile dengelemenin ve rekabetçiliğin toplu bir sosyal dışlamaya yol açması tehlikesini bertaraf etmenin önemini kavramıştır. Çok önemli bir mesele de (Doğu kapitalizmiyle ilgili olarak bir sonraki kısma bakınız), genişlemekte olan bir Avrupa Birli-

ği'nin bu konulardaki hassasiyetini ne ölçüde koruyacağı ve 1970'ler ve 1980'lerin başı boyunca Avrupa'da var olan Kuzey-Güney ayrılığında olduğu gibi iki parçalı ayrılıkçı bir Avrupa yaratıp yaratmayacağı meselesidir. Refah devletinin rekabetçilik sunağında kurban edilişinin süreceği yönünde belirgin bir eğilim var. Öte yandan, Castells'in vurguladığı gibi, 'Avrupa toplumlarının gittikçe küreselleşen ekonomiyle kademeli bütünleşmesinin kontrolü ve yönlendirilmesi üzerine çok sayıda siyasi tartışma ve toplumsal anlaşmazlık' (Castells, 1996: 325) doğmuş durumda ve bu tartışmalar 'yeni bilgi dünyasının küreselcileri eski bürokratik kamu sektörüne karşı' biçimine indirgenemez.

Elbette 'Üçlü'nün son ayağı 'Toyotacılığın' anayurdu olan, diğer kapitalizmler için kimi zaman model, kimi zaman sanık konumundaki Japonya'dır. Japonya'nın savaş sonrası geçirdiği dönüşüm, çağdaş kapitalizmin başarı hikâyelerinden biridir. Bu başarının püf noktası, Japon iktisadi kurumlarının toplumsal ve kültürel iç içeliğidir. 1990'lardaki Japon ekonomik krizi de, neoliberalizm havarilerinin iddia ettiği gibi kurumsallaşmamış, serbest piyasa kapitalizminin üstünlüğünü gösteren bir kanıt teşkil etmez. İktisadi kalkınmada sadece devlet değil, belirli ölçüde devlet müdahalesine tabi olarak 'kurumsal şirketler' gibi hareket eden şirketlerin de payı olmuştur. Günümüzde pek rağbet gören gelişim teorisine karşın Japonya her zaman muhafaza ettiği ulusal gelişim stratejisi ve güçlü kalkınma ile nitelendirildi. Yüksek yatırım oranları, çalışan nüfus için yükselen yaşam standartlarını da beraberinde getiriyordu. Castells'in ana hatlarıyla ortaya koyduğu gibi bu olağanüstü ekonomik performans 'çekirdek işgücü için sağlanan sürekli istihdam ve kıdemliliğe dayalı terfi sayesinde kurulan yönetim-emek işbirliğinin sonucu olan yüksek işçi verimliliğine ve toplumsal istikrara dayanmaktadır' (Castells, 1998: 219). Ne var ki 'Japon Mucizesi' de 1990'ların ortasında krize girdi ve cazip bir seçenek olma özelliğini yitirdi.

Pasifik-Asya bölgesi içerisinde Japonya'nın bölgesel boyutu son derece önemlidir. Castells'in de işaret ettiği gibi 'güçlü, yarı bütünleşmiş Asya Pasifik ekonomisi dünyada sermaye birikiminin başlıca merkezi haline gelmiştir' (Castells, 1998: 169). Gerçekten de 1990'lara kadar bu bölge, genel bir durgunluk yaşayan kapitalist ekonomi dünyasındaki tek dinamik

büyüme bölgesi olarak görüldü. Doğu Asya'nın YSÜ'leriyle birlikte Japonya, şimdiden dünyanın en geniş sanayi bölgesidir. Büyüyen dev Çin ise ufukta belirmeye başladı. Bu durumun küresel kapitalizm için 20. yüzyılın 'Atlantik Çağı' ile boy ölçüşebilecek yeni bir 'Pasifik Çağı' başlatıp başlatmayacağı sorusu henüz yanıtlanamamıştır. Castells bu yeni ekonomik ağın yeni bir çok kültürlü küresel ekonominin habercisi olduğunu belirtirken, biraz çelişkili bir biçimde de olsa, Pasifik Çağının asla gerçekleşmeyeceğini, çünkü 'ayrı veya birleşmiş bir Pasifik bölgesi gerçekliğinin olmadığını' ve bu bölgedeki gelişim süreçlerinin 'paralel milliyetçiliklerle sağlandığını' (Castells, 1998: 308) öne sürer .

Bu kısmı özetlemek gerekirse, kimi zaman soyut bir niteliğe bürünen küreselleşmenin bir açılımını, yani 1990'larda güç kazanan bir süreç olan bölgeselleşme yönünü inceledik. Bu süreç, liberalleşmenin bir tamamlayıcısı olabileceği gibi, liberalleşmenin kuyusunu da kazabilir ve yeni 'ulus(lararası)' egemenlik biçimleri yaratabilir. Bölgesel kalkınma politikaları, örneğin Avrupa'da, sözde sonsuz güç sahibi olan uluslarüstü şirketleri denetim altına alma ve sınırlama konusunda gayet başarılıdır. Avrupa bütünleşmesi ayrıca kapitalizmin toplumsal istikrara sağlayabileceği avantajlara da işaret eder. Küreselleşmenin 'diğer yüzü', yani dayatılan, dinamik ve despotça oluşum, Thelen ve Kume'nin Almanya ve Japonya üzerine yaptıkları çalışmada 'işverenlerin işyeri düzeyinde kalıcı ve tahmin edilebilir ilişkilere gitgide daha fazla bağımlı hale gelmesi' (Thelen ve Kume, 1999: 478) olarak nitelediği süreçtir. Günümüzde üretim ağlarının sıkıca kaynaşmasından başka 'tam zamanında' (just-in-time – JIT) emek süreçlerine olan talep de (bkz. Fordizm sonrası kısım) devlet müdahalesinin sınırlarını çizmektedir. Küreselleşmenin neoliberal yönlü seyrinin doğurduğu istikrarsızlık, işçiler üzerinde olduğu kadar kapitalistler üzerinde de etkilidir ve kapitalistleri işgücü ile daha çok işbirliğine zorlayacak güçtedir.

Sonuçta bütün bunlar bizi Karl Polanyi'nin eserindeki bir temaya, yani ekonomik ilişkilerin toplumsal derinliği meselesine götürmektedir. Neoliberalizm reçetelerinin aksine, piyasalar ancak toplumlar içerisinde var olabilirler ve şirketler de toplumsal ilişkilere sıkı sıkıya bağlıdır. Yukarıda ele alınan çeşitli ulusal ve bölgesel kapitalizm modellerinin her biri ay-

rı birer sosyal üretim sistemidir. Artık neoliberalizmin parlak dönemi geride kalmış, eskiden olanaksız kabul edilen güven ve işbirliği terimleri, rasyonel ileri görüşlü kapitalist söylemde yerini almaya başlamıştır (bkz. Soros, 1998). Hollingsworth ve Boyer'in (1996:46) ısrarla üzerinde durduğu gibi, küresel rekabet çağında yarışanlar 'ekonomiler' değil, sosyal üretim sistemleridir:

> İktisadi rekabet gitgide farklı sosyal üretim sistemlerinin rekabeti haline gelmekte; daha iyi iktisadi performansa yönelten rekabetçi baskılar geniş çaplı toplumsal değişimleri zorunlu kılmaktadır (Hollingsworth ve Boyer, 1996: 46).

Bir ülkeyi oluşturan toplumsal ve siyasi doku, küreselleşme çağında esaslı bir sınavdan geçmektedir. Bu durum yıkıcı etkilere sahip olabileceği gibi toplumsal ve siyasi dönüşümlerin ilerlemesi için bir fırsat olarak da değerlendirilebilir.

Doğu Kapitalizmi

Kapitalist küreselleşmeyi akla yatkın gösteren başlıca gelişme, Doğu'da hüküm süren alternatif sosyalist, devletçi kapitalist veya bürokratik kolektivist üretim biçiminin başarısızlığa uğramasıdır. Rusya, Doğu Avrupa ve ardından Çin işçilerinin kapitalist dünya ekonomisiyle tekrar bütünleşmesi, köklü bir toplumsal dönüşüme gebedir. Daha önceleri 'geçiş' ekonomileri olarak anılan bu ekonomiler, hayret verecek kadar kısa bir zaman diliminde Marx'tan piyasaya doğru aracı olmaksızın bir geçiş yaptılar. Dünya Bankası *From Plan to Market* (Planlamadan Piyasaya) başlıklı 1996 tarihli çarpıcı raporunda (Dünya Bankası, 1996) Doğu'da kapitalizmi inşa edecek 'kısa süreli, keskin bir şokun' gereğini savunurken, 'geçiş aşamasında daha çok Rus'un hayatını kaybettiğini' de itiraf ediyordu. Erkeklerde ortalama yaşam süresi 1990 ile 1994 yılları arasında altı yıl (64'ten 58'e), kadınlarda ise üç yıl (74'ten 71'e) azalmıştı (Dünya Bankası, 1996: 120). 'Yoksa geçiş öldürücü mü?' gibi neşeli bir başlık atılan çerçeve metninde, ortalama yaşam süresindeki düşüşün nedenleri arasında artan votka tüketimi

gösteriliyorsa da, bu durumun nedenlerinin hâlâ 'araştırma konusu olduğu' belirtiliyor ve 'geçişin kendisinin de doğrudan sorumlu olabileceği' ifade ediliyordu (Dünya Bankası, 1996: 128).

Sosyalist modelin neden yıkıldığını anlamak, sosyalist ülkelerdeki işçilerin geleceği açısından olduğu kadar başka yerlerdeki işçilerin gelecekleri açısından da önemlidir. Kanımca modelin çöküşünü hazırlayan etmenlerden biri kendi iç çelişkisi, özellikle de devletçi sanayileşme tarzını 1970 ve 1980'lerde ortaya çıkan yeni kapitalizme adapte etmekteki başarısızlığıydı. Castells'in belirttiği gibi Sovyet ekonomisi ve toplumunda 1970'lerin ortalarından beri ilerlemekte olan kriz, 'devletçiliğin yapısal yetersizliğinin ve Sovyet biçimli sanayileşmenin bilgi toplumuna geçişi sağlamadaki başarısızlığının bir ifadesiydi' (Castells, 1998: 7). Sovyet sanayileşme modeli, endüstriyel kapitalizmle bir ölçüde rekabet edebilmişken, sanayi sonrası bilgi kapitalizmine sıçrayış yapmada gerekli olan dinamizm ve esneklikten yoksundu. Yaygın bir kalkınma modelinden, yoğun bir kalkınma modeline geçiş gerekliydi ve sistem bu baskı altında tam anlamıyla ezilerek çöktü. Bu, gelişmekte olan ülkelerin bir çoğunun, örneğin 1970'lerde ithal ikameci sanayileşme modelinin yıkılmasının ardından daha yoğun bir ihracata yönelik sanayileşme modeline geçmek zorunda kalan Latin Amerika ülkelerinin yaşadığına benzer bir geçiş süreciydi.

Eski devletçi model, beraberinde işçiler için taşıdığı anlamıyla refah devletini de sürükleyerek batınca, kapitalizmi inşa etmek kaçınılmaz hale geldi. Tıpkı Batı'daki ortaya çıkışında olduğu gibi, Doğu kapitalizmi de Marx'ın 'ilkel birikim' olarak adlandırdığı sürece girerek kapitalist sınıfı yaratmak zorundaydı. İşçiler, bir proleter birliği yaratmak üzere refah devletçiliğinden 'azat edildi' ve *nomenklatura**'nın sermaye edinmek için devleti dilediğince yağmalamasına göz yumuldu. Bu oluşuma göz kulak olması için ABD'den gönderilen serbest piyasa danışmanları, kendi kitaplarının öngördüğü ağırbaşlı kapitalist gelişim modeline uzaktan yakından benzemeyen bu 'gangster kapitalizmiyle' karşılaşınca güya çok şaşırdılar. Dünya

* SSCB'de Komünist Parti Merkez Komitesi'nin belirlediği, yönetim mevkilerinin ve bu mevkilere getirilecek kişilerin isimlerinin yer aldığı listenin adı; SSCB'de karar yetkisini elinde bulunduran kadrolar ve bu kadroların ailelerinden oluşan ayrıcalıklı sosyal sınıfı tanımlamak için de kullanılır. –ç.n.

Bankası liberalleşmenin 'azgın bir rüşvetçilik ve rant arayışına' (Dünya Bankası, 1996: 23) neden olduğunu ifade etmekle beraber, yine de özel mülkiyet haklarının gereğini vurguluyordu:

> Mülkiyet hakları piyasa ekonomisinin teşvik yapısının ana unsurudur... Bunlar kimin risk taşıdığını ve kimin kazanıp, kimin kaybettiğini belirler... yapılmaya değer yatırımı teşvik eder... çalışma gayretinin gelişmesine yardımcı olur... gayreti ve yerinde muhakemeyi ödüllendirir (Dünya Bankası, 1996: 48-9).

Günümüzde Batı finans merkezlerinde açıkça tartışılan konu, Doğu'daki 'gangster kapitalizmini' teşvik edenlerin 'yerinde muhakeme' sergileyip sergilemedikleri sorusudur.

Rusya işçilerinin ödeyeceği ağır bedel, geçiş mantığının doğasında var olan bir koşuldu. Birkaç yıl içerisinde endüstriyel istihdam üçte bir oranında azalmış, ücretler de yaklaşık üçte iki oranında düşmüştü. ILO, tüm 'geçiş' ekonomilerinde görülen yüksek ve uzun dönemli işsizliğe dikkat çekerken şöyle bir tespitte bulunur: 'İktisadi yeniden yapılanmanın en kötü yanı, yoksulluk içinde yaşayan insan sayısındaki korkunç artıştır' (ILO, 1995: 111). Özellikle yeni kapitalizmin eve dönmeye mecbur bıraktığı kadın işçiler en ağır darbeyi yiyenlerdi. Genel bir tablo çizecek olursak, 1991 yılında SSCB'de resmi yoksulluk sınırının altında yaşayan insan sayısı 100 milyondu, 1992'deki hiperenflasyonun ardından nüfusun yüzde 80'i resmi yoksulluk sınırının altında bir gelire sahipti (ILO, 1995: 112). Çok sayıda işçi, tabii eğer işlerini kaybetmeyecek kadar şanslılarsa, hiçbir güvencesi olmayan düşük gelirli işlerde çalışmaya mecbur bırakılıyordu. Asgari ücret kavramı artık geçmişte kalmış tuhaf bir hatıradan ibaretti. Sosyalizmin işçiler için uygulamada taşıdığı anlamıyla refah devletçiliği, kulağa gitgide daha az ikna edici gelen hoş bir söyleve dönüştü.

Kapitalizme giren Doğu işçilerinin son derece akışkan ve belirsiz olan durumlarını da kavramamız gerekiyor. 'Sovyet devletçiliğinin en kalıcı mirasının, yıllarca varlığı sistematik bir şekilde görmezden gelinen sivil toplumun yok oluşu' olacağını (Castells, 1998:68) iddia eden Castells

kesinlikle haklı. Kızıl sosyalizmin çöküşünün ardından ortada ne işçi dünyasının yeniden inşası için gerekli olan güçlü sivil toplum ağları, ne de temel alınacak bir 'toplumsal sermaye' vardı. Bireysel hayatta kalma stratejileri, Doğu'nun sömürgeleşmemiş topraklarında birleşmenin yollarını arayan küreselleşmiş kapitalizmle boy ölçüşebilecek durumda değil. 'Küreselleşmenin' bu şiddetli ekonomik çalkantıları içerisinde, Sovyet kültürel ve siyasal kimliğinin yeniden oluşumu hayli güç görünüyor. Özellikle kadınlar, gençler, yaşlılar ve sakatlar üzerinde etkili olan toplumsal ve ekonomik tahribat, deyim yerindeyse bir sosyal çoraklık yaratıyor. ILO, artan sosyoekonomik ayrılıkların 'modern ulusların siyasi istikrarını tehdit ettiğini, toplumsal ihtilaf riskini büyüttüğünü ve şüphesiz daha da kötüye giden büyük bir sosyoekonomik eşitsizliğe yol açtığını' (ILO, 1995: 111) belirtirken durumu hafife almaktadır. Rus ve diğer sosyalizm sonrası ülkelerin işçileri zaten uzun süredir bu durumdalar.

Mihail Gorbaçov 1980'lerin ikinci yarısında ülkenin kaderini tayin edecek olan politikası 'perestroyka'yı (yeniden yapılanma) uygulamaya başlayınca Rus işçi hareketi de tekrar devreye girdi. 1989 yılında güçlü maden sendikası tüm Rusya genelinde grev başlattı; Kiril Buketov'a göre bu grev 'ülkeyi miskin uykusundan uyandırdı. Yıllar sonra ilk kez yüz binlerce işçi perişan durumları ile ilgili memnuniyetsizliklerini dile getirdi ve sessiz birer köle olarak kalmak istemediklerini belirtti' (Buketov, 1999: 100). Ardından perestroyka, tabandan gelen baskının artması ve daha geniş çaplı ekonomik ve siyasi dönüşümlerin de etkisiyle, resmi doktrine göre Parti çizgisinin 'taşıyıcı kemerleri' olan sendikalara karşı harekete geçti. Birçok sektörde Parti kontrolü dışında yeni bağımsız sendikalar kuruldu. 1989 maden işçileri grevi, sendikaların toplu bir şekilde yeniden örgütlenmesine önayak oldu ve işçi hareketini siyasi değişim sürecinin ön saflarına taşıdı. 1989 grevleri ve 1991'deki grev, eski rejimin çöküşünü hızlandıran etmenler olduysa da Simon Clarke 'işçilerin kendilerine ait örgütler kurmaya ne zamanları ne de mekânları vardı, bu nedenle krizinin yayılmasında küçük bir paya sahiptiler' (Clarke, 1992: 26) derken haklıdır.

1917'den itibaren Sovyet sendikalarının başlıca görevi, Komünist Parti ile çalışan yığınlar arasında birer 'taşıyıcı kemer' işlevi görmekti.

Sendikalar, işçiler ile devlet arasındaki bağlantıları 'yağlayarak' Sovyet sisteminin istikrarını korumada çok önemli bir rol oynuyordu. Sovyet modelinin dağılması ve hızlı ekonomik dönüşüm süreciyle birlikte, sendikaların *raison d'être*'i (var olma nedeni) sorgulanmaya başladı. Sovyet geçişinin kendine has özellikleriyle arabuluculuk yapmasına karşın piyasalaşmaya doğru sürüklenme, sermaye/ücretli emek çatışması mantığını zorla kabul ettirdi. Bu yeni oluşumda dışarıda bırakılan sendika liderleri, 'toplumsal ortaklık' bayrağı altında kendileri için bir rol yaratmaya çalıştılar. Böylece sendikaların komünizm himayesinde edindikleri ekonomik, siyasi ve toplumsal ağırlıkları egemen Batı paradigmasına ve yeni kapitalist düzene uyarlanıyordu. Bu misyonun ne ölçüde başarılı olduğu tartışmaya açıktır, ama kesin olan bir şey varsa o da sendikaların henüz dükkânı kapatıp evlerine dönmedikleridir.

Sendikaların hükümete ve yeni 'ham' kapitalist önlemlere karşı doğrudan işverenlerle birleşme eğiliminde olmalarından dolayı Rusya'da şu ana kadar ortaya çıkan sermaye/ücretli emek ilişkisi 'normal' değildir. Hâlâ hepten vazgeçilmeyen 'kolektif emek' kavramı ve üretici kapitalist modele duyulan özleme karşın, yeni kapitalizm her geçen gün daha çok gerçeklik kazanmaktadır. Buna karşın 2000 yılı ortasında Moskova mahkemesinin McDonald's'ın sendika kurma çabasında olan çalışanlarından birini haksız yere cezalandırdığı kararını vermesi dikkate değerdir. Bu devasa çokuluslunun küçük sendikasında yönetim kurulu üyesi olan forklift operatörü Yevgeni Drujimin, altı ayda altı kez cezalandırılmış, bu cezalandırmalar sendikayı sindirme amaçlı bulunmuştur. Rusya'da resmi iş kanununun, hâlâ şirketin sendika izni dışında bir çalışanını cezalandırmasını önleyecek kadar işçi dostu olduğu görülüyor. VTSIOM (Rusya Kamuoyu Yoklaması Araştırma Merkezi) tarafından yapılan bir araştırmada çalışanların yüzde 58'inin ücretlerini alamadığı, yüzde 60'ının sosyalizm yönetimi altında daha iyi bir yaşama sahip olduklarını belirttikleri ve yüzde 82'sinin de yeni rejim dönemindeki yoksulluğun sorumlusu olarak 'içkicilik veya tembellikten' ziyade yeni 'ekonomik sistemi' gördükleri tespit edilmiştir.

Yeni piyasanın sermayeleştiren mantığı ile karşı karşıya kalan işçi örgütleri elbette bir anda yok olmadılar. Polonya Dayanışması, işçi konsey-

leri ya da bürokratik devletçi sendikalar biçiminde kimi zaman pasif ve olumsuz da olsa bir rol oynamayı sürdürdüler. Bu örgütlerin pek azı, Doğu'da protokapitalist bir sınıfın gerekliliğini salık veren Batılı neoliberal ekonomi taraftarlarının istediği doğrultuda hareket etti. Bir Polonyalı yorumcu, '*homo Sovieticus* inadı'ndan, yani 'pasiflik, refah bağımlılığı, iş disiplininden yoksunluk, kanuna saygısızlık vs gibi davranış ve alışkanlıklar bütünü'nden söz eder (Mokrzyaki, Bryant anlatımıyla, 1994: 66). Bu listede öne sürülen olumsuz yakıştırmalara tümüyle katılmasam da, iktisadi gelişimler ne kadar baş döndürücü bir hızda olursa olsun, elli yıllık toplumsal koşullanmanın beş yılda çözülemeyeceğini kabul etmek gerekiyor. Macaristan'daki dönüşüm sırasında işçiler üzerinde yapılan bir çalışma (Burawoy ve Lukacs, 1992) kapitalist neoliberal küreselleşme kasırgasıyla karşı karşıya kalan işçilerin bununla başa çıkmak için ne kadar yaratıcı ve esnek yöntemler benimsediklerini göstermektedir.

Doğu'nun hızlı adımlarla ilerleyen ekonomik, siyasi ve toplumsal dönüşümüne biraz geniş bir açıdan bakacak olursak, bu dönüşümün ardındaki itici güçleri anlamak için Karl Polanyi'nin büyük dönüşüm görüşünden faydalanabiliriz. Kendisi de Macar asıllı olan Polanyi için 'Sosyalizm, esasen sanayi uygarlığının doğasında var olan, kendi kendini düzenleyen piyasayı bilinçli olarak demokratik toplum hâkimiyetine sokarak bu piyasayı aşma eğilimidir' (Polanyi, 1957: 234). Birincisi Polanyi tarafından tanımlanan Büyük Dönüşüm'ün bir ikincisini yaşamakta olan Doğu'da ise durum farklı. Bu kez, kendiliğinden doğmayan, fakat yaratılan bir 'serbest piyasa'nın parçalanmış bir topluma hâkim olabilmesi için demokrasiden ödün verilmekte. Piyasa toplumu yaratmak için ön koşul, toplumu gerçek anlamda parçalamaktır. Şimdi sorulması gereken soru, Polanyi'nin karşı hareketinin, yani piyasa mekanizmalarının toplum tarafından bilinçli olarak düzenlemesinin Doğu'da ortaya çıkıp çıkmayacağıdır. Bu konuda Glasman'la aynı fikirdeyim: 'Polanyi, piyasayı şu anda Doğu Avrupa'da bu denli cazip kılan şeyi, yani bir özgürlük ve refah kurumu olarak sahip olduğu manevi çekiciliği hafife almaktadır' (Glasman, 1994: 200).

Dünya Bankası'nın 1996 tarihli *From Plan to Market* (Dünya Bankası, 1996) raporunda geçiş, basit ve tartışmasız olarak görülürken, Doğu'nun

devlet ya da piyasa arasında bir seçim yapmak zorunda olduğu belirtilir. Oysa demokrasinin halen hiçe sayıldığı ve kararlı toplumsal derneklerin ciddiye alınmadığı bir ortamda çok övünülen piyasa reformları bile savunmasız kalmış durumdadır. Polanyi sosyal aracılığın olmadığı bir piyasada açgözlülüğün 'ahlaki bir prensibe yüceltildiğini' (Polanyi, 1957: 84) ifade eder. Teoride, kısıtlanmamış küresel piyasa, güvence ile özgürlük arasında ideal bir denklik sağlayabilir. Dünya Bankası'nın bildirdiği gibi: 'Piyasaların serbestleştirilmesi, geçişin tüm potansiyel faydalarının akışını sağlayacak en temel reformdur' (Dünya Bankası, 1996: 7). Dünya Bankası hiperenflasyonu önlemek ve üretkenliği teşvik etmek için liberalleşmenin hayati bir bileşeni olarak 'stabilizasyonu' göstermişse de, henüz Polanyi'nin azmine ve cesaretine ulaşamamış, piyasa reformlarının sürdürülebilirliğini sağlamak için bile bir sosyal 'karşı harekete' ihtiyaç olduğunu kavrayamamıştır.

Fordizm Sonrası mı ?

Fordizm'in yıkılışının ardından post-Fordizm'in geldiği varsayılır, ama bu varsayımı gözden geçirmekte fayda var. Gelişmiş kapitalist ülkelerde emek sürecinin doğası üzerine süregelen tartışma, gelecekte gelişmekte olan ülkeleri de etkileyeceği için son derece önemlidir (bkz. beşinci bölüm). Batı'da ve Doğu'da sosyal üretim sisteminin başlıca biçimlerini inceledikten sonra sıra Marx'ın 'üretimin gizli ikametgâhı' olarak adlandırdığı, üretim ve zenginliği doğuran emek sürecine geliyor. Fordizm'den (bkz. ikinci bölüm) post-Fordizm'e geçiş üzerine geniş tabanlı bir tartışmayla başlayıp, daha sonra 'yalın üretim', emeğin 'feminizasyonu' ve yeni bir tür toplumsal düzenlemenin özellikleri gibi ayrıntılara gireceğiz. Öncelikle bu tartışmalarda sadece çalışmanın teknik örgütlenmesinin değil, çağdaş toplumda nasıl yaşadığımız sorusunun da irdelendiğini belirtmek gerek. İşyeri denen şey, toplumsal, kültürel ve siyasi kurumların yanı sıra nasıl bir yaşam sürmemiz gerektiğini konu alan söylevlerde ve görüşlerde de derin yer etmiştir. Şu anda, bu süreçleri düzenleyen piyasanın tartışmasız üstünlüğü bir nebze olsun sarsılmış durumda, ama gelecek belirsizliklerle dolu. Bu nedenle 'Fordizm sonrasından' (*l'après Fordisme*) tartışmaya açık bir mesele olarak söz etmekteyiz.

TABLO 4.1 FORDİZM VE SONRASI

	FORDİZM	SONRASI
İKTİSADİ DÜZENLEME	Keynesçi	Monetarist
PİYASALAR	Kitlesel	Özel
YAŞAM TARZI	Konformist	Çoğulcu
SİSTEMLER	Merkezi	Ademi merkeziyetçi
ÖRGÜTLENME	Bürokratik	Hiyerarşisiz
DÜZENLEME	Ulusal	Küresel
ÖNCÜ SEKTÖR	Tüketim	Finans
VASIFLAR	Vasıfsız	Çokvasıflı
İŞÇİLER	Kitle	Çokdeğerlikli
ÖZELLİKLER	Katı	Esnek
ÜRETİM	Montaj hattı	Esnek
TOPLUM	Refah devletçiliği	Özelleştirme
İTİCİ GÜÇ	Kaynaklar	Talep

Toplumsal üretim sistemlerinin birer paradigması olarak Fordizm'den post-Fordizm'e geçişi geniş bir açıyla değerlendirirsek Tablo 4.1'deki gibi bir durum ortaya çıkar. Yine de, gerçekte bu denli ideal modellerin büyük olasılıkla hiç var olmadığını akılda tutmak gerek. Tablodaki liste genişletilebilir, fakat genel görünüm açıktır. Gramshci tarafından 1930'larda tanımlanan Fordizm, 'Amerikan tarzı' yeni bir endüstriyel yaşam biçimiydi, fakat asıl şeklini savaş sonrasının canlanma döneminde kazandı. Yöntemleri, felsefesi ve reçeteleri çalışma hayatında 'en iyi yolu' düzenleme adına tüm dünyada yayıldı. Post-Fordizm ise 1980'lerde Fordizm'e tutarlı bir alternatif oluşturacak, toplumsal anlamda Thatcher ve Reagan'ın egemen serbest piyasa liberalizminden daha ilerici bir yöntem olarak ortaya çıktı.

Fordizm'in ötesindeki geniş paradigmacı değişimi daha iyi anlayabilmek için yeni çalışma alanı ve sosyal üretim sisteminin kendine özgü

yönlerini incelememiz gerekir. Yeni post-Fordist biçimler, sanayileşme, üretim ve işgücü bölüşümü düzeyinde ciddi değişimleri beraberinde getirir. Sanayiler daha yatay bir ayrışmaya doğru ilerlemekte, üretim safhaları esneklik nedeniyle belirsizlik ve önceden bilinemezlik sorunlarıyla uğraşmakta ve işgücü bölüşümü bireysel işçi odaklanmasından esnek çalışma takımlarına doğru kaymaktadır. Ayrıca, ölçek ekonomilerinden saha ekonomilerine doğru bir kayma da görülmektedir. Üretim normlarında da standartlaşmış ürünlerden özelleşmiş ürünlere, dolayısıyla 'esnek uzmanlaşma'ya doğru bir hareket söz konusudur. Üretken süreçte ise nicelikten niteliğe doğru bir geçiş yaşanmaktadır. Benjamin Coriat'ın bu modeli çizdikten sonra '[kendi deyimiyle] dinamik esneklik stratejilerinin ya da esnek uzmanlaşma uygulamalarının, kârlı piyasa alanları ya da kesimlerini yaratmak için belirli fırsatlar yarattığını' ifade etmesi ve güncel akımlara bakarak 'bu modelin gerçeklik bulma ihtimalinin çok zayıf olduğu' sonucunu çıkarması şaşırtıcıdır (Coriat, 1992: 155).

Kuzey'de uygulamada neler olduğuna bakacak olursak, İsveç ve başka yerlerdeki tek tük birkaç denemenin dışında aslında egemen biçimin (post-Fordizm değil) neo-Fordizm olduğunu görürüz. Çalışma alanının artan otomasyonu ve yeni birtakım 'esnek' çalışma alışkanlıkları elbette Fordizm krizi için bazı öneriler sundu. Fordist ve Stalinist kitle üretim yöntemlerindeki katılığın ardından üretim esnekliği elbette bir ilerleme sayılır. Yine de bu, Fordizm'e en fazla neo-Fordizm olarak nitelendirilebilecek yeni bir yaşam alanı verdi. Birçok yönden Fordizm'in çağdaş analizinin öncüsü olan Aglietta için, neo-Fordizm, 'ücretli sınıfların var oluş şartlarının toplamındaki dönüşümü' de kapsıyordu (Aglietta, 1979: 168). ABD kapitalizminin 1970'lerde kaybolan tartışmasız üstünlüğünü geri getirme çabaları, yaygın bir birikim rejiminden modern bilgi teknolojisi ve otomasyon sayesinde çalışmanın yoğunlaştırıldığı yoğun bir birikim rejimine geçişi de beraberinde getirdi. Bu rejim, sanayiden okullara, hastanelere ve eğlence sanayisine doğru yayıldı.

1970'lerde egemen olan neo-Fordizm idiyse, 1980'lerde görülen de post-Fordizm'di. Yukarıda değindiğimiz gibi, Fordizm sonrası çalışma alışkanlıklarının temel itici gücü 'esneklik', başlıca modeli ise kimi za-

man Toyotacılık olarak adlandırılan 'Japon modeli'ydi. Toyota tecrübesi, MIT tarafından *The Machine That Changed the World* (Dünyayı Değiştiren Makine) (Womack vd, 1990) başlıklı bir çalışmada düzenlenip genelleştirildi. İnceleme, JIT'nin, yani stokların eritilmesinin ve talep üzerine çalışmanın erdemlerini ve 1980'ler boyunca Japon otomobil fabrikalarındaki çarpıcı üretkenlik artışını övmekteydi. Bu yaklaşıma 'yalın üretim' unvanını verdiler ve vasıflı, sorumluluk sahibi işçi gereksiniminin bu sistemi hem emek, hem de sermaye için son derecede cazip hale getirdiğini iddia ederek tüm sanayiler için genelleştirmenin yollarını aradılar. Sonrasında gelen çalışmalar (Williams vd, 1992 gibi), bu yaklaşımın otomobil sanayisi için bile fazlasıyla basit bir genelleme yaptığını, öte yandan 'Japon', 'Avrupalı' ve 'Amerikan' tipi çalışma alışkanlıkları arasındaki farkı da abarttığını ortaya koyar. Hepsi bir yana, 'eski kötü kitlesel üretim ile yeni iyi yalın üretim' arasında bu şekilde bir karşıtlık kurmak pek de gerçekçi bir yaklaşım değil.

Japon kapitalizminin de kendi iç çelişkilerine karşı savunmasız olduğu anlaşıldığından beri 'Japon' modeli parlaklığının çoğunu yitirdi. Yine de, Elger ve Smith'in kaydettiği gibi, Batı'daki birçok eleştirmen 'üretim paradigmaları veya Japonlaşma kavramları arasındaki çarpıcı tezatların büyüsünden hâlâ kurtulabilmiş değil' (Elger ve Smith, 1994: 12). Tıpkı 'Fordizm'de olduğu gibi Japonlaşma veya daha özgül tanımıyla Toyotacılık da kavrama yüklenen anlamların altında ezilme durumuna geldi. Aynı zamanda oldukça hararetli tartışmalara da konu oldu; örneğin bir kısım eleştirmenler, daha özerk işçiye gereksinim olduğunu ileri sürerken bazıları da daha teknik unsurların (JIT) öneminin altını çizdiler. Özellikle Japon otomobillerinin ABD'li otomobillere kıyasla yarı yarıya daha az emek ve malzemeyle üretildiği iddiasını ortaya atan bir MIT araştırmasından sonra Japonlaşma kavramı başlı başına bir çalışma konusu olmuştur. Bu iddia ister gerçek ister efsane olsun, 1990'lar boyunca yalın üretim farklı biçimlerde, farklı işçilerden farklı tepkiler görerek tüm dünyaya yayıldı.

Fordizm sonrasındaki yolun pek çok kola ayrıldığını söyleyebiliriz. Bazı araştırmacılara göre kitlesel üretim istikrarlı ve hızlı bir şekilde çürümekte, gözden düşmektedir (bkz. Hirst ve Zeitlin, 1989). Öte yandan kitle-

sel üretimin Kuzey ekonomilerinin merkezinde yer alacağını düşünenler de var (Coriat, 1992). Esnek üretimin zararsız biçimini temel alan yeni bir üretim artışı süreci, pek olası gözükmüyor. Bununla birlikte, geniş ölçüde işçi fazlası veren durgun ekonomiler için Fordizm'e dönüş mantıklı bir çözüm olabilir. Yaygın sosyal üretim sistemi bağlamında, esnek uzmanlaşma gibi bir çalışma rejiminin Fordizm'in en parlak döneminde olduğu gibi 'tek ve en iyi yol' olacağını söyleyemeyiz. Yeni prensipler genelleştirilebilse de (kimse prensipte 'esnekliğe' karşı değildir) eski üretim sistemleri değiştirilemeyecek kadar kemikleşmiş olabilir. Bu durumda en olası çözüm, eskiyle yeninin birleştirilmesinden doğacak, verimlilik ve kârlılığı temel alan bir gelişme modelidir.

Çalışmanın 1980'ler ve 1990'lar boyunca Kuzey'de esnekleşmesi ayrıca bir 'feminizasyon' anlamına gelmekteydi. 'Esnekliğin' en sıkça söz edilen yararlarından biri de daha fazla kadını ücretli işgücü piyasasına çekebilmesiydi. AB'de kayıtlı işgücü piyasasına 1960 ve 1990 yılları arasında giren fazladan 29 milyon insanın 20 milyonunu kadınların oluşturduğunu biliyoruz (Rubery ve Fagan, 1994: 146). Ayrıca, 1970'den beri Kuzey'de hizmet sektöründe gözlemlenen istikrarlı büyümenin, kadın istihdamında bir artışa yol açtığını da bilmekteyiz. Buna karşın, Rubery ve Fagan, 'tipik olmayan istihdam artışı (part-time, geçici veya diğer 'esnek' biçimler) ile kadınların ekonomiye gittikçe artan katılımı arasında mekanik bir ilişki olmadığı' sonucuna varmaktadırlar. 'Aynı şekilde, feminizasyon ile istihdam esnekliği arasında basit bir denklem olamaz' (Rubery ve Fagan, 1994: 159). Diğer meseleler gibi, istihdam ilişkilerini de daha geniş toplumsal bir bağlamda, istihdamı şekillendiren belirli ulusal cinsiyet bağıntılarını göz önünde bulundurarak incelememiz gerekir.

Açıkça görülen bir gerçek, 'İşgücü piyasası esnekliğinin hem ırkla, hem de cinsiyetle ilgili bir kavram olduğudur' (Peck, 1996: 136). Esneklik, iktisadi olduğu kadar siyasi bir kavramdır; ve ayrılmış veya bölünmüş işgücü piyasaları bağlamında oluşturulur. Bundan dolayı 'esneklik', yeni kapitalizmin çekirdek beyaz erkek işçisi için 'sorumlu özerklik' ve 'çokvasıflılık' anlamına gelirken, kadın ya da siyah işçi için emniyetsiz ve hatta daha zor bir çalışma ortamı yaratabilir. Kadınlar işgücü piyasasına diğer işçilerle aynı

koşullarda değil, kadınlara karşı farklı ölçülerde ayrımcılık yapan toplumların parametreleri içinde girerler. Ayrıca, varını yoğunu yüksek nüfuzlu Kent mesleğine adayan yeni 'esnek işçi' erkeğin arkasında çoğunlukla çok 'esnek' bir şekilde onun hane ihtiyaçlarını karşılayan (genellikle kadın) birisi bulunmaktadır. Böylece, yeni bir yüzyıla girerken çalışmanın toplumsal yapısına baktığımızda 'yeni işgücü esnekliği biçimlerinin, yeni emek kontrolü biçimleri, yeni emek sömürüsü biçimleri, dolayısıyla da cins ve ırk üzerinde yeni baskı biçimlerini de beraberinde getireceğini' (Peck, 1996: 136) aklımızın bir köşesinde tutmamız gerekir.

Gördüğümüz gibi, esneklik temel olarak devlet müdahalesinden arındırma anlamına bürünmüş, devletin ve toplumun sermaye/ücretli emek ilişkisini düzenlemedeki rollerini kaldırmaya yönelik eğilimin bir parçası durumuna gelmiştir. Oysa günümüzde, geçmişte denetleme işlevi gören birtakım kurumların yeniden düzenlemesi ve yapılanmasına yönelik girişimlere tanık oluyoruz. Dikkate değer bir başka gelişme de, ders kitaplarında anlatılan iktisat yazınından farklı olarak, işçi-işveren ilişkilerinde devlet müdahalesini kaldırmanın daha fazla iş olanağı sağlamayacağı gerçeğinin artık OECD tarafından bile kabul edilmesidir. İşgücü piyasası katılıkları olarak adlandırılan güçlü sendikalar, işçi koruma kanunları ya da yüksek ücretler artık işsizliğin sorumlusu olarak görülmüyor. Eğer devlet müdahalesinden arındırma çözüm değilse, geriye çalışma günlerini, tatilleri, izin koşullarını ve geçici istihdamı düzenleyen ve çalışma alanında 'esnekliğin' sağlayabileceği olumlu uygulamaları da içeren yeni bir denetleme mekanizması seçeneği kalıyor. Bu tür bir mekanizmaya duyulan ihtiyacı sadece eşitlik kaygısında olanların değil, verimlilik kaygısında olanların da dile getirmesi dikkate değerdir. Denetimsizlik, istihdamda tutarsızlık sonucu doğurduğundan, verimliliği doğrudan etkilemekte ve uzun vadeli bir eğitim programı olasılığını da saf dışı bırakmaktadır.

Fordizm sonrası çalışma sahnesinde yaşanması olası olumlu bir senaryoya da değinmeden geçmeyeceğiz. Manuel Castells, modern bilgi ekonomisinin işçileri 'ağ (network) işçilerine' dönüştürdüğünü, otoriter yönetimin neden olduğu sorunları bir yana bırakırsak, 'bilgi teknolojilerinin,

verimlilik potansiyeli beklentisini karşılayacak daha iyi bilgilendirilmiş işçilere gereksinim doğurduğunu' (Castells, 1996: 242) belirtir. Yeni ekonomide sadece daha iyi bilgilendirilmiş değil, kendine daha çok güvenen, daha az denetlenen ve daha çok motive edilmiş çalışanlara ihtiyaç vardır. Rutin ve basmakalıp görevlerin çoğu artık otomatikleşmiş, geriye kalan ve işçiye karar verme sorumluluğu yükleyen işler için de Fordist montaj hattı için ideal görülen işçi tipinin aksine, inisiyatif sahibi, vasıflı ve tecrübeli işçiye gereksinim duyulmaktadır. Elbette 'ağ işçisi' (network işçisi) terimi, Silikon Vadisi'ndeki harika çocuklardan, çalışma şartlarıyla eski otomobil montaj hattını bile özleten çağrı merkezlerinin sıkıntı içerisindeki çalışanlarına kadar farklı meslek türlerini kapsar. Bundan dolayı, yeni kapitalizm için en azından 'güvenilir özerkliğe' sahip işçiler gerektiren bir 'ana yol' mevcutken, işgücünün doğrudan kontrolünün hâlâ egemen olduğu bir 'tali yol' da bulunmaktadır. Her halükârda, bu yeni sektör sendikaların hedefi konumundadır ve şimdiden sermaye imtiyazlarında bazı gediklerin açıldığını görmeye başladık.

Son olarak, bölgesel düzeyden de bahsetmemiz gerekecek, çünkü Jamie Peck'in dediği gibi 'önemli olan sadece *denetlemenin* sonuçları (birikim üzerindeki önemli maddi etkileri) değil, ayrıca *bölgesel denetlemenin* sonuçlarıdır' (Peck, 1996: 146). Toplumsal düzenleme mekanizmaları, kaçınılmaz bir biçimde bölgeden bölgeye eşitsizlik göstermekte ve her biri farklı kurumsal matrisler dahilinde işlemektedir. Toplumsal denetleme, aynı zamanda yerel denetlemedir ve daha yaratıcı denetleme modellerinin denendiği yerler Kuzey'deki büyük şehirler ve bölgelerle sınırlıdır. Son zamanlardaki gerilemelere karşın, Emilia-Romagna'da (İtalya) çığır açan esnek üretimin alt-üst sistemi hâlâ dikkate değer sonuçlar vermektedir. Kendi işgücünü küresel emek piyasasında 'satmak' için yarışa giren birçok şehir bölgesinde 1990'lar, 1980'lerin "komşunu fakirleştir" propogandacılığının ötesine geçmeyi başardı. Boyer ve Hollingsworth'un bizlere hatırlattığı gibi, 'En rekabetçi şirketler, bölgeler veya milletler piyasayı taklit ederek kendilerini koruma çabasında değiller, tam tersine bunlar fikir birliği, güven, kolektif yönetim şekilleri ve uzun vadeli bir vizyon oluşturmanın savaşını veriyorlar' (Hollingsworth ve Boyer, 1996: 477).

Sendikanın Yeniden Biçimlenmesi

Sendikalar ve daha genel olarak emek hareketleri, sermaye dönüşümlerini yansıtan pasif aynalar değildirler: kimlikleri ve stratejileri sık sık tazelenir ve yeniden biçimlendirilir. Tıpkı toplumsal hareketler gibi, sendikalar ve emek hareketleri de hatalı ve kötü gidişatlardan ders çıkarır, her derde deva olacağı öne sürülen kabul görmüş reçeteleri yeniden gözden geçirir ve yüzleştikleri sorunlara daha yapıcı yaklaşımlar geliştirirler. Bu konuda süregelen ve her geçen gün yenileri eklenen tartışmalara, bir zamanlar ilerici emek çevrelerinde muhafazakârlığın kalesi olarak görülen ABD'deki işgücü hareketlerinde yaşanan birtakım siyasi ve örgütsel değişimleri ele alarak başlayabiliriz. 'Yeni Ses' aday listesinin 1995 AFL-CIO seçimlerindeki zaferi, ABD emek politikasındaki önemli bir değişime işaret eder. Özellikle 1930'lar ve 1940'lardaki geniş ve canlı emek hareketi gitgide zayıflamış, 1980'lerle birlikte adeta can çekişmişti. Bu dönemde emek hareketi sayıca yarı yarıya azalmış, hareketin stratejik vizyonu ise neredeyse yok olmuştu. Sermayenin taarruzundan emek liderliğinin zayıflığına kadar pek çok etmen bundan sorumlu tutulabilirdi, fakat ne yapmak gerekiyordu?

1995 sonrası sendika liderliği halen devam etmekte olan bir değişim sürecini başlattı. Kitlesel iyileştirme teşebbüsleri, geç de olsa cinsiyet ve 'etnik köken' konularına odaklanma gibi değişimlerin çoğu yeterince dürüsttü. Yine de bu değişimin belki de en önemli yönü, toplumsal hareketlenmenin örgütleyicisi olarak sendikalara oldukça büyük bir rol verilmesiydi. Bu dönemde korporatizm lisanını bir kenara bırakan ABD sendikaları, demokrasi dilini konuşmaya başladılar. Her şeyden önce, belki de Güney sendikalarının tecrübelerinden (bkz. beşinci bölüm) etkilenerek, AFL-CIO yeni bir 'kitlesel sendikacılığı' geliştiriyordu:

> Kitlesel sendikacılık, tek bir çalışma alanından çok daha geniş bölgesel ve endüstriyel topluluklar boyunca faaliyet gösteren bir sendikal örgütlenmeyi ifade etmektedir. Kitlesel sendikacılık, işçi kimliklerinin ve çıkarlarının, kim için çalıştıklarının ve ne iş yaptıklarının da ötesinde anlamlar içerdiğinin farkındadır. İşçiler, bazıları mes-

leklerine veya işverenlerine bağlı olan, bazılarıysa olmayan, ama çoğu örgütlenmeyle yakından ilişkili pek çok farklı kimliğe sahiptir (Fine, 1999: 128).

Böylece, AFL-CIO, 1930'larda oldukça yaygın olan işçi sınıfı lisanını yeniden keşfetmekle kalmamış, ayrıca çokkimlikli işçiyi ve toplumsal bir hareketlenme olarak sendikacılığı tanıyan 'postmodern' bir anlayış benimsemiştir.

Eğer ABD sendikalarının tüm dünya genelinde tepki gören bir yönü varsa, o da uluslararası politikalarını belirlerken devletin ve ABD kurumlarının işgücü kolu gibi hareket etmeleriydi. Şimdiyse AFL-CIO, sadece ezici küreselleşme gerçeğinin farkına vararak net bir biçimde enternasyonalizme yönelmekle kalmamış, karanlık geçmişini kabul ederek daha iyi bir gelecek için çözüm üretmenin yollarını aramaya koyulmuştur. AFL-CIO'nun Uluslararası İlişkiler Bölümünün yeni yöneticisi olan Barbara Shailor 'geçmişte uluslararası sahnenin çoğunlukla geçmişe dayalı tartışmalar ve farklılıklar tarafından kontrol edildiğini' (Shailor ve Kourpias, 1998: 281) itiraf etmekte ve şöyle devam etmektedir:

> *Dünyada hiçbir işçi, ABD temelli bir sendikanın kapsamı* içerisine giren herhangi bir çokuluslu tarafından sömürülmemeli... Stratejik olarak küresel ekonominin şirketlerini, sanayilerini ve tüm sektörlerini düzenlemek durumundayız. Bunun için, şunu açıklığa kavuşturmamız gerekir ki, bizim sendikalarımız, tüm dünyada Soğuk Savaş dönemine hâkim olan dış politika etmenlerinden bağımsız olarak işleyecektir (Shailor ve Kourpias, 1998: 282).

Nihayet, General Motors için iyi olanın ille de ABD işçileri için iyi olmayacağı kabul edilmektedir.

Yukarıda değinilen değişimlerin de bazı sınırlamaları ve zıtlıkları olduğunu görmezden gelecek değiliz. Örneğin, AFL-CIO, 'su yükselince bütün gemiler yükselir' türü yayılmacı bir ekonomi talep ettiğinde, 'gerçekte hiç yaşanıp yaşanmadıkları ya da ne ölçüde yaşandıkları bir yana, o günlerin artık geride kaldığını' (Mantsios, 1998: 56) vurgulamamız gerekir. Fordizm'i efsa-

nevi bir dönem olarak lanse etmek, Fordizm sonrasının getirdikleriyle başa çıkmamızı güçleştirmekten başka bir işe yaramaz. Üstelik liderlikler gelip geçicidir ve Demokrat Parti'nin cilası her zaman yenilenebilir. Buna karşın, Denis McShane'in 'sendikalara elveda' demek için henüz çok erken olduğu yorumuna katılıyorum (McShane, 1997). Sendikalar kendilerini yeniden işlevsel kılabileceklerini göstermiş, hatta 'bilgi çağını' yakalamak için yeni arayışlar içerisine bile girmişlerdir. Sendikaların kendi web sitelerini kurmaları ve 'siber grev gözcüsünün' ortaya çıkışı, işgücü örgütlenmesinde de yeni bir çağın sinyallerini veriyor. İngiliz TUC (Sendikalar Kongresi) lideri John Monks, Liverpool'da sendikacılar için modern elektronik altyapısını hizmete soktuğu sırada yaptığı konuşmasında 'bilgi teknolojisinin hızına ayak uydurmakta geç bile kaldık, oysa gelecekte sendikaların bulunması gereken yer bu' diyordu. Modern iletişim yöntemleri, sendikalar arası diyaloğu ve sermayeye karşı devam eden örgütlenme mücadelesini pekiştirmektedir.

1990'ların ortasında tüm Kuzey'de sendikalar yeniden canlanmaya başladı. Örneğin 1990'larda Fransa, Belçika, Yunanistan, İspanya ve Kanada'da, bütünüyle olmasa da hemen hemen Güney'dekilere eş genel grevler baş gösterdi. Sendikalar, neoliberalizmi idare etmekle meşgul olan sosyal demokrat partilerden boşalan işçi sınıfı liderliğine yeniden soyundular. Kim Moody, çalışan sınıfına dönüş hareketinin 'bir önceki döneme uzanan köklere sahip olduğunu ve o dönem tarafından şekillendirildiğini' belirtirken haklıdır. 'Çalışan sınıfta yaşanan değişimler yönünü şaşırmakla beraber yeni birtakım ilerlemeleri de mümkün kılmıştır' (Moody, 1997: 14). Toplumsal yeniden oluşum, bir on yıl alabilir, yahut 1980'ler sonrası Kuzey'de işçi sınıfı tecrübesinde olduğu gibi yoğun bir iktisadi yeniden yapılanma sürecinin ardından on yıldan fazla da sürebilir. Komünizmin yıkılışı ve ardından sosyal demokrasinin kapitalist modernleşme saflarına geçmesinin neden olduğu siyasi sapmayı onarmaksa daha da uzun sürdü. Bu iyiye gidiş, biraz düzensiz, kararsız ve sallantılı bir yapıda olmasına karşın yine de gerçek bir görüntü sergiliyor.

ILO yüzyılın sona erdiği bu dönemde dünya genelinde sendikaların durumunu 'yıpranmış fakat meydan okumak için ayağa kalkmakta' (ILO, 1997) şeklinde nitelendirir.

> Geçen on yılda işgücündeki sendika üyelerinin oranı tüm dünyada, kimi yerlerde keskin bir düşüşe varan ölçüde, azalmıştır. Ne var ki rakamlar hikâyenin yalnız bir bölümünü anlatmaktadır. Bölgeler arasında ve her bölgenin sınırları içinde sendika üyesi çalışan sayısında hatırı sayılır değişimler yaşanmıştır (ILO, 1997: 2).

Örneğin genel eğilimin aksine 1980'lerin ortasından 1990'lara kadar İspanya ve Hollanda'da sendika üyeliklerinde önemli artışlar görülmüştür. Düşüş en fazla Doğu'da yoğunlaşırken Güney önemli ilerlemelere sahne olmuştur (bkz. beşinci bölüm). Ayrıca birçok ülkede sendikaların ulusal politikalar üzerindeki etkisi artmış durumdadır ve yukarıda gördüğümüz gibi, sendikalar tarafından da yeni davranış ve stratejiler dağarcığı geliştirilmiştir. Geçmişte olduğu gibi, rakamsal düşüşlere sahne olan dönemler aynı zamanda siyasi yenilenmenin yaşandığı dönemlere rastlamaktadır. ILO'ya göre burada söz konusu olan 'rakamların ağırlığından ziyade militan sendikacılıktır' (ILO, 1998: 2). Çoğu işçi, yegâne temsil edilme aracı olan sendikayı terk etme lüksüne sahip değildir. Sendikalar 1980'lerde yaşanana benzer çekilme dönemlerinin ardından kendilerini yeniden gerekli kılmak için mücadele verirler.

Emek hareketinin karşı karşıya kaldığı sorunlara gelince, 1999-2000'de ILO ve ICFTU sponsorluğunda gerçekleştirilen elektronik konferansta geliştirilen liste konuya giriş için iyi bir başlangıç olabilir. 20. yüzyılda örgütlü emek konulu bu konferans için hazırlanan arka plan belgesi aşağıdakileri içeriyordu:

1. İstihdam ve sendika üyelik kalıplarının değişimi - kol işçiliği sınıfının ve kamu sektörünün düşüşü,
2. Emek-idare ilişkilerindeki değişimler - tarihsel sermaye-işgücü toplumsal uzlaşmasının zayıflaması,
3. Sendikaların kamusal statüleri - sendikalar üzerindeki yasal kısıtlamalar ve endüstriyel ilişkilerde devletin rolünün azalması,
4. Ekonomik ortamın düşmanca tutumu - Altın Çağ'ın sona ermesi, esnek finansal kapitalizmin üstünlüğü,

5. Uluslararası ekonomi - küreselleşmenin şimdiye kadar istihdam ilişkilerinde süregelen ulusal düzenlemeye meydan okuması.

En ilgi çekici olansa, farklı sendikalardan bu gündeme ilişkin gelen yanıtların alanı ve derinliğiydi. Doğru soruları sormak, yolun yarısını aşmak demektir ve sendikalar (biraz geç de olsa) Kuzey çalışanlarının yüz yüze geldiği esas sorunlara hitap etmeye başlamışlardır.

Emeğin tepkisine örnek olarak teknolojik yelpazenin uç noktalarından iki sektörü, havacılık ve giyim eşyası sanayilerini gösterebiliriz. 1990'dan beri sivil havacılık sanayisi, liberalleşme ve müdahaleden arınma uygulamalarını yürütmüş, bu uygulamalar hem bu sanayi alanındaki işgücü üzerinde önemli etkiler yaratmış, hem de şirketin kararlarında önemli rol oynamıştı. Emeğin yoğunlaşması ve çalışma güvenliğinin azalması, 'yapısal olarak' küreselleşmiş olan bu işgücünden ciddi tepkiler aldı. Yeni idari stratejiler, sendikaları daha ulusalcı bir yaklaşıma zorladı (bkz. Blyton vd, 1998). Kuzey varoşlarının aşırı sömürülmüş giyim sanayisi işçileri (genellikle göçmenler) ise neoliberalizmin empoze ettiği koşullara karşı alışılmadık şekillerde yanıt vermişlerdir. Geleneksel sendika stratejileri, sendikasız ve on derece kötü çalışma koşullarıyla işçi çalıştıran acımasız işverenler tarafından sindirilmiştir. Bundan dolayı, Andrew Ross'un ifade ettiği gibi, 'eylemciliğin başı çeken yönü, büyük, ünlü şirketlerin imajını hedef alan kampanyalara çevrildi' (Ross, 1997: 26). Özellikle ABD'de herkesçe bilinen markalara karşı yürütülen bu tür kampanyalar başarılı olmakla kalmamış, üretimle tüketim arasındaki ve Kuzey'le Güney işçileri arasındaki kopukluğu da (hem teoride hem de uygulamada) gideren bir köprü görevi görmüştür.

Emeğin uyanışına dair aşırı bir iyimserliğe kapılmadan önce, emeğin karşı karşıya kaldığı çok ciddi sorunlara da eğilmekte fayda var. Manuel Castells, sendika dışından ama geniş anlamıyla ilerici bir konumdan sendikalara şunu tembihlemektedir: 'Eğer sendikalar yatırımın belirlediği çerçeve içinde pazarlığa devam ederlerse, yatırımın küreselleşmesi ve bilgilendirilmesi karşısında alt olacaklardır' (Castells, 1998: 2). Güçlü ama bağımsız bir sendikacı bakış açısıyla, Denis McShane de şunu salık vermektedir: 'Sendikalar, kendilerini yeniden keşfetmedikleri sürece 21. yüzyılda

siyasi ekonomi içerisindeki rolleri gitgide küçülecektir' (McShane, 1997: 165). Geçmiş, ilham kaynağı ve tarihsel tecrübenin kaynağı olabilir, ancak bize çözüm sunmaktan yoksundur. Günümüz toplumu oldukça karmaşık bir yapıdadır ve daha önce olmadığı kadar büyük bir hızda değişmektedir. Sermaye dinamiktir ve bu değişimin hızını belirlemektedir. Yeni kapitalizmin tamamıyla sindirmeyi başaramadığı emek ise hâlâ geçmişe ait iktisadi yapılar, siyasi yansımalar ve özlemlerle bir anılıyor. Kısacası postmodernizmin bizlere salık verdiği kendini yeniden keşif hiç de kolay değil!

Kamu ve ileri teknoloji gibi iki sektöre kısaca değinecek olursak, günümüz sendikalarının uygulamada karşı karşıya olduğu en önemli sorunların birkaçını ele alabiliriz. Kuzey ülkelerinin çoğunda devlet yapısının yeniden inşası ve tertibi, kamu sektörü çalışanlarının konumlarını esaslı bir şekilde değiştirmiştir. Kamu/özel, kâr amaçlı/kamu hizmeti ayrımı büyük ölçüde ortadan kalkmış durumdadır. Şu anda uluslararası düzeyde bile kamu hizmetleri piyasa mantığına tamamen bağlı bir konumdalar. Sonuçta Peter Fairbrother'ın açıkladığı gibi, 'geniş tanımıyla devlet sektörü içerisinde... endüstriyel ilişkiler artık eskiden olduğu gibi önceden tahmin edilebilir bir yapıda değildir' (Fairbrother, 1999: 1). Bu durum, yeni birtakım taktiklerin geliştirilmesine yol açabilir, ancak kısa vadede görülen etkilerinden biri, Kuzey ülkelerinin birçoğundaki geleneksel sendika kalelerini yıkmasıdır. Aynı şekilde, bilişim ve iletişim sektörlerinin 'esnek işçileri' veya 'ağ işçileri', geçmişte rıhtım ve maden işçilerinin yaptıkları gibi, bir gün yeni sendikanın öncüleri olabilirler. Ne var ki günümüzde çoğu kısa dönem kontratlı bu işçilerin sendikalaşması güç görünüyor. 'Yukarı piyasada' ise, 'internet devriminin' gözü yükseklerde olan genç kahramanları, erkeklere, kol işçiliğine, modernizme özgü kalıntılar olarak gördükleri sendikalara pek iltifat etmiyorlar. Kuzey sendikalarının başlıca görevi, bu genç kesimin üyeliğini sağlamak ve 'yeni ekonomi'de onların da eylem kapasitesinden yararlanmaktır.

Herkesçe bilinen bir gerçek olmasına karşın sendikaların karşı karşıya kaldığı asıl sorunların ideolojik ve siyasi olduğunu söylemek gerekir. Yukarıda, sendikacılığın geleceğine ilişkin yapılan elektronik konferansa sponsor olduğunu aktardığımız önemli uluslararası sendika birliği ICFTU

bu sorunun bir göstergesidir. Savaş sonrasından 1990'lara kadar geçen dönemde bu birliğin ideolojik kimliği komünizme karşı verdiği 'mücadele' ile şekillenmişti, fakat şimdi komünizmin yokluğundan doğan tuhaf bir boşluk var. Karşısında mücadele verilecek kimsenin olmayışı, ICTFU'nun ideolojik duruşunu da belirsiz kıldı. Elbette, küreselleşme 'saldırısının' farkına varılmış durumda ve onun başlıca destekleyicileri ABD ve kapitalizm devamlı olarak eleştirilmektedir. Aynı zamanda elektronik konferansın ana belgelerinden biri şöyle diyordu:

> Sendikalar... kendi yaklaşımlarının, başarılı piyasa ekonomilerinin yaratılmasıyla uyuşmaz olmadığını göstermek zorundalar... Henüz çok az sayıda sendika, artan küreselleşmenin yeni dünyası ile uzlaşmayı başarabilmiştir, fakat sendikalar hayatta kalmayı ve tekrar büyümeyi umut ediyorlarsa ileride radikal uyum sağlama stratejileri geliştirmek zorunda kalacaklar (Taylor, 1999).

Fazla iyimserliğe kapılmamak gerektiği doğru, fakat baskın paradigmaya uyum sağlama önerisinin aşırıya kaçmak olduğu kanaatindeyim. Bu öneri, yeniden keşiften ziyade bir yıkımı salık veriyor gibi.

Son olarak, eğer işçi örgütlerinin günümüzdeki temel sorununu tanımlayacak olsaydım, bu sorun küreselleşen dünyadaki ulusal politikaların gelişimi olurdu. Nitekim ILO da 1996-97 Dünya İstihdam Raporu'nun tümünü bu konuya adamıştı (ILO, 1997). Sorun şudur ki, bu tür tartışmaları açan ILO ve ICFTU gibi kuruluşlar, (küresel) dünyayı ulusal bakış açısından gören ulusal çağın bir parçası konumundadırlar. Bu kuruluşlar, savaş sonrası emek, sermaye ve devlet arasındaki sosyal mutabakatı ulus-devlet kılıfı içerisinde özetlemektedirler. Bu tarihsel çerçeveyi kırıp dışına çıkmak imkânsız değilse bile epey zor. Ne var ki günümüzün iktisadi küreselleşmesiyle (bkz. sekizinci bölüm) ancak küresel çaplı bir sosyal çözümün başa çıkabileceği anlaşılmıştır. Bu arada, işçiler ve işçi örgütleri ulusal sınırlar içinde hareket etmekte ve ulusal seçmenler için çözüm ve strateji aramaktalar. Bundan dolayı ulus-devlet çerçevesinin içindedirler ve dışına çıkmaya gereksinimleri vardır. Bu açıdan bakınca stratejiler geçişli olabilme-

lidir, böylece küresel çerçeveye işaret ederken ulusal ikilemlere de birtakım geçici çözümler sağlayabilirler. Küresel olanı uzakta tutulması gereken bir düşman, ya da tam tersine ulusal olanı geri dönüşsüz biçimde geçmişte kalmış ve enternasyonalizme (bkz. yedinci bölüm) yenik düşmüş gibi göremeyiz.

Beşinci Bölüm

GÜNEY İŞÇİLERİ

Giderek küresel Güney olarak tanınmaya başlanan gelişen dünyanın işçileri küreselleşme tarafından oldukça büyük bir darbe yediler. Bu, önceden kapalı (ya da yarı kapalı) olan ekonomilerin küreselleşmenin yörüngesine girmesiyle, öte yandan da dünyanın bazı kesimlerinin (Afrika'nın geniş alanları gibi) yeni düzenin dışında bırakılmasıyla yaşanacak kaçınılmaz bir sonuçtu. Bu bölümde, özellikle Brezilya, Güney Afrika ve Güney Kore gibi sanayileşmenin gözle görülür düzeyde başarıldığı ülkelerdeki dönüşümlere eğilecek ve YUİ'den küreselleşme çağına geçişi inceleyeceğiz. Bunun yanında, eskiden Güney'e özgü olan (fakat şimdilerde gitgide Kuzey'e ait bir fenomen halini alan) yüksek seviyelerdeki kayıt dışı istihdam ilişkileri ve uygulamaları da inceleyeceğimiz konular arasında. İşçi sendikalarının bu yeni düzene karşı tepkileri de gelecekte meydana çıkması olası modellere bir bakışla birlikte analiz edilecektir. Son olarak, bu bölüm 'sosyal şart' tartışmasının bazı yönlerine geniş bir perspektiften bakacaktır. Bu son kısım bize Kuzey'deki ve Güney'deki işçileri artık birbirinden ayrı bir şekilde inceleyemeyeceğimizi gösterecek.

YUİ'den Küreselleşmeye

Kalkınmayı eleştirenler tarafından çoğunlukla unutulan ya da yadsınan bir gerçek şudur: '1950-1980 arası geçen dönem, önemli açılardan, dünyadaki fakir ülkelerin kalkınma süreci için de bir Altın Çağ idi' (Singh, 1994: 171). Bu bir modernleştirme teorisyeninin kuruntusu ya da Dünya Bankası savunucusunun söylemi değildir. Bu, ILO'nun vardığı ciddi bir karardı. Güney'de, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki istikrarsızlıklar ve göze çarpan eşitsizlikler ne olursa olsun, o zamana kadar hiç görülmemiş bir iktisadi kalkınma yaşandığının da altını çizmek gerekir. Aslına bakılırsa Güney'deki sanayi devrimi, küresel Kuzey'in 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı birinci 'büyük dönüşüm' rekorunu da aşan sonuçlar elde etti. Singh de bu şaşırtıcı tarihsel gerçeği şöyle özetliyor: 'Güney bunu Kuzey'in

harcadığı zamanın yarısı kadar zamanda, Kuzey'in elde ettiği oranların iki katı büyüme oranlarıyla ve Kuzey'in 19. yüzyıldaki nüfusunun beş katı nüfusla başardı' (Singh, 1994: 171-2). Güney'in bu dinamik değişimi tüm dünya işçilerinin üzerinde büyük etkiler yaratan yeni bir uluslararası işbölümüne yol açtı.

'Eski' uluslararası işbölümü, toplumsal, ekonomik ve siyasi anlamda ağırlığını hissettiren sömürgecilik gerçeğini merkez alıyordu. Emperyalist ya da sömürgeci güçler, mamul mallar üretmeye başladı ve sömürülen dünyanın (ilerideki haliyle Güney'in) hammaddelerini ve özellikle madenlerini kullandı. 20. yüzyılın başlarında ve ortalarında Güney'in bazı bölgelerinde sanayileşme gelişme gösterdiği halde bu, sömürgeci (ya da eskiden sömürgeci olan) güçlerin lider sektör üzerindeki devamlı kontrolleriyle ortaya çıkan 'bağımlı' bir sanayileşme biçimiydi. Bununla beraber 1970'li yıllar ve sonrasında, Folker Fröbel, Jürgen Heinrichs ve Otto Kreye (1980) gibi bir grup Alman araştırmacı tarafından kategorik olarak 'yeni' bir uluslararası işbölümü teşhis edildi. Bu araştırmacıların temel tezi, savaş sonrası dönemde yaşanan dönüşümlerin 'hem geleneksel sanayileşmiş ülkeleri, hem de azgelişmiş ülkeleri kapsayan üretim ve istihdam ilişkileri için yeni bir dünya piyasası yaratmasıydı' (Fröbel vd, 1980: 44). Ortada yegâne iki küresel sektör, yani sanayileşmiş ülkeler ve hammadde üreticileri varken, bu durumun geleneksel işbölümüne içten içe zarar verdiği düşünülüyordu.

Buradan yola çıkan YUİ, Güney'deki üretim ilişkilerini temelde yeniden yapılandırdı ve dünya piyasasına yönelik büyük bir imalat sektörü ortaya çıktı. Bu 'dünya piyasası fabrikaları' genellikle kadın işçileri çalıştırdığından Güney'deki iş hayatındaki cinsiyet dağılımında önemli bir değişim yaşandı. Üretimin bu küreselleşme öncesi uluslararasılaşmasının sınırlarını aklımızda tutmak gerek: 1975'te, yukarıda belirtilen Alman grubun çalışmasına göre, uluslararası hale gelmiş üretim sektöründe çalışan 725.000 işçi vardı, bunların 420.000'i Asya'da, 265.000'i Latin Amerika'da ve 40.000'i Afrika'da bulunuyordu (Fröbel vd, 1980: 307). Bir sonraki uluslararasılaşma dalgası, Güney işçileri üzerinde çok daha yoğun bir etki yaratacaktı.

YUİ teorisyenleri bazı temel değişimlere dikkat çektilerse de, paradigmanın bütününde ciddi kusurlar var. Teori esasen dünya piyasasında üretim sürecinin değişmesinin zararları üzerine odaklanmıştır ve onun kendi politikalarını dünyaya kolayca kabul ettirebileceğini varsayarak, Güney'de devletin rolünü ihmal eder. Teori, aynı zamanda Güney'de 1960'lardan önceki sanayileşme düzeyini de (özellikle Latin Amerika ve Hindistan'da) olduğunun hayli altında gösterir. Buradan yola çıkarak, 'dünya piyasası fabrikaları'nı ve 'serbest ticaret bölgeleri'ni (STB) Güney'de kapitalist kalkınmanın gerçekleştiği yegâne alanlar olarak nitelendirirler. Genel anlamda Robin Cohen'e katılıyorum: 'YUİ teorisyenleri esas veri olarak toplam ticaret ve yatırım rakamlarını kullanırlar; örneğin *işbölümündeki* değişimleri ölçmek için *sermaye* göçünün ölçülerini kullanırlar' (Cohen, 1991: 130). İşgücü odaklı bir çalışma, sermayeden ziyade işgücünün akışı ve değişimleri üzerine odaklanmalıydı. Aynı şekilde imalat sektörü üzerine bir odaklanma da (YUİ teorisyenlerinin yaptığı gibi) bizim, tarım, bütün olarak sanayi ve hizmet sektörleri içindeki ve arasındaki büyük değişimleri ihmal etmemize yol açar.

YUİ sadece uluslararası ticaret düzeyinde var olmadı, Güney'deki üretim ilişkileri üzerinde de etkili oldu. Sri Lanka'da sömürünün had safhaya ulaştığı serbest ticaret bölgelerinde ve Meksika sınırındaki *maquila* tekstil fabrikalarında 'Kanlı' Taylorculuk diye anılan bir yöntem uygulanıyordu. 1960 ve 1970'lerde Brezilya, Meksika, Güney Kore, Endonezya ve Güney Afrika'da büyük otomobil fabrikaları ile çeşitli imalat fabrikalarında da bir çeşit 'çevresel' Fordizm ortaya çıkmıştı. Lipietz bu yeni çalışma sürecine şöyle klasik bir tanımlama getirir:

> Yoğun birikime ve piyasa genişlemesine dayanan, kalifiye işgücü gerektiren süreçleri, meslekleri, üretim biçimlerini ve hepsinden çok da mühendislikleri bu ülkelerin dışında bırakacak ölçüde çevresel bir Fordizm (Lipietz, 1987: 78-9).

Bugün Güney ülkelerinde bu tür kalifiye işgücü gerektiren süreçler var olsa da, bu ekonomiler, ister bilgi teknolojisi ister biyoteknoloji alanında olsun, dünyaya egemen olan ileri teknolojinin dışında kalacaklardır.

Nasıl ki 1970'ler YUİ'nin egemenliğinde geçtiyse, 1990'lı yıllar da, 1980'lerde olgunlaşan 'küreselleşme' (bkz. üçüncü bölüm) tarafından istila edildi. Savaş sonrası kalkınma süreci ulusal merkezli sanayileşme etrafında yoğunlaşırken, yeni baskın yöntem olan 'küreselleşme' ulusal iktisadi kalkınma modelleriyle bağını koparıyordu. 1980'lerde kalkınma, her alanda liberalleşmeyle, yani devletin rolünün mümkün olduğu yerlerde devleti kullanarak ve özel kesimin kârını *olmazsa olmaz* kabul ederek ekonomiyi dünya piyasasına açmakla eşanlamlı görülüyordu. McMichael küreselleşmenin kendiliğinden ortaya çıkmaktan ziyade dayatılan bir süreç olduğunu belirten açık bir 'küreselleşme projesi' keşfetti. McMichael'e göre:

> Küreselleşme projesi şu bileşenlerden oluşur: (1) ekonomi politikalarını belirleyenler arasında devlet eliyle kalkınma stratejileri yerine piyasa tabanlı kalkınmadan yana bir fikir birliğinin oluşması (2) küresel piyasa kurallarının G7 ülkeleri tarafından merkezi yönetimi (3) Dünya Bankası, IMF ve DTÖ gibi çok yönlü kurumlar tarafından bu kuralların yürürlüğe konması (4) piyasa gücünün uluslarüstü şirketlerin, finansal gücün de uluslarüstü bankaların elinde toplanması (5) eski İkinci ve Üçüncü Dünya ülkelerinin bu küresel kurumsal güçlerin hâkimiyetine sokulması (McMichael, 2000: 177).

Küreselleşme, küresel Güney'de yaşayan işçilerin büyük bir bölümü için, her şeyin ötesinde, dünya ekonomisiyle daha fazla bütünleşme demekti. 1950'lerle bugünün bir karşılaştırması yapılacak olursa,

> Dünya ekonomisi [bugün], geçmişe oranla çok daha fazla bütünleşmiş durumda: piyasa giderek kaynakların dağılımını planlayan bir mekanizma olarak devlet müdahalelerinin yerini alıyor... Bu nedenle istihdam, gelir eşitsizliği ve yoksulluk gibi kavramların tartışıldığı bağlam tamamıyla değişmiş durumda (ILO, 1995: 68-9).

1995'te, neredeyse 1965 yılının işçi sayısının iki katına ulaşan 2,5 milyar işçi küresel işgücü içindeydi; en önemlisi de dünya işgücündeki 1995-2015

arası planlanan 1 milyarlık artışın %99'unun düşük ve orta gelirli ekonomiler olarak bilinen ekonomilerde ya da Güney'de gerçekleşecek olmasıdır (Dünya Bankası, 1995: 9). 1970'lerin YUİ dönemi ile 1990'ların küreselleşme dönemini karşılaştırdığımızda, dikkat çekici bir durum ortaya çıkar: önceki dönemlerde dünyadaki işçilerin üçte ikisinin tamamı planlı ekonomilerde (Batı) ya da milliyetçi-devletçi rejimler altında yaşarken (Güney), 1990'ların ortalarına gelindiğinde işçilerin %10'dan da az bir bölümü 'dünya ekonomisinin dışında kalmıştır' (Dünya Bankası, 1995: 50).

YUİ Güney'e Fordizmi getirdiğine göre, küreselleşme de post-Fordizmi getirecektir, gibi bir varsayım hatalı olur. Kuşkusuz, post-Fordizm ya da Toyotacılık ile özdeşleşen JIT'in bazı yönleri, 'sosyal bir model' olarak değilse de, çevresel Fordizmin daha 'ileri' bir aşaması olarak öne sürülmüştü. Güney'deki ileri teknoloji sektörlerinin ilginç bir yönü de işgücünü, sömürünün 'geleneksel' yapılarıyla birleştirmeleridir. Örneğin Hindistan'daki elektronik eşya sanayisi, halkaları birbirine sıkı sıkıya bağlı bir zinciri andırıyordu. Makul şartlarda binlerce işçi çalıştıran büyük 'modern' fabrikalardan, 'kontrollü otomatik süreçlerin yürütüldüğü küçük atölyelere ve kadın işçilere monoton el montajı yaptırılan odalara' kadar teknolojinin her seviyesinin görüldüğü ortamlar, bu zincirin birer parçasıydı (Hölmstrom, 1984: 127). Gelecekteki olası çalışma rejimleri, Kuzey'de elektronik donanımlı evlerinde işlerini uzaktan yürüten ve böylece post-Fordizmin nimetlerinden yararlanan işçilere işaret ederken, Güney'de köhne atölyelerde parçaları bir araya getirilen bilgisayarların kullanıldığı ev sanayisine denk gelir. Kalkınma her zaman için birleştirici bir süreçtir, fakat aynı zamanda da eşitsizdir.

Kapitalizmin başlangıcından beri var olan eşitsiz ve bütünleşmiş gelişmesine bakarak, küreselleşmenin de tıpkı YUİ gibi eşitsiz bir süreç olduğunu söyleyebiliriz. Güney'in sadece belirli bölgeleri, sonra belirli ülkeleri ve daha sonra belirli toplumsal kesimleri, küreselleşme çağında kapitalist gelişmenin ivme kazanan temposuna dahil olmuştur. Kapitalist dünya ekonomisine milyonlarca işçinin toplumsal katılımı gerçekleşirken (yukarıda gördüğümüz gibi) bir yandan da uluslar ve bölgeler arasında toplumsal dışlanmalar da giderek artmaktadır. Bu nedenle Castells, biraz abartıyla da olsa, 'Dördüncü Dünya'nın yükselişi'ne işaret eder (Castells, 1998: 70).

Eski Sovyetler Birliği'ndeki toplumsal gerileme, Latin Amerika'da 1980'lerdeki sözde "kayıp on yıl" ve hepsinden de öte Sahra'nın güneyindeki Afrika'nın (Güney Afrika hariç) dünya ekonomisinden dışlanması, küreselleşme sürecinin birer parçasıdır. Bazı bölgelerdeki iktisadi kalkınma, dünyanın başka bölgelerinde iktisadi gerilemeyi beraberinde getiriyor ve toplumsal katılıma karşılık toplumsal dışlanma yaşanıyor.

Genel düzeyde unutulmaması gereken, belirli bir durumdaki işgücü için küreselleşmenin gerekli, kaçınılmaz ve otomatik sonuçlarının olmadığıdır. Bunu kanıtlamak için Pinochet yönetimindeki Şili ile 1990'lardaki demokratik Şili'nin karşılaştırmasından daha iyi bir örnek olamaz. Radikal kesim, Pinochet'nin ardından gelen Hıristiyan Demokrat ve Sosyalist hükümetlerin temelde Pinochet'nin yürüttüğü ekonomi politikalarının 'aynısını' devam ettirdiklerini kanıtlamak için epey çaba sarf etmişlerdi. Pinochet yönetimindeki (1973-89) ihracata dayalı büyüme modeli, işgücü üzerinde aşırı baskıyı temel alan erken bir neoliberal bir denemeydi. Bir sonraki Şili 'modeli', gerçekten de kendinden önceki model gibi dış çevreye uyum sağladı (küreselleşme sürecinde bir ülke için başka bir alternatif düşünmek hayli zordur), fakat bu model eşitsizliği azaltmayı ve istikrarı amaçlayan bir sosyal ve iktisadi büyüme politikası benimsedi. Siyasi demokrasi, toplumsal istikrar ve yurtiçi piyasanın genişlemesi, 1990'lı yılları diktatörlük döneminden ayıran başlıca özelliklerdir. Latin Amerika'nın geri kalan kısmı ve Güney'in tamamı için, Şili modellerinin ikisi de, küreselleşme gurularının tekrarlayıp durduğu 'Başka yolu yok' düşüncesiyle tamamen çelişir. Şili 'modellerinin' karmaşıklığı ve nüansları, her şeyi basite indirgeyen sol modellerle bile yarışacak düzeydedir.

Sonuç olarak bu bölümde vurgulanmak istenen, YUİ'nin ve 'küreselleşme' denilen 'en yeni' uluslararası işbölümünün dayanak noktasının işçiler olduğudur. Castells'e göre,

> Uluslararası işbölümünde bir ülkenin konumu, yalnızca o ülkenin özelliklerine değil, aynı zamanda ülkenin işgücünün özelliklerine ve bu işgücünün küresel ekonomi içine girmesine de bağlıdır (Castells, 1996a: 147).

Çağdaş iktisadi politika tartışmalarına hâkim olan meşhur 'rekabetçilik' sorunu, aslında, ulusların arasında oluşan değil (ki zaten bu tür anlamlı bir 'rekabet' söz konusu olamaz), iş güçleri arasında, hatta daha da açık tabiriyle çalışma rejimleri arasında oluşan rekabetçiliktir. Küreselleşme çağının en büyük çelişkisi, işgücü hareketleri geçmişte hiç olmadıkları kadar zayıf oldukları halde, işçilerin kapitalizm için her zamankinden çok daha önemli bir hale gelmeleridir. Yeni Bilgi ve İletişim Teknolojisi'nin (BİT) yürürlüğe konması ve yeni bir uluslararası işbölümünün gelişmesi, sanayileşmesini tamamlayan Kuzey kadar, Güney'deki işçilere de bağlıdır. İşçiler 'küreselleşme' oyununun piyonları değil, tersine küreselleşmenin belirli bir bölgedeki ya da ekonominin belli bir sektöründeki başarısının anahtarı konumundaki oyuncularıdır.

Kayıt Dışılaşma

Güney'deki iş yaşantısıyla Kuzey'dekini karşılaştırarak ayırt edici tek bir özellik seçecek olsaydık, bu, 'kayıt dışılaşma' olurdu. Kayıt dışı iş genellikle kayıtlı işgücü-ücret piyasasının dışında yer alan (örneğin gizli ve yasadışı işler), fakat çeşitli serbest meslek biçimlerini de içeren işgücü piyasası olarak tanımlanır. Bu oluşum, göreli olarak Güney'de daha fazla olsa da yalnızca Güney'e ait bir oluşum olmayıp küresel bir fenomendir. Kayıt dışı iş oranının sanayileşmiş ekonomilerde çalışan nüfusun %2'si ile %15'i arasında yayıldığı tahmin edilirken (Standing, 1999a: 112), Güney'de bu oranın %30 ile %80 arasında dalgalanma gösterdiği tahmin edilmektedir (ILO, 1997: 175). Tahminlerin böylesine geniş aralıklarda yapılması, kayıt dışı sektörün boyutlarının kimse tarafından tam olarak bilinmediğini gösteriyor. Konunun ilerleyen bölümlerinde kayıt dışı sektör üzerinde durmaktan ziyade (ki böyle bir tutum, bu sektöre sahip olmadığı bir bütünlük ve tutarlılık atfeder), kayıt dışılaşma *'süreci'* ve küreselleşmenin emek ve işçileri kayıt dışılaşmaya yönlendirişi üzerinde durulacaktır.

Kayıt dışı sektör modeli, 1970'lerde Kuzey'in sanayileşmiş ekonomilerinin kayıtlı işgücü piyasasından elde edilen bir kategori olan 'eksik istihdam' gerçeğini hesaplamak üzere teorik bir araç olarak geliştirilmişti. Bu model, kayıtlı ekonominin dışına çıkan işçilerin, genellikle aile bireyle-

rini çalıştıran küçük girişimlerin kayıt dışı ekonomisine girdiğini varsayıyordu. Teknoloji gibi 'piyasaya giriş engellerinin', kayıt dışı ekonomide kayıtlı kapitalist ekonomiye oranla daha az olduğu kabul ediliyordu. Bu modelin dolaylı bir beklentisi de, kapitalist kalkınma sürecinde toprağından koparılan ya da kentteki işinden çıkarılan bir yığın insanın bu kayıt dışı sektör tarafından istihdam edileceği beklentisiydi. Ne var ki Alison Scott'un da yazdığı gibi 'kayıt dışı sektör teorisi ampirik, yöntemsel ve teorik zeminlerde yoğun olarak eleştirilmiştir' (Scott. 1994: 181). Kayıt dışı ekonomideki piyasaya giriş engelleri o kadar da az değildi ve sistemde ima edilen ikilik (kayıtlı / kayıt dışı ayrımı), 'sektör'ler arası işgücü hareketleri göz önüne alındığında güvenilirliğini yitiriyordu. Bu teorisyenlerin iyimserliği de hayli eleştirildi, zira kayıt dışı sektör, Güney'in çalışan yoksulları için bir çözüm olmaktan çok uzaktı.

Kayıt dışı sektör teorisinin en temel problemlerinden biri ikilik problemidir. Bütün ikiye bölünme ya da ikili zıtlıklarda olduğu gibi, kayıtlı/kayıt dışı istihdamın böylesine kesin hatlarla ayrıldığına inanmak yanlıştır. Bu teori, birbirleriyle iç içe olan iki sektör arasında gerçekte var olmayan bir ayrım yaratır. İstihdamın orta ve karma biçimlerini göz ardı eder ve kayıt dışı sektör kapsamındaki *çok farklı sınıf çıkarlarını tanımaz.* Kayıt dışı sektörün küçük imalat atölyelerini, küçük ölçekli perakende satış ve nakliye birimlerini, gündelikçi inşaat işçilerini, yurtiçi hizmetleri ve çeşitli yasadışı faaliyetleri içine alan bütün meslek gruplarını kapsadığı belirtiliyordu. Bu geniş yelpazedeki işgücünün ve işçilerin yegâne ortak özellikleri, genel bir istihdam istikrarsızlığı, iş kanunlarına çoğunlukla uymama ve sözleşme, lisans verme ve vergilendirme gibi normal kapitalist kuralların dışında yer alma eğilimidir. Sektörü böyle bir teoriye oturtma girişimi hatalı olduğuna göre, bu tür iş ve işçileri bir sınıf perspektifinden incelemeyi deneyebiliriz.

Dünya sistemleri bakış açısıyla Alejandro Portes, kayıt dışılık kavramını çevresel toplumların sınıfsal analizi çerçevesine oturtmaya çalışmıştır (Portes, 1985). Araştırmada kentsel kayıt dışı sektör (serbest meslek sahibi ve kayıt dışı proletarya), büyük ölçüde sömürü barındıran yapısıyla kapitalizme bir sübvansiyon olarak görülüyor. Portes, daha sonra Manuel Cas-

tells ile birlikte yaptığı ve bu konuda bir kilometre taşı kabul edilen analizde, 'kayıt dışı sektörün esneklik ve sömürüyü, üretkenlik ve yolsuzluğu, saldırgan girişimcilerle savunmasız işçileri, özgürlükçülük ile açgözlülüğü "aynı anda" kapsadığına' işaret etmiştir (Castells ve Portes, 1989: 1). Aslında bu bölünmeler kayıt dışılaşmanın çelişkili doğasını oldukça güzel saptar. Kayıt dışılaşmanın toplumsal sınırları akışkan, politikası belirsizdir. Özel bir üretim ilişkisi olarak kayıt dışı üretim, yoksulluk ve toplumsal dışlanmanın 'kibarcası' olarak algılanmamalıdır. Bu düzensiz üretim ve gelir yaratma faaliyetleri ilişkisi, bugün Güney'deki kapitalist kalkınmanın 'marjinal'i değil, dinamiklerinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Kayıt dışı sektörün geçmiş dönemlerden kalma talihsiz bir oluşum olmadığının altını çizmek gerekir. Latin Amerika'da öncelikle en göze çarpan, kayıt dışı sektörün devamlılığıdır. 1980'de kayıt dışı sektör tüm istihdamın %30'u olarak hesaplandı ki bu oran 1950'deki oranla tamamen aynıydı. Kayıt dışılaşma, hükümetlerin kanun hükümleri namına karşı geldikleri bir oluşum da değildir; tam tersine, patronaj için zengin bir kaynak ve sosyal çatışmayı zararsız hale getirmek için var olan bir potansiyel konumundadır. Kayıt dışılaşmanın dinamiğine gelince, Castells ve Portes'e tamamıyla katılıyorum: 'Kayıt dışılaşmanın ortaya çıkışının yegâne nedeni olmasa da yaygın bir hedefi, örgütlenmiş emeğin çalışma hayatı üzerindeki kontrol gücünü yıpratmaktır' (Castells ve Portes, 1990: 281). Hiç şüphesiz kayıt dışılaşmayı yönlendirenler, işçilerin sosyal rolünü azaltmak ve işgücünü parçalamak peşindeler. Kayıt dışılaşma, girişimcilerin vergilendirme, emeğin haklarının yasalarla düzenlenmesi ve kapitalist işleyişin genel kuralları gibi ekonomideki devlet düzenlemelerinden kaçmaya çalıştığı 1980'lerin liberalleşme dalgasının ilk işaretleri olarak da görülür.

1980'lerin yeniden yapılanan kayıt dışı sektör analizinde ortaya çıkan ana konu, sektörün cinsiyetçi yapısıydı. Alison Scott bu araştırmanın bulgularını şöyle özetler: 'a) kayıt dışı sektörde, erkeklerle karşılaştırılınca oransız bir kadın yoğunlaşması, b) hem kayıtlı, hem kayıt dışı sektör içinde aşırı cinsiyet ayrımı, c) kadın-erkek ücretlerinde kayda değer farklılıklar' (Scott, 1994: 28-9). Buna dayanarak kayıt dışılaşmanın, işgücünün feminizasyonunun *yanı sıra* yoksulluğu da beraberinde getirdiği söylenebilir. ILO

verilerine göre dünyadaki evde çalışanların %80'ini kadınlar oluşturuyor (ILO, 1997). Dünya çapında bir ekonomik yeniden yapılanma, küreselleşmeden önce başladı ve küreselleşmeyle birlikte devam etti (bkz. üçüncü bölüm). Val Moghadam'a göre bu yeniden yapılanma 'kayıtlı ve sürekli olmayan istihdamda kadın işgücünden daha fazla yararlanmayı gerektiriyordu' (Moghadam, 1995: 118). 1980'lerde ücretli işgücü piyasasına artan bir oranla giren kadınların çoğu ikincil öneme sahip işlerde çalıştılar. Bununla beraber kadınlar, kayıt dışılaşma sürecinde, yurtiçi ekonomi ve toplum arasında ileriye dönük etkiler yaratabilecek çok önemli bir bağ kurdular.

Bugünkü duruma dönecek olursak, küreselleşmenin kayıt dışılaşmayla birlikte her türden toplumsal dışlanmaya yol açtığı tezini incelememiz gerek. Dünya Bankası bu konuda şu hayli iyimser 'kayıt dışı sektör kalkınma yoluyla küçülecektir' (Dünya Bankası, 1995: 35) tahminini yaparken, birkaç ülkenin toplu istatistikleri dışında pek bir kanıt gösteremiyor. Öte yandan kayıt dışılaşmanın arttığını gösteren oldukça fazla belirti var. Örneğin 1997'de Latin Amerika'da yaratılan 10 işten 9'u hizmet sektöründeydi ve bu sektörün içinde de 10 işten 9'u kayıt dışı sektör içinde yer alıyordu (ILO, 1997: 173). Öyleyse bu yeni işlerden 10 tanesinin içinde sadece 1'i *iletişim ya da finansal piyasa sektörü gibi 'yeni ekonomi' sektörleri* içindeydi. Geriye kalan kısım ise yurtiçi hizmet, uzman olmayan serbest meslek ya da küçük çaptaki girişimlerin içindeydi ki bunların hepsi az ücretli, istikrarsız ve rizikolu, pek çok durumda da yasallıktan uzak istihdam şekilleriydi. Küreselleşmenin Güney'e ileri teknoloji sektörlerini getirmekle beraber, işgücü piyasasında bütün ve istikrarsız bir gelişmeye ve yurtiçi hizmette ve diğer benzeri mesleklerde 'geleneksel' kayıt dışı faaliyetlere yol açtığını görüyoruz.

Kayıt dışılaşmanın, Güney'in farklı bölgelerinde ayrı çağrışımları vardır. ILO'nun tahminlerine göre, Afrika'daki kentsel kayıt dışı sektör bugün 'kentsel işgücünün %61'ini istihdam ediyor ve 1990'larda bölgedeki tüm işlerin %93'ü bu sektörün ürünü olacak' (ILO, 1997: 179). ILO, Asya'daki kentsel işgücünün %40 ile %50 arasında bir oranda kayıt dışı sektörde olduğunu tahmin etmektedir, fakat bu veriler Asya içindeki derin farklılıkları gizler. Örneğin YSÜ'ler ya da Asya Kaplanları için bu oran %10

civarındayken, Bangladeş'te oldukça yüksek bir oran olan %65 dolaylarındadır. Latin Amerika'da, daha önce de değindiğimiz gibi, 1990'ların ilk yarısında ortaya çıkan işlerin yaklaşık onda dokuzu kayıt dışı sektör içinde bulunuyordu. Kayıt dışılaşmanın bu denli büyümesi, genellikle kayıtlı ekonominin dinamizm eksikliği, 1970'lerin yapısal uyum programları gereğince kamu sektörü istihdamındaki küçülme ve işgücü piyasasının esnekleşmesi yönünde genel bir eğilim (bkz. üçüncü bölüm) ile izah edilebilir. Gerçeği söylemek gerekirse, Güney'deki işçiler için emeğin daha 'esnek' bir hal alması aslında kayıt dışılaşma anlamına gelmektedir.

Guy Standing'in görüşüyle şöyle bir sonuca varabiliriz: 1980'ler *'kayıt dışı sektörün* işgücünü içine çekip yeniden dağıtan faydalı bir araç olarak' görüldüğü bir dönemdi (Standing, 1999b: 581). 1990'larm ortalarına gelindiğinde bile, Birleşmiş Milletler'in 'küresel istihdam' üzerine yaptığı önemli bir çalışmada 'kayıt dışı sektörün işsizlik ve eksik istihdam için kalıcı bir çözüm olarak görülemeyeceği' uyarısı yapılmıştır (Simai, 1995b: 20). Böyle bir uyarıya gerek duyulması bile şu soruyu akla getirmeye yeterlidir: Acaba 'geçici' bir çözüm olarak işe yaradığı mı düşünülüyor? Kayıt dışı sektörü 'güncelleme'ye dair fikirler, ki bunlar literatürde sıkça yer almıştır, büyük bir yanılgıya işaret ediyor. Kayıt dışı sektör reformcularının iddia ettiği gibi, eğer kapitalizm 'daha istikrarlı, devamlı ve beceri yoğun üretim' yoluyla kayıt dışı sektörün gelişmesini isteseydi (Simai, 1995b: 20) kapitalizm kapitalizm olmaktan çıkardı. Kayıt dışılaşmanın, mevcut kapitalist küreselleşmenin kritik bir bileşeni olduğunu anlamakta fayda var. Bu durum Güney'de fazlasıyla geçerli olmasına karşın salt Güney'e özgü değildir. Kayıt dışılaşmanın doğurduğu başlıca sonuç, örgütlenmiş işgücüne zarar vermek ve örgütlenmemiş kapitalizmin gelişimini kolaylaştırmaktır.

Kayıt dışılaşmaya ilişkin son temamız örgütlenme ve sendikaların bu sektördeki işçileri harekete geçirip geçiremeyeceği sorusudur. ILO'nun da ortaya koyduğu gibi 'İşçi sendikalarının ve/veya işçi örgütlenmelerinin böylesine genişleyen ve heterojen bir sektörün tüm ihtiyaçlarını ve taleplerini karşılamasını beklemek pek gerçekçi değildir' (ILO, 1997: 193). Bununla birlikte, Kuzeyli işçilerin ileri teknoloji ve bilgi sektöründe de olduğu gibi, kayıt dışı sektördeki bu artış işçi sendikalarının halen dünya işçile-

rine hitap edip edemediğini sınayan önemli bir sınavdır. Bildiğimiz bir şey varsa o da işçi sendikalarının, uluslararası liderlik de dahil olmak üzere, bu konuda bir şeyler yapmaya gönüllü olduklarıdır. ICFTU'nun önde gelen sendikacılarından Luis Anderson, Latin Amerika'daki işçi sendikalarının 'hükümetlerin, siyasi partilerin ve daha güçlü sınıfların üstlenmesi gereken sorumlulukları üstlenerek' kayıt dışı sektöre eğildiklerini ortaya koymuştur (Anderson ve Trentin, 1996: 52). Anderson, sendikaların bu rolü dayanışmanın bir gereği olarak üstlendiklerini belirtir. Kayıt dışı işçilerle ilişki kuran sendikalar, onların kooperatif ya da 'üçüncü sektör' bir firma kurmalarına yardımcı oluyor, eğer bu firmalar başarılı olursa, ileride işçilerin sendikadan uzaklaşmalarına yol açıyordu.

Kayıt dışı sektörde gerçekleşen önemli örgütsel gelişmelerin çoğu kadın işçilerle ilintilidir. ILO'nun 1990'ların ortalarındaki tespitine göre 'Geçen on yıl, kayıt dışı sektörde kadınların oluşturdukları gruplarda hızlı bir artışa tanık oldu' (ILO, 1997: 197). Cinsiyet çıkarları üzerine kurulu dayanışma bağları önem kazandı. Buna en çarpıcı örnek, Hindistan'da Tekstil İşçileri Birliği'nin kadın kanadından türeyen Serbest Meslek Sahibi Kadınlar Birliği'dir (SEWA). Bu olay gösteriyor ki kayıt dışı işçiler iyi ya da kötü nedenlerden dolayı geleneksel sendika yapılarına dahil olmaya direnirken, kendi özel vasıf ve ihtiyaçlarına alan tanıyan bir sendikayı ortak zemin alabilirler. Bir ILO raporunda özellikle SEWA'ya yönelik şu yorum yer alır: 'İşçi sendikaları ve diğer birlikler, kayıt dışı işçilerin emniyetsiz konumlarını ve ekonomik ve sosyal dezavantajlarını dile getirmelerine ve çözüm aramalarına olanak tanıdıkları ölçüde, kayıt dışı işçiler tarafından kabul görürler' (ILO, 1997: 204). Yalnız kadın ya da cinsiyet merkezli ayrımcılığa dayanan örgütlere baktığımızda, STÖ'lerin ve işçi hareketi dışındaki hareketlerin çok daha büyük bir rol oynadığını görürüz.

Kayıt dışılaşma konusuyla karşı karşıya kalan sendikalar, işyerinden daha geniş bir alanı kapsayan kesime ve ücret ve çalışma koşulları dışındaki konulara da eğilmek durumunda kaldılar. Kayıt dışı işçilerin örgütlerinin çoğu küçük ölçekli örgütlerdir ve bu özellikleriyle sendikalardan ayrılırlar. İşgücü geleneklerine daha az bağlı, genelde önce bireyci, ardından kolektif nitelik kazanan bu örgütler de işçi örgütleri kapsamına girerler. Bu

örgütler için geleneksel endüstriyel ilişki yapısı ve 'serbest toplu pazarlığa' yönelik girişimler pek anlamlı değildir. Kayıt dışı sektördeki işçiler, geleneksel 'işçi' sorunlarını merkez alan örgütler kurmaya ihtiyaç duymayabilirler, zira işten kovulma tehdidi, kredi alabilme, malları için verilen düşük fiyatlar gibi sorunlarla başa çıkmak zorundadırlar. Bununla beraber, kayıt dışılaşma şartlarında çalışan işçilerin çoğunun 1980'lerdeki yapısal uyum öncesi sanayi işçisi olarak çalışmış olabileceklerini de hatırda tutmak gerekir. Kayıt dışılaşma, özünde, örgütlenmiş işçilerin gücü ve çıkarları karşısında bir engel olsa da 1990'larda emek stratejilerini canlandırmada önemli bir rol oynayanlar yine kayıt dışı işçilerdi.

Dünya Genelinde Çalışan Kadınlar

Küreselleşme sürecinde, dünya çapında çalışan kadın sayısının ve (ücretli işlerde çalışan) kadın oranının önemli ölçüde arttığına dair genel bir kanı var. Gerçekten de YUİ'nin 1970'lerde keşfedilen temel özelliklerden biri 'dünya piyasası fabrikalarındaki' kadın işçilerin artan istihdamıydı. 1970 ve 1980'lerde işgücünü oluşturan cinsiyet dağılımındaki bu değişim, 1990'larda küreselleşmenin asıl hızına ulaşmasıyla daha da çarpıcı bir hal aldı. Doğu'da (eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa) 1990'da ücretli işgücünün yarısı hâlâ kadındı, Güneydoğu Asya'da bu oran %40 civarındaydı ve Val Moghadam'm ortaya koyduğu üzere 'kültürel kısıtların ve ekonomik yapıların kadın istihdamına ket vurduğu bölgelerde, yani Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Güney Asya'da bile, işgücüne kadın katılımında ve kayıtlı sektör işgücünde kadınların payında artış görüldü' (Moghadam, 1995: 111). 1990'larda 'küresel feminizasyon' tezinin gelişmesine neden olan, burada kısaca sözünü ettiğimiz bu değişimlerdi.

ILO'dan Guy Standing, 1989'da bu perspektifi sistemleştirerek 1980'lerin, emek piyasasının devlet müdahalesinden arındığı, fakat aynı zamanda 'işçi faaliyetlerinin feminizasyonunun yeniden yükselişe geçtiği' bir dönem olduğunu belirtti (Standing, 1989: 1077). Bu yalnızca ücretli işgücünde kadınların payını artırmakla kalmayıp o zamana dek 'erkek' mesleği olarak görülen meslek gruplarının dönüşümünü/feminizasyonunu da beraberinde getirdi. İhracata dayalı sanayileşme ve yapısal uyum program-

ları hem Güney ekonomileri, hem de emeğin ekonomi politiği üzerinde sert etkiler yarattı. Özellikle de emek standardındaki düzenlemelerin kaldırılmasına, emeğin 'esnekleşmesine' ve mesleklerin ayrışmasına neden oldu. 'Küresel feminizasyon' tezi, bu dönüşümlerle kadınların ücretli işgücüne dahil olması arasında bir bağlantı kurar. Standing'e göre, kadın istihdamı sayısındaki bu artış, yasal değişikler ya da kadınların eğitim düzeylerindeki değişiklerden ziyade 'daha düşük sabit maliyetlerle daha kolay işten çıkarılabilen (ya da 'esnek') bir işgücü yaratma isteğinden' kaynaklanır. Bu iddia da pek çok yönden eleştirilebilir.

Öncelikle, ücretli işgücüne kadın katılımında bir artış olduğunu tespit etmek, işgücünün cinsiyet dağılımının değiştiği sonucuna varmak için yeterli bir dayanak değildir. Bu konuda Diane Elson'un yorumuna katılıyorum: ' "Esneklik" adı altında işçi sözleşmelerinin yeniden yapılanması ve mesleki sınırların değişmesi, cinsiyet ayrımcı işgücünün üstesinden gelebilecek bir etki yaratmaktan ziyade bir işgücünün cinsiyetlere bölünmesi şeklinde gerçekleşecektir' (Elson, 1996: 38). 'Esnekleşme', iş dünyasında var olan cinsiyet ayrımının üstesinden gelmiş değildir. Aksine, hem kayıtlı hem de kayıt dışı işgücü sektörlerinde, 'esnekleşme'nin nasıl oluşacağını ve yorumlanacağını (örneğin, esnekleşmenin olumlu ve olumsuz yönlerinin kimi etkileyeceğini) belirleyen, işgücünün cinsiyet ayrımcılığıdır. İkinci temel konu, Standing ve diğerlerinin 'esneklik' üzerine koyduğu dolaylı olumsuz çağrışımdır. Bazı örnek çalışmalarda, örneğin Martha Roldan'ın Arjantin'deki mühendislik sanayisindeki kadınlar üzerine araştırmasında 'kadın işçi kooperatiflerinde ve sosyal sektörün diğer birimlerinde de JIT sistemlerinin uygulanabilmesi gerektiği' öne sürülmüştür (Roldan, 1996: 85).

Ampirik düzeyde, küresel feminizasyon tartışmasının hangi değişimlere işaret ettiğini incelemek gerekiyor. 1999'da yaptığı bir analizde Guy Standing, 1975-95 arası gelişmekte olan ülkelerde kadın ve erkeklerin faaliyet oranlarının eğilimini araştırmış, örnek olayların %74'ünde kadın katılımının arttığını, %17'sinde ise erkek katılımının arttığını saptamıştır (%9'unda hiçbir değişim görülmemiştir) (Standing, 1999a/b: 587). Toplam işgücü katılımının arttığı birçok ülkede erkek katılım oranlarının

düşmesini de hesaba katınca cinsiyet kompozisyonundaki değişimler daha da büyük görünüyor. Esnekleşmeyle feminizasyonu eşanlamlı görmek her ne kadar hatalı bir yaklaşım olsa da, bu ikisi arasındaki olası bağlantılara dikkat çeken Standing kesinlikle haklıdır. Standing'in üzerinde durduğu nokta, kadınların işgücüne katılımı (en azından potansiyel olarak) cinsiyet dağılımında eşitliğe yol açarken, kadınların çalışma koşullarında hiçbir iyileşme görülmemesidir. Gerçeği söylemek gerekirse, 'eğilim eşitlikten ziyade daha fazla güvensizlik ve eşitsizlik doğurma yönündedir' (Standing, 1999a: 600). 'Esneklik' olumlu bir potansiyel barındırmasına karşın, işçilerin açısından bakıldığında sahip olduğu olumsuz çağrışımlar göz ardı edilemez.

Emeğin küresel 'feminizasyonu' tezi, yeni bilgi ekonomisinin sözüm ona özelliği olan 'esnekleşme' konusu ile çok yakından ilgilidir. 'Esnek uzmanlaşma'yı, bugünün işçileri için bir çare olarak kabul eden iyimser bir görüş mevcut. Fakat bu iyimser görüş, dünyadaki işçilerin çoğunluğunun çıkarlarına ters düşen köklü Kuzey perspektifi ile kaynaşmıştır. Esnek uzmanlaşma ekolünün önde gelen destekçilerinden Piore ve Sabel'in iddiasına göre 'Esnek uzmanlaşma ve seri üretim, birleşik bir *uluslararası ekonomide* birlikte yürütülebilir. Bu sistemde, eski seri üretim sanayileri az gelişmiş dünyaya göçerken ileri teknolojili sanayiler de sanayileşmiş dünyada gelişir' (Piore ve Sabel, 1984: 279). Burada Kuzey'deki merkezi/çevresel ayrışmış iş modelindeki dolaylı ikilik ile, uluslararası işbölümünde Güney ile Kuzey arasındaki tartışmasız ikilik arasında bir süreklilik görüyoruz. 'Yeni teknoloji' ilerleyici, hatta nötr bile görülmezken, Güney'de oldukça önemli etkileri oldu.

1970'lerdeki 'dünya piyasası fabrikaları'nın Fordist seri üretim bandından, 1990'lardaki JIT yöntemlerine kadar, teknoloji Güney'de sürekli bir gelişim gösterdi. Gelişim her zaman istikrarsız ve bütünleşmiş olduğundan teknolojik değişim işgücünün sosyal ve cinsiyetçi ayrımı üzerinde, doğrusal ya da zorunlu olarak kümülatif olmasa da, derin bir etki yapar. 1970'lerde daha önce hiç olmadığı gibi, kadın işgücü Güney'de pazarlanabilir bir mal haline geldi. Bir Malezyalı yatırım broşürü, kapitalizm ve ataerkil toplum düzeninin bu bağlamda nasıl bir sinerjiye sahip olduğunu ga-

yet güzel örneklemektedir. Broşür, Kuzeyli yatırımcıya şunları anlatmaktadır: 'Doğulu kadınların el ustalığı bütün dünyada ün salmıştır. Bu kadınların elleri küçüktür ve olağanüstü bir itinayla çalışırlar. Seri üretim bandının verimliliğine, kalıtım ve doğanın bahşettiği bu vasıflara sahip Doğulu bir kadından daha iyi kim katkıda bulunabilir?' (Elson ve Pearson, 1981: 149). Yeni uluslararası işbölümünün açtığı yolda sermayenin, devletin ve toplumsal ataerkil çıkarların bu fabrikalardaki kadınların verimli sömürüsü için işbirliği yaptıklarını görmek şaşırtıcı değildi.

Fakat unutmamak gerekir ki, Joan Robinson'un söylediği gibi, sömürüden daha kötü bir şey varsa o da hiç sömürülmemektir. Kumudhini Rosa ise, STB'lerdeki kadın işçilere genel bir bakış açısıyla, 'son yapılan araştırmaların, para kazanmanın kadınlara sağladığı statü ve daha fazla özgürlük gibi kazanımlar üzerinde durduğuna' (Rosa, 1994: 74) işaret eder. Demek ki bu istihdam, emniyetsiz, sömürücü ve ataerkil yapısına karşın kadın işçilere daha çok güç sağlayan bir faktör olabilir. Kadınların çalıştığı işyerlerinde de cinsiyet, sınıf vb alanlarında işbirliği ve dayanışmanın farklı şekilleri ortaya çıkabilir. Sömürü alanları aynı zamanda mücadele alanları da olabilir. Belki de bir tesadüf eseri olarak, 1980'lerde 'dünya piyasası fabrikaları'ndaki kadınlar, 'yeniden erkekleşme' diye adlandırabileceğimiz bir süreç sonucu işlerini kaybetmeye başladılar. Bu işyerlerinde ve bunların yeni 'post-Fordist' biçimlerinde, sermaye birikimi stratejileri ile emeği savunma ve yenileme stratejileri arasındaki tamamen cinsiyetçi mücadele hâlâ sürüyordu.

Bu aşamada iki ana noktaya değinmenin yararlı olacağına inanıyorum. İlk nokta, 'feminizasyon' tartışmalarının çoğunda değişimlerin dolaylı bir erkek normuyla karşılaştırılarak ölçülmesi. Oysa tamgün, sabit, beceri isteyen erkek mesleği görüşü bir söylenceden ibaret. Bugünün 'esnek' işini, geçmişin söylencesel normlarıyla ölçmek sadece zayıflatıcı bir ikili karşıtlığa yol açar. İkincisi ise ne 'esnekleşme', ne de 'feminizasyon' tek yönlü ya da kalıcı eğilimlerdir. Tam tersine, bu eğilimler farklı zamanlarda ve farklı yerlerde belirli sermaye birikim stratejilerini yansıtırlar. Aynı zamanda belirli bölge ve konjonktürlerde farklılaşan devlet stratejilerini de yansıtırlar. Üçüncü problem ise istihdamın daha düzensiz bir şekli olan kayıt dışı sektörle ve

özellikle Güney'de, kadınların çoğunluğunun çalıştığı ev işçiliğiyle karşılaştırıldığında yüksek teknoloji sektörlerinin 'görünürlüğü' ile ilgilidir.

Eğer bazı kadın işçiler küreselleşmiş ve bilgilendirilmiş ekonominin içine çekildilerse, birçoğu da halen kayıt dışı sektörde çalışıyor ve evde çalışan işçilere dayalı ekonominin ana direğini oluşturuyorlar. Allison Scott'un da değindiği gibi, kayıt dışı sektör araştırmalarının çoğu 'kadınların evdeki ve ailedeki rollerini tamamlayan ve tekrarlayan faaliyetleri üzerine odaklanmıştır; pek çok kadının kayıt dışı işi ev içinde yürütülür (örneğin parça başına ücretle ev ya da atölyelerde yapılan işler, çamaşırhane işleri, evlerin bir bölümünün dükkân olarak kullanılması vs)' (Scott, 1995: 29). Ev ile iş burada, sermaye için son derece kârlı bir biçimde kesişiyordu. Güney'de kadınların temel 'haneyi ayakta tutma stratejileri' adına üstlendiği rol, sermaye birikiminin çıkarlarına koşuldu. Emek gücü (insanların çalışma kapasitesi) olarak bilinen bu özel malın çoğalmasında, kadınların hem evde, hem de işgücü piyasasında çalışmaları büyük bir sübvansiyon rolü oynar. Dünya genelinde çalışan kadınlar bağlamında, bu sektör, sınıf ve cinsiyet, üretim ve yeniden üretim, ev içi ekonomi ve emek piyasaları arasındaki ilişkileri daha iyi anlamak için en çok araştırma yapılması gereken sektördür.

Kadın işçiler için kayıt dışı sektörde iş, geçicilik, emniyetsizlik, düzensizlik gibi anlamlara geliyor. Yani 'kadınlar için esnek çalışma genellikle daha az güvence, çalışma saatlerinde ve ücretlerde azalma, vardiyalarda değişim, ulusal sigorta ödeneği kaybı, fazla mesai ücreti kaybı ve tatil, doğum izni, hastalık ücreti ve emekli maaşından yoksun kalmak anlamına geliyor' (Mitter, 1994: 13). Bu tip bir işçi, Silikon Vadisi'ndeki üniversite mezunu bilgisayar uzmanı kadar dünya çapındaki bu 'esnek uzmanlaşmanın' bir parçasıdır. Aynı zamanda büyük ÇUŞ'ların dünya çapındaki işleyişlerinin de ayrılmaz bir parçasıdır. Kayıt dışı sektöre özgü kabul edilen uluslararası taşeronluk, büyük markalar için bile (hatta belki de özellikle onlar için) normal bir uygulama haline geldi. Swasti Mitter'in açıklamasına göre, bunun avantajı 'yerel taşeronlar tarafından istihdam edilen işçilerin esnek ve görünmez kalmalarıydı' (Mitter, 1994: 21). Elbette, ileride göreceğimiz gibi sermaye ve işgücü arasındaki bu artan bağlılık,

piyasayı birçok yeni kampanya biçiminin (örneğin tüketim üzerine yapılan kampanyalar) hedefi haline getiriyor.

Ücretli istihdamın özel bir biçimi olarak evde çalışma, 1980'lerin ortalarından itibaren uluslararası sendikal hareket tarafından örgütlenme için bir öncelik olarak kabul edildi. O zamana dek, evde çalışmanın 'kurallara uygun' bir iş olmadığına ya da sendika üyesi işçiler tarafından kayıtlı sektörde yapılan işi 'ucuzlattığına' dair bir kanı vardı. 1990'da ICFTU *On Organizing Workers in the Informal Sector* (Kayıt Dışı Sektördeki İşçilerin Örgütlenmesi Üzerine) (ICFTU, 1990) başlığı adı altında kapsamlı bir rapor yayımladı. Bu rapor, ILO'yu ev işçileri için yeni yasalar çıkarmak zorunda bırakan önemli faktörlerden biriydi. 'Atipik' iş olarak biraz anormal bir etiket altında sınıflandırılmasına karşın, ev işçiliği artık işçi hareketi gündeminde yerini almıştır. Önemli olan bir nokta da ev işçiliği konusunun sendikaların işleyiş alanlarını genişletmiş olmasıdır. Uluslararası düzeyde kadın örgütleri, ağ oluşturma, araştırma ve örgütlenmede önemde bir rol oynadılar ve böylece, belli sınırlar dahilinde, sendikaların işleyiş biçimlerini etkilediler. Pek çok yönden bu eylemler sonraları toplumsal hareket sendikacılığı olarak bilinecek akımın başlangıcı ve örneği olarak nitelendirilir.

Sonuç olarak, küreselleşme çağında (ve küreselleşmeye yön veren dönemde) kadınlar işgücü piyasasına geçmişe oranla çok daha fazla sayıyla girerken, bunu liberalleşme, özelleşme ve esnekleşmenin hâkim olduğu bir ortamın baskısına maruz kalarak yaptılar. Kısaca, dünya genelinde çalışan kadınlar emniyetsiz, düzensiz ve geçici olarak tanımlanabilecek bir işgücü piyasasına girdiler. Dünya Bankası'nın da kabul ettiği gibi:

> Kadın işçiler, erkeklere göre daha savunmasız durumdadırlar, orantısız bir biçimde düşük ücretli sektörde ya da mesleklerde yoğunlaşmışlar ve genellikle kayıt dışı sektöre itilmişlerdir. Bunun sonucu olarak yapısal uyum süreçleri boyunca konumları çoğunlukla daha da kötüleşmiştir (Dünya Bankası, 1995: 1071).

Kadınlar genellikle, ekonomik bir genişleme olduğunda işçi piyasasına en son alınacak, konjonktürel bir kötüleşme sırasında da en başta işten çıkarı-

lacaklar arasındadır. Yine de, uzun vadeli bir bakış açısıyla denilebilir ki, kadınlar artık dünya ölçeğinde kapitalist işgücü piyasasına tamamen entegre olmuşlardır ve emeğin 'yedek ordusu' değildirler.

Sendikaların Tepkileri

Altın Çağ'da, Kuzey işçileri nasıl örgütsel yöntemlerin ve ideolojik yeniliklerin karşı gelinmez öncüleri olarak görüldüyse, küreselleşme sürecinde bu önderlik pek çok yönden Güney işçilerinin eline geçti. Amerika'daki emeğin konumunu analiz eden Kim Moody'nin emeğin küreselleşmeye verdiği tepkileri incelediği çalışmasına 'Güney'e Bakış' başlıklı bir bölüm ekleme gereği görmesi oldukça ilginçtir (Moody, 1997: 201). Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın işçi liderleri, Güney'deki işçi hareketlerine yönelik paternalist yaklaşımlarından vazgeçmek zorunda kaldılar. Küreselleşme, üretimi, o zamana kadar görülmemiş bir ölçekte bütünleştirdi (ikinci bölümde görüldüğü gibi) ve tüm dünya işçilerinin kaderleri bir anlamda birbirine daha sıkı bağlandı. Eğer Amerikan işçi liderleri 'emperyalist sendika' perspektifinden daha başka bir gözle 'Güney'e baktılarsa', bunun nedeni Güney işçilerinin emeğin artık küresel ekonomi politiğine dahil olmasıdır. Bu durumun en açıkça görüldüğü yerler Brezilya, Güney Afrika ve daha yakın zamanlarda Güney Kore gibi 1980'lerde canlı bir işçi hareketinin ortaya çıktığı yarı sanayileşmiş ya da yarı çevresel ülkelerdi.

YUİ'nin bir parçası olarak, 1970'lerden itibaren, Brezilya ve Güney Afrika gibi ülkeler zorla sanayileşme sürecinden geçti. Bu, katı siyasi baskılar altında devlet tarafından yönlendirilen, o dönemlerde kısaca 'vahşi kapitalizm' diye anılan bir sanayileşmeydi. Gay Seidman güçlü bir analizle bu durumu şu şekilde açıklıyor:

> İki ülke açısından da ekonomik büyüme, yerli ve yabancı yatırımcıları yeni sanayi sektörlerine çekmek için yüksek kâr gerektiriyordu; diğer potansiyel yatırım alanlarıyla rekabet için şart olan iş dünyasındaki istikrarı koruyabilmek için de siyasi hareket alanının kapatılmasını gerektiriyordu (Seidman, 1994: 259).

Bu baskıcı koşullarda sermaye birikiminin yanı sıra yeni bir endüstriyel işçi sınıfı da gelişti. Aslında tam anlamıyla 'klasik' kapitalist büyüme koşullarında, konumunun bilincinde olan, örgütlenmeye ve sosyal ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmeye başlamış bir proletarya oluşuyordu. Güney Afrika'da 1973 yılında 30.000 zenci sendikacı varken 1983'te bu sayının 550.000'e ulaşması yeterli bir örnektir. Brezilya'da 1970'lerin sonunda grevlerin ardından fark edilen 'yeni sendikalaşma' daha sonra demokrasiye giden yolda kilit rol oynadı.

Güney Afrika'da en iyi örgütlenen ilk bağımsız işçi federasyonu olan FOSATU (Güney Afrika Sendikalar Konfederasyonu) 1983'te 500'den fazla fabrikada faaliyet gösteriyordu. Konfederasyonun temel amaçları:

- demokratik fabrika zemini örgütlenmesi,
- ırk, cinsiyet ya da inanç ayrımı gözetmeyen birleşik bir işgücü,
- tüm işçi sınıfı için toplumsal adalet, iyi yaşam standardı ve adil çalışma koşulları (McSchane vd 1984: 38'de zikrediliyor) yaratmaktı.

FOSATU ve ona bağlı sendikalar, dik kafalı işverenlere karşı yapılan başarılı tüketici boykotlarında ve daha ucuz ulaşım için yürütülen kampanyalarda kilit oyunculardı. FOSATU sendika içi tartışmalarda 'işçi yanlısı' olarak adlandırılsa da, giderek fabrika zemini tartışmalarına olduğu kadar toplumsal zemin tartışmalarının da içine çekildi ve günün siyasi olaylarında etkin rol oynamaya başladı. 1985'te birleşmiş işçi federasyonu COSATU (Güney Afrika Sendikalar Konseyi) oluşturuldu ve ayrımcı kurallara karşı yapılan mücadelede ve yeni demokratik Güney Afrika'da örgütsel, harekete geçirici ve siyasi bir rol oynadı.

Brezilya'da, São Paulo sanayi kuşağındaki metalürji komplekslerinde 1978-79'da yapılan grevler, diğer mesleklere ve ülkenin en ücra köşelerine kadar yayıldı. Bu grevlerin önemli bir özelliği, genel grev komitesi şeklindeki ileri düzeyde örgütlenmeleriydi. Bu grevler, mesleki sınır tanımadan büyük çaptaki sokak gösterileri şeklinde yapılıyordu. İşçi sınıfının yaşadığı mahallerde sürdürülen mücadeleler sağlık, içme suyu ve hepsinden öte konut gibi günlük konular çevresinde oluşuyordu. Grev dalgası başla-

dığında bu topluluklarda oluşmuş olan yoğun toplumsal ağlar, fabrika işçileri için dayanışmanın yaratılmasında önemli bir rol oynadı. Kiliseler, yasadışı sendikaların örgütlenmeleri için bir sığınak görevi gördüler. São Paulo metal işçileri liderlerinden biri olan Zé Pedro'ya göre işçiler 'ürettiklerinden bir pay talep ederek başladılar, daha yüksek ücret, daha iyi yaşam koşulları istediler ve bunlardan sonra artık siyasi partilere daha farklı bir gözle bakmaya başladılar' (Antunes, 1980: 33'ten alıntı). 1983'te birleşik CUT'nin (Birleşmiş İşçi Merkezi) oluşumunun ardından 1989'da sendikalar ve diğer örgütler demokratikleşme mücadelesinde anahtar rol oynayacak İşçi Partisi'ni kurdu.

Yaklaşık on yıl sonra Asya Kaplanlarından Güney Kore'de son derece sert otoriter kurallar altında yeni bir sendikalaşma oluştu. Çok yoğun ve baskıcı bir kapitalist büyüme, (1990'ların ortalarında, bir zamanlar kırsal bir ekonomi olan ülkenin nüfusunun %80'i şehirlerde yaşıyordu) 1980'lerin sonundan itibaren işçi eylemlerinin patlaması için gerekli koşulları yarattı. Kadın işçiler işgücünün %40'ını oluşturuyordu, Kore'ye ait bir çalışmanın da ortaya koyduğu gibi, 'kadınlar gerçekten sürükleyici güç oldular, yeni oluşan işçi hareketine yalnızca dinamik bir karakter vermekle kalmayıp, bu hareketi sıradan insanlar düzeyine çektiler (Moody, 1997: 214). 1995'te Kore Sendikalar Konfederasyonu'nun oluşumuyla, işçi hareketi için yeni bir devir başladı. 1996'daki genel grevle işçilerin o güne dek görülmemiş bir şekilde sermaye ve devlete meydan okuması, bu işçi hareketini siyaset sahnesinde ve sivil toplum içinde önemli bir yere oturttu. Gelecekte bu eğilimler Endonezya'da (bkz. Lambert, 1999), Meksika'da ya da Doğu ülkelerinde tekrarlanabilir.

Yukarıdaki örneklere ve bunların ulusal tarihlerine bakılarak genel bir sonuca varılabilir. Geç sanayileşmenin kendine özgü koşulları sadece yeni bir işçi sınıfı yaratmakla kalmadı, aynı zamanda 'serbest toplu sözleşme' ekonomizmini ve 'siyasi pazarlık' geleneğini karşısına alan, toplumsal hareket sendikacılığı diyebileceğimiz yeni sendikacılık biçimleri yarattı. Bu işçiler, kayıt dışı sektördekiler de dahil olmak üzere, fabrika kapısının ötesindekilere yöneldiler ve üretimle ilgili olanlardan çok, tüketim ya da genişleyen işçi nüfusunun ulaşım sorunları gibi konuları ele aldılar. Bu işçilerin

sendikaları da aynı şekilde geleneksel emek hareketinin sınırlarının ötesine geçerek toplumsal grupları, kadın örgütlerini, insan hakları hareketlerini, radikal kilise gruplarını ve ağları içeren örgütlere ve hareketlere yöneldiler. Ortaya çıkan toplumsal hareket sendikalaşması da siyasi arenaya dönerek baskıcı siyasi düzene karşı demokrasi mücadelesinde işçilerin sesini açık bir şekilde duyuran bir araç haline geldi.

Bahsedilen bir başka alan, Güney'deki işçilerin, yenilenme ve direnme stratejilerine öncülük etmesi de kayıt dışı sektörle bağlantılıydı. Örnek bir olayı genel bir eğilim olarak görmemek gerekse de, Hindistan'daki SEWA (Serbest Meslek Sahibi Kadınlar Birliği) çok önemli bir örnek olarak karşımıza çıkar. Bir SEWA üyesi olan Renana Jhabvala, bu hareketin kendi örgütlenmesi içinde mesleki sınırlamaları nasıl kaldırdığını ve sendika ve kooperatif yöntemlerini nasıl birleştirdiklerini şöyle tanımlar: 'kooperatifler sendikaların bir parçası haline geldiğinde, sendikaların görünümünü değiştirir ve bazen "düşmanları" arasından bile yandaş kazanmalarına yardımcı olur' (Jhabvala, 1994: 133). Böylece SEWA, saldırgan sendika taleplerini, katı yönetmeliklere karşın işçiler için sağlık ve çocuk bakım kooperatifleri gibi 'daha yumuşak' eylemlerle birleştirebildi, hatta işverenler çocuk bakımı merkezlerini desteklemek zorunda bile bırakıldı. SEWA'nın yaratıcı ve etkili faaliyetlerinde yarattığı şey, yeni bir toplum görüntüsüydü. SEWA çalışan yoksulların örgütlendiği bir kuruluşun, 'saf proletarya olmayan' üyelerin güncel gerçekliği üzerine kurulabileceğini ve bağımlı kapitalist gelişmeye açıkça bir alternatif olarak çıkabileceğini göstermiştir.

SEWA'nın ve Güney'deki diğer benzeri kuruluşların asıl yaptığı kayıtlı/kayıt dışı sektör ikililiğine son vermek oldu. SEWA, şahsi istihdamın ('serbest meslek' aşağılayıcı olarak algılandığı için reddedilmişti), küçük ölçekli bayiler ve tüccarlardan, dokumacılar ve *bidi* (sigara) saranlar gibi ev tabanlı üreticilere ve tarım işçilerine kadar pek çok sektöründen üyelere sahiptir. Bu meslekler yalnızca cinsiyet tarafından birleştirilir. SEWA meslek grupları sınırlamasının ötesine geçtiği gibi, farklı örgütlenme şekillerini birleştirerek ve zıt ideolojilerin bir sentezini oluşturarak siyasi sınıflamaları da bir araya getirir. 'Tutarsız sınıfsal konumlar' (Wright, 1985) ya da akış-

kan kimlikler açısından bakılınca SEWA'nın belirli bir sanayideki işçilerin ve işbirliğine dayanan serbest meslek sahiplerinin çıkarlarını aynı anda savunması ve bunları örgütlemesi hiç de şaşırtıcı değil. SEWA ve benzeri örgütlerin faaliyet gösterdikleri çerçeve, tabii ki her zaman için azgelişmişlik ve sosyal ve ekonomik gelişmeye giderek artan ihtiyaçtır. Bu bağlamda, son olarak, bu örgütler yalnızca kendi üyelerinin 'özel' çıkarlarını değil, aynı zamanda toplumun genel ihtiyaçlarının da temsilcisi durumundadırlar.

ILO yüzyılın sonunda dünya çapındaki endüstriyel ilişkileri geniş bir yelpazede gözden geçirmiş ve şu karara varmıştır: 'Gelişen ülkelerin kayıt dışı sektörü de dahil olmak üzere hemen hemen her yerde, nüfusun en güçsüz kesiminin çıkarlarının savunulması ve desteklenmesi konusunda pek çok başarı elde edildi' (ILO, 1997: 228). Bu, herkesçe kabul edilen bir görüş olmamasına karşın, konuya hepten karamsar bir bakış açısıyla yaklaşmak da hatalıdır. Emeğin tepkisi açısından, sendikaların gerçekte kimi temsil ettiği konusundaki tartışmalar da dahil olmak üzere pek çok sorun sayabiliriz. Şüphesiz Güney'e (ya da Güney'den) bakınca, başlıca sorunlar iş koşullarının heterojenliği ve işçi örgütlerinin etki alanlarının ve vizyonlarının genişlemeye ihtiyaç duyması gibi görünüyor. Bu örgütlerle tüketici örgütleri, STÖ'ler, KOBİ'ler, kadın grupları ve ortak yardım kuruluşları arasında, en genel anlamıyla toplumsal hareket sendikacılığı olarak tanımlanan, stratejik fakat taktiksel olmayan ittifaklar yapılıyor.

Değişimin ardındaki başlıca itici güç alt tabakadaki işçilerse de, sendika liderliği de 1980'lerde kendi içinde büyük değişimler geçirdi. 1990'larda ICTFU çok daha ilerici kararlar alırken, AFL-CIO'nun 'işletme sendikacılığı' bile 'toplumsal' bir nitelik kazandı. 1990'ların ortalarında kaydedilen, Luis Anderson (önde gelen bir ICFTU Latin Amerika sendikacısı) ile Bruno Trentin (önde gelen bir İtalyan sendikacı) arasındaki bir konuşma, bu değişimi gayet açık bir şekilde gözler önüne seriyor. Konuşmada, bu bölümde günümüz sendika hareketlerinin karşı karşıya olduğu güçlükler arasında saydığımız sorunlara değiniliyor ve 'gerçekten var olan' bir sendikacılık için alternatif söylemlerden daha fazlasını geliştirmek için ciddi adımlar atılıyor. Anderson ve Trentin'in yorumlarının bir kısmını burada yayınlıyorum:

Kayıt dışı sektör üzerine:

> Bizim ülkelerimizde kayıt dışı sektörü temsil etmeye yönelik girişimler gerçek bir kültürel devrime işaret ediyor, bu biraz da geriye dönmek ve sendika hareketlerinin ilk oluştukları zamanlarda uğraştıkları konulara benzer durumlarla, koşullarla ve stratejilerle yüzleşmek gibi olacak (Anderson ve Trentin, 1996: 66).

'Temsilcilik' üzerine:

> Sendikalara kayıtlı olmayan yeni kategorileri ya da işçileri sendikanın içine almak ve bunlara temsil edilme teklifi götürmek için temsilcilik tabanını genişletmemiz ve derinleştirmemiz gerekiyor. Bu, temsilciliği ve sendikanın demokratik doğasını kuvvetlendirebilir (Anderson ve Trentin, 1996: 110).
> Bütün biçimleriyle ve bütün ülkelerde sendika bir temsilcilik ve kimlik krizi yaşamakta (Anderson ve Trentin, 1996: 15).

ICFTU üzerine:

> ICFTU'nun büyük potansiyeli var. Bununla beraber ICFTU, Soğuk Savaş döneminden kalma ekonomiye müdahale yöntemlerini sürdürmekte ısrarlı... Dayanılmaz düzeylere ulaşan dışlanma ve yoksullaşmayla karşı karşıya kalan tüm bölgelerde, bu dışlanma ve yoksullaşmayı engellemek için küreselleşme sürecini kontrol altına almayı sağlayacak yeni yöntemler önermeli (Anderson ve Trentin, 1996: 97).

Sendika yenilenmesi üzerine:

> Kültürel devrimden bahsediyoruz, çünkü bu, sendika stratejisinin ufkunun tamamen değişmesi ve aynı zamanda sendikaların tam bir asırdır benimsediği temsil şekillerinin değişmesi anlamına geliyor (Anderson ve Trentin, 1996: 93).

Sendikalar, işçi hareketleri, toplumsal hareketler ve çalışan yoksullar liberalleşen küreselleşmenin gereklerini karşılamak üzere uygulanan 'yapısal uyum programları'ndan fazlasıyla etkilendiler. Sendika 'yoğunluğu' (bütün maaş ve ücret geliri olanların yüzdesi olarak sendika üyeliği) 1985 ve 1995 arası dönemde genel bir düşüş gösterdi, fakat tablo 5.1'de gördüğümüz gibi bu düşüş her yerde olmadı.

TABLO 5.1 SENDİKA YOĞUNLUĞU

ÜLKE	1985-95 değişimi (%)
MISIR	- 9
GÜNEY AFRİKA	+130
ARJANTİN	- 42
KÜBA	- 30
MEKSİKA	- 28
VENEZUELA	- 42
GÜNEY KORE	+ 3
FİLİPİNLER	+ 85
HONG KONG	+ 34
SİNGAPUR	- 18

Kaynak: ILO, 1997: 45.

Bu karmaşık ve istikrarsız manzara, hikâyenin yalnızca bir parçası ve gelişen ülkelerin zeminindeki niteliksel manzarayı betimlemekten aciz. Bize, daha geniş çaptaki toplumsal işçi ya da siyasi değişim hareketlerinin gelişimi hakkında çok az bilgi veriyor. Bu bağlamda vardığımız sonuç sadece ihtiyatlı bir sonuç olabilir. Sendikaların küreselleşmeyle serbest kalan güçlere verdiği yaratıcı tepkiler üzerine bazı hatırı sayılır 'başarı hikâyeleri' de var. Yine de bu dönem boyunca emeğin toplumsal anlamda gücünü kaybettiğinin bilincinde olmak gerekiyor.

Sosyal şart Tartışması

'Sosyal şart' tartışması Güney'deki işçileri Kuzey'deki meslektaşlarından ayıran başlıca konu olmasının yanı sıra dünyadaki işçilerin birliğini sağlamada en iyi konumlanan stratejidir. Burada sosyal şartı her açıdan inceliyoruz: sosyal şart yanında yer alan görüşler, karşısında yer alan görüşler ve küresel işçi hakları stratejisine yönelik güvenilir bir yöntem. Uluslararası ticaret anlaşmalarında yer alacak bir 'sosyal' ya da 'işçi hakları' şartı, 1990'ların başında GATT'ın Uruguay toplantısı sırasında ilgi odağı haline geldi. Bununla birlikte, 'sosyal şart' kavramının kökleri en azından İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme dayanır. 1990'ların başından ortasına kadarki neoliberalizmin en parlak döneminde bu inisiyatif bir tür korumacı kâbusu olarak görüldüyse de, 1995'te GATT'ın yerini alan DTÖ 'emek standartları' konusuna eğilmişti. Bir zamanlar uluslararası sendikal hareketin (daha doğrusu ICFTU'nun) marjinal ilgi alanı olan bu konu şimdi dünyanın çok yanlı ticaret düzenleyicisinin başlıca tartışma konusu haline geldi.

Sosyal şartın ortaya atılmasının temel nedeni, GATT ve DTÖ tarafından desteklenen ticari liberalleşmenin, bu tür bir şartın yokluğu halinde işçi haklarını zedeleyeceği iddiasıydı; zira yatırım kaçınılmaz olarak işçi haklarının en zayıf olduğu yere yönelecekti. Bu, mallarını rekabetçi kılabilmek ve topraklarını yatırım için cazip hale getirmek isteyen ülkeleri işçi haklarını güçsüzleştirmeye zorlayacaktı. Çok yönlü ticaret anlaşmalara dahil edilecek sosyal şart, temel ILO 'çekirdek sözleşmesini' içerecekti. Bunlar, dernek kurma özgürlüğüyle ilgili 87. madde (1948), örgütlenme hakkı ve toplu sözleşme yapma hakkı ile ilgili 98. madde (1949), zorla çalıştırmayı engelleyen 29. (1930) ve 105. (1957) maddeler, çocuk çalıştırmayı yasaklayan 138. madde (1957) ve istihdamda ayrımcılık ile ilgili 100. (1951) ve 111. (1918) maddelerdi. Bu maddeler, dünya genelindeki hükümetler, işverenler ve sendikalar (ILO'nun üçlü yapısının parçaları) tarafından kayıt dışı sektördeki ve STB'lerdekiler de dahil *tüm* çalışanlara uygulandığı için 'çekirdek' sözleşme sayılıyorlardı. 1998'de Uluslararası İşçi Konferansı daha önceden onaylanmamış olsalar bile tüm üye devletleri 'çekirdek' sözleşmeleri uygulamaya mecbur eden ILO bildirisini yayımladı.

İlk bakışta, hiçbir yerde hiçbir işçi buna karşı gelmeyecek gibi görünüyor. Aynı zamanda neoliberal açıdan bakıldığında egemen piyasa kurallarının üstünlüğüne zarar vereceğini düşünülen çekirdek işçi hakları karşısında yer alan tartışmaları bertaraf etmek de oldukça kolaydır. Öncelikle 'yüksek emek standartlarının yüksek işgücü maliyetleri anlamına geldiği ne kavramsal, ne de ampirik olarak açıklanmıştır' (Freeman 1994: 108). Eğer temel işçi haklarına dünya çapında uyulsaydı (başta ILO çekirdek sözleşmelerinin benimsenmediği ABD olmak üzere) uluslararası rekabetçilik anlamında belirli uluslar ya da şirketler üzerinde aşırı bir yük olmazdı. Dünya çapında emek standartlarını uyumlu hale getirmek 'dibe çekme yarışı'nı engelleyebilirdi, tabi ki bunun sermayeye hiçbir yararı olmazdı. Bir görüş de uluslararası emek standartlarına sadık kalmanın gelişmekte olan ülkelerin başarılı olma şanslarına zarar vereceği yönünde. Ne var ki OECD, bu konuyla ilgili geniş çaplı bir çalışmada şu sonuca varmıştır: 'daha yüksek çekirdek standartların gelişmekte olan ülkelerin ekonomik performanslarını ya da dünya piyasalarındaki rekabetçi konumlarını olumsuz etkileyeceği korkusunun hiçbir iktisadi mantığı yoktur' (OECD, 1996: 105). Öyleyse emek standartları işletmeler için, mutlaka kötü olmak durumunda değildir.

'Sosyal şart'la ilgili en akla yatkın ve potansiyel fikir birliğine sahip olunan konularından biri çocuk emeğinin yasaklanmasıyla ilgilidir. Bununla birlikte, Güney'de tazminat ödemeksizin çocukların çalışmasını yasaklamanın, zaten ümitsizce yoksul olan bu insanların yaşam standartlarını düşüreceği tartışılmaktadır. Çocuk işçi olmaktan 'kurtulabilen' bu küçük yaştakiler, örneğin halı dokuyanlar ya da futbol topu üretenler fahişeliğin ya da yoksulluğun içine düşebilir. Çocuk işçi tartışması karmaşık bir konu olduğu ve paternalizm ya da ırkçılığın çeşitli şekillerinden soyutlanamadığı için, tek sorunun istenmeyen yan etkilerinden dolayı yozlaştırılan bir politika inisiyatifi olduğunu söyleyemeyiz. Bu konuda Rohini Hensman ile fikir birliği içindeyim. Hensman'a göre:

> Sınıf ırkçılığının, Üçüncü Dünya yoksullarının çocuklarının mahrumiyet ve tacize maruz bırakılmaları için gereken her türlü gerek-

çesi olan bir parçası var, oysa bu 'bizim' çocuklarımız için düşünülemez bile. Üstelik bu sorunu kökünden söküp atmayı öne süren tartışmaların da herhangi bir tabanı yoktur. Bu sorun sadece, çok açık kamu politikası seçenekleri gerektiriyor. Çocuk çalıştırmak yasaklanmalı ve çalıştıranlar cezalandırılmalıdır (Hensman, 2001: 439).

Sosyal şartın 'yanında' yer alan görüşler belki de en iyi ICFTU'nun konu üzerindeki on kampanya görüşüyle özetlenebilir:

1. Önerilen işçi hakları sözleşmelerindeki standartlar, ILO'nun en yüksek standartlarıdır.
2. Bir işçi hakları sözleşme maddesi korumacı değil koruyucudur, ekonomik rekabetin önemini azaltmak için değil, bu rekabetin adil olmayan yanlarını çıkararak rekabeti yükseltmek için çaba harcar.
3. Muazzam ÇUŞ'lar karşısında politikalar belirleyerek gücün kötüye kullanılmasını sınırlamayı hedefler.
4. Dünya ticaret sisteminde ayrımcılığın cezalandırılacağını garanti eder.
5. Çocuk emeğinin sömürülmesiyle oluşan ihracat rekabetçiliğinin önüne geçer (ancak kayıt dışı sektör bu kapsamın dışında bırakılmıştır).
6. Emek standartlarına uymayan ülkeler, çoğunluğun çıkarları doğrultusunda cezalandırılır.
7. İşçi haklarının geliştirilmesi serbest ticaretin yükselmesine eşlik etmelidir ve ILO, DTÖ ile birlikte çalışmalıdır.
8. Eğer periyodik gözlemler uyumsuzluk olduğunu gösterirse ILO, DTÖ yaptırımlarını uygulamaya başlamadan önce uyumun sağlanmasına yardımcı olmalıdır.
9. Çekirdek emek standartlarının ihlal edilmesi, ahlaki değerleri hiçe sayan hükümetlerin ya da şirketlerin işçi haklarını kötüye kullanarak kısa vadeli kârlar kazanmalarına izin veren ticaret sisteminin meşruiyetinin sorgulanmasına yol açar.
10. Çekirdek emek standartları için çok yönlü bir yapı, işlerini kaybetmekten korkan işçilerin korumacılığa yönelik popülist çağrılar yapmalarını engeller (Anner, 2001: 30-31).

ICFTU kampanyası şu şekilde özetlenebilir: 'Adil ticareti garanti ederek, bir işçi hakları maddesi serbest ticareti koruyacaktır.' Sendikaların her zaman yaptığı gibi, bu yaklaşım, işçilerin içinde çalıştıkları kapitalist sisteme karşı gelmeden işçi haklarını korumaya çaba gösterir.

Sosyal şartı evrensel bir konu olarak savunmak ve milliyetçi ve şovenist tepkilere karşı durmak kolaydır. DTÖ karşıtı bir konum Pat Buchanan (ABD'de) ya da Jörg Haider'in (Avrupa'da) görüşleriyle kolaylıkla eşleştirilebilir. Buchanan ve Haider küreselleşmeye ve DTÖ'ye olduğu kadar göçmen işçilere, Yahudilere ve kendilerine ait Aryan 'yaşam tarzını' tehdit eden diğerlerine de karşı tavır almıştır. Aynı şekilde Hindistan'da yerel sermayeyi, kültürel milliyetçiliği ve üst kast değerlerini kullanan Hindu milliyetçi sağının düzenlediği DTÖ karşıtı kuvvetli bir kampanya vardır. Rohini Hensman'm yazdığı gibi, bu ideolojide 'bir yandan çokuluslu devletlere, diğer yandan da azınlıklara ve komünistlere karşı olan düşmanlıktan ortaya çıkan iktisadi ve kültürel milliyetçilik birbiriyle çok yakından bağlantılıdır' (Hensman, 2001: 430). Yabancı düşmanlığı, hatta yerelcilik, küreselleşme için kesinlikle yeterli ve ilerici bir alternatif değildir. Milliyetçi (sağ ya da sol) görüşlerin DTÖ karşıtı demeçleriyle karşılaştırıldığında, DTÖ yöneticisi Mick Moore'un söyledikleri oldukça makul geliyor. Gelecek yıllarda uluslararası ticareti yönetecek olan DTÖ'nün sınırları içine temel işçi haklarının dahil olacağına (ve Güney için adil bir anlaşma yapılacağına) ilişkin sağlam kanıtlar var.

Yine de, DTÖ içindeki tartışmalarda dile getirilen 'sosyal şart' karşıtı görüşler gücünü koruyor. Bazı iddiaların birbirleriyle çelişkili olması ise biraz akıl karıştırıcı. Bir yanda, bazı Seattle'lı protestocular ve diğerleri, DTÖ'ye sunulan 'düzelt ya da reddet' seçeneğinde seçimin basit olduğuna inanıyorlar. Prensipte küresel kapitalizmin kolları olan uluslarüstü düzenleme organlarına karşı çıkan bu görüş, kültürel ve iktisadi direniş tutumlarıyla birleşiyor. Diğer bir yanda da, Güney'dekilerin çoğu, korumacı olduğunu iddia ettikleri sosyal şartların karşısında yer alıyor. Bu görüşteki Vandana Shiva sosyal şartla ilgili olarak şunları söyler: 'Bu tek yanlı himayeci uygulama, gelişmiş ülkelerin yararınadır ve gelişmekte olan ülkelere koruma gereken alanlarda ekonomilerini koruma hakkı tanımaz' (John ve Chenoy,

1996: 152'den alıntı). Bu görüşü savunan eylemcilerin asıl niyeti bu olmasa da ister istemez himayeciliğin serbest ticareti engellediği biçiminde bir görüş ortaya çıkar. Her ne kadar kendi içlerinde kayda değer ölçüde bir belirsizlik olsa da, Güneyli bakış açılarında da sosyal şart karşıtı görüşler var.

Güney hükümetlerinin, Amerika hükümetinin ticari antlaşmalarda yeni ortaya çıkan sosyal ve çevresel hükümler hevesine oldukça şüpheci yaklaşmak için iyi nedenleri var. Gelişmekte olan ülkelerin ihraç mallarının Kuzey'deki piyasalara girişini engelleyen korumacı bir yöntemle karşı karşıyalar. Vandana Shiva'ya göre sosyal şart Güney'de sivil toplumu güçlendirmez, ancak Kuzey'deki işletmeleri ve hükümetleri güçlendirir (Shiva, 1996: 108). Ayrıca, Shiva'ya göre sosyal şart 'serbest ticaretin mantığına ve yerel ve ulusal ekonomilerin her yönüyle küreselleşmesine ters düşmez, aynı zamanda Üçüncü Dünya ülkelerinin yoksullaşmasına neden olan süreçleri de durdurmaz' (Shiva, 1996: 108). Ortaya konulan düzeyde, bu iddia tartışmasız doğrudur. Kuşkusuz, ICFTU'nun sosyal şart için yaptığı kampanyada olduğu gibi, küreselleşen neoliberalizmin mantığına çok fazla taviz veriliyor. Ne var ki bu, sendikalara sermaye/ücretli emek ilişkisindeki eziyetin köklerini kurutamayacağı için işçilerine yüksek ücret vermemelerini söylemeye benzer. Gerçekten de, şimdilerde yapılan bir tartışma, küreselleşme karşıtı tüm protestoların, tüm şikâyetlerinin 'gerçek' köklerini kurutmak için antikapitalist bir bayrak altında birleşmek zorunda olduğunu öne sürmektedir.

'Sosyal şart' kampanyasına Dünya Çapında Çalışan Kadınlar gibi örgütlerden gelen çok daha belirgin ve ayağı yere basan eleştiriler vardır. Böylelikle sosyal şartın Güney'deki kadınlar için ne anlama geldiğini eleştirel bir şekilde inceleyebiliriz. Yukarıda, ICFTU kampanyalarının kayıt dışı sektörü ve kırsal kesimi nasıl çocuk işçiler kampanyasının dışında tuttuğunu görmüştük. Angela Hale kadın işçilere ilişkin gayet basit, ancak ufuk açıcı bir noktaya değinmiştir: 'Sosyal şart esas olarak kadın işçilerin az sayıda bulunduğu üst düzey uluslararası forumlarda belirlenmiştir ve işçiler hakkında konuşulurken cinsiyetlerine önem verilmemiştir. Oysa kadınların çalışma koşulları erkeklerinkiyle aynı değildir' (Hale, 1999: 28). Kadınların işlerinin çoğu, uluslararası düzenlemeler şöyle dursun, yerel düzen-

lemelerden bile uzak olan kayıt dışı ve ev içi ekonomilerde yer alıyor. Kadın işçilerin aynı zamanda kendi stratejik cinsiyet çıkarlarından dolayı açığa çıkan başka talepleri de olabilir. Bu açıdan sosyal şart kampanyası, biraz tepeden inme ve fazla genel gibi görülür ve Güney'in çeşitli bölgelerindeki cinsiyet ayrımına maruz bırakılmış işçilere yarar sağlayabilecek bir etmen olarak değerlendirilmez.

Sosyal şartla ilgili en yaygın eleştirilerden biri de uluslararası forumlarda özellikle bu konuya değinen STÖ'lerin birleşmiş hali olan Üçüncü Dünya Ağı'ndan (TWN) gelir. Bu örgütlerin temel endişesi, DTÖ himayesinin daha fazla alana, örneğin çekirdek emek standartlarına yayılıyor olmasıdır. Bu ağ, bütün bu sosyal şart kampanyasının, uluslararası sendikal hareketin katılımı da dahil olmak üzere, Kuzey merkezli olmaktan kurtulamadığını düşünür. Aslında, 'güçlü ülkeler tarafından daha zayıf uluslara tek yanlı olarak (ki bunun diğer yönünü düşünmek biraz zor) uygulanan kısıtlayıcı önlemler hem yoksul, hem de zengin ülkelerdeki işçilerin çalışma koşullarının ya da insani haklarının gelişmesine yön açacak her türlü yasal ya da ahlaki dayanaktan ve etkinlikten yoksundur' (O'Brien vd, 2000: 87'den alıntı). ICFTU Üçüncü Dünya Ağı'nın eleştirilerinin tam merkezinde bulunan derin Kuzey-Güney uçurumuna karşı çıkamasa da, milliyetçi stratejilere geri çekilmek yerine küresel kapitalist stratejinin küresel bir emek stratejisine sahip olmasını temin etmeye çalışarak çok daha sağlam bir zemine oturur. Dahası, TWN gibi gruplar, sendikaların ahlaki dayanaklarını eleştirmeden önce kendilerinin kimi temsil ettiği sorusu üzerine eğilmelidirler.

'Sosyal şart' tartışmasını sosyal şart yanlısı ya da karşıtı konusu olarak sürdürmek pek verimli olmaz. Kuzey/Güney, erkek/kadın, kayıtlı/kayıt dışı, sanayileşmeci/çevreci, küreselleştirici/yerelleştirici gibi birtakım ikili zıtlıkları ortaya atmak tartışmayı ileriye götürmeyecek. Bu bölüm 'Güney'e bakıyor', yedinci bölümde ise küresel bir perspektiften 'sosyal şarta' geri döneceğiz. Yine de ikili zıtlıklara genel bir alternatif bakış açısı öne sürmek faydalı olacak. Amartya Sen'in siyasi-felsefi ifadesiyle başlayabiliriz: 'Giderek küreselleşen dünya ekonomisinde temel etik kurallara ve siyasi ve toplumsal uygulamalara benzer bir küreselleşmiş yaklaşım gerekir' (Sen,

2000: 127). Bu görüş, uluslararasının ötesinde gerçekten küresel bir yaklaşıma işaret etmesinin yanı sıra işçileri bütünsel bir tavırla gözlemlemeyi de gerektirir. İş kendi geniş toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel bağlamı içinde konumlanmıştır. Daha açık bir anlatımla, Sen'e göre, 'Hedefleri evrensel ve kapsamlı bir açıdan görmek, yalnızca *bazı* işçi gruplarının, yani örgütlü sektörde çalışan, zaten istihdam edilmiş olan ya da zaten kural ve düzenlemelere tabi olanların çıkarları doğrultusunda hareket etmekten çok daha doğru bir alternatiftir' (Sen, 2000: 120).

Muğlak reçeteler ve açıktan açıkça ifade edilmeyen siyasi tutumlar sosyal şart tartışmasını fazlasıyla bulandırmış durumdadır. Bu tartışmalar ortak bir zeminden tamamıyla yoksun görünüyor. Bununla birlikte, geniş bir bütünsel yaklaşım daha ileriye gitmemizi sağlar. Uluslararası işçi hakları için yapılan bir kampanyanın DTÖ gibi bir örgüte bel bağlaması için hiçbir neden yoktur. Bu tür bir kampanya bu ortamlarda da kulis yapabilir ama onlardan bağımsız yürütülmelidir. Kalkınma önceliklerinin temel işçi haklarıyla çelişmesi için de hiçbir neden yoktur. Hatta DTÖ içindeki, ya da daha uygunsa ILO içindeki tartışmaların daha saydam olmaması için; bu örgütlerin uluslararası sendikalar ve STÖ'ler aracılığıyla sivil toplumun sesini duyurmaması için; söz konusu ICFTU kampanyasının Kuzey merkezli olmaktan uzaklaşıp benzeri kampanyalar yürüten STÖ'ler ile birlikte hareket etmemesi için hiçbir neden yoktur. Bununla birlikte, küresel işçi hakları için bütünsel bir kampanya oluşturmak için yeni bir uluslararası dayanışma anlayışını geliştirmek gerekiyor. Altıncı ve yedinci bölümde bu konuya eğiliyoruz.

Altıncı Bölüm

'ESKİ' ENTERNASYONALİZM

Eskiden işçi hareketleri enternasyonalist hareketler olarak görülürdü. Fakat 20. yüzyılda, özellikle Kuzey ülkelerinde işçi hareketlerinde daha 'ulus-devletçi' bir eğilim kendisini gösterdi. Geleneksel olarak Birinci Dünya Savaşı uluslararası işçi tarihinin sona erdiği nokta olarak kabul edilir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da uluslararası işçi hareketi Batı ve 'Komünizm' arasındaki Soğuk Savaş yüzünden ikiye bölündü. Bu durum, Batılı sendikaların etkisi altında bulunan Güney sendikalarına karşı 'sendikal emperyalizm' uygulamalarının yaygınlaşmasına neden oldu. Bununla birlikte uluslararası sendikalar 1970'lerde sermaye/ücretli emek ilişkisinde işçilerin gücünü artırmaya çalışarak ÇUŞ'lara karşı koymaya başladılar. Son olarak küreselleşmenin 1980'lerin sonlarında ortaya çıkışından önceki bu dönemde, birçok önemli enternasyonalist kampanya görüldü. Bunlar arasında en dikkat çekeni Güney Afrika'daki ırkçı rejime karşı yürütülen, dayanışmanın gelişmesi olarak niteleyeceğimiz kampanyaydı.

Milliyetçilik ve Enternasyonalizm

Enternasyonalizm hakkındaki ilk tartışmaların içinde yaşadığımız küreselleşme çağında hâlâ geçerliliğini koruması dikkate değer bir durumdur. 1850 ile 1890 arasında dünya ticaretinin altı kat büyümesiyle birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısında küreselleşmeye yönelik bir eğilim yaşandı. Batı devletlerinin şekillendiği dönem üzerine yazan Marcel van der Linden, 'gelişmiş bir ulaşım ve iletişim ağı, işgücünün ve sermayenin büyük ölçüde hareketliliğine ve bunun sonucu olarak da sadece yerel düzeyde örgütlenmiş olan sendikaların zayıflamasına yol açtı' (Van der Linden, 1998: 324) diyerek sanki günümüzden bahsetmiştir. İşin doğrusu bu yerel birlikler ulusal olmadan önce uluslararası olmaya zorlanmışlardır. Hatırlamak gerekir ki, özellikle Avrupa devrimlerinin yaşandığı 1848 yılından sonra enternasyonalizm egemen liberal burjuvazinin ideolojisiydi. *Komünist Manifesto* çok ses getiren 'Bütün Dünya İşçileri, Birleşin' sloganıyla

1848'de ortaya çıktıktan sonra enternasyonalizm, o güne dek bilinen anlamından bambaşka bir anlama bürünerek yükselen işçi hareketinin de bayrağı haline geldi.

19. yüzyılın ikinci yarısında zanaatçılar iş bulmak için Batı Avrupa'nın görece açık sınırları arasında kolayca seyahat edebilme olanağından faydalandılar. İşçiler arasında düzenli olarak uluslararası anlaşmalar yapıldı ve böylece sınırlar ötesi kaçınılmaz bir dayanışma oluştu. Eric Hobsbawn'ın da dediği gibi,

> Sendikal hareketin en temel, ama aynı zamanda da en kendiliğinden ve köklü şekli olan sınıf çatışması, ulusal, ırksal, dinsel ya da başka türde bir bölünme *kaçınılmaz olarak* işçileri işverenleri karşısında zayıflatıyor olsa da, enternasyonalist *idi* (Hobsbawn, 1988: 91).

İngiliz, Fransız, Alman ve Hollandalı zanaatçıların paylaştıkları ortak tecrübeler, ortak sorunlar ve istekler vardı. Sınırlar arasında yapılan karşılıklı yardımlaşmalar başka ülkelere yardım şekline dönüşebiliyordu. Denizaşırı 'grev kırıcı' işçiler, işverenler tarafından 1850'lerde kullanılıyordu ve bu duruma değişik ülkelerdeki işçiler arasında kurulan karşılıklı ilişkilerle karşı çıkma gereği doğmuştu. 1863'te İngiliz işçilerin Fransız işçilere söyledikleri gibi: 'İnsanların kardeşliği işçiler için çok gereklidir... işverenlerin bizi birbirimize karşı kullanmalarına ve çalışma koşullarını olabilecek en alt seviyede tutmalarına izin veremeyiz' (Van der Linden, 1988: 331).

Enternasyonalizm gitgide gelişen işçi hareketlerinin etkin ve hayati unsurlarından biri olsa da belli sınırları vardır. Enternasyonalizmin sınırları sadece Batı Avrupa'yı ve zamanında buradaki ülkelerin sömürgeleştirdiği Kuzey Amerika ve Avustralya'yı kapsar. Sömürgelerde yaşayan insanlar için endişe duyuluyordu, ama barışçıl ve insancıl gibi görünen bu endişe tam anlamıyla gerçeği yansıtmıyordu. Sömürgelere yanıt verebilecek ve işçi hareketini burjuva liberalizminden ayırabilecek bir sosyalist söylem ortada yoktu. Tichelman'ın İkinci Enternasyonal üzerine vardığı, ancak daha önceki döneme de uygulanabilen sonuca göre,

> [İşçi hareketlerinin] temel amacı, sömürgesel genişleme çerçevesinde ortaya çıkan uluslararası rekabetin savaşa dönüşmesini engellemekti. Daha az önceliğe sahip olan amaçlar ise yerlileri korumanın gerekliliği ve onları eğitmek ve 'uygarlaştırmak' göreviydi (Tichelman, 1988: 91).

Kısaca, bu dönemde işçi hareketinin sömürge ve yarı sömürgelerle olan ilişkilerinde 'Beyaz adamın yükü' olarak anlaşıldığını görürüz. Marx bile insan gelişiminin evrimini ve Batı 'uygarlığının' yükselmesinin kaçınılmaz olduğu görüşünü paylaşmıştır.

Birinci Enternasyonal diye de bilinen Uluslararası İşçi Birliği'nin kurulması, uluslararasılaşma tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu ilk uluslararası işçi hareketi, bir grev dalgasının yarattığı devrimci hava ile şekillendi. Knudsen'in belirttiği gibi, 'Birinci Enternasyonal geleceği, yani yoksul işçilerin özgür kılınmasını ve işçi sınıfının sosyal, siyasal ve dinsel baskılardan tamamen arındırılmasını temsil etmiştir' (Knudsen, 1988: 307). Karl Marx, Birinci Enternasyonal'in temelindeki fikirleri geliştiren kişiydi. 1860'ların sonlarında Kıta Avrupası'nda yeni bir grev dalgasının başlaması, Birinci Enternasyonal'i yeniden gündeme getirdi ve Enternasyonal'in uluslarüstü boyuttaki felsefesini ve uygulamalarını güçlendirdi. Artık 'proleter enternasyonalizm' açıkça muhalif bir duruş benimsemeye başlamıştı. İşverenler, saldırgan bir milliyetçilikle işçilerin karşısında durdular ve böylece işverenlerin liberal serbest ticaret enternasyonalizmi teoride kaldı. İşçiler ve işçi hareketi enternasyonalizm ile özdeşleşiyordu.

Birinci Enternasyonal farklı sosyal sınıflardan işçileri ve değişik siyasi ideolojileri bir araya getirdi. Güçlü bir organizasyon değildi ve kişisel ve politik karışıklıklar yüzünden bölündü. Ayakta durabilmek için savaştı, ancak 1876'da tamamen dağılmaktan kurtulamadı. Her şeye karşın Birinci Enternasyonal bugünlere de yansıyan bir emek enternasyonalizmi geleneği yarattı. Birinci Enternasyonal, merkezinde emeğin bulunduğu devrimci ve demokratik bir örgüttü. 1870'lerden 19. yüzyılın sonuna kadar Avrupa ulus-devletlerinin güçlenmesi ve refah devletinin henüz gelişmemiş olması, işçilerin enternasyonalist bir bakış açısından uzaklaşmasına neden

oldu ve işçi sınıfı hızla 'ulusallaştırıldı'. 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı'ndan itibaren Avrupa işçi hareketleri kendi ulus-devletleriyle yakın bir ilişki içine girdiler. *La nation des proletaires* (proleterlerin ulusu) sözü bu dönemde ortaya çıkmıştır ve ulus inşası ile emeğin sosyal gelişimi arasındaki ortak yönleri yansıtır. Şu anda da gördüğümüz gibi, o dönemden itibaren enternasyonalizm fark edilir biçimde 'ulusal' bir görünüme bürünmüştür.

Avrupa işçi hareketi bu duruma belli bir olgunlukla, 1889'da İkinci Enternasyonal'i toplayarak yanıt verdi. Engels, öldüğü tarih olan 1895'e kadar, Marx'ın dönemini devam ettirmeye çalıştı, fakat yeni bir emek ve sosyalizm ideolojisi olan 'sosyal demokrasi' gitgide güçleniyordu. Uluslararası ilişkiler ve etkinlikler 1890-1914 arasında da devam etti. Visser'in dediği gibi, 'göçler, seyahat kolaylığı ve para yoluyla gerçekleşen büyük miktardaki uluslararası değişim, bu fikirlerin yayılmasında önemli rol oynamıştır' (Visser, 1998: 180). Grev yapan işçilere uluslararası destek geliyor, 'en iyi eylemler' ulusal sınırları aşan bir biçimde yapılıyordu. 1890'larda aynı zamanda belli sektörlerdeki ulusal sendikalar bir araya getirilerek Uluslararası Meslek Sekreterlikleri (UMS'ler) kuruldu; bu örgütler günümüze kadar etkinliklerini korumuşlardır. Sendikal haklar ve 8 saatlik işgünü için verilen mücadele uluslararası bir konuydu, sosyal düzenlemeleri geliştirmek konusundaki mücadele ise İkinci Enternasyonal'in ulusal bölümleri için ayrılmıştı.

Emek enternasyonalizminin 1914'te Avrupa'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla sona erdiğine dair sıkça dile getirilen bir görüş vardır. Enternasyonalizmi savunanların sözlerinin etkisini yitirmesi ve Avrupa'daki işçilerin ve sosyalist liderlerin hızla 'kendi' ulus-devletlerinin ve ordularının arkasına geçmeleri son derece çarpıcı olmuştur. Savaşın patlak vermesi ve ardından Enternasyonal'in yıkılması, liderler için bir şok olduysa da Avrupa işçileri için o kadar da şaşırtıcı değildi. Hobsbawm'ın söylediği gibi, '1914'te, savaşan ülkelerdeki sınıf bilinci sahibi işçiler, yığınlar halinde ulusal bayraklarının altına koştular. Bu hareketleriyle uluslarının tam üyesi olma hakkını kazandılar ve tam bir vatandaş gibi davranmaya başladılar' (Hobsbawm, 1988: 11) 1914'te söylemle işçi enternasyonalizminin gerçeği arasındaki çelişki ortaya çıktıysa da bu, aslında bek-

lenmesi gereken bir gelişmeydi ve işçi sınıfının 'ulusallaşma'ya yöneldiği savını destekler nitelikteydi.

İkinci Enternasyonal'in 'milliyetçi şovenizmin' içinde kaybolmasından sonra 1919'da Komünist Enternasyonal de denilen Üçüncü Enternasyonal ortaya çıktı. Üçüncü Enternasyonal, 'proleter enternasyonalizminin' bayraktarlığını yapıyor, ama bu kavramı farklı bir şekilde algılıyordu. Emperyalistler arasında Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı ve Rusya'da 1917 Bolşevik Devrimi'nin olduğu bir dönemde doğan Üçüncü Enternasyonal son derece enternasyonalist bir yapıya sahipti. Enternasyonal'in İkinci Kongresinde kabul edilen Lenin'in 'proleter enternasyonalizmi' ilkesi doğrultusunda uluslararası merkeze bağlı ulusal kollar kuruldu. Ne var ki, uluslararası merkez aynı zamanda 'en gelişmiş ülke' olarak tanımlanıyordu; bu ülke de SSCB idi. Hiç kuşkusuz Lenin, eğer Almanya'da devrim başarılı olsaydı, merkezi Rusya'dan Almanya'ya taşımayı tercih edecekti. Fakat Lenin'in 1924'te ölümünden sonra Stalin, Üçüncü Enternasyonal'i SSCB'nin dış politikasının bir parçası olarak kullanmaya başladı.

Üçüncü Enternasyonal'in işçi kolu, 1920'lerin ortalarında 10 milyon üyesi olan Kızıl Sendika Enternasyonali (KSE) idi. KSE 38 ülkede faaliyetteydi ve çok sayıda sendika içinde radikal bir azınlık gücü oluşturmuştu. Bu durum dünya çapında emek politikalarında bir değişim yarattı, çoğu ülkede komünist gelenek örgütleyici ve radikalleştirici bir rol üstlendi. Komünizmin parlamentarizme karşı saldırıları ve sosyal demokratların 'sınıf dayanışması', kaçınılmaz şekilde uluslararası işçi hareketinde bir bölünme yarattı. Komünist işçi hareketinin sağlam siyasal çizgisi ve merkezi disiplini, üyelerinin sayısıyla sınırlı olmayan bir güce kavuşmasını sağladı. Bu hareket kesinlikle enternasyonalistti ve 'dünya devrimi' kavramına inanıyordu, ancak bu kavram SSCB'nin ulusal çıkarları karşısında geri plana atılmıştı. Enternasyonalizm açısından önemli olan bir diğer gelişme de Üçüncü Enternasyonal'in sömürge dünyasının ulusal ve demokratik devrimlerini desteklemeye karar vermesiydi. Mao, bu yeni eğilimi ve enternasyonalizmin anlamındaki değişikliği, 'ulusal özgürlük savaşlarında yurtseverlik, enternasyonalizmin hayata geçmiş halidir' diyerek açıklamıştır. Artık 'sömürge sorunu', sosyalist özgürleşme projesinin temelindeki emek sorununa sağlam bir şekilde eklenmişti.

Bir eserde 1840 ile 1940 arasındaki yüz yıl, 'işçi sınıfı enternasyonalizminin ana dönemi' olarak tanımlanır (Van Holthom ve Van der Linden, 1988: i). Daha önce de gördüğümüz gibi bu dönemde etkili enternasyonalizm dalgaları olduğu kadar şiddetli ulusal uyanışlar da yaşandı. Dolayısıyla, enternasyonalizm milliyetçiliğin karşıtı olarak görülemez ve bu ikisi rahatlıkla bir arada var olabilir. Bununla beraber, enternasyonalizmin anlamında da temel bir değişim olmuştur. Bu dönemin başındaki bir tür Avrupalı kozmopolitlikten, uluslararası proletaryanın önderi olarak SSCB'yi gören ve şimdi Güney dediğimiz bölgelerdeki ulusal özgürlük mücadelelerini destekleyen bir kavrama dönüşmüştür. Sendikal enternasyonalizmle ne derece örtüştüğü konusu ise tartışmalıdır. Visser'in 1950'ler hakkında yaptığı yorum, 1850'ler için de geçerli sayılabilir: 'kendine yardım etmek istiyorsan yurtdışındaki dostlarına yardım et anlayışı uluslararası sendikacılıkta eski bir oyundur ve ortada bir korumacılığın var olduğu şüphesi asla silinmez' (Visser, 1998: 245). Sendikal enternasyonalizmin temelinde karşılıklı çıkarların korunması olduğunu anlamak ve salt özveri ve dayanışmadan oluşmadığını fark ettiğimizde hayal kırıklığına uğramamak gerekir.

Sendikal Emperyalizm

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda uluslararası sendikal hareketler, Batı ve 'komünist' Doğu arasındaki Soğuk Savaşın baskısı altındaydı. Bu dönemde pragmatik ve soyutlayıcı yaklaşımlar ön plana çıktı ve geçen dönemin kötü izlerinin hâlâ etkili olması yüzünden 'emek enternasyonalizmi'nin sözü bile edilmiyordu. Önceki dönemde Batı'daki işçi hareketleri geniş ölçüde 'ulusallaşırken', yeni dönemde devlet/sendika bağlantısı güçlendi. İkinci Dünya Savaşı sırasında sürgündeki birçok sendikacı, UMS'lerin çoğunun merkezinin bulunduğu Londra'da faaliyetlerini sürdürdü. Aralarında faşizmle mücadele eden sosyalist ve komünist eylemcilerin de bulunduğu bu sendikacıların bir çoğu İngilizlerin yürüttüğü gizli askeri operasyonlara katıldı. Savaştan sonra ise Batılı sendikalar 'komünist tehdit'e karşı odaklandılar ve hükümetlerle birlikte çalıştılar. 'Sendikal emperyalizm' işte böyle şekillendi.

Kuzey'deki sendikalar dış politikalarını kendi hükümetlerinin görüşlerinin bir parçası olarak görmeye başladılar. Batılı sendikalar, özellikle de ABD'dekiler, Soğuk Savaşın başlıca destekçileri ve oyuncularıydılar. Batı Avrupa'da, sendikaların savaş sırasında üretimde üstlendikleri rol ve ulusal savaş için harcadıkları çaba, savaş sonrası dönemde de devam etti ve sendikalar ülkelerinin yeniden inşasında önemli rol oynadılar. Enternasyonalist söylem sendika kongrelerinde hâlâ sesini duyuruyor olsa da sendikaların uygulamaları sadece ulusal değil, aynı zamanda da devletçiydi. Batı/Kuzey işçi hareketleri, ulus-devletin vazgeçilmez bir parçası haline gelmeye başlamıştı. İngiliz sendikalarıyla ilgili iki önemli olay, bu gelişmenin örneği olarak gösterilebilir.

İngiliz İşçi Partisi'nin Hindistan Sendikalar Kongresi'nin oluşumuna yardımcı olması sonucu İngiliz ve Hindistan sendikaları arasındaki ilişki adeta 1920'li yıllara geri döndü. Burada ilginç olan, İngilizlerin Hindistan'daki sendikaların gelişmesine yardımcı olma çabalarının iki yönü olmasıydı. Bir tarafta İngiliz Komünist Partisi Hindistan'daki yoldaşlarını destekliyordu. Diğer tarafta ise Gary Busch'un da değindiği gibi, İngiliz sendikacılar Hindistan'daki meslektaşlarına güçlü sendikalar kurmaları için yardımcı oluyor, fakat bu yardım 'İngiliz hükümeti'nden değil, Lancashire'ın tekstil sendikalarından' geliyordu (Busch, 1983; 110). İngiliz hükümeti, Hindistan tekstil sanayisinin İngiltere'deki fiyatları aşağıya çekmesinden ve işsizlik yaratmasından korkuyordu. İkinci Dünya Savaşı boyunca İngiliz hükümeti, sendikalardaki barış yanlısı Kurultay eylemcilerine karşı Hindistan'daki komünistlerle işbirliği yaptı. Yeni uluslararası işgücünün tüm yüzleri kendini göstermişti: 'dayanışmacı' görüntüsü altında aslında korumacı güdülere sahip olan Batı sendikaları, kayıtsız şartsız Sovyet hükümetlerinin çıkarları doğrultusunda hareket eden 'komünistler' ve biraz da gerçek uluslararası dayanışma.

Afrika'da sendikal emperyalizmin en açık biçimi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz Sendika Kongresi'nin Yabancı Ülkeler ve Sömürge Büroları'nın işçi kolları gibi hareket etmeye başlamasıyla ortaya çıktı. Busch'un belirttiği gibi, devlet tarafından görevlendirilen

> İngiliz sendikacılar sendikal gelişmelerin yakından izlendiği sömürgelere gönderildiler. Bu sendikacıların asıl gücü, sömürgelerdeki yöneticilere hangi sendika ve sendikacıları tanıyacakları konusunda tavsiye verme yetkileriydi. Bu danışmanlar, işgücü yasalarını ve emek politikalarını denetlediler (Busch, 1983: 87).

Sömürgelerdeki işçileri yönetmeye çalışıp onların gerçek taleplerine ilgisiz kalan Kuzey sendikacıları, sömürgeci devletin etkin temsilcileri ve emperyalist stratejinin vazgeçilmez unsurları haline gelmişlerdi.

Tüm dünyada savaş sonrası döneme damgasını vuran, sendikal hareketlerdeki siyasi bölünmelerdi. 1945'te 65 milyon üyesi olan Dünya Sendikalar Federasyonu (WFTU), komünist ve komünist olmayan sendikalar arasında hassas bir birliğin işaretini veriyor gibi görünüyordu. Ne var ki hiçbir diplomasi, Avrupa'nın yeniden yapılanması için hazırlanan ve Doğu sendikalarının karşı çıktığı Marshall Planı ile ortaya çıkan ayrılıkları ve bölünmeleri saklamaya yetmedi. 1949 yılında, Amerikan emek hareketlerini birleştiren ve kendi 'komünist' sorununun üstesinden gelen AFL-CIO, ICFTU'yu kurdu. O tarihten itibaren uluslararası sendikacılığın tarihine, ICFTU ile Sovyetler yanlısı WFTU arasındaki çatışmalar damgasını vurdu. Her iki sendika da Soğuk Savaşın artık etkisini yitirdiği Güney'de bölgesel örgütlenmeler oluşturdu. 1949'da ICFTU'nun dünya çapında 48 milyon üyesi vardı, bu rakam 1979'da 67 milyona çıktı. Batı'da tartışmasız egemen konumda olan ICFTU, Güney'de de tartışmasız gücü ve etkisi ile birlikte himayeciliği ve 'sendikal emperyalizm' uygulamalarıyla önemli gelişmeler kaydetti.

WFTU ise 1950'lerde Sovyet egemenliği altında tamamen komünist bir örgüt haline geldi. Fransa, İtalya ve Latin Amerika'daki bazı bağlı örgütleri dışında Batı'da çok büyük bir hareket yaratamadı, var olduğunu iddia ettiği 150 milyon üyesinin çoğu aslında sadece kâğıt üzerindeydi. Örgütün Latin Amerika, Afrika ve Ortadoğu'daki bölgesel katılımcıları kendi bölgelerinde belli bir siyasi güç elde ettiler, ancak bu güç Sovyet devletinin çıkarlarına bağlı olmak zorundaydı. Kendini uluslararası sendikaların birleşmesine adamış olan WFTU'nun birleşme isteği, ICFTU tarafından geri

çevrildiyse de ulusal boyutta bazı başarılar sağlandı. WFTU'nun özellikle Uluslararası Hristiyan Sendikası ile yakın ilişkileri vardı, nitekim bu sendika da 1968'de daha radikal hale gelerek Dünya Çalışma Konfederasyonu (WCL) adını aldı. Bu sendika WCL haline geldiğinde kapitalizme karşı olduğunu beyan etti ve üretim araçlarının toplumsallaşması gerektiğini öne sürdü. Uluslararası sendikal hareketlerin tarihini yazdığı eserinde Windmiller, biraz da alaylı bir şekilde, WCL için '50 yıl önce uluslararası işçi örgütlerindeki sosyalist egemenliğe karşı duruşun merkezi olan bu örgüt, sonunda karşıt olduğu bu görüşün programlarını aynen benimsedi' demiştir (Windmiller, 1980: 591).

Bu noktada biraz geri çekilip, dönem boyunca uluslararası sendika etkinliklerinin temelinde yatan gerçekleri anlamaya çalışmak gerekir. Lewis Lorwin, artık klasikleşen yazısında 'ideolojik' bir açıklama getirmiştir. Lorwin'e göre, 'ICFTU ve UMS, bir taraftan çalışma ve yaşama koşullarını geliştirmeye çalışırken diğer taraftan da uluslararası boyutta "özgürlük ve demokrasinin bekçileri" oldular' (Lorwin, 1953:343). Özgür dünya ideolojisi ve 'komünist tehdide' direniş, bu durumu bir ölçüde açıklasa da tek etmen bu değildi. John Logue, kısa fakat düşündürücü eserinde, 'iktisadi' diyebileceğimiz bir bakış açısıyla sendikaların uluslararası hale gelmek yerine milliyetçilikler-arası olduğunu öne sürmüş ve uluslararası sendika hareketlerinin sendikalar için mantıklı olduğunu söylemiştir (Logue, 1980: 20). Bu açıklamaya 'siyasi' bir bakış açısı da eklemekte fayda var. Siyasi açıdan yaklaşırsak, her ne kadar zayıflatılmış ya da amacından saptırılmış da olsa, emek enternasyonalizmi hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Ulusal temelleri güvence altına alman sendika ve işçi liderleri, her şey bir yana, ülkelerindeki konumlarını güçlendirmek için doğal olarak uluslararası stratejik ve siyasi ittifaklar geliştirmeye yöneleceklerdir.

Savaştan hemen sonraki döneme İngiliz sendikal emperyalizmi egemense, 1950 ve 1960'lı yıllarda da Amerikan emek emperyalizmi hızla yükselen bir değerdi. Bu konuda çok sayıda eleştirel ve polemik yaratan eser var (örn. Spalding, 1977), ve bu eserlerde yer alan, ABD'nin Allende'nin Şili'sinden Orta Amerika ve başka yerlere kadar yaptığı müdahaleleri konu alan 'korku hikayeleri'nin çoğu da tanıdıktır. Thompson ve Larson'un

Where Were You Brother? An Account of Trade Union Imperialism (Neredeydin Kardeşim? Sendikal Emperyalizme Bir Bakış) (Thompson ve Larson, 1978) adlı kitabı bu tür eserlere iyi bir örnektir. Bu kitaptaki temel tez şudur: 'Üçüncü Dünya sendikaları, uluslararası sendikal hareketin gölgesi altında bölünmüş ve zayıflamıştır, böylece yaygın baskılar daha etkili hale gelmiştir' (Thompson ve Larson, 1978: 2). Burada savunulan fikir, Batı sendikalarının bürokratik hale getirildiği ve liderlerinin ulusal devletleri ile çıkar ilişkileri içinde olduğudur. Dolayısıyla bu sendikaların uluslararası faaliyetleri, Kuzey devletlerinin çıkarlarının korunmasına yardımcı oldu ve Güney'deki çalışan sınıfların çıkarları ile doğrudan çelişti. Ancak bu bakış açısı hem komplocudur, hem de sendika liderlerinin yalnızca ipin ucundaki kuklalar oldukları iddiasında yanılır. Dahası, dayanışma eylemlerinin yer aldığı durumları da açıklamaktan acizdir (ilerideki kalkınma dayanışması ile ilgili bölüme bakınız).

Kanımca sendikal emperyalizm tezini yeniden ele almamız gerekiyor. Üç uluslararası sendika da (ICFTU, WFTU ve WCL), sendikalarını 'güçlendirmek' amacıyla Latin Amerika'da 'dayanışma' eylemleri düzenlediler. AIFLD (Amerikan Özgür İşgücü Gelişimi Enstitüsü), Brezilya ve Şili'deki askeri darbeleri destekledi, Nikaragua ve başka yerlerde de halk oyuyla gelmiş hükümetlerin devrilmesinde rol oynadı. Verdiği 'eğitim' programlarıyla arkasında çoğunlukla güçsüz sendikalar bıraktı ve sendikaları 'siyasetten arındırma' ve profesyonelleştirme adı altında AFL-CIO'nun gölgesinde zayıf bir işletme sendikacılığı yarattı. Ayrıca Amerikan emperyalizminin çıkarları doğrultusunda ve demokratikleşmeye karşı CIA ile yakın ilişkiler kurdu. Ne var ki içinde bulunduğumuz çağda belirgin biçimde ortaya çıkan bir gerçek, ABD sendikalarının kendi işlerini baltalayan ucuz işgücünü engellemek amacıyla Güney'de güçlü sendikaların oluşmasını istediğidir. Tıpkı İngiliz sendikalarının Hindistan sömürgelerinde yaptıkları gibi, uluslararası sendikal faaliyetlerin düzenleyici işlevi bunu talep etmektedir. Artık Soğuk Savaşı geride bıraktığımıza göre bu tartışma da büyük ölçüde yalnızca tarihsel niteliktedir.

Bu bölümü noktalamadan önce bir gerçeğin altını çizmek gerek. Sendikal emperyalizm gerçekti ve özellikle Güney'deki birçok sendikacı-

yı olumsuz şekilde etkiledi. Aynı zamanda Kuzey'deki sendikalar üzerinde de aşındırıcı bir siyasi etkisi oldu. Yine de bu uygulamaları, gerçekleştikleri dönemin şartları içinde değerlendirmekte fayda var. Denis McShane'in, Uluslararası Metal İşçileri Federasyonu hakkındaki ayrıntılı incelemesi (McShane, 1992), solcuların komplo görüşünde gerekli düzeltmeyi yapar. Kendini bu işe adamış bir uluslararası sendikacı tarafından yazılan bu eser, içeriden bir bakışla son derece tarafsız hazırlanmıştır ve (Batı yanlısı olarak yazılmış birçok sendika tarihinde olduğu gibi) savunan ya da özür dileyen bir tavırdan çok uzaktır. McShane bu çalışmasında Soğuk Savaş dönemindeki uluslararası sendikacılık hakkında üç noktaya parmak basar:

1. Soğuk Savaş sendikalara yabancı bir olgu değildi; komünistler ve diğerleri arasındaki gerçek bölünmeleri yansıtıyordu.
2. Emek hareketleri stratejisinin deneyim ve çıkarları uluslararası boyuttaydı, bu stratejinin sadece hükümetler tarafından belirlendiği görüşü kabul edilemez.
3. Soğuk Savaş dönemindeki uluslararası sendika tarihini yalnızca ileri görüşlü ve içten pazarlıklı Amerikan idaresine indirgemek hata olur (McShane, 1992: 279-81).

Sendikaların uluslararasılaşması, evrensel dayanışma ilkelerine veya pragmatik kişisel çıkarlara dayandırılabilir, ancak bu gelişme Soğuk Savaş çağında ulus ve devlet ilişkilerinin diplomatik boyutunun bir unsuru haline de gelmiştir. Enternasyonalizm, Batı güçleri ve Sovyetler Birliği lehine siyasallaştırılmış sendika dış politikalarını içinde gizleyen bir kavram olmuştur. McShane'in dediği gibi 'ulusal gelenekleri, ulusal talepleri ve ulusal siyasi kültürü' (McShane, 1992: 294), konferansların sığ enternasyonalist söylemi içinde bir kalıba sokmak hayli zordur. Kuşkusuz Kuzey sendikaları, Birinci Enternasyonal ruhunda bir enternasyonalizme sahip olmasalar da, bu dönem boyunca uluslararası ilişkileri önemli ölçüde arttı ve bazı açılardan kapitalizmin uluslararası gelişimini yansıttılar (bkz. ikinci bölüm). Buradan ikinci konuya, sendikaların küresel düzeyde sermaye-

ye nasıl göğüs gerdikleri sorusuna geçebiliriz. Sendikalar her ne kadar devletle diplomatik düzeyde stratejik bir ortaklıkları olsa da, hâlâ işyerlerinde yapacak işleri, temsil etmek zorunda oldukları üyeleri ve savunacakları geleneksel sendika amaçları vardı.

Eşit Güçler

'Altın Çağ'ın küresel ekonomisi çokuluslu şirketlerin denetimindeydi. Uluslararası sendikalar 1960'lardan sonra, uluslarüstü alanda ÇUŞ'lara karşı 'eşit güçte' bir emek hareketi oluşturabilmek için büyük bir çaba gösterdiler. Teorinin özü, ÇUŞ'ların ulaştığı kadar geniş alanlara ulaşabilen bir yapı oluşturup, uluslarüstü toplu pazarlıklara daha güçlü bir şekilde oturabilmekti. Burada anahtar konumda uluslarüstü işçi örgütleri haline gelmeye başlayan UMS'ler vardı. Uluslararası alanda en etkili UMS'ler, IMF (Uluslararası Maden İşçileri Federasyonu), IUF (Uluslararası Gıda İşçileri Sendikası) ve ICF (Uluslararası Kimya İşçileri Federasyonu) idi. IMF'nin genel sekreter yardımcısı Charles Levinson, daha 1950'lerin ortalarında sendikaların sanayi koluna göre düzenlemesini planlamaya başlamıştı ve 1970'lerde ICF'nin başına geçtiğinde bu düşüncesini hayata geçirmeyi başardı. Levinson işçi hareketi içinde ÇUŞ'lara karşı eşit güçte bir sendika gücü yaratma görüşünü iyice yaygınlaştırdı.

Charles Levinson, *International Trade Unionism* (Uluslararası Sendikacılık) (Levinson, 1972) adlı kitabında 'çokuluslu şirketlere karşı uluslararası boyutta eşit güçte bir sendika yaratmak için en önemli koşul, bu şirketlerle doğrudan bir pazarlık ilişkisi içinde olmaktır' der (Levinson, 1972: 106). Sermayenin uluslararasılaşmasıyla ilgilenen ilk işçi entelektüellerinden biri olan Levinson'a göre, sendikalar üç aşamalı bir modele göre tepki vermelidir:

1. Bir ülkede yabancı şirketlerle uyuşmazlık halinde bulunan tek bir sendikaya toplu halde destek.
2. Bir şirketle aynı anda birçok ülkede yapılan çok yönlü müzakereler.
3. Çokuluslu şirketlerle ortak talepler çerçevesinde yürütülen müzakereler (Levinson, 1972: 110).

Levinson'a göre, birinci aşamadaki gibi, sendikaların bir uyuşmazlık halinde denizaşırı sendikalarla dayanışma içine girdiklerine ilişkin zaten birçok örnek var ve tamamen uluslarüstü toplu görüşmeler yakın bir zamanda gerçekleşecek.

Levinson, uluslarüstü toplu görüşmelerin, sendikaların sermayenin ekonomik ve siyasi uluslararasılaşmasına karşı oluşturacağı en önemli strateji olduğunu öne sürer. Diğer seçenekler ise, (tüm Altın Çağ boyunca olduğu gibi) ulusal düzeyde ortak hareketler yürütmek, daha 'siyasi' bir strateji belirlemek ve çokuluslu şirketleri düzenleyen 'davranış kurallarının oluşturulması için hükümetler arası örgütlere kulis yapmaktır. Bu seçenekler günümüzde de hâlâ geçerli sayılabilir. Uygulamada ise, Uluslararası Metal İşçileri Federasyonu, önde gelen sanayilerde dünya şirketler konseyine benzer bazı organlar oluşturdu. 1969'da Fransız ÇUŞ Saint Gobain'deki konsey, uluslararası ortak faaliyetin ulusal düzeydeki ilk başarılarından biridir. Levinson'un eseri, emek ve uluslarüstü düzeydeki stratejisi alanında bir dönüm noktası olmasına karşın, çok sayıda ampirik ve teorik eleştiriye de maruz kalmıştır. Bu eleştirileri sırasıyla ele alacağız.

Levinson'un yaklaşımına sert bir saldırı, Northrup ve Rowan'dan geldi. Bu iki akademisyen, 580 sayfa boyunca çokuluslu toplu görüşmeler hakkındaki 'her' iddiayı ve sendikaların 'şirketlerin ulusal sınırlar arasındaki davranışlarını ve faaliyetlerini etkileme çabalarını' incelediler (Northrup ve Rowan, 1979: 330). Vardıkları sonuç şu oldu: 'belgelerle ortaya konan tüm kanıtlar... [Levinson ve diğerlerinin] iddialarının zengin bir hayal gücünün eserinden ibaret olduğunu gösterir, yine de bu görüşler olağanüstü ilgi çekmiştir' (Northrup ve Rowan, 1979: 331). Gerçek şu ki, 1970'ler süresince Batı Avrupa'da çok sayıda uluslarüstü uyuşmazlık kayıtlara geçmiştir (bkz. TIE, 1985). Diğer çalışmaların, hatta 1970'lerin başlarında işverenler tarafından gerçekleştirilen bir çalışmanın bile, vardıkları sonuç, 'en büyük Amerikan ve yabancı çokuluslu şirketlerin dörtte birinden fazlasının zaten çokuluslu sendikal faaliyetin hedefi durumunda oldukları' (Hershfield, 1975: 9) yönünde. 1970'lerde bir uluslarüstü örgütlenme dalgası yaşandığına şüphe yok. Bu olay çok fazla övülüp abartılmış, hatta bazı eğilimler gerçeklerle karıştırılmış olabilir, yine

de en sonunda uğradığı başarısızlığa karşın bu dönem, emek enternasyonalizmi için son derece önemliydi.

Levinson'un tezine yöneltilen çok daha geniş kapsamlı bir eleştiri, iki Alman Marksist yazar, Werner Olle ve Wolfgang Schoeller'den (1984) geldi. Bu iki yazar, ÇUŞ'lar yoluyla sermayenin uluslararası hale gelmesinin, emek enternasyonalizmi için 'tarafsız' bir zemin oluşturduğu fikrine katılmıyorlardı. Dahası, Levinson ve diğerlerinin 'uluslararası sendika politikasının gerekli görülmesi ve olanak bulması için yüzeysel *ekonomik* temeller bulma çabalarına' da (Olle ve Schoeller, 1984: 70) katılmıyorlardı. Üretim koşulları ulusal boyutta farklı olduğuna göre, sendikalara dayanan bir 'iktisadi' uluslararasılaşma, sadece ulusal sermayeler arasındaki rekabeti tekrar ortaya çıkarmaya yarar. Gerçekten de bu açıdan bakınca uluslararası sendika politikaları bir tür ulusal korumacılık olarak görülebilir. Olle ve Schoeller'e göre ortada kesin bir seçim var; ya sendika stratejisi tamamen 'ulusallaştırılacak' ve bilinçli olarak işçiler arasındaki ulusal rekabetle ilgilenecek, ya da 'sendikal faaliyetler *siyasallaştırılacak* ve [daha iyi ücretler için] verilen mücadele proletaryanın gücünü geliştirmeye yönelik hareketlerle birleştirilecek' (Olle ve Schoeller, 1984;71). Bu analiz, bir dereceye kadar kutuplaşma yaratsa da, en azından 'dayanışma' için yapılan kibar çağrıların altında yatan çelişkilere karşı bizi uyarır.

1970'lerin işçi dayanışması görüşlerine bir eleştiri de sermaye ve emek arasındaki temel asimetriyi kavramaya çalışan Haworth ve Ramsay'den (1984) geldi. 'Yeni uluslararası işbölümü'nü temel alan (bkz. beşinci bölüm) bu analiz, Kuzey'deki ve Güney'deki işçilerin tam anlamıyla 'ayrı dünyalarda' olduklarını iddia eder. Sermaye dışa dönüktür ve yayılır, emek ise içe dönüktür ve kendini savunur. Haworth ve Ramsay'in askeri bir benzetmeyle de açıkladıkları gibi, 'emek ve sermaye, aynı savaş alanında bile savaşmıyorlar' (Haworth ve Ramsay, 1984: 73). İlginç olan, bu iki eleştirinin 1990'lardaki tartışmalarla benzerliğidir. Olle, işçi hareketlerinin gelecekte küresel kalkınmaya bağlı olacağını söyler ki bu öngörü Alman solunun 'yeşilleşmesi' ile uyumludur. Haworth ve Ramsay ise, üretimin egemenliğinin ötesine geçip işçilerin farklı kimliklerini kabul etmenin ve 'toplumsal hareket' sendikacılığı denilen kavramı geliştirmenin ge-

rekliliğine işaret eder ve emek politikalarının sadece fabrikalarda ve sendika ofislerinde başlayıp bitmediğine dikkat çekerler.

Bu aşamada, 1970'lerdeki uluslarüstü işçi örgütlenmelerine ve faaliyetlerine somut deliller getirmek gerekiyor. En kayda değer deneyimlerden biri, ABD'nin ilerici sendikalarından Amerikan Birleşik Otomotiv İşçileri'nin (UAW) teşvikiyle kurulan IMF Dünya Otomotiv Konseyleri'ydi. Otomotiv konseyleri, merkez ve denizaşırı şubeleri de dahil bir şirketteki bütün sendikaların temsilcilerinden oluşuyordu. Bu konseyler Ford, Volkswagen, Nissan ve diğer otomotiv sanayisi ÇUŞ'larında kurulmuşlardı. Gerekli bilgi alışverişini sağlamanın ötesinde, farklı fabrikalardaki çalışma koşullarının uyumlu olması için de çaba sarf ediyorlardı. 1970'lerin sonlarında ÇUŞ'ların üretimlerini ücretlerin düşük olduğu bölgelere kaydırmaya başlaması hayli kaygı verici bir durumdu. Dünya otomotiv konseyleri üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmalardan birinde Burton Beninder, IMF organlarının dahil olduğu eylemlerin, 'o zaman da, şimdi de çok zahmetli olduğunu, dahası bu hareketlerin genellikle başarıdan çok başarısızlıkla sonuçlandığını' belirtir (Beninder, 1977: 71). Yine de emek enternasyonalizmi ile ilgili en azından sembolik bir etkiye sahip başarı öyküleri ve örnekler de mevcut.

Sınır ötesi sendikal örgütlenmenin ilk kez ve en başarılı biçimde otomotiv sanayisinde ortaya çıkması hiç de şaşırtıcı değil. Otomotiv sanayisi, geleneksel olarak iyi örgütlenmiş bir emek gücü olan, son derece yoğunlaşmış ve bütünleşmiş, tipik bir 'Fordist' sanayiydi. O dönemin militan eylemlerine alışkın olan otomotiv işçileri bu strateji için gayet uygundu. Buna karşın sendikalar arasında rekabet yaşandığında ve değişik ulusal sendikaların çıkarları tehlikeye girdiğinde bazı sorunlar ortaya çıkıyordu. Toplu görüşmelerdeki ortak ekonomik çıkarlar bile yetkinin, uzun vadede olması gerektiği gibi, ulusaldan uluslararasına devri için yeterli bir itici güç olmadı. Diğer sanayilerde ise, IUF'nin bazı başarılarına karşın (örneğin Nestlé'de), işler biraz daha farklıydı. Merkeziyetçilikten daha uzak sanayilerde, düşük ücretli, daha az vasıflı ve daha az örgütlenmiş bir işgücüyle uluslararası koordinasyonun başarılı olma şansı daha da düşüktü. Bu aşamada ÇUŞ'ları düzenlemek için teker teker şirketlere yönelik olmayan, çok daha kapsamlı bir stratejiye gereksinim duyulduğu ortaya çıktı.

Rebecca Gumbrell-McCormick'in şu sözlerine katılmamak elde değil: 'Genelde WCC'lerin [Dünya Şirket Konseyleri] çok azı zaman içinde ayakta kalmayı başarabildi ya da hedeflenen sonuçlara ulaşabildi' (Rebecca Gumbrell-McCormick, 2000: 381). İlk başlardaki bazı başarıların ardından ÇUŞ'lar, emek stratejisine karşı koymaya başlamışlardı. Yukarıda ana hatlarıyla değinilen eleştiriler (ki bunlardan bazısı son derece düşmanca, emek karşıtı bir bakış açısındandı) ciddi bir güven eksikliğine yol açtı. Sanki işçi liderleri uluslarüstü toplu görüşmeyi kabul ettirmeye yetecek güçleri olmadığını bile bile, ÇUŞ'lar ile bir blöf oyununa girişmişler gibi bir izlenim oluştu. Sonunda uluslararası sendikal hareketteki 'özgür dünya'yı temsil eden ICFTU ve komünist bağlantılı sendikalar şeklindeki bölünme, hareketi zayıf düşürdü. 1970'lerin ortalarında Charles Levinson, her ikisi de 'komünist' bilinen Fransız CGT ve İspanyol Comisiones Obreras sendikalarıyla birlikte Avrupa'da uluslarüstü bir eylem örgütleyen lastik sanayisindeki sendika liderlerini eleştirdi. UMS, ICFTU'nun 'antikomünizm' fikrini paylaşıyor gibi görünüyor ve bu da emeğin birliğini ciddi ölçüde zayıflatıyordu.

Sonuç olarak, sendikalar 1970'lerde uluslarüstü kapitalizme göğüs gerebilmek için gerekli olan yapıları ve stratejileri geliştirmek adına yoğun bir çaba sarf ettiler. Bu, kaçınılmaz bir durum değildir ve emek yapılanmaları sadece sermayedeki gelişmeleri yansıtmaz. Kısacası emeğin 'hayalindeki' gelişmeyi, sadece sermayenin 'somut' gelişimini yakalamak olarak göremeyiz. Sermaye ve emek arasında iyice incelenmesi gereken yapısal bir asimetri var. Aslında uluslarüstü toplu pazarlık politikası, tamamen sendikacı ve iktisadi bakış açısına sahip bir politikaydı. Dolayısıyla sosyalist olmak bir yana, emek hareketi bile sayılamayacak bir sendika mantığına dayanıyordu. İşçilerin, bırakın ulusal sınırların ötesinde eylem yapmayı, örgütlenmelerinin bile önünde birçok engel var. Son olarak, kanımca Visser'in kışkırtıcı iddiası üzerinde iyice kafa yormak gerek:

> Etkili gibi görünseler de, bu engeller, muhtemelen son otuz yılda çokuluslu bir toplu pazarlığın gerçekleşmemesinin temel sebebi değildiler. Çok daha basit bir şekilde, sendikaların sadece lafta böy-

le bir şey istediklerini, gerçekte çokuluslu toplu pazarlığa ihtiyaçlarının olmadığını söyleyebiliriz (Visser, 1998: 246).

Kalkınma Dayanışması

Emek enternasyonalizminin öyküsünde çok dikkat çekici bir nokta, 'sendikal emperyalizm'e, Soğuk Savaşa ve ulusçu ideolojilerin yaygınlaşmasına karşın önemli dayanışma deneyimlerinin de gerçekleşmiş olmasıdır. Enternasyonalizm, demokratik bir dayanışma ortaya koyuyordu, ancak aynı zamanda Güney ülkelerine yönelik bir kalkınma dayanışmasını da hedefliyordu. Bazı yönlerden emeğin kalkınma konusuna yönelmesi, yukarıda tartışılan 'uluslarüstü pazarlık' bakış açısının yetersizliğinden kaynaklanır. 1970'lerde hızla uluslararasılaşan bir dünyada ve Kuzey ekonomilerinin durgunluğa girdiği bir zamanda (bkz. ikinci bölüm), dar bir iktisadi bakış açısı açıkça yetersiz kalmıştı. Uluslararası sendikalar, özellikle de ICFTU, kendilerini küresel kalkınma ile ilgili konuların tam da ortasında buldular. Bu kayıp halkanın tamamlanması sendikaların en azından gelişmiş sanayi toplumlarının da ötesinde başka bir dünya olduğunun farkına varmalarını ve 'serbest toplu pazarlık' kavramının emek-sermaye ilişkilerinde evrensel bir model olmadığını anlamalarını sağladı.

Uluslararası işçi hareketlerinin kalkınma tartışmaları üzerinde en etkili olduğu dönem, Kuzey-Güney ilişkilerini ele alan Brandt Raporu'nun (Report of the Independent Commision on International Development Issues, 1981) yayımlanmasıyla, 1980'lerin başlarında yaşandı. 1970'lerden beri ICFTU, çeşitli uluslararası forumlarda yürüttüğü kampanyalar ile ÇUŞ'ların faaliyetlerine bir düzenleme getirilmesi için çaba sarf ediyordu. Rebecca Gumbrell-McCormick'in belirttiği gibi,

> ICFTU ve UMS'lerin [Uluslararası Meslek Sekreterlikleri] düzenli çalışmaları kamuoyu ve hükümet politikaları üzerinde bir ölçüde etkili oldu, buna örnek olarak insan ve sendika haklarını koruyan ticaret politikalarını ve İsveç'teki bazı ulusal kanunları gösterebiliriz (Gumbrell-Mccormick, 2000: 395).

Bu çalışmalar, zamanında ÇUŞ faaliyetlerine eleştirel bakışıyla çok etkili olan Brandt Raporu ile desteklenmişti. Bununla birlikte, belki de ilk kez üst düzey uluslararası bir organda resmi sendika temsilcileri bulunuyordu. Ne var ki, büyük Kuzey ekonomilerinin neoliberalleşme çağına girmesiyle bu girişim kısa ömürlü oldu, ve ÇUŞ'ların 'davranış kuralları' bir süreliğine kenara bırakıldı.

Yakın zamanlarda uluslararası emek hareketlerinin kalkınma konularıyla yeniden ilgilendiğini görüyoruz. 1997'de SID, küresel kalkınmayla ilgili kapsamlı bir bölüm içeren *Yeni Bir Küresel Gündem: Yirmi Birinci Yüzyılda Emek için Bakış Açıları ve Stratejiler* adlı bir elektronik belge yayımladı. Bu raporda Güney, Kuzey işçilerinin ücretlerini ve çalışma koşullarını bozan bir ucuz işçi rezervi olarak gösterilmiyordu. Şöyle bir ilke benimsenmişti: 'Dayanışmadan yoksun bir dünya sadece daha fazla yoksulluğa, ülkelerin daha fazla marjinalleşmelerine, daha fazla kargaşaya ve savaşlara yol açacağı için kabul edilemez.' SID, uluslararası pazarlıkların 'işçilerin ve toplumun diğer kesimlerinin' katılımı yoluyla demokratikleşmesi gerektiğini öne sürer. Uluslararası sendikal hareketin amacı, küresel çapta sürdürülebilir kalkınma olmalı ve yöntemleri küresel dayanışmanın ilkelerine dayandırılmalıdır. SID'ye göre neoliberalizm başarısızlığa uğramıştır ve 'toplumsal ve sürdürülebilir bir kalkınma yaratacak bir küresel çözümü sadece özgürlük, eşitlik ve dayanışma ilkelerine bağlı olan emek hareketi getirebilir.'

Güney Afrika'daki ırkçı rejime karşı uluslararası sendikaların (ve diğerlerinin) uzun süre yürüttükleri ve sonunda başarılı olan kampanya, açıkça kalkınma dayanışmasının ötesine geçmiştir. Ayrıca bu kampanya, enternasyonalizmin hem 'eski', hem de 'yeni' biçimleri açısından bir dönüm noktası teşkil eder. Belki de 'eski' anlamdaki parti, sendika ve devlet politikalarını ve Soğuk Savaş ilişkilerini içeren, ama 'yeni' toplumsal hareketlere ve Soğuk Savaş sonrası politikalara açılım sağlayan bir geçiş örneği olarak düşünülebilir. 1970'lerden bu yana Güney Afrika'daki işçilerle dayanışma kampanyası, ICFTU'dan UMS'lere, ulusal sendika merkezlerinden yerel sendikalara kadar hemen hemen her düzeydeki uluslararası sendikal hareketle birlikte yürütülmekte. Uluslararası emek

tarihinin bu dönemiyle ilgili çok önemli bir çalışma yapmış olan Roger Southall'a göre, 'Sendikal enternasyonalizmin şu anda çizdiği tablo tutarsız, karmaşık, bulanık ve gözü peklikten fazlasıyla uzaktır, yine de, sendikal enternasyonalizm sınıfsal tabanından uzaklaşmış olsa da hiçbir zaman bu tabandan tamamen kopamaz' (Southall, 1994: 167). Uluslararası emek hareketinin Güney Afrika'daki harekete verdiği maddi ve manevi destek dikkate değer bir gelişmedir.

ICFTU'nun Soğuk Savaş yaklaşımı 1969'da ABD bağlantılı AFL-CIO'nun kopuşuyla zayıfladı. Bu andan itibaren de, hâlâ gerilimli bir ortamda da olsa, Güney Afrika'daki sendikalarla ilişkileri gelişti. UMS'ler de sendikalardaki ırkçılığa karşı bir önlem almada önemli roller üstlenmişlerdi. Uluslararası Metal İşçileri Federasyonu (IMF), Güney Afrika'daki ırk ayrımı gözeten üye kuruluşlarını bünyesinden çıkardı. Bağımsız FOSATU 1982 yılında 'İlk kez büyük bir uluslararası kuruluş Güney Afrika'daki sendikaların ırkçılık uygulamalarına karşı tavır aldı' (Webster, 1984: 226'dan alıntı) açıklamasını yaptı. Birçok ulusal sendika merkezi de Güney Afrika'da ırkçılık rejiminin yok edilmesinde ve işçi örgütlerinin kurulmasında rol oynadı. Örneğin İngiltere ve Kanada'daki sendika merkezleri, yatırımların geri çekilmesi kampanyalarının yürütülmesine ve yeni kurulan bağımsız siyahi sendikalara mali destek sağlanmasına aracı oldular. Hem Güney Afrika'da, hem de uluslararası alanda değişik siyasi eğilimler arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden parçalanmış da olsalar, bu kampanyaların etkili olduğu söylenebilir.

Güney Afrika'daki ırkçılığa karşı verilen uluslararası mücadele, Birinci Enternasyonal ruhunun dayanışmacı hareketlerle tekrar canlanabileceğini gösterdi. Dünyanın dört bir yanında sadece işçi liderleri değil, işçiler de diğer işçilerin çıkarları için eylemler yaptılar. Konferanslardaki destek demeçlerini çoğunlukla gerçek kampanyalar ve eylemler izledi. Bu kampanya zamana ve mekâna göre kaçınılmaz olarak farklılık gösterse de uzun seneler sürdü. Dünya çapında binlerce işçi üzerinde tartışılmaz bir siyasi etkisi oldu. Bu, kişisel çıkarlardan arınmış gerçek bir emek dayanışması ve enternasyonalizm örneğiydi. Belki de işin bu boyutu kadar önemli olan bir başka boyut da, bu dayanışmayı oluşturmak ve devam

ettirmek için harcanan emeğin çokluğuydu. Görüldüğü gibi enternasyonalizm öylece kendiliğinden ortaya çıkmaz, yaratılması için kaynaklara ihtiyacı vardır. Ayrıca ortak demokratik amaçlar işçileri, toplumu, dini ve siyasi güçleri bir kampanya etrafında birleştirebilir. Birçok açıdan tek örnek olsa da, Güney Afrika'daki dayanışma öyküsü hâlâ detaylı bir incelemeyi hak ediyor.

Daha sınırlı bir alanda olsa da, bir başka önemli enternasyonalizm örneği, 1980'lerin başları ve ortalarında Guatemala'daki Coca Cola fabrikasında meydana geldi. Coca Cola fabrikasındaki sendika liderlerine, fabrika yönetiminin de desteğiyle yapılan saldırılar ve devlet baskıları, önce o bölgedeki Uluslararası Meslek Sekreterliği IUF'nin, sonra da Dan Gallin'in yürüttüğü etkili kampanyalara yol açtı. Şirketle müzakerelerde başarısız olduktan sonra IUF, turist boykotu çağrısı yaptı ve bu çağrı Uluslararası Af Örgütü ve diğer insan hakları örgütleri tarafından destek gördü. Uluslararası kampanyanın amacı hem Coca Cola fabrikasındaki sendikanın varlığını güvence altına almak, hem de fabrika yönetimi ve devlet tarafından yapılan tehditlerin sona erdirilmesini sağlamaktı. ABD'deki sendikalar ve kampanya yürüten gruplar şirket merkezi üzerinde baskı kurdular, Avrupa sendikaları da şirketi müzakereye zorlamak için ellerinden geleni yapacaklarını bildirdiler. Şirket merkezine karşı yürütülen etkin uluslararası kampanyaya dini grupları, insan hakları ve dayanışma örgütlerini de katan 1984 kampanyası özellikle başarılı oldu. Sonunda IUF dev Coca Cola şirketini bu hareketlerine son vermeye zorladı.

Bu olaya Guatemala'dan bakmak için, o dönemde Coca Cola'daki sendikalardan birinin lideri olan Miguel Angel Alvisurez'in sözlerine başvurabiliriz. Alvisurez'e göre IUF'nin ve dünyadaki katılımcılarının eylemleri 'adını anmadan veya borusunu öttürmeden bir *proletarya enternasyonalizmini* uygulamaya koymuştur' (Alvisurez, 1985: 73). IUF'nin Guetamala'daki diktatörlüğe karşı genel bir siyasi tavır alması, herhangi bir sendika dayanışmasından daha etkiliydi. Turist boykotu etkili oldu ve işçiler uluslararası boyutta olan biteni daha iyi anlamaya başladılar. İşçiler, aralarından biri bir yıldan fazla süren fabrika işgallerinde başarılı oldular. Bu işçiler, uluslararası kampanyaların yarattığı korumacı ve kuvvet verici

ortamda cesaret bulan Guatemala'daki daha geniş tabanlı sendikal hareketin desteğini aldılar. Başlangıçta bu dev ÇUŞ, uluslararası sahnede sendikaları bertaraf etmeyi başarmıştı, ancak uluslararası sendikal hareket yaşananlardan hızla ders alıyor, örgütlenme ve deneyim adına kalıcı kazanımlar elde ediyordu.

Bir kez daha başladığımız yerdeyiz. Emek hareketi ilk ortaya çıktığında zorunlu olarak ve inançlar gereği enternasyonalist idi. Enternasyonalizmin karşılıklı çıkar ve dayanışmaya bağlı olduğu, insanların uluslararası kardeşliği yolundaki inanca dayanıyordu. Sosyalist olmaktan önce demokratikti. Sömürge devrimi dünya işçilerinin çoğunluğunu sahneye çıkarmadan önce 'Avrupa merkezliydi'. Artık küreselleşme çağını ve onun yol açtığı 'yeni' enternasyonalizm biçimlerini ele almadan önce, bu düşüncenin oluşum safhasına bakabiliriz. Milliyetçiliği ve uluslararası emek hareketini incelediği eserinde Michael Forman, '[1840'larda] bir sınıf olarak proletarya siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için enternasyonalist olmak zorundaydı, çünkü *bir sınıf olarak* varlığının temelinde uluslararası bir sistem vardı' (Forman, 1998: 47) der. Forman'ın bu görüşünün bugün için de geçerli olduğu kanısındayım: ülke içinde ve dışında baskı görenlerle dayanışma, çalışanların kitle halinde demokratik bir hava içinde birliği, sermayeye karşıt bir güç olarak uluslararası işçi örgütleri; bunların hepsi de en az yüz elli yıl önce oldukları kadar gerekli.

Yedinci Bölüm

'YENİ' ENTERNASYONALİZM

Artık tüm dünyada ve siyasi çevrelerde, emek enternasyonalizminin yeni bir dönemine girdiğimiz yönünde bir inanış var. Öyle görünüyor ki küresel kapitalizm, küresel bir emek hareketi talep ediyor ve Soğuk Savaşın bölünmüşlükleri artık geride kaldı. Aslında bir açıdan bakıldığında bu 'yeni' enternasyonalizm, Marx'ın zamanındaki Birinci Enternasyonal'e kadar uzanan emek hareketlerinin 'eski' geleneğinin yenilenmiş bir hali. Bu bölüm, küreselleşme çağında ulus-devletin ötesine geçilirken emek enternasyonalizminin nasıl geliştiğini incelemekle başlayacak. Ardından, aslında bu yeni enternasyonalizmin temelde daha fazla 'toplumsal hareket' sendikacılığı içerdiğini ve uluslarüstü bir toplu pazarlık fikrinden daha öteye gittiğini göreceğiz. 'Sendikalar ve diğerleri' üzerine olan bu kısmın ardından gelen, 'küresel kalkınma' ile ilgili kısım, 'sosyal şart' gibi konuları (beşinci bölüm) tekrar değerlendirebilmemiz için bize daha geniş bir bakış açısı sunacak. Son olarak, bu bölümde küresel ve yerel düzeyde oluşan yeni ilişkileri çevreleyen teorik ve eylemsel konulara değineceğiz, bunu yaparken işgücü hareketlerinin bazen gözden kaçan bölgesel ve alt bölgesel düzeylerini de unutmayacağız.

Geçiş Dönemindeki Sendikalar

2001'deki Davos toplantısında Amerikan AFL-CIO başkanı John Sweeney Seattle 1999 olaylarının ve diğer eylemlerin küreselleşmeye karşı bir 'tepki' olmadığını, aksine 'yeni enternasyonalizmin doğum sancıları' (AFL-CIO, 2001) olduğunu ilan ettiğinde çoğu kişi buna şaşırmış olabilir. AFL-CIO'nun Dış İlişkiler Bölümünde zaten bir çalkantı vardı ve 'eski sendikal emperyalizm'e karşı açık bir eleştiri söz konusuydu. Ancak bu kez proleter enternasyonalizminin yeniden canlandırılması çağrısını yapan AFL-CIO'nun başkanıydı ve bu çağrıyı önemli bir uluslararası toplantıda yapmıştı. Sweeney, 'Yeni enternasyonalizm için girişilen bu hareket tabandan tavana doğru inşa ediliyor, tavandan tabana değil... Bu hareketin tar-

tışılacağı yer meydanlardır, yönetim odaları değil' (AFL-CIO, 2001) diyordu. Sweeney'e göre bu yeni oluşumda, 'işçiler, çevreciler, dini liderler ve öğrenciler işçi hakları, insan hakları, çevre koruması ve tüketici hakları için bir araya geliyorlar'(AFL-CIO, 2001). Her ne kadar lafla icraatı karıştırmamak gerekliyse de başlıca kaygısı AFL-CIO üyesi işçilerin işlerinin korunması olan Sweeney'in sözlerinde uluslararası boyutta yeni bir bilinçlenmenin işaretlerini görebiliriz.

AFL-CIO Uluslararası İlişkiler Komitesi başkanı Jay Mazur'un Amerika'nın önemli politika dergilerinden *Foreign Affairs*'de 2000 yılında bir yazısı yayımlandı (Mazur, 2000). Mazur, Seattle'da DTÖ'ye karşı yapılan eylemlerin arkasında küreselleşme üzerine mantıklı ve sorumluluk sahibi bir sendika görüşü olduğunu iddia etti. Mazur 'yakın zamana kadar büyük bir sendikanın uluslararası faaliyetlerinin sendikada başka sorumlulukları da bulunan tek bir kişi tarafından bile yürütülebildiğini' (Mazur, 2000: 86) hatırlatır. Aksine bugün, sendikaların birçok bölümünün (araştırma, sağlık, hukuk, güvenlik, şirket ilişkileri, siyasi eylemler vb) küreselleşmenin etkileriyle, uluslararası boyutları vardır. Çalışma şartlarında ve ücretlerde 'dibe çekme yarışı' politikaları izlenirken, zengin ülkelerdeki sendikalar Güney'deki işçilerinin önemli bir çoğunluğunun yaşadığı zorluklarla ilgilenmek zorundadır. Mazur'a göre dünya ekonomisindeki dönüşüm ve küreselleşmeden kazançlı çıkan kesimlerin Seattle'daki planlarının bozulması, işçi sendikalarının küresel kapitalizmin yönetim kurulunda 'bir sandalye' istemesinin tam zamanı olduğu anlamına gelir.

Ancak, AFL-CIO ve ICFTU'daki değişimler kayda değer görünse de 1960'lardan bu yana istikrarlı bir şekilde enternasyonalist bir yol izleyen kurum, UMS'lerdir. Örneğin ICEM, 1999'daki İkinci Dünya Kongresi'ni 'Küresel Güçle Yüzleşmek: Küresel Sendikalaşma İçin Stratejiler' konusu çevresinde düzenlemiştir. 'Küresel yönetim' konusuna yeni bir bakış açısı getiren ICEM, kesin bir seçenek sunar: ya 'açgözlülüğün küreselleşmesi' ya da 'dayanışmanın küreselleşmesi' (ICEM, 1994: 34). Neoliberal küreselleşme tamamen rekabet kuralına dayanır ve insani dayanışmanın her türlü şekline düşmandır. ICEM'e göre bazı şirketler ise yaptıkları işlerin iç içe geçmiş doğasının bilincindedirler ve çevre gibi tamamen küresel konular-

da UMS'ler ile çalışmanın avantajını görürler. ICEM şimdiye kadar tamamen küresel olan sadece bir toplu sözleşme imzalamış olmasına karşın (uluslarüstü bir petrol şirketi olan Statoil ile) gelecekte 'küresel şirketlerin küresel sendikalara ihtiyaç duyacağı' (ICEM, 1999:42) konusunda iyimser.

ICFTU da nihayet son yıllarda küresel kapitalizm karşısında (Soğuk Savaşa karşı olduğu gibi) dengeli bir direnç oluşturdu. Soğuk Savaş döneminin bölünmüşlüklerini aşan ICFTU, işçi haklarının savunucusu olarak finans ve siyaset çevrelerinde çok daha iyi bir konumda. Felsefesinin önemli bir kısmını, Altın Çağ'ın endüstriyel ilişkilerdeki çoğulcu yaklaşımını hatırlatan 'küresel ekonomiler küresel kurallar gerektirir' (ICFTU, 1997b: 57) sözü üzerine kurdu. Dünya Bankası'nın 1997'deki raporunda sendikalara daha önce hiç olmadığı kadar olumlu bir yer verdiğini görmek oldukça şaşırtıcı (Dünya Bankası, 1997). Yine de günümüz şartlarında uluslararası düzeyde geleneksel bir 'sosyal ortaklık' yaklaşımının nasıl işleyeceğini tasavvur etmek çok zor. Aynı şekilde ICFTU'nun çelişkili 'toplumsal hareket' konumu da siyasi olarak pek geçerli görünmüyor. ICFTU, uluslararası proletaryayı yönlendirecek uyanmak üzere olan bir 'uyuyan dev' olarak görülmemelidir. Yine de, ICFTU'nun son günlerdeki 'enternasyonalist' hareketleri, emek dayanışması faaliyetleri için çok daha elverişli bir ortam oluşturur.

UMS'lerin ve diğerlerinin küresel olarak yaygınlaşmalarının arkasındaki itici güç, 'Küresel İşler–Küresel İşçi Hakları' sloganıyla ifade edilebilir. Denis McShane'e göre, 'Küresel hareket artık büyük devletlerin, zengin bankerlerin ve çokuluslu şirketlerin himayesinde değil. Hepimiz yeni dünya ekonomisinde insanoğlunun yerini ortaya koymak için küresel olarak hareket edebiliriz' (McShane, 1996: 3). Eğer Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlar sermayenin ve entelektüel mülkiyet haklarının bekçiliğini yapmak için varsa, aynı şekilde emek de küresel temsilcisini aramalıdır. Sosyal ve çevresel haklara da uluslararası düzenlemeler gereklidir. Küresel sendikal hareketin altında yatan dünya görüşü, 'Küresel ekonomi, toplumsal yükümlülüklerini yerine getirmek zorundadır' (McShane, 1996: 3) diye özetlenebilir. Kısacası, yeni uluslararası toplumsal hareketler, 1960'ların feminist ve çevreci 'Küresel Düşün, Yerel Hareket Et' sloganının aksi yönünde davranır, bugün yeni en-

ternasyonalizmin günümüzün küreselleşmiş kapitalist sisteminin karşısında durabilmesi için tek yolu, küresel hareket etmektir.

Eğer neoliberal küreselleşme hareketi sendikal enternasyonalizmin oluşması için gereken temel güdüyü sağlıyorsa bu, kendi araçlarını beraberinde getiren bir iletişim/bilgi devrimi sayesinde olur. İnternetin emek enternasyonalizminin oluşmasını kolaylaştıran bir araç olduğunu iddia etmek, bir nevi teknolojik determinizm değildir. İnternet konusunda çok hevesli olan bazılarına oranla daha temkinli olan Eric Lee bile 'İnternet sayesinde, enternasyonalizmin asırlık düşüşü tersine dönmüştür. Her gün internete bağlanan binlerce sendika üyesi için bu durum, Enternasyonal'in yeniden doğuşudur' (Lee, 1997: 186) demiştir. Aslında internete dayalı uluslararası işçi iletişiminin yarattığı cesur yeni dünya ile Marx'ın Birinci Enternasyonal başladığındaki bakış açısı arasında paralellikler var. Asıl ilginç olansa bugünkü enternasyonalizm kaynaklı iletişim dalgasının 1970'lerde 'eşit güç' (bkz. altıncı bölüm) kavramını geliştiren ve aynı zamanda uluslararası meslek sekreterliklerinde oynadığı öncü rol sayesinde bilgisayar kullanımını ve bilgisayarla iletişimin yaygınlaşmasını destekleyen Charles Levinson ile başlamış olmasıdır.

Hızlı ve ucuz iletişim, açıktır ki, tek başına emek enternasyonalizmi yaratamaz. Ancak, bugün iletişim ve elektronik teknolojisini hızla yayılmasının, en azından potansiyel olarak, faaliyetler için daha demokratik bir yol sunduğunu söyleyebiliriz. Peter Waterman'ın söylediği gibi 'bu yeni işçi iletişiminde, hiyerarşik yapı ve siyasi rekabet yerine, ağ yapısını ve işbirliği ilkelerini görüyoruz' (Waterman, 1985: 245). Bir internet ağında kullanılan iletişim yolları ve dolaşan fikirler, dikey bir örgütlenmede ast-üst ilişkisi içindekilerden farklıdır. Elbette uygulamada ICFTU'nun 2000 yılı online uluslararası işçi konferansında olduğu gibi, eleştirel yaklaşımların sansürlenmesinin karşısında durmayan bir dikey örgütlenme yapısına yakın uygulamaları olan bir ağ yapısının olduğu karışık bir yapı gözlemliyoruz. Ama yine de internetin, hiyerarşinin geleneksel çizgilerinin ötesine geçerek, ulusal hareketler arasındaki bölünmeleri ve strateji, hareket ve eğitim farklılıklarını yok ederek uluslarüstü şirketlere eşit güçte bir 'sanal' güç yaratma potansiyeline sahip olduğu görünüyor.

Emeğin, inişli çıkışlı ve duraksayarak da olsa, ulus-devletin ötesine geçtiğini biliyoruz. Bu enternasyonalizmin 'yeni' olan tarafı ise esas olarak bilgiye dayanıyor olması. Öyleyse artık küresel sendikalaşmanın, küreselleşme arenasında nereye kadar bir 'oyuncu' olduğunu dikkate almalıyız. Küresel yapı günümüzde, ulusal düzenlemenin en parlak günlerini yaşadığı dönemden bile daha sıkboğaz ediciyken tek söyleyebileceğimiz küresel sendikacılığın bir sosyal gerçeklikten çok, bir eğilim olduğudur. Bunun temel sebebi ICFTU'nun da öne sürdüğü gibi, 'ulusal seviyedeki sendikaların başardıkları[nın] küresel finans ve sanayi çevrelerinin kararları tarafından yok ediliyor' (ICFTU: 1996: 5) olmasıdır. Burada ortaya çıkan sorun, işçi sendikalarının kendi ulusal stratejilerinin uluslararası yansımalarını ortaya koymak için kahtımsal bir eğilime sahip olmaları. Üstelik 1970'lerde yaşananlar uluslarüstü toplu sözleşmenin mümkün olmayan, hatta kendi başına var olamayan bir sistem olduğunu gösterdi. Örneğin Avusturya İşçi Sendikaları Federasyonu'ndan Andreas Breitenfellner 'Uluslarüstü endüstriyel hareketin yasal temellerinin farklı ulusal kanunlar ve işçi ilişkileri sistemleri tarafından kısıtlandığına' dikkat çeker (Breitenfellner, 1997: 547).

Küresel sendikalaşmaya daha geniş bir açıdan bakarsak, küresel ekonomiye yönelik bir 'düzenleme' olduğunu görebiliriz. Breitenfellner'in analizi küresel sendikalaşmadaki tartışmaların karışıklığını ortaya koyar ve küresel sendikalaşmanın kongre diplomasisinin ve bilgi alışverişlerinin ötesine gitmeye mecbur olduğunu belirterek 'sendikalar küresel sivil toplumun bir parçası olduklarının farkına varmalı' (Breitenfellner, 1997: 552) der. Küreselleşmenin neden olduğu sorunların yanı sıra yarattığı bazı fırsatların da olduğu yönünde bir kanı oluştu. Yeni ve ucuz iletişim teknolojisinin daha iyi küresel bağlar kurulması için temel sağlaması bekleniyor. 'Emek enternasyonalizmi geleneğine' (Breitenfellner, 1997: 522) dayanan küresel seviyede hareketler ve stratejiler için yoğun bir istek var. Ancak Breitenfellner, işçilerin küresel ekonomi üzerinde bazı sosyal düzenlemeler getirmek için oluşturdukları mekanizmalardan bahsederken ne yazık ki geleneksel bir şekilde 'küresel sendikalaşmanın temel hedefi, üçlü bir sosyal ortaklık sisteminin kurumsallaştırılması olmalıdır'

görüşünü öne sürer (Breitenfellner, 1997: 522). Oysa burada ifade edilen sermaye, emek ve ulus-devlet üçlüsünün ortaklığı savaş sonrasında denemiş ve bu deneme başarısız olmuştur.

Bu kısmı geçmişten günümüze uluslararası işçi hareketlerine bir göz atarak sonlandırabiliriz. Yaklaşık elli yıl önce Lewis Lorwin, uluslararası işçi hareketlerinin tarihini ve olası geleceğini anlattığı önemli bir çalışma yayımladı (Lorwin, 1953). Lorwin, 'Tüm ülkelerde sendikalar... uluslararası iktisadi birlikteliğin olanaklarını önemsemezken, *ulusal* ekonomi politikalarına artan bir hassasiyet gösterme eğilimindedirler' (Lorwin, 1953: 334) sonucuna varmıştır. Lorwin'e göre bunun nedeni 'sendikaların iç mantıklarının her geçen gün *ulusal* politikalarla daha fazla ilgileniyor olması ve bu durumun doğrudan ya da dolaylı olarak sendikaların çalışma ve yaşama koşullarını iyileştirmeye yönelik temel işlevine nüfuz etmesi' (Lorwin, 1953: 334). Burada en dikkat çekici olan, yarım asır sonrasında bu ifadelerdeki ulusal kelimesinin yerine *uluslararası* kelimesini koyduğumuzda geçerli bir ifade elde ediyor olmamız. Altın Çağ'ın (dördüncü bölüm) emekten ulusal bir strateji talep etmesiyle aynı mantıkla, Küresel Çağ (beşinci bölüm) işçi sendikalarından uluslararası bir yanıt bekliyor. Bunlar, John Sweeney'in yeni emek enternasyonalizminin doğuşu hakkında bölümün başında bahsettiğimiz sözlerinin arkasındaki mantığın anlaşılmasını kolaylaştırır.

Sendikalar ve Diğerleri

Son elli yıl boyunca kapitalizm yapısal olarak değişirken, çalışan sınıfların doğası ve onların toplu ifadeleri olan sendikalar da aynı şekilde değişti. 'Yeni' kapitalizm, 1950'lerin katı, merkezci bürokratik kapitalist düzeninden daha esnek ve daha ademi merkeziyetçi. Yeni işçi sınıfı ise hem eskiye oranla daha az erkek yoğunluğuna sahip, hem de daha az imalata dayalı. İşçi çıkarlarının toplu ifadesi demek olan sendikalar ise işgücünün eskiden olduğunun çok daha azını kapsıyor ve doğrusunu söylemek gerekirse 'kimlik kriziyle' kıvranıyor. Bu üç açıdan da baktığımızda 1950'lerden farklı bir dönemde olduğumuzu görüyoruz. Hepsinden de öte, sosyal kimliğin hem çok karmaşık, hem de çok akışkan olduğu anlaşılmış

durumda. Örneğin işçiler hem vatandaş, hem de tüketici, aynı zamanda cinsiyetlerine ve etnik kökenlerine göre de bölünüyorlar. Akışkanlık da doğal bir durum, dolayısıyla sosyal bilincin sabit olmasını beklememeliyiz. Bu taslak, içinde bulunduğumuz 'postmodern' küreselleşme çağının şartlarında oluşabilecek yeni bir enternasyonalizm tarzına işaret eder.

'Yeni' teriminin ne olduğunu incelerken bu terimin çoğu zaman şu anda var olmayan geçmişten bir kopuşu temsil ettiği gerçeğini de göz önünde tutmamız gerekiyor (tıpkı yeni kapitalizmde, yeni işçi sınıfında, yeni enternasyonalizmde olduğu gibi). Yine de, Peter Waterman'ın tespit ettiği yeni enternasyonalizmin ayırt edici altı özelliğinden bahsetmek yerinde olur:

1. Ücretli işçiler arasında sınır ötesi bir dayanışma hareketi yaratması,
2. İşçilerin gündelik hayattaki endişelerini ve hedeflerini ifade etmesi,
3. İşçilerin kaynaklarına ve çabalarına dayanması,
4. Büyük güçlerin ya da uluslararası sömürü ve baskının (örn. kapitalizm, devletçilik, ataerkillik, ırkçılık, emperyalizm, militarizm) karşısında olması,
5. Küresel çapta bir çıkar ve eylem birliğini kurmak eğiliminde olması,
6. Diğer halkçı ve demokratik çıkarların, kimliklerin ve hareketlerin (örn. kadınlar, baskı altındaki uluslar ve etnik gruplar, insan hakları ve çevre) tamamlayıcısı olması (Waterman, 1998: 80).

Bu özelliklerde biraz bir 'istek listesi' havası var, ama işin ana fikri açık. Bugün, emek enternasyonalizminden geçmiştekinden çok daha fazlasını bekleyebiliriz, enternasyonalizm dar sendika ve parti kavramlarıyla bölünemez; artık sadece fabrika düzeniyle değil, küresel kapitalizmle yüzleşmekte. Kısacası (örgütlü olmasa bile) kompleks bir kapitalizm kompleks bir enternasyonalizm ister. Bunlar şimdi başlattığımız enternasyonalizmin yeni bakış açılarıdır.

Uygulamada, dünya çapında uluslararası dayanışmayla ilgili yapılan çalışmalarda göze çarpan ilk şey, küresel katılımlarda işçilerden çok kadınların öncü olduklarıdır. 1970'lerin 'Küresel Kız Kardeşlik' kavramı

farklılıkları görmezden geldiği için çok katı bir şekilde eleştirildi, ancak çok gerçek bir özlemi yansıtıyordu. Bütün dünyada kadınların özgürlüğü için uğraşan grupları birleştiren bu hareket, 1995 Pekin konferansında zirveye ulaştı. Kadın hareketi, uluslarüstü konumuyla ve kadınlara yapılan baskıya karşı bütüncül yaklaşımıyla küresel bir hale geldi. Bu bağlamda, uygulamada ve teoride 'küresel dayanışma'nın ne demek olduğuna ilişkin bir örnek oluşturdu. Dahası, son yıllarda uluslararası kadın hareketleri işçi hareketleri üzerinde önemli bir etki sahibi oldu; hatta ICFTU bir zamanlar geleneksel sendika sözlüğünden tamamen çıkartılmış olan 'cinsel ayrımcılık' ve 'baskı'dan bahseder hale geldi. Evrensel 'kız kardeşlik' kavramı Kuzeyli beyaz orta sınıf tarafından çıkarılmış da olsa (bkz. Mohatny, 1993) 'yeni' ahlaki enternasyonalizmin işaretlerini veriyordu.

Bugün uluslarüstü faaliyetlerde birincil öneme sahip bir diğer konu da insan haklarıdır. İnsan hakları kavramının gerisinde hiç kuşkusuz bireyci ve liberal fikirler vardır. Yine de 1980'lerden beri, insan haklarının 'yeni' enternasyonalist bir tanımlamasının ortaya çıkışına tanık olduk. Örneğin, Arjantin'de askeri diktatörlüğe karşı yürütülen kampanyanın sloganı 'İnsan onurunun savunması sınır tanımaz' idi. Bu uluslarüstü insan hakları anlayışı 1990'ların sonunda Şilili diktatör Pinochet'nin Londra'da insan hakları ihlali suçuyla tutuklandığı zaman zirveye ulaştı. İngiliz yargıçlar Pinochet'yi Şili'deki insan hakları ihlalleri hakkında yargılamaya karar verdiklerinde, 'ulusal egemenlik' iddiasının bir savunma olmadığı anlaşıldı. Günümüzde, Birleşmiş Milletler'in kurulduğu dönemden bile çok daha gelişmiş bir uluslarüstü demokratik ortam var. Özellikle de Anthony McGrew'in işaret ettiği gibi 'egemen siyasi ortamın geleneksel görüşleri, uluslararası insan hakları rejiminin doğası ve uluslarüstü toplumsal hareketlerin insan hakları için yaptıkları eylemler tarafından yeniden yapılandırılıyor' (McGrew, 1995: 46). Bu bağlamda, uluslararası emek hareketinin 'İşçi hakları insan haklarıdır' sloganıyla başarılı mücadeleler vermesi hiç de şaşırtıcı değil.

Şüphesiz, cinsiyet ve insan hakları konularından başka en dinamik uluslarüstü eylemlerin yapıldığı alan çevredir. Greenpeace gibi örgütlerin başarılı çalışmalarının küresel politikalar üzerinde önemli et-

kisi oldu, bu başarının nedeni çevre sorunlarının apaçık bir şekilde (en azından Çernobil'den sonra) uluslarüstü bir konu haline gelmesiydi, ancak diğer bir neden de kampanya stratejilerinin ustaca 'yeni' kapitalizmin doğasına göre hazırlanmış olmasıydı. 'Sürdürülebilir kalkınma' kavramı gündeme 1992'de Rio'daki Dünya Zirvesi'nde geldi. Bu kavram büyük oranda kabul gördü ve kampanya yürüten gruplar tarafından bir mihenk taşı olarak kullanıldı. Açıkçası, eğer 'adil emek standartları' küresel anlamda benzer bir statüye kavuşsaydı, bu, işçiler için büyük bir zafer olurdu. Elbette, 'küresel kız kardeşlik' ya da 'evrensel' insan hakları kavramlarında olduğu gibi, baskın Kuzeyli bakış açısı ile 'Güney'den bakış' arasında çok büyük farklılıklar var. Güney'deki kampanyacılar 'sürdürülebilirlik' kavramının bu kadar üzerinde durulmasına karşı çıkarak, yoksulluğun başlı başına bir çevre problemi olduğunu ve sürdürülebilirliğe zarar verdiğini öne sürerler.

Çevrecilik ve işçi haklarının her zaman tam olarak uyuştuğunu söyleyemeyiz; özellikle de çevrecilik, doğacılık ve korumacılık olarak düşünüldüğünde. Fabrikanın sanayici/üretici felsefesi, kolay kolay çevresel kaygılar gütmez. İşçiler de çevreyi korumak için işlerini kaybetmeyi göze almazlar. Laurie Adkin'in Kanada'da ekoloji ve emek üzerine yaptığı önemli çalışmasında ortaya koyduğu gibi, 'Sendikacılar üyelerinin iş güvenliğinin çevre, sağlık, cinsiyet ya da ırk ayırımı, barış ya da "üçüncü dünya" insanlarının çıkarları gibi konularla çeliştiği durumlarda "taraf tutmaktan" kaçınırlar' (Adkin, 1999: 210). Bu strateji çevre ve işler söz konusu olduğunda, sıfır toplamlı bir oyunun (bir tarafın kazancı diğerinin zararı) olduğunu var sayar. Yine de son yıllarda sürdürülebilir kalkınma tezi toplumda geniş kabul gördü. İşçiler de bu dünyada yaşıyorlar ve dünyayla ilgili uzun vadeli beklentiler onları da ilgilendiriyor. Atık madde değerlendirme gibi güncel konular hem Kuzey'de, hem de Güney'de artık yeni iş sahaları yaratmalarıyla da gündeme geliyorlar. Elbette, Seattle 1999, emekçilerin ve çevre eylemcilerinin küreselleşmeye karşı bir toplumsal hareket-te bir araya gelişlerinin simgesi olmuştur.

Cinsiyet, insan hakları ve çevre hep yeni emek enternasyonalizmi ile ilgili kavramlar iken, bence en önemli boyut üretim ve tüketim arasın-

daki ilişkidir. Kuzey'deki kapitalizmin aslında tüketimcilik olduğu çok açık. Marksizmin (ve uluslararası dayanışma hareketlerinin) bazı kollarına göre göre bu, üzüntü duyulacak bir durum; ancak bu aynı zamanda dünya çapında bir işçi dayanışması için yeni fırsatları da açığa çıkarıyor. 1990'ların ortalarında Amerika'da büyük 'markaları' hedef alan bir dizi boykot eylemi düzenlendi, özellikle giyim sanayisinde Gap, Calvin Klein, Levi-Strauss, Reebok gibi çok tanınan şirketler hakkında dikkatlice yürütülen skandal propagandaları, bu firmaları denizaşırı fabrikalarındaki çalışma şartlarını iyileştirecek 'davranış kuralları'nı uygulamak zorunda bıraktı. Avrupa'da da, 'Temiz Kıyafetler' kampanyası, perakendeciyi ve tüketiciyi 'etiketin arkasındaki emeği' incelemeye zorladı ve özellikle Güney'de evlerinde çalışan kadınların çalışma şartlarının kötülüğünü gözler önüne serdi. Bu kampanya sadece bazı perakendecilerin taşeron şirketlerini çalışanları için ILO'nun getirdiği adil emek standartlarını kabul etmeye zorlamasıyla sonuçlanmadı, aynı zamanda uluslarüstü bilinçlenme ve dayanışmada genel bir rönesansa da yol açtı.

Andrew Ross'a göre, 1990'ların ortalarında ABD'de kötü şartlarla işçi çalıştıran fabrikalara karşı yürütülen kampanyalar 'emek, çevre ve sosyal adaletin çıkarları için yerel ve uluslararası, devlet ve sivil toplum, örgütlü işçiler ve yerel gruplar arasındaki birlikteliğin başarılı bir örneğini sundu... bu birliktelikler sermaye zincirinin zayıf halkalarını hedefliyorlardı' (Ross, 1997: 37). Birçok açıdan bu olaylar yeni emek enternasyonalizminin örnekleriydi. Bunlar ulusal/uluslararası, üretim/tüketim, emek/toplum gibi kavramlar arasındaki sınırları yıktı. Küçük bir örgüt olmasına karşın bu çalışmanın önemli bir kısmını yürüten Ulusal İşçi Komitesi, sermayenin zırhındaki zayıf noktaları ortaya çıkardı. Bu komite, küreselleşme sahnesinde bir oyuncu haline geldi ve mücadelenin koşullarını değiştirdi. Bundan böyle güçlü bir şirketin 'ismi' tüketicinin ona duyduğu güven kadar iyiydi. 'Yeni' kapitalizm, karşısında imaj oluşturmada en az kendisi kadar usta (Walt Disney ürünlerine karşı yürütülen medyanın ilgisini çeken kampanyada olduğu gibi) bir 'yeni' dayanışma hareketi buldu ve bu kez ön saflarda geniş bir ilerici işçi kitlesi, dini gruplar ve insan hakları grupları vardı.

Küresel toplumsal hareketlerin her çeşidi (cinsiyet ayrımcılığı, çevre, insan hakları ve emek), farklı şekillerde de olsa, yeni küresel kapitalizmi yöneten kurumlar üzerindeki etkisini artırdı. Kadın hareketleri örneğinde çevreci hareketlerin görünürdeki etkisi çok daha fazla olsa da, Dünya Bankası'nın da kayda değer bir etkisi olmuştur. Aslında Dünya Bankası bugünlerde sürdürülebilir ve cinsiyet ayrımcılığına dayanmayan bir kalkınmayı ödün vermediği ilkeler arasında benimsemiştir. Bu yüzden küresel yönetimin temel organları küresel sivil toplum içinde oluşan birlikteliklerin baskısına maruz kalmıştır. Küresel kapitalizmin tek parçadan oluşan sert bir yapısı yoktur, belirli bir geçirgenliğe sahiptir. Fordist devletten, daha esnek bir yönetim yapısına, merkeziyetçilikten ağ toplumuna geçiş, aşağıdan başlayan bir mücadele için bir hareket alanı yarattı. Uluslararası emek hareketinin küresel kapitalizmin yöneticileri üzerinde bu değişim kadar büyük bir etkisi yoktu ve hâlâ birçok örnekte tamamıyla etkisiz durumda. Yine de emek hareketi, sistemin geçirgen olduğunun farkında ve emeğin sesini duyurmak için her ortamda, Dünya Ticaret Örgütü'nde, ILO'da ve BM'deki çeşitli organlarda çalışmalarını sürdürüyor.

TABLO 7.1 Emek Repertuarları ve Eylemleri, 1650–2000

1650-1850 Dar kalıplı/ himayeci	1850-1980 Ulusal/ özerk	1980-2000+ Uluslarüstü/ dayanışmacı
Yiyecek için ayaklanmalar Makine sabotajları Vergi memurlarının kovulması	Grevler Toplu mitingler Ayaklanmalar	Dünya / Kadın zirveleri Yardım konserleri Tüketici boykotları

Kaynak: Cohen ve Rai, 2000: 15

Son olarak, işçilerin fikirlerini geliştirdikleri ve eylemlerini mevcut şartlar ışığında düzenlenmiş bir 'repertuar'dan seçtikleri yolu tanımlamak için emek 'repertuarları' (Tilly, 1978) kavramını kullanmak yararlı olacaktır. Cohen ve Rai bu kavramı küresel toplum hareketlerini kapsayacak şekilde genişletti. Bu yaklaşımla geniş tarihsel dönemler için saptanan üç tip repertuar, Tablo 7.1'de gösterilmektedir. Eğer ulusal çağda emek mücadeleleri ulusal, seçimlere dayalı, endüstriyel ve özerkse (ayaklanmalar az ve birbirinden uzaksa), küresel ya da uluslarüstü çağda da cinsiyet ayrımcılığı ve çevre sorunları, dayanışma ruhu taşıyan uluslararası tüketici boykotlarıyla öne çıkar. Bu yüzden, işyerlerine dayanan, ancak aynı zamanda küresel dayanışma çağının bazı geniş kapsamlı sorunlarıyla da ilgilenenen emek enternasyonalizminin muhtemelen ikinci ve üçüncü tip repertuarın arasında bir yere düştüğünü söyleyebiliriz.

Küresel Kalkınma

Altıncı bölümde belirttiğimiz gibi 1970'lerin ortalarında Brandt Komisyonu sayesinde küresel kalkınma tartışmasında uluslararası sendikal hareketin önemli bir etkisi vardı. Ne var ki, bu dönemin ardından gelen Reagan ve Thatcher rejimlerinin yarattığı soğuk ortamda UÜŞ'lere getirilecek 'davranış kuralları' gibi kavramlara pek yer yoktu. 1980'ler boyunca UÜŞ'lerin gücünü azaltma çabaları gitgide zayıfladı, 1993'te de BM Uluslarüstü Şirketler Merkezi'nin kapanışı bu çabaların sonunu getirdi. 1990'ların ortaları ile birlikte, küresel kalkınma düşüncesi yeniden canlandı ve ICFTU tüm gücünü 'sosyal şart' kampanyalarına vermeye başladı. Aradaki zamanda ICFTU, siyasi belgelerinin 'sanayileşmiş Kuzey ülkeleri yanlısı' olduğundan şikâyet eden Güney'deki bazı bağlı sendikaların baskısı altında kalmıştı (Gumbrell-McCormick, 2000: 505). Güney'deki işçilerin ve kadınların yükselen sesleri önemli bir etki yarattı ve ICFTU 1990'larda küresel kalkınma ile yeniden ilgilenmeye başladığında yoksulluk, işsizlik ve azgelişmişlik sorunlarına çok daha fazla yöneldi.

1990'ların uluslararası sendikal hareketinin küresel kalkınma anlayışı, ICEM'in 1999'da Güney Afrika'da, Durban'da toplanan İkinci Dünya Kongresi'nde ortaya kondu. ICEM açıkça, 'küresel güç' ile karşı karşıya

gelebilecek bir 'küresel sendikacılık' stratejisi geliştirme arayışmdaydı. ICEM'e göre 'Dünya ekonomisi hiçbir zaman adil değildi... ancak artık dünya sosyal ekonomisi geçen yüzyıldan bu yana en büyük eşitsizlikleri gösteriyor' (ICEM, 1999: 31). Sendikalar artan sosyoekonomik eşitsizliklerin çalışanlar arasında, uluslar içinde ve uluslar arasında bir uçurum yaratıyor olduğunun farkında. Hatta sendika tartışmalarına 'Sömürgelerin özgürleşmesi milyonların yaşam koşullarını değiştirdi ve ülkelerin geçen yüzyılın toprağa bağlı kölelik düzeninden kurtulmalarını sağladı' (ICEM, 1999:31) anlayışı da hâkim oldu. Ancak küreselleşme zamanı geri döndürmeye ve Güney'i yeniden sömürgeleştirmeye yelteniyor. ICEM'in analizinde ilgi çekici nokta, neoliberal küreselleşmenin etkilerinin önüne geçmek için Kuzey işçileri ile Güney ülkeleri arasındaki yeni bir 'küresel anlaşma'nın gerekliliğinin ortaya konması.

Uluslararası sendikal hareketin Kuzey/Güney ya da küresel kalkınma bilmecesi, 1940'ların sonlarına dayanan ancak 1990'larda önemli bir konu haline gelen 'sosyal şart' kavramı çevresinde yoğunlaştı. Uluslararası sendikal hareket, özellikle de ICFTU, 1980'lerden beri küresel yönetim organlarına sosyal düzenleme fikrini sokma çabalarının ön saflarındaydı. 1996'da Singapur'da toplanan Birinci DTÖ bakanlar toplantısında, ICFTU'nun (Dünya Emek Konfederasyonu'nun da desteğini alarak) ticaret ve emek standartlarıyla ilgili önerisi, neoliberal devletler ve Hindistan gibi antiemperyalist olduğunu iddia eden ülkelerin oluşturduğu bir koalisyon tarafından reddedildi. 1999'da Seattle'da düzenlenen üçüncü bakanlar toplantısı sırasında ise sosyal şart kampanyası kayda değer bir aşama kat etmişti. Bir yandan ABD Başkanı Clinton desteğini yüksek sesle duyurarak işçi oylarını çekmeye çalışırken, öte yandan ICFTU daha geniş tabanlı bir işbirliği sağlamak ve Güney'deki bazı radikal STÖ'lerin muhalefetini dağıtmak için Güney'deki bağlı sendikalarıyla birlikte yoğun bir çalışma yaptı. İronik olansa, Seattle'daki konuşmalar yasaklandığı sırada masada gündemde çekirdek emek standartlarıyla ilgili birçok ülke tarafından desteklenen bir tasarının olmasıydı.

'Sosyal şart' kavramına karşı çıkan görüşler Güney Afrikalı ve Brezilyalı sendikacılardan destek görse de, en açık ve en tutarlı muhalefet

Hint sendikacılardan geldi (bkz. John and Chenoy, 1996). 'Bağlantı' eleştirilerinin çoğunda içten içe bir iktisadi ve kültürel ulusçuluk eğilimi varsa da, asıl hedef sadece küreselleşme. Bunun yanında hiç kuşku duyulmayacak şekilde bazı sendikacıların ulusal sermaye veya devletin yanına ve 'dünya sistemi'nin karşısına geçmesi de söz konusu. Korumacılığın, 'bağlantı'nın bazı destekçilerinin esas amacı olduğuna ilişkin şikâyeti uluslararası çalışma standartları olmadan ticaretin serbestleşmesinin çalışma şartlarını tüm dünyada kötüleştireceği gerçeğini değiştirmiyor. Aslında ulusal 'egemenlik' ve ulusal 'çıkarlar' Güney'deki düşük ücretlerin karşılaştırmalı üstünlüğünün korunması için öne sürülebilir, ancak aynı durum Güney'de üretilen malların Kuzey pazarlarının dışında tutulması için de kullanılabilir. Emeğin ticaretle bağlantılı bir konu olmadığı görüşü, ticareti yapılan malların üretiminde emeğin payı düşünüldüğünde tamamen yanlıştır. Ancak, yapısal uyum programlarının etkilerine karşı Güney'de düzenlenen mücadeleleri yürüten işçi hareketleri eğer 'korunmak' için DTÖ gibi bir kuruma yönelmişlerse bir çelişki içerisindedirler. ICFTU, DTÖ'ne müdahalesinin, sendikacıların işverenle sürdürdüğü herhangi bir günlük ilişki kadar taktik hedefli ve mücadeleye yönelik olduğunu ileri sürer.

Sosyal şart üzerindeki tartışmalarda bazı taktik anlaşmazlıkları ortaya çıkmıştır. Örneğin, Güney'deki sosyal şartların güvenliğini sağlaması için DTÖ'yü daha da güçlendirmenin küresel demokrasinin yararına olup olmadığını sorabiliriz. ILO'nun bu görevi yerine getirmek için daha uygun bir temsilci olduğunu belki söyleyebilirdik, ancak bu kurumun güçsüzlüğü gözlemciler ve hatta kendisi için bile aşikâr. Uluslararası ticaret anlaşmalarının bir parçası olan bir sosyal şartın sadece ihracat sektörü üzerinde etkili olabileceğini ve işçilerin çoğunluğunu, özellikle de kayıt dışı sektörde çalışanları etkilemeyeceğini artık anlamamız gerekiyor. Ayrıca ülkeler için emperyalist çağrışımlı bir 'hareket düzeni' yerine uluslarüstü şirketler için 'hareket düzeni' getirmenin daha iyi olacağını savunabiliriz. Ancak bu tartışmaların hiçbiri, geçerli çekirdek emek standartları ilkesini etkileyecek gibi görünmüyor. Bu bağlamda, Julio Godio'nun şu cümlesiyle başlamak faydalı olacaktır kanısındayım: 'Eğer dünyayı değiştirme mücadelesi uluslararası ise, sosyal şart için yapılan kavga işçileri küresel ölçekte piyasayı

düzenlemek için harekete geçirebilir; bu durum sermaye ve emek arasındaki tarihsel çekişmeyi, bu kez uluslararası seviyede, canlandıracaktır' (Godio, 1998: 355).

Sosyal şart tartışmasını uygun bir zemine oturtmak için daha geniş bir bakış açısına ihtiyacımız olduğuna inanıyorum. Silver ve Arrighi'nin öne sürdüğü 'yaygın düşüncenin aksine, Kuzey-Güney ayrımı, dünya çapında homojen işçi şartlarının oluşumu önündeki temel engel olmaya devam ediyor' düşüncesiyle başlayabiliriz (Silver ve Arrighi, 2000: 53). Aslında çeşitli çalışmalar, İkinci Dünya Savaşı'ndan yüzyılın sonuna kadar refahın küresel hiyerarşisinin dayanıklı bir şekilde var olduğunu doğruladı. Bunun anlamı, uluslararası emek hareketleri için Silver ve Arrighi'nin terimiyle 'küresel bölüşüm adaleti'nin (Silver ve Arrighi, 2000: 69) kaçınılmaz olduğudur. Bu ayırımlar var olduğu sürece, özellikle de Kuzey'deki işçiler küresel ast-üst ilişkisi içinde Güney'deki işçileri kendi hatalarının günah keçisi yapmak isterken, birleşik bir uluslararası emek hareketinden söz edilemez. Bu konuyla ilgili hiçbir olay ABD'de AFL-CIO'nun Çin'in küresel ticaret sistemine katılımına karşı çıkması kadar açık olamaz. İfade edildiği gibi Çinli işçiler için duyulan endişe, birleşik uluslararası emek hareketinin geleceğiyle ilgili hayati öneme sahip bir konuda alınan bu tavrın altındaki korumacılığı, hatta ırkçılığı gizleyemez.

Aşırı eşitsiz bir küresel gelişim ve yerleşmiş derin farklılıklarla yüzleştiğimizde, küresel sorunların küresel çözümler gerektirdiğini öne sürmek kolaya kaçmak gibi görünebilir. Kuzey ve Güney arasındaki iktisadi farklılıklar, ortak kullanılan gezegenlerle ilgili hikâyelerle yok edilemez. Evrenselliğin çok sık dile getirilmesi belirli çıkarların önünde bir maskedir. Bence gerekli olan, eşitsizliğin ayıplarını nazik bir şekilde saklayacak bütünleyici bir yaklaşımdır. Amartya Sen, 'Evrensellik zor sorunlarla yüzleşmek demektir, çıkar çatışması olarak algılananların sadece bir kısmı gerçektir ve ancak geniş kapsamlı bir bakış açısı bu sorunları anlamayı mümkün kılar' diyerek küreselleşme çağındaki işleri ve hakları kapsamlı bir yaklaşımla ele almıştır (Sen, 2000: 1). Bu gerçekçi bakışla dayanışmaya yeni bir temel olarak artık uluslararasının ötesine, gerçek küresele hareket edebiliriz. Sen aynı zamanda, eğer kapitalist ahlak günümüzde gerçekten

küresel ise, dünya işçilerinin de ulusal yasal hakların üzerinde temel küresel haklara ihtiyaç duyduğunu anlamamızı sağlar.

Ayrıca, küreselleşme çağında hükmeden kesimlerin esas ilgilendiklerinin yönetim sorunu olduğunu söyleyebiliriz. Ulusal kapitalizm döneminde hükümetin düzenli bir şekilde karar alma ve bunları dayatma gücü olması gerekirken, küreselleşme çağının yönetim biçimi 'dışarıdan zorla kabul ettirilemeyen, ancak çok sayıda nüfuzlu aktörün etkileşimi sonucu oluşan bir düzene' (Kouiman ve Van Violet, 1993: 64) işaret eder. Özel sosyoekonomik meselelerle uğraşma sorumluluğunun kimde olduğu konusunda olduğu gibi ulusal ve uluslararası ilişkiler arasındaki sınırlarda da bir bulanıklaşma söz konusudur. Günümüzün küresel yönetim süreci IMF, Dünya Bankası ve DTÖ gibi büyük ve çok yönlü kurumları ve ayrıca işçi hareketlerini de kapsayan uluslarüstü bir toplumsal hareketler dizisini içeren geniş bir oyuncular yelpazesini gerektiriyor. Yeni bir çalışma 'uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum arasında gittikçe artan birliktelik küresel yönetimin yeni bir türünü yaratmaktadır' (O'Brien vd, 2000: arka kapak) diye iddia eder. Sivil toplumun küresel yönetim mekanizmaları üzerindeki etkisi en iyi durumda bile eşitsiz de olsa ileriki yıllarda olası bir eğilimin gelişine işaret ediyor.

Dünyanın çalışan halkları için asıl konunun vatandaşlık olduğu söylenebilir. Eğer küresel sivil toplum gerçekte olduğundan daha büyük düşünülürse, küresel vatandaşlık şu anda sadece bir özlem olarak kalacaktır. Ancak, defalarca söylediğimiz gibi, eğer işçiler de küreselleşme çağında birer vatandaş ise en azından küresel vatandaşlığın ne olduğuna ilişkin bir fikir ortaya konmalıdır. Öne sürüldüğü gibi yönetim daha az demokratik bir hale gelmiş olsa da, belirli demokratik uygulamaları özendirmiş ya da bunları yapılabilir hale getirmiştir. Sosyal gruplar arasındaki sınır ötesi iletişim daha kolay, daha hızlı ve daha ucuzdur. Dünya gerçekten de toplumsal anlamda küçülmüştür. Eğer günümüzün demokratik açıklarına sebep olan küreselleşmenin özel bir çeşidi ise, sosyal düzenlemenin daha güçlü bir türü demokrasiyi güçlendirebilir. Anthony McGrew'in bu konuyla ilgili iddia ettiği gibi, ilerici çevrelerde üzerinde durulan küreselleşmenin sebep olduğu olumsuz gelişmelerin aksine bu durum 'siyasi güç-

lenme ve demokratikleşme süreci ile de ilgilidir' (McGrew, 1997: 238). Bu nokta bizi temsilcilik ve işçilerin kendi geleceklerini nasıl çizebildiği konularına geri götürüyor.

Emeğin geleceğini küresel kalkınma bağlamında tartışabilmek için ana hatları belirledik, artık daha ayrıntılı konulara inebiliriz. Uluslararası emek için bir strateji de ICFTU'nun 2000 yılında BM ile imzaladığı Küresel Antlaşma çerçevesinde de görülebilir. Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu toplantılarında ortaya çıkan bu anlaşma, altında emek, çevre ve iş temsilcilerini BM çatısı bir araya getiren gönüllü bir düzenlemedir. Ancak Küresel Antlaşma'ya kuşkucu bir bakış, bu antlaşmanın sadece UÜŞ'ler için ahlaki bir kılıf yaratmak olduğunu iddia eder. Yelpazenin diğer ucunda ise yerel bakış açısını savunan ve küreselleşmenin verdiği zararlara karşı odaklanan stratejiler vardır. Ne var ki, yerelin istikrarlı, küreselin ise henüz yerleşmemiş olduğu düşüncesi sorunludur. Bu stratejiye kuşkucu bir bakış, 1970'lerdeki dünya ekonomisinden 'soyutlanma' stratejilerinin başarısızlığına ve ilgili tüm taraflar için korumacı stratejilerin tuzaklarına işaret eder. Emek stratejileriyle ilgili küresel ile yereli karşı karşıya getiren bu sığ düşünceyi yıkmak için tanımları açmamız gerekir.

Yerel ve Küresel

Eğer küreselleşme çağının 'yeni' enternasyonalizmi kendine özgü olarak görülürse, insan toplumunun 'mimari'sinin yeni bir anlayışını da barındırabilir. Yerel ile küreseli, arada başka bir şey olmayan basit bir zıtlık olarak ortaya koymak pek mantıklı değildir. Bu, sadece temeli ve çatısı olan ve bunların arasında hiçbir şey olmayan bir eve benzer. En azından, ulusal, bölgesel ve alt bölgesel seviyeleri hesaba katmamız gerekir. Küreselleşmenin şu anki aşamasının en çarpıcı özelliklerinden birisi, çok katlı ve 'melez' bir karşılıklı bağımlılık halindeki bu seviyelerin birbirine karışmış olması. Bu açıdan, bazı yazarların sözünü ettiği yerel-küresel 'paradoks'u 'iktisadi ilişkiler kapsam ve nitelik bakımından daha *küresel* olurken, iktisadi küreselleşmeye siyasal tepkinin daha *yerelleşmesi*' (Jonas, 1999: 325) anlamında kullanıldığında yanlış yorumlara yol açar. Bu, yerel ve küresel arasında çok yalın ve tek yönlü bir bağ ortaya koyar ve insanların, toplumsal

grupların ve şehirlerin küreselle karşılıklı etkileşim içine girmek için kullandıkları temsilciler konusunu göz ardı eder.

Bölgesel seviyedeki emek enternasyonalizmi iki nedenden ötürü göreli olarak ihmal edilmiştir. Birincisi, küreselleşme yazınında bölgeselcilik pek önemli ve karmaşık olmayan, tamamlayıcı bir seviye olarak görülme eğilimindedir. Dolayısıyla, 'yeni bölgeselciliğin' küreselleşmeye bir tepki olduğu kabul edilse de, neoliberal rekabetçilik için destekleyici bir rol oynadığı düşünülür. Bu aşamada, anlayışımıza biraz farklılık getirmesi için, bölgeselleşme ve bölgeselcilik arasındaki farkı ortaya koymak yerinde olacaktır. Grougel ve Hout'a göre bölgeselleşme, genellikle ' iktisadi bütünleşmenin küresel süreçlerinin ve üretim ile güç yapılarının değişiminin bölgesel ifadesidir' (Grougel ve Hout, 1999: 10). Bu süreç, küreselleşme sürecinin bölgesel 'an'ı olarak ortaya çıkar. Öte yandan bölgeselcilik, Gamble ve Payne'e göre 'diğer devlet projelerinden (örneğin küreselcilik) ayrılabilen bir çeşit devlet projesi' olarak tanımlanabilir (Gamble ve Payne, 1996: 250). Bu devlet projesi, küreselleşmenin tarihsel gelişimiyle aynı yönde gidebileceği gibi, bu sürecin aksi yönünde de (ya da karşıtı olarak) gidebilir.

Bölgesel sendikalaşma hareketi Kuzey'in emek hareketlerinde merkezi bir önem taşır. Uluslarüstü sendikalaşmanın en gelişmiş örneklerinden biri, Avrupa Birliği'nde görülmüştür. 1960'lar ve 1970'lerde esen uluslarüstü toplu pazarlık rüzgârında Batı Avrupa genellikle bu uygulamaların en yoğun uygulandığı yer olarak görüldü. Her ülkede aynı UÜŞ'nin farklı kollarıyla ayrı ayrı pazarlık yapmanın anlamsız olduğunun farkında olan sendikacı aydın bir kesim vardı. 1970'te kurulan Avrupa Sendika Konfederasyonu (ETUC), işverenlerin örgütüyle düzenli bir biçimde toplantılar yapmasına ve sosyal politika çerçevesinde AB'de belirli bir yasallığa ulaşmasına karşın temsilci bir organ haline gelemedi. Avrupa İş Konseyleri (EWC'ler) ise 1990'larda kuruldu ve şimdiye kadar AB içinde faaliyet gösteren UÜŞ'ler içindeki uluslarüstü sanayi bağları el verdiğince sosyal düzenlemelerin en azimli yönünü ortaya koydu. Ancak hepsinden de öte 'ulusal sendikalar uluslarüstü pazarlıklar yürütmelerini sağlayacak Avrupa çapında bir örgütlenme için gerekli otoriteyi ve kaynakları ortaya koymak

noktasında gönülsüz davrandılar' (Marginson ve Sisson, 1996: 44-5). Kanımca Avrupa deneyimi, sendikalist (yani tamamen sendika merkezli) bir uluslararası stratejinin sınırlarını ortaya koyar.

Bölgesel boyut da Güney'deki uluslarüstü emek faaliyetleri için artan bir önem taşır. Latin Amerika'daki MERCOSUR'un (Güney Yarımküre Ortak Pazarı) yaklaşık bir trilyon dolarlık GSYİH ile dünyanın en büyük dördüncü ticaret bloğu olması dikkat çekicidir. 1991'de kurulan bu bölgesel serbest ticaret alanının ana dinamiği neoliberal küreselleşme ile bütünleşmeyi kolaylaştırmak olsa da, alternatif bir dinamiği de içerdiği görülüyor. Latin Amerika'nın iktisadi bütünleşmesi aynı zamanda küreselleşme karşısında bir savunma stratejisidir ve bazı endüstriyel sektörlerin *desarollista* (kalkınmacı) stratejilerini yansıtır. Şili'nin sosyalist başkanı Ricardo Lagos 2000 yılında Arjantin'i ziyaret ettiğinde 'küreselleşen' ve 'küreselleştirilen'lerin olduğu bir dünyada MERCOSUR yaklaşımının 'küreselleşmenin meydan okumalarını önleyecek bir formül' olduğunu belirtti (*Clarin*, 10 Temmuz 2000: 5). Brezilya'nın MERCOSUR'daki öncü rolü bu ülkeyi, ABD'nin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi projesinin karşısındaki bir Güney bloğunun fiilen liderliğine getirir. Sendikaların MERCOSUR'daki etkin rolü, bölgesel geçiş hareketlerine güzel bir örnektir. Bu durum ayrıca işçi hareketlerinin bölgesel bütünleşme projelerinden ayrı tutulmayacağını da gösterir.

Son olarak, Kuzey-Güney bölgesel uluslarüstücülüğünün en ilginç örneğini 1994'te kurulan NAFTA'da görüyoruz. Meksikalı, Amerikalı ve Kanadalı sendikacıların NAFTA ile çatışmalı, ancak sonunda üretken etkileşimleri, Kuzey ve Güney arasında emeğin uluslarüstücülüğü için bir dönüm noktası olmuştur. Emek ilk başta ulusalcı ve korumacı tepkiler gösterdi, ancak biraz tereddütle de olsa, kapitalist akılcılığın bu büyük çaplı uygulamasında ortak bir konuma geldi. Kuzey Amerika işçileri arasında bir çıkar birliği kurmak kolay değildi ve kuşkusuz ulusal çıkarları devre dışı bırakamıyordu. Kanadalıların (özellikle Quebeclilerin) sendikalarının zıt konumdaki Amerikalı ve Meksikalıların arasının bulunmasında rol oynamaları dikkat çekiciydi (bkz. Bakvis, 1998). Bu tartışmaların ortak sonucu AFL-CIO'nun o zamanki başkanı Lane Kirkland'ın söylediklerinden çıkarıla-

bilir. Kirkland 'enternasyonalist değilsen, sendikacı da olamazsın' der, bunun nedeni olarak da 'herhangi bir yerdeki kötü koşulların' (Meksika'yı kastediyor) 'herhangi bir yerdeki iyi koşulları tehdit ettiğini' (Amerika'yı kastediyor) (French vd, 1994: 1'den alıntı) gösterir. Bu, enternasyonalizm ille kendi çıkarlarını kollamanın birbirine ters düşmediğini gösterir.

Uluslarüstü emek faaliyetlerini artık biraz daha karmaşık bir boyutta görebiliriz: sermayenin küresel stratejisini karşılamak için küreselleşen sadece emek değil. Aynı şekilde, emeğin uluslararası düzeydeki zayıflığını telafi eden de sadece basit bir yerelci strateji değil. Yerel ve küresel emek faaliyetleri birbirinden bağımsız faaliyetler olarak görülemeyeceği gibi, bir önem sırası içinde de değillerdir. Yerel ve küresel, ancak 'diyalektik' bir ilişki içinde değerlendirildiklerinde anlaşılır. Ash Amin, doğru bir tespitle, 'birbirinden uzak mekânların mantıklarını –yerel, ulusal, kıtasal ve küresel– birbiriyle kapıştıran *bölgesel* fikirleri' (Amin, 1997: 133) reddeder. Bunlar ayrı 'yerler' değildir, aksine birbirinin içine girmiş toplumsal ilişkilerdir. Dolayısıyla emek bölgesel birimlere dayanan bir dönüşüm getiren ileri ci bir strateji yürütemez, bunun yerine küreselleşme/bölgeselleşme/yerelleşmenin melez ve bağımsız toplumsal mantığını hesaba katması gerekir.

Sermayeye karşı durabilmek için küreselleşmek gibi emek dayanışmasının basit anlayışları bazı sorunlar içerir. Aslında başarılamayacak bir strateji önermek moral bozucu olabilir. Belki de birbirine bağlanmış yerel mücadeleler küreselleşmek için diğer bir yol olabilir. Bu bağlamda Andrew Herod 1998'de ABD'de iki fabrikanın birlik oluşturarak dev otomotiv firması General Motors'u başarılı bir şekilde dize getirmesi hakkındaki tartışmaların altını çizer (Herod, 2001). Herod haklı olarak şu sonuca varır: 'gittikçe bütünleşen dünya ekonomisi içinde bir UÜŞ'ye karşı yerel bir mücadele yürütmek, özellikle bu mücadeleler şirketin küresel faaliyetinin can alıcı noktalarını hedef alıyorsa, son derece etkili olabilir' (Herod, 2001: 42). Bu, küreselleşmenin doğasına çok iyi uyum sağlayan gerçek bir küresel stratejidir, ancak yerel olarak uygulanır. Küreselleşmenin bir strateji olduğu kadar bir söylem olduğunu tekrar düşünürsek, 'başka yolu yok' inanışını tüm dünyaya yayan neoliberal küreselleşmenin yarattığı moral bozukluğuna bu tür bir yaklaşımın nasıl karşı koyabileceğini anlayabiliriz.

Ne var ki, küreselleşme çağında 'yerelci' emek stratejileriyle ilgili de bazı sorunlar vardır. 1998'de Liverpool'daki rıhtım işçileri grevi süresince kayda değer bir uluslararası dayanışma faaliyeti yaşandı. Bu durum şüphesiz bir ölçüye kadar emeğin gelişmesi üzerine yerel ve ulusal görüşlerin birbirine düşman olmalarından kaynaklandı. Yine de bazı yorumcular sürekli olarak 1970'lerdeki liman işçilerinin mücadeleleri gibi 'sınıf hareketi' peşinde koşan yerel yapıdaki bir mücadeleye geri dönmenin arayışındaydı. Burada, küreselliğin karmaşıklığını körü körüne reddeden (sadece bir engel olarak gören) bir yerelciliğin emeğin seçeneklerini kısıtladığını görüyoruz. Başka bir deyişle, yereli küreselleşmenin fırtınalı denizlerinde güvenli bir ada olarak göremeyiz. Hatta bu yerelciliğe karşı belirli bir tepki de oluşmuş durumda ve bu tepkiler kolayca korumacı taleplere ve şovenist duygulara yol açabilir. Hardt ve Negri'nin ortaya koyduğu gibi, 'Küreselleşmenin homojenleşmeyi ve farksızlaştırılmış kimlikleri gerektirdiği, buna karşılık yerelin heterojenliği ve farklılığı muhafaza ettiği varsayılırsa, küresel ve yerel arasındaki yanlış bir ikiliğe dayanan bu "yerelci" konum yanıltıcıdır' (Hardt ve Negri, 2000: 44). Yerel farklılıklar 'doğal' değildir ve aslında küreselleşme tarafından 'üretilmiş' oldukları düşünülebilir.

Yukarıda gördüğümüz gibi, soyut bir 'küresel dayanışma' stratejisi güç azaltıcı bir etki yaratabilir. Aynı şekilde yerelleştirme (yereli güçlendirme) de küreselleşmeye yeterli bir tepki olamaz. Sendikaların kesinlikle yerel özelliklerine uyum sağlamış bir strateji geliştirmeleri gerekmektedir. Ayrıca, eğer 'sendikalizmin' dar kalıpları içinde sınırlanmamışlarsa, mümkün olduğunca bütün toplumu bir araya getiren geniş bir toplumsal harekete de ihtiyaçları var. Ancak küreselleşme bir sürü küçük yerelci hareketle tehdit edilemez. Makro seviyede tepkiler gereklidir ve 'sosyal şart' talebi şu anki reformun itici gücüdür. Bir tür küresel yönetim kurmak için mücadele vermek gereklidir ve bu bağlamda ICFTU 'reformculuk'la suçlanamaz. Yerel ve küresel arasında bir köprü kurmak mümkündür, emek faaliyetlerinin dünya çapında yaygınlaşmasıyla Bretcher, Costello ve Smith'in 'köşe bucağın birleştirilmesi' dediği şey başarılabilir (Bretcher vd, 2000: 23) ve böylece neoliberal küreselleşme ile etkili biçimde mücadele edecek 'ortak bir görüş ve program' (Bretcher vd, 2000: 25) geliştirilebilir.

Öyleyse bugün 'yeni' bir enternasyonalizme sahip miyiz? Enternasyonalizmin önceki deneyimleri, örneğin Güney Afrika'daki ırkçı rejime karşı verilen mücadele, bir ölçüye kadar şu anki uygulamaların işareti oldu. ICFTU gibi kurumlarca temsil edilen resmi emek enternasyonalizmi, bir geçiş döneminde olsa da, eski bürokratik uygulamalardan izler taşıyor (bkz. Moody, 1997: onuncu bölüm). Ayrıca 'resmi' sol görüş de eski ulus-devletçi bakış açısına bulaşmış durumda. Bu görüşteki *Monthly Review*'ın Seattle sonrası 'yeni enternasyonalizm' özel sayısı (Monthly Review, 2000) küreselleşmeyi bir analiz çerçevesi olarak görmezden gelmiş ve günün ihtiyaçlarına yanıt verecek bir uluslarüstü emek stratejisi geliştirmek yerine sadece Marksist kehanetleri tekrar etmiştir. Hatta etkileyici bir slogan olan 'aşağıdan küreselleşme' bile Kuzey/Güney boyutunu ihmal ettiği için yeni ortamda somut bir yer edinememiştir. Emin olmamız gereken husus, küreselleşmenin yeni çağının emek enternasyonalizmi için yerel, bölgesel ve küresel seviyelerin etkileşim halinde olduğu ve toplum, tüketim, üretim seviyelerinin mevcut olduğu, yepyeni ve karmaşık yapılı bir alan yarattığıdır.

Sekizinci Bölüm

SONUÇLAR VE OLASILIKLAR

Bu kitabın giriş bölümünü yazmaya başladığım günden bu son bölüme gelene dek geçen yaklaşık dokuz ay içerisinde bile emek ve küreselleşme dünyasında pek çok şey değişti. Örneğin işçi liderlerinin uluslararası bir yaklaşım benimsemeye eğilim gösterdiklerini belirtmiştik; şimdi bu eğilimler uygulamaya dönüşmüş durumda. Bu bölümde küreselleşme çağında emeğin durumuna ilişkin vardığımız sonuçları ve gelecek yıllardaki olası gelişmeleri ele alacağız. İşe neoliberal küreselleşmenin yarattığı cesur yeni dünyayı ve emeğin ve diğer sosyal hareketlerin bu dünyadaki rolünü incelemekle başlayacağız. Bölümün ikinci kısmında, 'rekabetin ötesinde' bizi bekleyen seçenekleri gözden geçirerek sürdürülemeyen statükoya bir alternatif getirebileceğimizi göreceğiz. Örneğin 'sosyal şartın' yanı sıra emek kıyaslaması (benchmarking) konusunu da ele alacağız. Ardından ortaya çıkan yeni iş modellerini ve bu modellerin doğurduğu yeni direniş stratejilerini, yani gelecekteki işi mercek altına alacağız. Son olarak da, geçen on yıl içinde emeğin nasıl yeniden keşfedildiği konusu üzerinde duracağız. Görünen o ki güçlü bir sosyal hareketle birlikte yeni, daha enternasyonalist, aynı zamanda da tarafsız bir şekilde 'küreselleşmiş' bir emek hareketi doğuyor.

Yeni Düzen

Margaret Thatcher'a ve diğer neoliberal karşı devrimcilere ilham veren Friedrich Von Hayek'in *The Road to Serfdom* (Toprağa Bağlı Köleliğe Giden Yol) (Hayek, [1944] 1955) adlı kitabı, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru basılmıştı. Kitabın savunduğu serbest piyasa ve devletin piyasalardan elini çekmesi ilkeleri 20. yüzyılın son çeyreğine damgasını vurdu. Devlet müdahalesi, iktisadi düzenleme, mali kontrol, refah devletleri, sosyal koruma ve hatta sendika denen kurumların var oluşu köleliğe giden yolun kilometre taşları olarak kabul edildi. Yeni dünya düzeni hâlâ von Hayek'in ilkelerinden izler taşısa da, artık bu ilkeleri savunanlar bile bazı değişimleri kabul ettiler ya da eskisi gibi seslerini yükseltmekten

çekinir oldular. Mevcut dünya düzenine alternatif olabilecek kayda değer bir öneri ise, yine Avusturyalı bir iktisatçının İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında yayımlanan kitabında yer alıyordu. Karl Polanyi'nin *Büyük Dönüşüm* adlı kitabı (Polanyi, [1945] 1957) şu anda bazı uluslararası siyasal ekonomi çevrelerinde yeniden gündeme geldiyse de, von Hayek ile karşılaştırıldığında genellikle pek bilinmez. Daha önce birinci bölümde de belirttiğim gibi, Polanyi'nin hem yeni dünya düzenini anlamamızda, hem de küreselleşme çağında yeni emek stratejileri geliştirmemizde bize çok yararlı olabilecek bakış açıları sunduğu kanısındayım.

Karl Polanyi, geçtiğimiz yüzyılın ortalarında, 18. ve 19. yüzyıllarda İngiltere'de yaşanan Sanayi Devrimi'nin yol açtığı 'Büyük Dönüşüm' üzerine yazmıştı. Öte yandan 'Büyük Dönüşüm'ün aslında 1930'lardan sonra gerçekleşen büyük çaplı kurumsal değişimler üzerine yazıldığı da düşünülebilir (bk. Goldfrank, 1990). ABD'deki 'Yeni Düzen', Almanya'daki Nazizm ve Sovyetler Birliği'ndeki Stalincilik, farklı açılardan Polanyi'nin piyasa işleyişi üzerinde bir sosyal kontrol oluşturma olarak tanımladığı 'çift yönlü hareket'e örnek olarak görülebilir. Analiz konusu olarak seçtiğimiz alanlarda, yani küreselleşme ve sosyal hareketin demokratikleşmesi arasındaki çekişmeli ve çok yönlü ilişkiler alanında, Polanyi'nin 1950'lerde ortaya koyduğu görüşler, çalışmalarımıza yön veren ve tarihsel bir dayanak kazandıran engin bir ilham kaynağıdır. İşe Polanyi'nin 'çift yönlü hareket' tanımlamasıyla başlayacağız:

> [Çift yönlü hareket], toplumdaki iki örgütlenme prensibinin hareketi olarak tanımlanabilir. Bunlardan biri, yaygın olarak *laissez-faire* ve serbest ticaret yöntemlerini kullanarak, kendi kendini düzenleyebilen bir piyasa kurmayı amaçlayan iktisadi liberalizm prensibidir. Diğeri ise koruyucu yasama, kısıtlayıcı kurumlar ve diğer müdahale araçlarıyla insanın ve doğanın korunmasını amaçlayan sosyal koruma prensibidir (Polanyi, 1957: 132).

Polanyi'nin 20. yüzyılın ortalarında yaptığı bu tanımlamayı 21. yüzyılın başlarına uyarlamak için, işe dünya genelinde *laissez-faire* prensiplerinin uy-

gulanması olarak tanımlayabileceğimiz küreselleşmeyle başlayabiliriz. Polanyi, 'piyasaların tüm dünyaya yayıldığını ve ürünlerin inanılmayacak ölçüde arttığını' (Polanyi, 1957: 76) yazmıştı. Küreselleşmenin sadece bir eğilim olduğuna ve bu gördüğümüzün aslında enternasyonalizm olduğuna inananlar için bile, bu saptama günümüz için eskisine oranla iki kat daha geçerlidir (Polanyi, 1957: 76). Bununla birlikte, Polanyi'nin eserinin hâlâ çağdaş bir eser olduğunu en güzel kanıtı, toplumun kendini korumak için oluşturduğu karşı hareketlerin kaçınılmazlığıdır. Sanayi Devrimi döneminde olduğu gibi, ya da günümüze uyarlarsak 'Küreselleşme Devrimi' döneminde, 'piyasa mekanizmasına eşi görülmemiş bir ilerleme gücü sağlayan gelişmelerin olduğu' her yerde 'piyasa kontrolündeki ekonominin tehlikeli etkilerine direnmek üzere köklü bir hareket' de ortaya çıkar (Polanyi, 1957: 76). Polanyi hem liberalizmden, hem de Ortodoks Marksizmden farklı olarak, bunun 'çağın tarihinin genel özelliği' olduğunu söyler (Polanyi, 1957: 76). Bu, kaçınılmaz bir süreç olmasada, 'sonumuzun geldiği' görüşünü savunan küreselleşme karşıtı literatürün yoğun kötümserliğinden sıyrılmamıza yardımcı olabilecek bir bakış açısıdır.

Polanyi için piyasa toplumunun başlıca özelliklerinden biri de toplumsal anlamda 'çözülmesi', yani sosyal ve siyasi kurumlardan kopmasıdır. Bu kurumlardan kopmuş ve kendi kurallarına göre işleyen bir piyasa ekonomisi insanlara güvensizlik ve endişe telkin eder. Toplum ve devlet, koruyucu bir karşı hareket oluşturmalı, hem devlet müdahalesi hem de sosyal yasama yoluyla piyasanın bütünüyle kopmasının ya da çözülmesinin önüne geçmelidir. Elbette küreselleşme çağında bu önlemlerin etkili olabilmesi için uluslararası boyutta uygulanmaları şarttır. Bunun yanı sıra 'üretim unsurları', özellikle de 'emek unsuru' meta olmaktan çıkarılmalıdır. Polanyi belki de fazlasıyla iyi niyetli bir varsayımda bulunur: 'Emek yalnızca yaşamın yanında yer alan bir insan faaliyetine verilen addır... Emeğin meta olarak tanımı... Bütünüyle hayaldir' (Polanyi, 1957: 72). Ardından son derecede mantıklı bir şekilde sendikaların ya da sosyal yasamanın emeğin hareketliliğine 'müdahale etmedikleri' takdirde, 'amaçlarını gerçekleştirmemiş' sayılacaklarını öne sürer. Bu da ancak insan emeğiyle ilgili olarak arz ve talep 'yasalarına'

müdahale ederek emeği piyasanın yörüngesinden çıkarmakla mümkün olur (Polanyi, 1957: 177).

Bu tartışma, küreselleşme ve demokrasiyi daha önce Polanyi tarafından tanımlanarak analiz edilen 'çift yönlü hareket' bağlamında daha iyi anlamamızı sağlar. Stephen Gill, Polanyi'nin 'çift yönlü hareketinin', 'siyasi hayat üzerinde daha demokratik bir kontrol oluşturmayı amaçlayan sosyopolitik güçler' için bir metafor olarak görülebileceğini belirtir (Gill, 1995: 7). Bu açıdan, Polanyi'nin bir hegemonya karşıtı hareketler teorisyeni olduğunu söyleyebiliriz. Antonio Gramsci tarafından temel ilkeleri belirlenen bu hegemonya karşıtı hareketler geleneği, günümüz küreselleşme çalışmalarında da sıkça geçer. Elbette bu hareketler, genel olarak küreselleşme parametreleri içinde işleyerek belli bir ölçüde denetim sağlayacak stratejilerden (giderek daha çok sayıda küreselleşme taraftarı bu saflara katılmaktadır), Seattle sokaklarındaki küreselleşme karşıtlarının açık direnişlerine kadar pek çok farklı biçimde ortaya çıkabilir. Tüm bu gelişmelerin odak noktasında sayıları gitgide artan 'devrimci reformist' bir kitle ve stratejik düşünme biçimleri yer alır. Küreselleşmeden kazanç sağlayan kesim içerisinde bile bazı ileri görüşlü kimselerin bir çeşit denetim mekanizmasına duyulan ihtiyacı dile getirmeleri, Polanyi'nin ortaya koyduğu sorunun artık çok daha yaygın biçimde fark edildiğinin bir göstergesidir.

'Büyük dönüşüm'ün merkezinde yer alan 'çift yönlü hareket', bizi aracılık sorununa götürür. Hem Ortodoks Marksistler, hem de eleştirel olmayan küreselciler, eğilimleri (örneğin kendi kendini düzenleyen piyasalar ve küreselleşme doğrultusundaki eğilimleri) olayın can alıcı noktaları olarak görme hatasına düşerler. Düzenleme, meta olmaktan çıkarma ve piyasayı yeniden toplumun içine yerleştirme adına girişilen karşı hareketler, bize dünyaya daha az mecburiyetçi bir bakış açısından bakma olanağı sunar. Çağdaş karşı hareketler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan uzlaşma ve toplumsal sözleşme devrini yeniden canlandırmayabilir, zira devlet sosyalizminin çökmesi ve kapitalist küreselleşmenin hız kazanmasından bu yana dünya gerçek anlamda bir 'büyük dönüşüm' geçirmiştir. Yine de küresel anarşinin önüne geçmek istiyorsak, hiç şüphesiz birtakım yeni küresel sosyal düzenleme modelleri ortaya koymamız gerek. Ayrıca kesin olan bir

şey varsa o da radikal demokrasi teorisinin öncülerinden olan Polanyi'nin, günümüzde yaşasaydı, mevcut küreselleşme biçimlerine karşı oluşacak demokratik alternatifleri sıradan insanlardan bekleyeceğidir.

The Economist dergisinin küreselleşme konusuna özel bir sayı ayırması ('The Case for Globalisation', 23-29 Eylül, 2000), yeni küresel düzenin organik entelektüelleri arasında yeni bir eğilimin belirdiğine işaret eder. Finansal sermayenin bu kerliferli organının, Seattle'daki (ve daha sonrasındaki) protestocuların 'küreselleşme dalgasının, arkasındaki güç ne denli büyük olursa olsun, tersine çevrilebileceği konusunda haklı oldukları' (19) şeklinde bir itirafta bulunması hayli ilginçtir. *The Economist*'in de farkına vardığı gibi, küreselleşmenin ardındaki büyük güçler, sadece sokak protestocularını tatmin etmek için bu sözleri sarf etmiyorlar. Burada sorulması gereken son derece önemli sorular var: 'Hükümetler neden küreselleşme için özür dilemeye ve küreselleşmeyi sivilleştirme sözleri vermeye başladılar?' Resmi makamlar neden küreselleşme karşıtı protestolara 'entelektüel bir direniş göstermiyorlar?' (19). Bütün bu soruların çok basit bir yanıtı olabilir; belki de von Hayek'in miadı artık doldu ve sıra Polanyi devrine geldi. Von Hayek'in ilham verdiği 'tavizsiz' neoliberalizm hegemonyası artık yönetici sınıflar arasında bile geçerliğini yitirdi. Hegemonyacı küresel düzen, kendi içinde zayıflıklar ve kopmalar olmasaydı sokak protestolarından etkilenmezdi. Eğer hükümetler neoliberal küreselleşme için 'özür diliyorlarsa' (biraz abartılı bir tabir de olsa), bunun nedeni Polanyi'nin ortaya koyduğu sorunun aciliyetinin farkına varmaları, yani kapitalizmin kendi selameti için düzenlenmesi gerektiğini anlamalarıdır.

'Kurum sorumluluğu' konusu, kapitalizmin mevcut çelişkilerini incelemek açısından hayli zengin bir kaynak sunar. Lider bir uluslarüstü şirket, 'kurumsal vatandaşlık' misyonuna soyunurken şu gerekçeleri gösteriyordu: 'Şirketler toplumun birer parçasıdırlar. Belli bazı serbest ticaret haklarına sahip olmalarına karşın tıpkı bireyler gibi toplumun yararına hareket etme sorumluluğunu taşırlar' (Sklair, 2001: 171). Neden UÜŞ'ler, hükümetlere, tüketicilere ve hatta çeşitli baskı gruplarına karşı sorumluluk duymaya (ya da en azından duyuyormuş gibi görünme ihtiyacı hissetmeye) başladılar? Elbette Shell, Kuzey Denizi'nde yaşanan Brent Spar felaketi ve

Nijerya'daki trajik olaylar yüzünden lekelenen imajını temizlemek derdinde. Her ne kadar söylemlerinde özel kârla kamu yararını dengelemekten dem vursalar da, ortada çok basit bir gerçek var: Bir şirketin itibarı, iş dünyasının rekabetçi ortamındaki en önemli silahıdır ve itibar da zaman içinde oluşan, sosyal ve öznel bir olgudur. Kısacası, burada söz konusu olan değişim, UÜŞ'lerin birdenbire iyi vatandaşlar olmaya karar vermeleri değil, sosyal ve politik baskılara karşı hassas hale gelmeleridir. Finansal hedeflerin sosyal, çevresel ve ahlaki kriterlerle törpülendiği bir ortamda, Polanyi'nin ortaya koyduğu problemlerin çözümünde 1980'lerin şahlanmış neoliberalizminden bu yana epey yol aldığımızı söyleyebiliriz.

Marx'm dediği gibi, her iktisadi sistemin sınırları vardır, bu kuralı diğer tüm üretim biçimleri için olduğu gibi kapitalizm için de geçerli sayabiliriz. Ne gariptir ki 2001'in başlarına dek birçok analizci Amerikan borsasının 'kalıplarını kırdığına' ve bundan böyle sadece yükseleceğine inanıyordu. Oysa kapitalizm hâlâ dalgalanmalara maruz kalmasının yanı sıra hem doğal kaynaklar açısından, hem de piyasaların istila edeceği yeni alanlar açısından sınırlarını zorlamaya başlamıştır. Leslie Sklair'in dediği gibi, uluslarüstü kapitalist sınıf, 'yaratılmasında büyük rol oynadığı küresel kapitalist sistemin çelişkileriyle boğuşurken kendisi de küreselleşiyor' (Sklair, 2000: 761). Yeni düzen işçileri sömürüyor, toplulukları parçalıyor ve tüketicileri hayal kırıklığına uğratıyor. Bütün bunlar ayrı ayrı ya da çeşitli çıkar birlikleri halinde yeni düzene karşı direnebilirler. Uluslarüstü kapitalist sınıfın her bir zaferine karşılık, 'aşağıdan' yeni saldırılar geliyor; grevler, tüketici boykotları ya da yasalar gitgide daha da güçlenerek bu sınıfın hegemonyasına meydan okuyor. Bu eylemleri bir tabanda birleştirmek demokrasinin görevidir. Bu gerçek bizi, Polanyi'den esinlenerek ortaya koyduğumuz küreselleşmeye karşı demokrasiyle tavır alma konusuna getiriyor. Elbette bu durumda demokratikleşme aracı olarak emeği görüyoruz.

Küresel yönetimin sağlamlığı günümüzde pek çok yönden sorgulanıyor. Uluslararası örgütler, özellikle de Dünya Bankası, bir zamanlar sanıldığı ya da radikal eleştirmenler tarafından lanse edildiği gibi sarsılmaz abideler değiller. Son yirmi yıl içinde kapitalizmin uluslararası örgütleri giderek daha yoğun şekilde küresel ve sosyal hareketlerle etkileşime

girdiler ve bir ölçüde de olsa geçirgenlik gösterdiler. Yönetim, bütünüyle devlet tabanlı modelden uzaklaşmaya ve sivil toplum unsurlarını da barındırmaya başladı. O'Brien ve çalışma arkadaşları, çok yönlü iktisadi kurumlar ve küresel sosyal hareketler üzerine yaptıkları araştırmanın sonucunda, küresel düzeyde 'yönetimin doğasının dönüşüm geçirdiğine tanık olduğumuzu' (O'Brien vd, 2000: 206) ileri sürerler. Bahsettikleri 'kompleks çok yönlülük', global yönetimin demokratikleştiği doğrusal bir hareket olarak anlaşılmamalıdır. Gerçekte, bu uluslararası örgütlerin sivil toplumla diyaloğa girmelerinin altında yatan tek neden, kendi hegemonyacı özlemlerine ulaşmalarının önünde ciddi birer engel teşkil eden sosyal ve demokratik karşı hareketleri etkisiz kılma arzusudur. Ortada böylesine çarpıcı çelişkiler varken, küreselleşmenin her hâlükârda galip geldiğini varsaymak hata olur.

Yeni dünya düzeni hegemonyasını daha iyi anlamak için, Gramsci'nin 'hegemonya' kavramının ekonomik bir unsuru da içerdiğini hatırlamakta fayda var: 'hegemonya etik-politik bir olgu olmasının yanı sıra iktisadi de olmak zorundadır, iktisadi etkinliğin merkezinde yer alan egemen grup tarafından verilen kararlar üzerine temellenmelidir' (Gramsci, 1971b: 161). Birçok yorumcu, hegemonyayı siyasi ya da kültürel bir 'mutabakat' olarak değerlendirirken, Gramsci için hegemonya aynı zamanda 'yapısal'dır. Ulusal ve uluslararası düzeyde yaptığı analizlerde, örneğin Fordizm'e ilişkin analizinde, sosyal sınıfları ve güçleri hep bu bakış açısıyla değerlendirmiştir. Bu bize uluslarüstü kapitalist sınıf kadar, üretimin de dünya düzeninin ayrılmaz bir unsuru olduğunu gösterir. Eğer Fordizm şu anda tüm ulusal/uluslararası, üretim/tüketim, politik/ekonomik yönleriyle görülebiliyorsa, yeni dünya düzenin küreselleşmesi de aynı şekilde görülebilir. Kapitalizm küresel ölçülerde yeniden örgütlenir ve yeni hegemonyacı düzeni empoze etmenin yollarını ararken, kapitalizmi anlamak ve demokratik bir dayanak noktasından eleştirebilmek için küresel emeğin ekonomi politiğini de onun ayrılmaz bir parçası olarak görmek gereklidir.

Mark Rupert *Producing Hegemony* (Rupert, 1995) adlı eserinde Gramsci'nin uluslararası ekonomi politiğine dayanan yeni bir yaklaşıma işaret eder. Fordist dönemi inceleyen bu çalışma, Amerikan emeğinin

küçük bir ortağı olduğu 'tarihsel blokun', Kuzey'de üretkenliğe dayalı bir siyasi uzlaşma yaratışını ve bunu tüm dünyada genelleştirişini gözler önüne serer. Fordizm çağı geride kaldı, neoliberal çağ (Washington uzlaşması) da çoktan zorlanmaya başladı. Uluslarüstü kapitalist sınıf ve emek hareketi arasındaki 'tarihsel blok' artık çökmüş durumda. Neoliberalizmin hegemonyası (ve çağın 'sağ duyusu' olarak imajı) sona erdi ve tıpkı bir zamanlar Fordizm'le popüler tüketimin bir tutulması gibi bu hegemonyayı evrensel hedeflerle bir gören pek az kişi kaldı. Bu analitik yaklaşım bize, kesin manifestosu hâlâ bilinmese de ufukta beliren dönüşüm politikalarına olanak tanıyan bir bakış açısı sağlar. Rupert bu konuya ihtiyatla yaklaşmakla birlikte şöyle bir yorum yapar, 'Uluslarüstü Fordist kapitalizmin baskısı altında, sanayi işçilerinin sağduyusu bir kez daha sınanıyor ve yeniden yapılanıyor:... neoliberal ideolojinin ortaya koyduğu işçiler ve işveren şirket arasındaki çıkar ilişkisinin tanımı sorgulanıyor' (Rupert, 1995: 195). Bu sorgulamada hiç şüphesiz uluslararası işçi hareketleri de kendi paylarına düşen rolü oynuyorlar.

Rekabetin Ötesi

Neoliberalizmin altın çağı olan 1980'lerden bu yana tüm dünyada rekabetin 'ötesine' doğru bir gidiş belirdi. Yukarıda sözünü ettiğimiz 'kurumsal vatandaşlık' kavramı bile, rekabet kurallarının egemen olduğu bir dünya anlayışının değişmeye başladığının göstergesi. Margaret Thatcher'ın ünlü savaş sloganı 'Başka yolu yok' artık geçerliğini yitirdi. Teorik anlamda Roberto Unger'in 'yanlış mecburiyetçilik' diye adlandırdığı düşünce biçimini geride bıraktık ve 'çağdaş toplumun kurumsal düzenlemelerinin, tartışmasız kabul edilen işlevsel zorunlulukların değil, aralarında gevşek bağlar olan çok sayıda sosyal ve ideolojik çatışmanın sonucu' olduğunu anladık. Bu tür bir bakış açısı, tarihin pek çok olasılık barındırdığını ve önceden belirlenemeyeceğini, olayların akışına seyirci kalan birer kukla olmadığımızı, karşı koyabileceğimizi ve hem yaşamlarımızı, hem de içinde yaşadığımız dünyayı değiştirebileceğimizi anlamamızı sağlar. Yine de bir süreliğine de olsa 'rekabet'in karşı konulamaz olduğu yanılgısına kapıldık.

1980'lerde 'rekabetçilik' hem sermaye, hem de devlet tarafından ilerlemenin yegâne yolu olarak kabul edildi; öyle ki 'kârlılık' bile uzun vadeli bir hedef olarak ikinci planda kaldı. Küresel ekonomide 'rekabet edebilmek', siyasi liderlerin, işletmelerin, medyanın ve hatta sendikaların parolası haline geldi. Küreselleşme kapitalist sistemi yeniden yapılandırırken, rekabet de bu yeni oyunun en iyi ve tek kuralı oldu. Piyasa güçlerinin serbestleştiği ve kapitalizmin devlet müdahalesinden arındırıldığı bir ortamda, rekabet hayatta kalmanın tek yoluydu. Taraftarları için 'Rekabet, yenilenmek için güçlü bir araçtır. Daha ucuz ve daha iyi yöntem, ürün ve hizmet bulma arayışını kamçılar... Prensipte rekabet, talebin çekimini iktisadi yenilenmenin itici gücü kılar' (Lizbon Grubu, 1995: 91). Adil rekabet, üreticiler için oldukça mantıklı bir ölçüttür ve tüketiciye daha çok seçeneğin yanı sıra ve daha kaliteli mal ve hizmetler arasından seçim yapma olanağı tanır. Ne var ki uygulamadaki 'rekabetçilik' her düzeyde noksandır. Uygulamada gelip dayandığı nokta, küresel düzeyde bir savaş felsefesi, yani milletlerin diğerlerini 'alt etmek' için güçlenmeleri gerektiği düşüncesidir.

Lizbonlu düşünürler ve politika yapıcılar, 1990'ların ortasında 'rekabetin sınırlarını' belirlemeye yönelik hayli etkili bir tartışma başlattılar (Lizbon Grubu, 1995). Vardıkları sonuç şuydu: 'Rekabet yanlıları teorilerinde saldırgan, yaklaşımlarında bilinçsiz ve yargılarında bağnazdırlar' (Lizbon Grubu, 1995: 99). Piyasa, iktisadi başarıyı ve sosyal refahı belirleyen yegâne faktör değildir. Sosyal eşitsizlik sorununu da günümüzde olduğu gibi yalnızca çok zengin birey ve ulusların çıkarlarını temsil ederek çözemez. Dahası, salt rekabetçi bir ortamda rakiplerini pazarlardan uzak tutmak için korumacılığa yöneleceğinden, kendi içinde de noksandır. Paul Krugman'a göre 'rekabetçilik', 'ulusal ekonomilere uygulandığında anlamsız bir kelimeye dönüşür' (zira rekabet edenler uluslar değil, şirketlerdir); aynı zamanda 'Rekabetçi düşünmek, yerli ya da yabancı çok çeşitli alanlarda, ister sağlık ister ticaret alanında olsun, kötü iktisadi politikalar uygulamaya yönlendirir' (Krugman, 1994: 35). Sonuç olarak 'rekabetçilik', kendi içindeki çelişkiler bir yana, uzun vadeli bir küresel yönetim planlamasında yetersiz kalacak bir kavramdır.

Yeni bir küresel düzenleme sistemi, 'rekabet' prensibi etrafında yapılandırılamaz. Öte yandan küreselleşmenin yarattığı yeni uzamsal karmaşa, yeni bir düzenleme biçimini gerekli kılar. Eğer sürdürülebilir bir küreselleşme hedefleniyorsa, öteden beri var olan eşitsiz kalkınma sorununun kazandığı yeni boyutlara da çözüm getirilmelidir. Tickel ve Peckel'e göre: 'Henüz küresel kapitalizmin eşitsiz kalkınmayı düzenleyen hiçbir mekanizması yok. Bu tür bir mekanizmanın yokluğunda yeni bir birikim rejimi için gerekli olan temel oluşturulamaz' (Tickell ve Peck, 1995: 370). Küreselle yerelin yeni bir sinerji içinde birleştiği 'küresel yerelleşme' süreci, kendi içinde tutarsızdır ve kapitalizmin yeni çelişkilerini yansıtmaktadır. Fordist sosyal düzenleme modelinin sona erişiyle ortaya çıkan boşluk, yerel devlet bir yana, ulus-devleti bile düzenleme gücünden yoksun bırakmıştır. Yerel düzeyde emek, yerel sermaye ve devletle çıkar birliği kursa da bu kez şehirler arasında doğan yatırım çekme yarışı 'rekabet' kuralından kaçmayı olanaksız kılar.

Emeğin küresel düzenlemede önemli bir rol oynayabileceği bir başka alan da bölgesel düzeydir. Kuzey'de ve Güney'de yeni bölgesel uluslarüstü emek birliklerinin oluştuğunu görmüştük. Bölgesel işbirliği, sosyal düzenlemelerin aşırı yayılmacı bir kapitalizmi baskılayışına bir örnektir, bu anlamda da aslında Polanyi'nin ortaya koyduğu 'çift yönlü hareket'in bir boyutudur. Polanyi, 1945 tarihli pek az bilinen bir makalesinde, o yıllarda ortaya çıkan 'evrensel kapitalizm'in 'bölgesel planlama'yla bertaraf edilebileceğini söylüyordu (Polanyi, 1945). Batı'nın, Doğu'da 'ortadan kalkmış olan serbest piyasaları yeniden kurma çabasına girdiğini' tespit etmişti (Polanyi, 1945: 89). Yugoslavya'nın, 'piyasaların istilasından kurtularak' bölgesel çözümlere yönelmekle en doğru olanı yaptığına inanıyor, 'gelecekte tüm Avrupa'nın Balkan çözümüne bel bağlayacağını ve bölgeselleşmenin tartışmasız egemen olacağını' düşünüyordu. Polanyi, 'bölgeselleşmenin her derde deva olmadığını' gayet iyi bilmesine karşın, İkinci Dünya Savaşı sonrasına dair yaptığı bu saptama, yine bir savaş sonrası (Soğuk Savaş sonrası) dönem olan günümüzde de geçerliğini korur (Polanyi, 1945: 89). Yeniden dağıtılabilir unsurlar içeren, hem küresel rekabetçilikle daha uyumlu, hem de daha düzenleyici bir dinamik oluşturabilecek potansiyele sahip yeni bir ortak bölgesel yapılanma ortaya çıkmakta.

Emek hareketleri yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeylerde faaliyet göstererek küresel kapitalizm üzerinde bir çeşit sosyal düzenleme oluşturma çabasmdalar. Şu anda, resmi emek hareketinin bazı temel işçi haklarını elde edebilmek için çalışmalarını sürdürdüğü ana platform, 'sosyal şart' platformudur. Ne var ki, yukarıda gördüğümüz gibi, 'sosyal şart' Güney'de birçokları tarafından Kuzey'in korumacı önlemi olarak görülmekte. ICFTU dahilinde yürütülen güçlü bir iç kampanyayla bu ayrımların bir ölçüde üstesinden gelinmişse de, 'kıyaslama' kavramına dayanan bir yaklaşımın da yararlı olacağı düşünülebilir. Günümüzde UÜŞ'ler tarafından kullanılan anlamıyla 'kıyaslama', 'dünyadaki en iyi uygulamalarla yapılan sistematik kıyaslardan elde edilen bir devamlı ilerleme sistemidir' (Sklair, 2001: 115). 'Kıyaslama', küresel rekabette mantıksal bir unsurdur, çünkü firmalar ayakta kalabilmek için kendilerini dünyanın her yerindeki iyi uygulamalarla kıyaslamak zorundadır. Bununla birlikte kıyaslamayı uygulayan tek kesim, yeni küresel yönetim danışmanları değildir ve kıyaslama kavramı da körü körüne bir rekabetçilikle eş anlamlı görülmemelidir.

1990'ların ortasında Kanada Otomobil İşçileri sendikası (CAW), yönetimin 'Japon usulü' çalışma metotlarına kendi bağımsız stratejisiyle karşı çıktı. Bu strateji, yeni çalışma modellerinin sendika üyeleri üzerindeki etkilerini inceleyen yoğun bir araştırmanın yanı sıra 'çalışma hayatı kalitesinin "kıyaslandığı" bir karşılaştırmalı süreç' de içeriyordu (Lewchuck ve Robertson, 1999: 59). Bu yaklaşım, çalışma yerlerini soyutlamaktan ziyade işçileri içeren tüm konular hakkında bağımsız bir emek stratejisinin gereğine inanır. Ücretler, çalışma koşulları, sağlık ve güvenlik gibi ana konulara ek olarak eşitlik ve sosyal sorumluluk konularını da içeren bir 'emek kıyaslaması', uluslararası emek standartlarını belirlemek için yeni bir yol olabilir. Nasıl UÜŞ dünyasında belirli bazı uluslararası şirketler kıyas ölçütü kabul ediliyorsa, işçiler, sendikalar ve daha geniş işçi hareketleri de kendi bünyelerinde 'kıyaslama' standartları belirleyebilirler. Sermayenin benimsediği yöntemlerden biri olan ve 'kalite kontrol' felsefesiyle birleştirildiğinde hayli meşruluk kazanan bu strateji, emeğin önüne sermaye ve devlet tarafından belirlenmemiş ya da rekabetin artık şüpheyle yaklaşılan prensiplerine dayalı olmayan yeni fırsatlar çıkarabilir.

Son olarak, eğer rekabetin 'ötesinde' bir dünya düşünüyorsak, sosyal ve iktisadi kurumların iç içe geçmişliğini hatırlamak iyi olacak. Bu kurumlar, salt rekabetçi teorinin varsaydığı gibi, serbestçe dolaşan rasyonel aktörler değillerdir. Piyasa işlemleri, şahsi olmayan süreçler değildir. Herhangi bir toplumdaki iktisadi ve sosyal işbirliği mekanizmaları güven unsurunu gerektirirler ve mutlaka 'içinde bulundukları sosyal içerikle bağlıdırlar' (Hollingsworth ve Boyer, 1996:11). Belirsizlik ortamında piyasalar, alım satım işlemlerini koordine etmenin en ideal aracı değildir. Hele günümüzün küreselleşmiş postmodern ortamında, işlemler eskiye oranla çok daha hızlı ve çoğunlukla sanalken, bu durum daha da geçerlidir. Bu belirsizliğe, karmaşıklığı da (düzenli kapitalizmin tersi olan düzensiz kapitalizm) eklediğimizde piyasa prensiplerine karşı piyasayla toplumun iç içeliği tartışması daha da ilginç bir hal alıyor. Günümüzün yüksek vasıflı elemanlara dayalı 'esnek' üretim sistemleri, işçilerle işverenler arasında asgari bir işbirliği gerektirdiği kadar, arz edenlerle müşteriler arasında da eşgüdümü zorunlu kılar. İşyeri sosyal, siyasi, kültürel, cinsiyetle ilgili ve ahlaki ilişkilerle öyle iç içedir ki, piyasa kategorileriyle sınıflandırılması ya da 'rekabet' kurallarıyla saf dışı bırakılması olanaksızdır.

Sendikalar da toplumun içine yerleşmiş sosyal örgütlerdir. Polanyi'nin yazılarında sürekli vurguladığı bir tema, sürdürülebilir bir iktisadi ve sosyal sistem oluşturmak için güven, karşılıklı işlerlik ve uzun vadeli ilişkilerin gerekliliğidir. 'İç içe girmişlik hipotezi' de (bk. Granovetter, 1992) bu kapitalist olmayan mantıkların hem kapitalizmin, hem de piyasa sisteminin kendisi için bile gerekli olduğunu söyler. Sendikalar salt resmi örgütler olmaktan çıkıp birer sosyal hareket olmaya yöneldikçe, toplumlar, kurumlar ve hatta aileler tarafından desteklenir ve yaşatılır. Sendikalar ve daha geniş kapsamıyla emek hareketi, temelde son derece sıkı bir sosyal ilişkiler ağıdır ve kendisi de bu tür ağlar oluşturur. Bu nedenle rasyonel seçmeler teorisinin, toplumsal ve ahlaki kurallarının olmadığı bir ortamda kararlar alan bireysel aktörleri durumuna indirgenemezler. Emek hareketinin 'ahlaki iktisadı' ve özellikle de 'dayanışma' prensibi, rekabetin ötesinde bir sosyal sistemin yaratılmasında önemli bir rol oynayacaktır. Körü körüne piyasa mekanizmalarına bağlı olma-

yan alternatif bir sosyal üretim sistemi, mutlaka emeğin ekonomi politiği etrafında temellenecektir.

Gelecekte İş

Yeni kapitalist düzende işin doğası hızla değişmekte, fakat aynı zamanda bu dönüşüm süreci üzerine pek çok söylence de uydurulmaktadır. Henüz 'işin sona erişi'ne tanık olmadık ve hepimiz BİT çalışanı değiliz. Küresel işgücünü ele aldığımızda, 1965 ile 1998 arasında çalışan sayısının iki katına çıktığını görüyoruz. David Coates, genelde literatürde göz ardı edilen çok açık bir sonuca dikkat çekiyor: 'Modern biçimiyle küreselleşme, bilgisayarların çoğalmasından çok, proletaryanın çoğalmasına dayanıyor' (Coates, 2000: 256). Kitlesel proleterleşme, en az artan sermaye hareketliliği kadar, küreselleşmenin bir özelliğidir. Medya ve akademik çevrelerce sıkça gözden kaçırılan başka bir özellik de, 'uzaktan çalışan işçi' ve 'siber işçi' gibi 'yeni' olgular üzerinde durulurken, çalışmanın 'eski' biçimlerinin de hâlâ var olduğu ve hatta gitgide yaygınlaştığıdır. Yeni bilgiye dayalı ekonomi çalışma dünyasını derinden etkilerken, dünyadaki işçilerin üçte ikisinin hâlâ Güney'deki tarlalarda çalıştığını unutmamak gerek. Kalkınma, ister iktisadi ister emek anlamında olsun, daima eşitsizdir, fakat aynı zamanda da birleşiktir.

Dünya işçilerinin çoğu için, çok övünülen bilgiye dayalı ekonomi sadece olumsuz etkiler yarattı. Bilgi ekonomisinden yararlanan her işçiye karşılık, hâlâ çeltik tarlalarında ya da McDonald's'ta sömürülen çok sayıda işçi var. Hükümetiyle, işvereniyle ve bazı sendikalarıyla 'sosyal şarta' karşı kampanya başlatan Hindistan buna en iyi örneklerden biridir. Hindistan GSMH'sının %60'ının, ülkenin devasa örgütsüz sektörü tarafından sağlandığını düşününce, neden bu tür bir kampanya başlattıklarını anlamak güç olmasa gerek. Ülkedeki çalışan nüfusun üçte biri, topraksız tarım işçilerininse üçte ikisi açlık sınırının altında yaşıyor (Harriss-White ve Gooptu, 2000: 90). Burada 'örgütsüz' sektör demekle neyi kastettiğimize açıklık getirelim. 20. yüzyılın başlarındaki 'örgütlü' kapitalizmle, 20. yüzyılın sonlarındaki 'örgütsüz' kapitalizm arasında keskin bir fark vardır. Hindistan için, Harriss-White ve Gooptu 'birçok iş devlet tarafın-

dan düzenlemese de... bu işlerin piyasaları "yapılanmamışlık"tan çok uzaktır' (Harriss-White ve Gooptu, 2000: 90) demektedir. Gerçekte işçiler ve emek, sınıf, kast ve cinsiyetin tekrar kurumlaştırılmış yapılarınca hayli belirgin şekilde düzenlenmiştir.

ILO, 'yeni' küresel ekonomiden yararlanamayanlarla ilgili olarak 'Düzgün İş' kampanyasını başlattı. Oysa bu örgüt, koca bir tarihsel dönem boyunca öncelikli olarak resmi iktisadi kurumlarda istihdam edilen erkek işçilere odaklanmıştı. Yüzyılın dönüm noktasında ise geniş çalışan yoksul kesime yönelerek, cinsiyet konusuna ağırlık vermeye başladı. ILO, 'Tamamlayıcılıklara ve gelişimin sosyal ve iktisadi yönleri arasındaki sinerjiye dayanan "düzgün iş" gündeminin, yeni analitik çerçeveler gerektirdiğini' kabul ediyor (ILO, 1993: 3). Aynı zamanda küreselleşmenin iktisadi mantığını dengeleyecek ya da buna denk gelecek bir 'sosyal verimlilik' kavramını savunuyor. Özellikle Güney'deki kayıt dışı sektör, örgütlü emeğin strateji geliştirmesi gereken bölgelerin başında gelir. Bu yeni bakış açısı kadın işçileri daha görülür kılarken göçmen ve çocuk işçilerin durumlarına özel öncelik tanır. Elbette 'düzgün iş' kavramı, kültürden kültüre değişen sosyal bir yapılanmadır. ILO'nun yaptığı, istihdam kalitesinin en az işçi sayısı kadar önemli bir kavram olduğunu kabul ederek 'meslekler tartışması'na ahlaki bir unsur katmaktır.

İş dizgesinin öbür ucunda ise yeni(msi) 'uzaktan çalışan işçiler', 'ağ işçileri', küreselleşme mucitleri ve 'turbo-kapitalizm' işçileri yer alır. Bu yüksek vasıflı, kendi kendine yetebilen yeni işçiler, geleneksel kapitalizm işçileri kategorisinden ayrılan bir sınıf olarak, gelecekteki iş biçimlerinin habercileri olarak görülüyorlar. Bu 'sembolik analizciler', sayıca hemen hemen eşit oldukları Kuzey'in McDonald's işçilerinin yaşayacağı bir sonraki aşamayı temsil ediyorlar. Aynı zamanda gerçek bir küresel emek piyasasının doğmakta olduğunu haber veriyorlar. Bu 'bir şeyler düşünen' işçiler, 'bir şeyler yapan' endüstri işçilerinden farklı. Yine de bu iş biçiminin, sömürüye dayalı geleneksel sermaye/ücret-emek ilişkisinden herhangi bir yönden ayrıldığını gösteren kesin bir kanıt yok. Ursula Huws, Kuzey'in ön saflarındaki (ve Güney'in bazı bölgelerindeki) hızla proleterleşen bilgi işçileri için 'Yeni bir "sibertarya" oluştuğu açıkça görülüyor' der (Huws, 2000: 20).

Gerçekten de yeni 'uzaktan çalışan' işçilerin, 1950'lerde gri takım elbiselerini giyip, ne kadar sıkıcı olursa olsun her gün aynı işi yapmak için ofislerine giden işçilerinkinden daha işçi yanlısı çalışma koşullarına sahip olduğuna dair kesin bir gösterge yok.

Bu 'yeni' işçilerin 'eski' emek hareketleriyle örgütlenemeyeceklerine dair yaygın bir kanı var. Bu problem sendikalarca da fark edildi, hatta 2000 yılında bir İngiliz sendika lideri şöyle bir açıklama yaptı: 'Sendikaların geleceği, değerimizi yeni sektörlerde kabul ettirmemize bağlıdır. Sadece geleneksel anayurdumuz olan imalat ve kamu sektörü sınırları içinde kalamayız' (Morgan, 2000: 5). Yeni BİT uzmanları, ortalama sendika üyesinden çok daha gençtirler ve anıları, sendikaların belli bir sosyal ağırlığı olan Altın Çağ'a değil, neoliberal çağa dayanıyor. Bununla birlikte yeni emek rejiminin 'esnekliği' işçiler için hâlâ güvensizlik anlamına geliyor ve işlemlerin hızlanması, o işlemleri gerçekleştirenlerin omuzlarında her geçen gün daha ağır bir baskı yaratıyor. Özellikle de 'eski' sendikalaşmış şirketlerde 'yeni' ekonomi biçimleri filizlendikçe, sendikalara bu sektörlere girme fırsatı doğuyor. Yine de hâlâ kabul gören bir inanışa göre, sendikaların karşısındaki tek engel işveren direnci değil; bir de 'yeni' işçilerin geleneksel sendikacılığı kendileri için 'gereksiz' görmeleri sorunu var. Öyle ya, dolgun bir ücret, son derece cazip ortaklık seçenekleri ve hatta çalışanları için özel dinlenme odaları sunan 'nokta.com' sektöründe çalışan işçi, sendikayı neylesin?

Uygulamada ise sendikalar, 'yeni' ekonominin içinde kendilerine yer edinme konusunda hayli yol aldılar. Ofis işçilerinin sahneye çıktığı bir önceki 'yeni' kapitalizmi hatırlayacak olursak, bu durumda şaşılacak bir yan yok. Bu işçiler de başlangıçta fabrikada çalışan işçilerden 'farklı' görülmüşlerdi. 20. yüzyılın ortalarında ise, birçok ülkedeki işçi hareketlerinin en güçlü kaleleri bu beyaz yakalı işçilerdi. Seumus Milne'e göre, 'nokta.com' sektöründeki yöneticiler ve sendika kurucuları arasındaki ilk çatışmalar, 'yeni ekonominin çalışma biçimlerinin, başlangıçta sanılandan çok daha tanıdık olduğuna işaret ediyor' (Milne, 2000: 7). Kısacası yeni ekonomi hâlâ eski problemlerle boğuşuyor. 2000 yılında ünlü online kitabevi Amazon.com'un müşteri hizmetleri temsilcileri için Amerikan İletişim İş-

çileri Sendikası, sipariş edilen kitapları paketleyenler içinse Birleşik Gıda ve Ticaret İşçileri Sendikası şiddetli sendikalaşma savaşlarına giriştiler. İnternet birçok bilgisayar programcısı için örgütlenmeye en uygun yer olarak görünüyor. Bu yüzden 2000 yılında Fransa'da bilgisayar oyunu üretiminde çalışan UbiSoft işçileri, sendikalar bir yana, insan kaynakları departmanı kurmaya bile gerek görmeyen bu sektörde, haklarını savunmak için dünyanın ilk 'sanal sendikasını' kurdular.

Emek süreçlerinin değişken doğasına uzun vadeli bir bakış açısından yaklaştığımızda, 'yeni' bilgi işçilerinin aslında çok da yeni olmadıklarını görürüz. Her dönemde işçiler, fiziksel gücün yanı sıra bilgiyi de kullanarak çalıştırlar. Özellikle de ilk otomotiv işçileri emek süreçleri hakkında öyle bilgiliydi ki, Taylorizm, beyaz yakalı çalışanlar ve mavi yakalı işçiler yaratabilmek için tasarım ve üretim görevleri arasına kesin bir çizgi çekerek bu iki süreci birbirinden ayırmak zorunda kaldı. Bugün 'üst piyasadaki' her bir esnekleştirilmiş işçiye karşılık, 'alt piyasada' üç esnekleştirilmiş işçi çalışıyor. 'Gelecekteki iş' bağlamında teknik olarak mümkün görünen iş biçimleri, hâlâ (hatta eskisinden de fazla) özel kârın ve toplumsal ayrımcılığın hâkim olduğu bir sosyal sistemde uygulamaya dönüşemez. Guy Standing'in de belirttiği gibi, '20. yüzyılın sonlarında en çok gelişen iş alanları, çoğunlukla kamu yararı gözeten ve kâr amacı gütmeyen sivil toplum örgütlerindeki gönüllü ve ücretli işlerdi' (Standing, 1999a: 395). Bununla birlikte, bu tür iş henüz sosyalleştirilmedi; henüz toplumda yaygın bir iş biçimi haline gelmedi. Önümüzdeki yıllarda 'toplumsal sermaye' saplantısı büyüdükçe, kâr amaçlı olmayan eylemler de itibar kazanacak.

Bu aşamada, işin geleceğiyle ilgili tüm tartışmaların odağında karşımıza çıkan iş ve teknoloji arasındaki ilişki üzerinde biraz daha durmak gerek. İşin sosyolojisinde, temelleri Marx'a dayanan köklü bir teknolojik determinizm geleneği vardır: 'Elle çalışan makineler derebeyini; buharla çalışan makineler de endüstriyel kapitalisti yaratır' (Marx, 1976: 166). Marx, daha sonraları bu yorumun hatalı olabileceğini görmüş ve bu tür bir determinizmden vazgeçmişse de, gelenek hâlâ sürüyor. Dolayısıyla, 1960'lardan bu yana 'bilgisayarlar sanayi sonrası toplum yaratır' türü bir tartışmanın süregeldiğini söyleyebiliriz. Bu görüşe göre gelecekte bütün iş-

ler bilgisayarlar ve robotlar tarafından yapılacak ve bilinen anlamda 'işin sona erişi' yaşanacak. Ne var ki gerçek dünyada teknolojinin etkinlik alanı, toplumsal ve siyasi yapılarla belirlenir. Tilly ve Tilly hayli ikna edici bir şekilde şu iddiada bulunurlar: 'Teknik anlamda mümkün olan pek çok gelecek [iş] biçimi, uygulamada gerçekleşmeyecek' (Tilly ve Tilly, 1998: 283). Hiç şüphesiz teknolojik yenilikler iş dünyası üzerinde büyük etkiler yaratacak, fakat bu etkilerin niteliğini belirleyen yine kapitalist örgütsel koşullar ve işçilerin verdiği tepkilerin doğası olacak.

Aynı derecede önemli bir başka ilişki de, salt iktisadi bir bakış açısının dışına çıkmak istiyorsak, muhakkak üzerinde durmamız gereken iş ve kültür ilişkisidir. Neoklasik iktisatçıların pek sevdiği emek piyasası bile, içinde yer aldığı tarihsel ve kültürel yapıdan ayrı olarak ele alınamaz. Yerel, ulusal ve toplum tarafından ortaya konan kültürel kalıplarla şekillenen bir emek piyasasının, hatta işin kendisinin, doğal ya da evrensel olan hiçbir yanı yoktur. Amartya Sen'in dediği gibi, neoklasik iktisat teorisinin *homo economicus*'u, 'sosyal bir moron olmaya adaydır' (Sen, 1981: 99). İşçiler bu hiper-bireyselci teorik yapıdan çok daha karmaşık bir sosyal ve kültürel içeriğe aittirler. [Çeşitli] kültürler hangisinin istenen, etkin ya da adil iş olduğu konusunda farklı görüşlere sahiptir. 'Düzgün iş, hak edilen ücret' kavramı, insanlık tarihinde farklı dönemlerde ve farklı kültürlerde bambaşka anlamlara gelir. İşyeri kültürü ve emek hareketi geleneği, en az bir makine ya da alet kadar, maddi iş sürecinin parçasıdır. İş kültürleri ve emek 'gelenekleri' sürekli yeniden yapılanıyor ve 'gelecekteki iş'in de önemli birer unsuru olacak gibi görünüyor.

Son olarak, işin geleceği konusunu ele alırken, Tilly ve Tilly'nin şu yorumunu hatırlamakta fayda var: 'Gelecekteki iş de, ister sessiz, ister rutinleşmiş ya da açıkça direnişçi olsun, mücadeleye dayalı olacaktır' (Tilly ve Tilly, 1998: 264). Kapitalizmin çok çeşitli iş alanlarında ortaya çıkan eylem biçimleri, daima işçiyle işveren arasında süregelen karşılıklı etkileşimle şekillenmiştir. Kimi zaman biri, kimi zaman diğeri bir adım öne geçse de bu, iki kişilik bir danstır. Sınıf mücadelesinin içeriği ve tarzı kapitalizmin ilk günlerinden bu yana hayli değişmişse de, mücadelenin çağdaş işyerlerinden elini eteğini çektiğini gösteren hiçbir kanıt yok. Aksine, farklı sosyal

mücadelelerin ortak bir düşmana karşı birlikte hareketi anlamında küreselleşme, en az klasik kapitalizm kadar güçlü bir birleştirici unsur olarak karşımıza çıkıyor. Çağımızın gelecek işçilerinin benimsediği mücadele biçimleri, bireysellik unsuruna kolektivist ideolojilerin altın çağında olduğundan çok daha fazla önem verse de, yükselen bir mücadelenin göstergesidirler ve küreselleşmiş 'yeni ekonominin' geleceğinin şekillenmesinde anahtar rol oynamaktadırlar.

Yeniden Keşfedilen Emek

Uluslararası emek hareketinin son yirmi yılda ciddi yenilgiler yaşadığına dair bir fikir birliği var. Bununla birlikte, emeğin kendini 'yeniden keşfettiği' (ya da en azından öyle olması gerektiği) doğrultusunda gittikçe artan bir kanı da oluşuyor. Örneğin, önde gelen bir İtalyan sendika lideri olan Bruno Trentin'e göre, 'Sendikayı yeni gerçekliklerle ilişkili kılmak, gerçek bir kültür devrimini gerektirir, çünkü sendikanın tarih boyunca taşıdığı temsil anlayışını terk etmeye ihtiyacı vardır' (Anderson ve Trentin, 1996: 61). Bu, sendikaların kimi temsil ettiğiyle ve bunu nasıl yaptıklarıyla ilgili özel bir noktadır, ancak altında yatan düşünce yapısı geneldir. 21. yüzyılın başında sendikalar küreselleşmeye, özellikle de çalışmanın 'esnekleşmesine' bağlı olarak farklı bir gerçeklikle karşı karşıya kaldılar ve bu meydan okumaya karşılık vermek için bir 'kültür devrimine' ihtiyaç duymaya başladılar. Manuel Castells akademik bir bakış açısıyla, 'emeğin tıpkı kapitalizm gibi kendini yeniden keşfetmesi gerektiğini, bu keşfi de yeni tarihsel konumunun bilincinde olarak ve hem fabrikaları, hem de toplumu [*barrio*] içine alan geniş bir tartışma zemininde yürütmek zorunda olduğunu' (Castells, 1999: 5) iddia eder. Bütün bunlar değişim çağrılarıdır, ancak emeğin dönüşümü ne ölçüde gerçekleşmiştir?

Emeğin sermaye karşısındaki dönüşümünün akademik modelleri evrimci olma eğilimindedirler. Bu mantıktaki Alain Touraine'e göre, sendikalaşmanın öyküsü organik ya da biyolojik bir hal alır: 'Sendikacılık gibi hareketlerin bir yaşam öyküsü vardır; bebeklik, gençlik, olgunluk, yaşlılık ve ölüm' (Touraine, 1988: 153). Bir başka önemli sosyolog Manuel Castells ise yeni küreselleşmiş bilgi toplumu üzerine yazdığı üç ciltlik eserde sen-

dikalardan bahsetmemiştir (Castells, 1996a, 1997, 1998). Touraine sendikacılıkla ilgili basit bir kronolojik model geliştirmiştir:

1. İktisadi hedeflere yoğunlaşmış bir işletme sendikacılığı,
2. Daha râdikal bir sınıf bilinci aşaması,
3. Önceki aşamadaki başarıya dayalı siyasi pazarlık,
4. Sanayileşmenin gerilemesi ve işçi sınıfının krizi üzerine kurulmuş bugünkü savunmacı aşama (Touraine, 1996).

Kuşkusuz bu sıralama, özellikle Batı Avrupa ile ilgili bazı gerçekleri yakalamıştır. Ancak bu model sadece Avrupa merkezli olmakla kalmaz, aynı zamanda sermaye-emek ilişkisinin dinamik yapısını da kavramakta başarısız olur. Tıpkı kapitalizm gibi, sendikalar da *sosyal* bir hareket olarak değişme, dönüşme ve yeniden yapılanma yetisine sahiptirler. Bu süreç ertelenebilir ve genellikle eşitsizdir, ayrıca sadece sermayenin dönüşümünü 'yansıtmaz', ancak sendikaları ölü ya da ölmek üzere olarak ilan eden basit bir evrim şemasını tartışmak bize hiçbir şey kazandırmaz.

Başka bir bakış açısı da, Peter Fairbrother tarafından geliştirilen 'sendika yenilenmesi' tezidir. Fairbrother'ın tanımına göre, 'Yenilenme, sendikaların kendilerini çalışma hayatının sorunlarına çözüm bulacak şekilde yeniden örgütlemeleri ve yeniden yapılandırmaları anlamındadır... işyerleri sendikaların örgütlendikleri, faaliyetlerini sürdürdükleri ve kendilerini yeniledikleri ortamlardır' (Fairbrother, 1989: 3-4). Bu, emek süreçlerini merkez alan ve işçilerin bu süreçlerde etkin rol oynayabileceklerinin farkına varan bir bakış açısıdır. Sendikalar sadece resmi kurumlar değildir, aynı zamanda gerilim ve mücadele içeren (örneğin sendika içi demokrasi sorunu gibi) toplumsal hareketlerdir. Fairbrother belki de 'sendikaların yenileşmesine yönelik her hareket tabandan gelmek zorundadır ve böyle de olacaktır' (Fairbrother, 1989: 6) diyerek biraz idealist davranmıştır, ancak sendika politikalarını yeniden tartışmaya açması önemlidir. Sendikalar izledikleri yöntemlerde tutucu oldukları kadar bürokratik de olabilirler (ki zaten öyledirler), ayrıca devlet ve sermaye tarafından yönlendirilebilirler. Sendikalar örgütlenme, strateji ve yöntemlerinde bir yenilenme sürecine gire-

bilir, rutinleşmeye karşı çıkabilirler. En azından bazı sendikalar küreselleşme çağında işçileri daha iyi temsil edebilmek için kendilerini yeniden keşfetmeye başladılar.

Ulusal düzeyde birçok sendika geçen beş ila on yıl içinde (yeniden keşfetmek olmasa da) bir 'yenilenme' sürecine girmişlerdir. Belki de hiçbir değişim, bir zamanlar denizaşırı sendika bürokrasisinin ve emek sömürüsünün temsilcisi olan Amerikan işçi hareketinin geçirdiği değişim kadar dramatik değildir. AFL-CIO'nun 1995'teki dönüm noktası niteliğindeki seçimleriyle gelen yeni lider kadrosu, yeni çağda başarılı olmak bir yana, ayakta kalabilmenin karşısındaki zorlukların farkındadır. Yeni lider kadrosu açıkça şunu sorar: '1930'lar ve 1940'ların canlı, kitlesel ve köklü değişiklikler yaratma yetisine sahip işçi hareketleri neden 1980'ler ve 1990'larda neredeyse can çekişmektedir?' (Mantsios, 1999: xv). Amerikan sendikaları şu anda 20. yüzyılın ortalarında sahip olduklarının ancak yarısı kadar üyeye sahiptir ve yedi işçiden ancak birini 'temsil etmektedir'. AFL-CIO artık temellerine dönmüştür ve amacını, temsil edebilirliğini, stratejisini ve örgüt yapısını sorgulamaktadır. AFL-CIO pek çok yönden sadık bir şekilde piyasa yanlısı olarak kalsa da, Washington'a dayalı lobi yaklaşımının sınırlarının farkına vardı ve sağlam, mücadeleci bir toplumsal hareket olan köklerini yeniden keşfetmeye koyuldu. Yine de daha iyi bir yapılanmanın ve daha fazla militanlığın Amerikan işçi hareketini yenileyip yenilemeyeceği elbette tartışmaya açık bir sorudur.

Burada üzerinde durulması gereken, sendika yenilenmesi sürecinin, bakış açısına göre farklı şekillerde değerlendirilebileceğidir. Örneğin radikal eleştirilerde *'plus ça change* – değiştikçe aynı şey' tavrı yaygındır. Peter Meiksins, AFL-CIO'da 1995'teki nöbet değişimini ele aldığı yazısında bir 'sınıf projesi'nin yokluğunda bu değişimin 'hem örgütlenmesini sınıf temeline dayandırmaktan vazgeçerek, hem de gerçek bir birlikten çok, birlik hayalleri yaratan muğlak reçetelere bel bağlayarak' (Meiksins, 1997: 42) bölünme riski taşıdığına dikkat çeker. AFL-CIO'nun yeni yapılanması gerçekten de yeni işyeri rejimleri ve sendika içi demokrasi konularında oldukça ihmalkârdır. Yine de 'Örgütlü emek, işçi sınıfının içindeki bölünmenin üstesinden gelebilmek için üretimin yapılanmasına yönelik alternatif

bir "model" yaratmak zorundadır' (Meiksins, 1997: 41) demek biraz havada kalır. Belki de bu tür bir analizin dayandığı, reform ve 'gerçekten' devrimci önlemler arasındaki eskiden kalma ciddi ayrımların üstesinden gelmenin vaktidir. Roberto Unger'in 'radikal reform'u bir tür dönüştürücü politika olarak gören basit tanımı kanımca hayli ikna edicidir: 'Reform, toplumun temel düzenlerini, yani kurumlarının yapılarını ve yerleşik inançlarını hedef aldığı ve değiştirdiği zaman radikaldir. Bu bir reformdur, çünkü her seferde bu yapının ayrı bir parçasıyla ilgilenir' (Unger, 1998: 18-19).

Uluslararası düzeyde ICFTU son zamanlarda örgütlenme yapısını, kapasitesini ve stratejisini gözden geçirdiği Milenyum Değerlendirmesi'ni gerçekleştirmiştir. Buradaki en ateşli eleştiriler bile ICFTU'nun Soğuk Savaş yıllarından kalma, emperyalizm yanlısı ve dar bürokratik yapısının değişiyor olduğunu kabul etmiştir. Durban'daki Milenyum Konferansı'ndan sonra (bu konferansın Durban'da yapılmış olması da kayda değerdir) ICFTU Genel Sekreteri Bill Jordan, 'Devrimci değişim dönemlerinde, ki şu anda öyle bir dönemdeyiz, geleneklerimizin dar kalıpları dışında düşünmeli ve hareket etmeliyiz... Sendikal hareket, bir kez daha, yeni işçilerin, yeni mesleklerin, yeni tür iş yapılanmalarının ve yeni istihdam ilişkilerinin ihtiyaçlarına cevap verecek yeni fikirlere ihtiyaç duymaktadır' (Jordan, 2000: 2) der. Milenyum Değerlendirmesi tam olarak bu ihtiyacın karşılanması için düzenlenmişti. Politika gözden geçirmeleri sonucunda pek çok gelenek bir kenara bırakıldı ve emek hareketinin görünümü sendika üyelerinin cinsiyet yapısını ve coğrafi dağılımını daha fazla yansıtmaya başladı. Emek hareketi eskiye nazaran çok daha kapsayıcı ve ulaşılabilir bir örgüt haline geldi. Bununla birlikte örgütlenme yeteneği, UMS'lerle daha iyi bağlantı kurulmuş olmasına karşın, hâlâ finansal yeterlik ve personel açısından son derece sınırlıdır.

Benzer şekilde, ICFTU'nun 'yenilenmesini' nasıl değerlendireceğimiz tamamen nereden baktığımıza bağlıdır. ICFTU'yu 'uyuyan bir dev' gibi görmektense onun yeteneklerini daha gerçekçi bir çerçevede belirlemek, her açıdan (hem eleştirenler, hem de destekleyenler için) daha iyi olacaktır. ICFTU'nun izlediği politikalara bakıldığında, bunların Bill Jordan'ın eski İngiliz TUC siyasetinin daha genişletilmiş bir hali olduğunu söylemek pek

de haksızlık olmaz. TUC da aynı şekilde 1990'larda bir 'yeni sendikacılık' dönemi yaşamış, üyelerinin azalmasına ve yeni 'esnek' işgücü piyasası koşullarına istemeyerek de olsa uyum sağlamıştı. Daha gerçekçi ve sorumluluk sahibi sendika politikalarına yönelişi çok da radikal görmemeliyiz. Yine de Stevis ve Boswell'in 'Her şeyi göz önünde tuttuğumuzda, ICFTU reformcu değil de düzenleyici bir uluslararası strateji benimsemiştir' (Stevis ve Boswell, 2001: 25) yorumuna katılmıyorum. 'Sosyal şart', Levinson'un Leninist 'ikili güç' stratejisinin izlerini de taşıyan 1970'lerdeki ÇUŞ'lara karşı eşit bir sendikal güç oluşturma görüşüne kıyasla daha az radikal bir stratejidir. Yine de küreselleşmenin bir zafer havası yaşadığı günümüzde uluslararası sendikal hareket 'sosyal şart' ve diğer uygulamalarla toplumsal düzenlemelerde bir rol oynayabiliyorsa, bu bile devrimci bir reformdur.

Ulusal düzeyde emeğin yenilenmesiyle ilgili anahtar konumda bir konu seçmemiz gerekseydi bu, işçi sınıfı birliği ve eklemlenmesi olurdu. Dayanışma içte başlar ve sendikalar farklı cinsiyet, ırk, din, yaş ve yetenekteki işçiler arasında birlik sağlamakta daima sorun yaşamışlardır. 'Rekabetçilik' dürtüsü işyerlerine yayıldıkça, küreselleşme ulusal farklılıkları daha da keskinleştiriyor. Dolayısıyla kapitalizm farklılıkları vurguluyor ve yeni 'hızlandırılmış' biçimi de bunu yepyeni bir boyuta taşıyor. İşçilerin birliği kuşkusuz hiçbir zaman bir temel bir varsayım olmadı, geçmiş Altın Çağ'daki işçi sınıfı dayanışması efsanesi de genellikle yalnızca erkek, kol işçisi, vasıflı ve sürekli işçilere dayanıyordu. Bununla ilgili bir diğer görüş de sendika 'eklemlenmesi'dir. Bu görüş Waddington tarafından, 'işyeri, bölge ve ulus seviyelerindeki örgütlenmeler arasında tutarlı ve kenetlenmiş bir karşılıklı ilişkiler ağı' (Waddington, 1999: 3) olarak tanımlanır. Eğer bir emek hareketi eklemlenme derecesine ulaşamazsa, farklı seviyelerdeki örgütleri arasında zarar verici bir iç çatışmanın oluşma riski artar. Nihayetinde, küreselleşme çağında yeni zorluklarla başa çıkabilmek için uluslararası düzeyde bir sendika eklemlenmesi gereklidir, ancak bu da eklemlenmesi gereken yepyeni bir boyutun ortaya çıkması anlamına gelir.

Uluslararası düzeyde emeğin yenilenmesine ilişkin temel gelişme, yeni bir küresel dayanışma anlayışının ortaya çıkmasıdır. 1970'lerin uluslararası sendika stratejisi başarısızlık yaşamış olabilir, ancak bu strateji

1990'larda daha elverişli koşullar altında yenilenmiştir. Daha önceki tartışmaları küreselleşmenin yeni içeriği çerçevesinde yeniden ele alan Harvie Ramsay'e göre, 'sendikaların uluslararası boyutta kendilerini örgütleme becerileri daha zayıflamış olsa da sendikaları enternasyonalizmi benimsemeye iten nedenler son on yılda artmıştır' (Ramsay, 2000: 214). Uluslararası iktisadi bütünleşme ve yalın üretim yöntemleri, uluslararası işçi dayanışmasına doğru bir yönelmeyi de beraberinde getiriyor. Kapitalist yapıların ve yöntemlerin daha büyük bir uyum içinde olması da (neoliberalizm'in 'tek doğru yol' olarak kabul edilmesi) emeğin hedeflerini belirlemesini kolaylaştırıyor. Elbette başarılı bir uluslararası stratejinin önünde hâlâ engeller var ve sendikalar neoliberalizm çağında önemli ölçüde zayıflatıldılar. Tıpkı bir zamanlar bir Ford yöneticisinin de değindiği gibi; işverenlerin, işçilerinkine eşdeğerde uluslararası kurumları ve dayanışma gelenekleri olmadığı için, uluslararası düzeyde sendikalarla karşı karşıya geldikleri zaman dezavantajlı bir konumda olduklarını hatırlamakta fayda var (Ramsay, 2000: 217).

Sonuç olarak, şu soruyu sormak gerekir: Sendikaların yenilenme/yeniden yapılanma süreci, küreselleşmenin etkilerine göğüs gerebilecek yeni bir küresel emek hareketi yarattı mı? Kanımca, uluslararası sendikal hareket aynı zamanda yeni bir uluslarüstü toplumsal harekettir ve uluslarüstü bir savunma grubundan çok daha fazlasını üstlenen, örneğin cinsiyet, çevre ve insan hakları konularında faaliyet gösteren bir temsil örgütüdür. ICFTU, Soğuk Savaş geçmişini yeniden değerlendirmek zorunda kaldı ve inişli çıkışlı ve duraksayarak da olsa küreselleşmeye karşı birleşmiş ve demokratik bir yaklaşım geliştirdi. Böyle yaparak 'yeni' toplumsal hareketlerden ve STÖ'lerin çalışma yöntemlerinden çok şey öğrendi. Yine de sendikalar her zamanki gibi üyelerini savunurlar ve 'temsilcilik' sorunu yaşasalar da, örneğin Greenpeace'den daha demokrattırlar. Hiç şüphesiz uluslararası sendikal hareketin küreselleşmesi için ortada pek çok neden (en basitinden ayakta kalmak gibi) mevcut ve bunu yapabilmek için gerekli olan 'teknolojiye' de (internet, daha ucuz seyahat gibi) sahip. Bu kitaptaki analizlerin ışığında diyebiliriz ki, önümüzdeki yıllarda tüm dünyaya yayılacak olan kapitalizm üzerinde bir ölçüde sosyal denetim sağlamak yolunda emek, her geçen gün daha da önem kazanan merkezi bir rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

Adkin, L. (1999) 'Ecology and Labour: Towards a new Societal Paradigm', R. Munck ve P. Waterman, ed, *Labour Worldwide in the Era of Globalisation* içinde. Londra: Macmillan

AFL-CIO (2001) 'Remarks by AFL-CIO President John J. Sweeney, World Economic Forum, Davos, Switzerland'. 28 Şubat, www.aflcio.org/pub/speech2001/sp0128.htm.

Aglietta, M. (1979) *A Theory of Capitalist Regulation*. Londra: Verso.

Aglietta, M. (1998) 'Capitalism at the Turn of the Century: Regulation Theory and the Challenge of Social Change', *New Left Review* 232, Kasım-Aralık, s. 41-90

Agnew, J. ve Corbridge, S. (1995) *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*. Londra: Routledge.

Althusser, L. (1971) 'Ideology and Ideological States Apparatuses (Notes Towards an Investigation)', L. Althusser, *Lenin and Philosophy and Other Essays* içinde. Londra: Verso

Altvater, E. (1992) 'Fordist and Post-Fordist International Division of Labor and Monetary Regimes', M. Storper ve A. Scott, ed, *Pathways to Industrialization and Regional Development* içinde. Londra: Routledge

Alvisurez, M.A. (1985) *Tiempo de sudor y lucha*. San Salvador, El Salvador: Edicion Local.

Amin, A. (1997) 'Playing Globalisation', *Theory, Culture and Society*, c. 14, no. 2, s. 123-37.

Anderson, L. ve Trentin, B. (1996) *Trabajo, derechos y sindicato en el mundo*. Caracas: Nueva Sociedad.

Anner, M. (2001) *Evaluation Report: IFCTU for Core Labour Standarts in the WTO*. Oslo: Norveç Sendikalar Federasyonu (İLO-Norveç).

Antunes, R. (1980) 'Por un novo sindicalismo', *Cadernos de Debate 7*.

Appadurai, A. (1996) *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalisation*. Minneapolis ve Londra: Trocaire.

Armstrong, P., Glyn, A. ve Harrison, J. (1984) *Capitalism since 1945*. Londra: Methuen.

Aronowitz, S. ve Di Fazio, W. (1994) *The Fobless Future*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Arrighi, G. (1996) 'Workers of the World at Century's End', *Review*, c. 19, no. 3.

Bakvis, P. (1998) 'Free Trade in the Americas: The Perspective of Quebec Labour and Popular-Sector Organizations', *Labour, Capital and Society*, c. 31, no. 1-2, s. 153, 165.

Barnes, H. (1996) 'Mollycoddled', *Foreign Affairs*, c. 75, no. 4, Temmuz-Ağustos, s. 173-4.

Beck, U. (2000) *The Brave New World of Work*. Cambridge: Polity Press.

Berdiner, B. (1997) 'World Automotive Councils: A Union Response to Transnational Bargaining', R. Banks ve J. Stiber, ed, *Multinationals, Unions and Labour Relations in Industrialised Countries* içinde. Ithaca: Cornell University Press.

Berger, S. ve Dore, R. ed (1996) *National Diversity and Global Capitalism*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Bienefeld, M. (1994) 'Capitalism and the Nation State in the Dog Days of the Twentieth Century', R. Milliband ve L. Panitch, ed, *Socialist Register 1994* içinde. Londra: Merlin Press, s. 94-129.

Blyton, P., Lucio, M.M., McGurk, J. ve Turnbull, P. (1998) *Contesting Globalisation: Airline Restructuring, Labour Flexibility and Trade Union Strategies*. Londra: International Transport Workers' Federation.

Boyer, R. (1988) 'Defensive or Offensive Flexibility', R. Boyer, ed., *The Search for Labour Market Flexibility* içinde. Oxford: Clarendon Press.

Boyer, R. (1995) 'Capital-Labour Relations in OECD Countries: From the Fordist Golden Age to Contrasted National Trajectories', J. Schor ve J.-I. You, ed, *Capital, the State and Labour: A Global Perspective* içinde. Aldershot: Edward Elgar.

Boyer, R. (2000) 'Is a Finance Growth Regime a Viable Alternative to Fordism?', *Economy and Society*, c. 29, no.1, s. 111-45.

Boyer, R. ve Drache, D., ed, (1995) *States Against Markets: The Limits of Globalisation*. Londra: Routledge.

Boyer, R. ve Hollingsworth, J.R. (1996) 'From National Embeddedness to Spatial and Institutional Nestedness', J.R. Hollingsworth ve R. Boyers, ed, *Contemporary Capitalism: The Embeddedness of Institutions* içinde. Cambridge: Cambridge University Press.

Brecher, J., Costello, T. ve Smith, B. (2000) *Globalization from Below: The Power of Solidarity*. Cambridge, MA: South End Press.

Breitenfellner, A. (1997) 'Global Unionism: A Potential Player', *International Labour Review*, c. 136, no. 4, s. 531-54.

Brenner, R. (1998) 'The Economics of Global Turbulence', *New Left Review* 229, Mayıs-Haziran.

Bryant, C. (1994) 'Economic Utopianism and Sociological Realism: Strategies for Transformation in East-Central Europe', C. Bryant ve E. Mokrzycki, ed, *The New Great Transformation? Change and Continuity in East-Central Europe* içinde. Londra: Routledge.

Buketov, K. (1999) 'The Russian Trade Unions: From Chaos to a New Paradigm', R. Munck ve P. Waterman, ed, *Labour Worldwide in the Era of Globalisation* içinde. Londra: Macmillan.

Burawoy, M. ve Lukacs, J. (1992) *The Radiant Past: Ideology and Reality in Hungary's Road to Capitalism*. Chicago: Chicago University Press.

Busch, G. (1983) *The Political Role of International Trades Unions*. Londra: Macmillan.

Castells, M. (1996a) *The Information Age. Volume I: The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.

Castells, M. (1996b) 'Empleo, trabajo y sindicatos en la nueva economia global', *La Factoria* 1.

Castells, M. (1997) *The Information Age. Volume II: The Power of Identity*. Oxford: Blackwell.

Castells, M. (1998) *The Information Age. Volume III: End of Millenium*. Oxford: Blackwell.

Castells, M. ve Portes, A. (1989) 'World Underneath: The Origins, Dynamics and Effects of the Informal Economy', A. Portes, M. Castells ve L.A. Benton, ed, *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries* içinde. Baltimore, MA: Johns Hopkins University Press.

Chesnais, F. (1997) *La Mondialisation du Capital*. Paris: Syros.

Chhachhi, A. ve Pittin, R. (1996) Introduction, A. Chhachhi ve R.Pittin, ed, *Confronting State, Capital and Patriarchy* içinde. Londra: Macmillan.

Clarke, S. (1992) 'Privatization and the Development of Capitalism in Russia', *New Left Review* 196, Kasım-Aralık, s. 3-28.

Coates, D. (2000) *Models of Capitalism: Growth and Stagnation in the Modern Era*. Cambridge: Polity Press.

Cohen, R. (1991) *Contested Domains: Debates in International Labour Studies*. Londra: Zed Books.

Cohen, R. ve Rai, S. (2000) 'Global Social Movements: Towards a Cosmopolitan Politics', R. Cohen ve S. Rai, ed, *Global Social Movements* içinde. Londra ve New Brunswick: Athlone Press.

Coriat, B. (1992) 'The Revitalization of Mass Production in the Computer Age', M. Storper ve A. Scott ed, *Pathways to Industrialisation and Regional Development* içinde. Londra: Routledge.

Cox, R. (1996) *Approaches to World Order*. Cambridge: Cambridge University Press.

Crouch, C. ve Streek, W., ed (1997) *Political Economy of Modern Capitalism: Mapping Convergence and Diversity*. Londra: Sage.

Dalton, G., ed (1971) *Primitive, Archaic and Modern Economies*. Boston, MA: Beacon Press.

DeMartino,G. (1991) 'Trade-Unions, Isolation and the Catechism of the Left', *Rethinking Marxism*, c. 4, no. 3.

Diller, J. (1999) 'A Social Conscince in the Global Marketplace? Labour Dimensions of Codes of Conduct, Social Labelling and Investor Initiatives', *International Labour Review*, c. 138, no. 2, s. 99-130.

Drache, D. (1999) *Glabalisation: Is There Anything to Fear?* Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation, University of Warwick, Working paper no. 23.

Elger, T. ve Smith, C. (1994) 'Global Japanisation? Convergence and Competition in the Organisation of the Labour Process', T. Elger ve C. Smith, ed, *Global Japanisation? The Transnational Transformation of the Labour Process* içinde. Londra: Routledge.

Elson, D. (1996) 'Appraising Recent Developments in the World Market for Nimble Fingers', A. Chhachhi ve R. Pittin, ed, *Confronting State, Capital and Patriarchy* içinde. Londra: Macmillan.

Elson, D. ve Pearson, R. (1981) 'The Subordination of Women and the Internatinalisation of Production', K. Young vd ed, *Of Marriage in the Market: Women's Subordination in International Perspective* içinde. Londra: CSE Books.

Emmanuel, A. (1972) *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*. Londra: Verso.

Fairbrother, P. (1989) *Workplace Unionism in the 1980s: A Process of Renewal*. Londra: Workers Educational Association.

Fairbrother, P. (1999) 'The Changing State and Implications for Trade Unions', ESRC Labour Seminar, Warwick Üniversitesi.

Falk, R. (1999) *Predatory Globalisation*. Cambridge: Polity Press.

Featherstone, M. (1995) *Undoing Culture: Globalisation, Postmodernism and Identity*. Londra: Sage.

Featherstone, M., ed. (1990) *Global Culture: Nationalism, Globalisation and Modernity*. Londra: Sage.

Fine, J. (1999) 'Moving Innovation from the Margins to the Centre', G. Mantsios, ed, *A New Labor Movement for the New Century* içinde. New York: Monthly Review Press.

Forman, M. (1998) *Nationalism and the International Labour Movement*. University Park: Penn State University Press.

Freeman, R. (1994) 'Comments', R. Ehrenberg, ed, *Labor Markets and Integrating National Economies* içinde. Washington DC: The Brookings Intitution.

French, J., Cowie, J. ve Littleham, S. (1994) *Labor and NAFTA: A Briefing Book*. Durham, NC: Duke University Press.

Fröbel, F., Heinrichs, J. ve Kreye, U. (1980) *The New International Division of Labour*. Cambridge: Cambridge University Press.

Frundt, H. (1998) *Trade Conditions and Labor Rights*. Gainsville: University Press of Florida.

Fukuyama, F. (1992) *The End of History and the Last Man*. New York: Oxford University Press.

Fukuyama, F. (1996) *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.

Gallin, D. (2000) 'Organised Labour as a Global Social Force', R. Munck, ed, *Globalisation: The Challenge of Labour* içinde. Liverpool: GSEU. www.globdem.org.uk.

Gamble, A. ve Payne, A. (1996) 'Conclusion: The New Regionalism', A. Gamble ve A. Payne, ed, *Regionalism and World Order* içinde. Londra: Macmillan.

Gibson-Graham, J.K. (1996) *The End of Capitalism (As We Knew It.)* Oxford: Blackwell.

Gill, S. (1995) 'Theorising the Interregnum: The Double Movement and Global Politics in the 1990s', B. Hettne, ed, *International Political Economy: Understanding Global Disorder* içinde. Londra: Zed Books.

Gills, B. (2000) 'Globalisation and the Politics of Resistance', B. Gills, ed, *Globalisation and the Politics of Resistance* içinde. Londra: Macmillan.

Glasman, M. (1994) 'The Great Deformation: Polanyi, Poland and the Errors of Planned Spontaneity', C. Bryant ve E. Mokrzycki, ed, *The New Great Transformation? Change and Continuity in East-Central Europe* içinde. Londra: Routledge.

Glyn, A. (1999) 'Internal and External Constraints on Egalitarian Policies', D. Baker, G. Epstein ve R. Pollin, ed, *Globalisation and Progressive Economic Policy* içinde. Cambridge: Cambridge University Press.

Godio, J. (1998) 'La clausula social como herramienta del desarollo integrado en los paises de America Central y el Canbe', M.WS. Portella de Castro ve A. Wachendorfer, ed, *Sindicalismo y globalizacion* içinde. Caracas: Neuva Sociedad.

Goldfrank, W. (1990) 'Fascism and the Great Transformation', K. Polanyi-Levitt, ed, *The Life and Work of Karl Polanyi* içinde. Montreal: Black Rose Books.

Gorz, A. (1982) *Farewell to the Working Class.* Londra: Pluto Press.

Gough, I. (1979) *The Political Economy of the Welfare State.* Londra: Macmillan.

Gramsci, A. (1971a) 'Americanism and Fordism', Q. Hoare ve G. Nowell Smith, ed, *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci* içinde. Londra: Lawrence & Wistard.

Gramsci, A. (1971b) 'Some Theoretical and Practical Aspects of "Economism"', Q. Hoare ve G. Nowell Smith, ed, *Selections from the Prison Notebook of Antonio Gramsci* içinde. Londra: Lawrence & Wistard.

Granovetter, M. (1992) *The Sociology of Economic Life.* Boulder, CO: Westview Press.

Grugel, J. ve Hout, W. (1999) 'Regions, Regionalism and the South', J. Grugel ve W. Hout, ed, *Regionalism Across the North-South Divide* içinde. Londra ve New York: Routledge.

Gumbrell-McCormick, R. (2000) 'Facing New Challenges: The International Confederation of Free Trade Unions (1971-1990s)', M. van der Linden, ed, *The International Confederation of Free Trade Unions* içinde. Berne: Peter Lang.

Hale, A., ed. (1999) *Trade Myths and Gender Realitiers.* Uppsala: Global Publications Foundation.

Hardt, M. ve Negri, A. (2000) *Empire.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Harriss-White, B. ve Gooptu, N. (2000) 'Mapping India's World of Unorganised Labour', L. Panitch ve C. Leys, ed, *Socialist Register 2001: Working Classes: Global Realities* içinde. Londra: Merlin Press, s. 89-118.

Haworth, N. ve Ramsay, H. (1984) 'Grasping the Nettle: Problems with the Theory of International Trade Union Solidarity', P. Waterman, ed, *The New Labour Internationalism* içinde. Lahey: ILERI.

Hayek, F.A. von ([1944] 1955) *The Road to Serfdom.* Londra: Routledge.

Held, D. (1995) *Democracy and the Global Order.* Cambridge: Polity Press.
Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D. ve Perraton, P. (1999) *Global Transformation: Politics, Economics and Culture.* Cambridge: Polity Press.
Hensman,R. (2001) 'World Trade and Workers' Rights: In Search of an Internationalist Position', *Antipode*, c. 33, no. 3, s. 427-50.
Herod, A. (ed) (1998) *Organizing the Landscape: Geographical Perspectives on Labor Unionism.* Minneapolis: University of Minnesota Press.
Herod, A. (2001) 'Labor Internatinalism and the Contradiction of Globalization: Or, Why the Local is Sometimes Still Important in a Global Economy', *Antipode*, c. 33, no. 3, s. 407-26.
Hershfield, D.C. (1975) 'The Multinational Union Challenges the Multinational Company', *The Conference Board Report*, no. 658.
Hirst, P. ve Zeitlin, J., ed (1989) *Reversing Industrial Decline? Industrial Structure and Policy in Britain and Her Competitors.* Londra: Berg.
Hobsbawm, E. (1988) 'Working Class Internationalism', F. van Holthuan ve M. van der Linden, ed, *Internationalism in the Labour Movement 1830-1940* içinde. Leiden: E.J. Brill.
Hobsbawm, E. (1994) *Age of Extremes: The Short Twenties Century 1914-1991.* Londra: Michael Joseph.
Holligsworth, J.R. ve Boyer, R. (1996) 'Coordination of Economic Actors and Social Systems of Production', J.R. Holligsworth ve R. Boyer, ed, *Contemporary Capitalism: The Embeddedness of Institutions* içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
Holligsworth, J.R. ve Boyer, R., ed (1996) *Contemporary Capitalism: The Embeddedness of Institutions.* Cambridge: Cambridge University Press.
Hölmstrom, M. (1984) *Industry and Inequality: The Social Anthropolgy of Indian Labour.* Cambridge: Cambridge University Press.
Huws, B. (200) 'The Making of a Cybertariat? Virtual Work in a Real World', L. Panitch ve C. Leys, ed, *Socialist Register 2001: Working Classes: Global Realities* içinde. Londra: Merlin Press, s. 1-24.
ICEM (1996) *Power and Counterpower: The Union Responces to Global Capital.* Londra: Pluto Press.
ICEM (1999) *Facing Global Power: Strategies for Global Unionism.* Durban, Güney Afrika, İkinci Dünya Kongresi.
ICFTU (1990) *On Organising Workers in the Informal Sector.* Brüksel: ICFTU.
ICFTU (1997a) *Sixteenth World Congress of the ICFTU. The Global Market: Trade Unionism's Greatest Challenge.* Brüksel: ICFTU.
ICFTU (1997b) *The Global Market: Trade Unionism's Greatest Challenge.* Brüksel: ICFTU.
ILO (1995) *World Employment 1995.* Cenevre: ILO.
ILO (1997) *World Employment Report 1996-7: Industrial Relations, Democracy and Stability.* Cenevre: ILO.
ILO (1999) 'Conference on Organised Labour in the 21st Century', www.ilo.org/public/english/130inst/research/network.htm
Jameson, F. (1998) 'Notes on Globalisation as a Philosophical Issue', F. Jameson ve M. Miyoshi, ed, *The Cultures of Globalisation* içinde. Durham, NC ve Londra: Duke University Press.
Jhabvala, R. (1994) 'Self-Employed Women's Assosiation: Organising Women by Struggle and Development', S. Rowbotham ve S. Mitter, ed, *Dignity and Daily Bread* içinde. Londra: Routledge.
John, J. ve Chenoy, A.M., ed (1996) *Labour, Environment and Globalisation.* Yeni Delhi, Hindistan: Centre for Education and Communication.

Johnston, W. (1991) 'Global Work Force 2000: The New World Labor Market', *Harvard Business Review*, Mart-Nisan, s. 115-27.

Jonas, A. (1999) 'Investigating the Local-Global Paradox', A. Herod, ed, *Organising the Landscape: Geographical Perspective on Labor Unionism* içinde. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Kalecki, M. (1943) 'Political Aspects of Full Employment', M. Kalecki (1971) *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy* içinde. Cambridge: Cambridge University press.

Kapstein, E. (1996) 'Workers and the World Economy', *Foreign Affairs*, c. 27, no. 3, Mayıs-Haziran, s.14-37.

Knudsen, K. (1988) 'The Strike History of the First International', F. van Holthuan ve M. van der Linden, ed, *International in the Labour Movement 1830-1940* içinde. Leiden: E.J. Brill.

Köllö, J. (1995) 'After a Dark Golden Age in Eastern Europe', J. Schor ve J.-I. You, ed, *Capital, the State and Labour: A Global Perspective* içinde. Aldershot: Edward Elgar.

Kouiman, J. ve van Vloet, M. (1993) 'Government and Public Management', K. Elliasen ve J. Kouiman, ed, *Managing Public Organisations* içinde. Londra: Sage.

Krugman, P. (1994) 'Compentitiveness: A Dangerous Obsession', *Foreign Affairs*, c. 73, no. 2, Mart-Nisan.

Krugman, P. vd. (1996) 'Workers and Economists. The Global Economy Has Left Keynes in its Train', *Foreign Affairs*, c. 27, no. 24, Temmuz-Ağustos, s. 164-81.

Lagos, R. (1994) 'Labour Market Flexibility: What Does it Mean?', *CEPAL Review* 54, Aralık, s. 81-95.

Lambert, R. (1999) 'An Emerging Force? Independent Labour in Indonesia', *Labour, Capital and Society*, c. 32, no. 1, s. 70-106.

Lee, E. (1996) 'Globalisation and Employment: Is anxiety justified?', *International Labour Review*, c. 135, no.5, s. 485-97.

Lee, E. (1997a) *The Labour Movement and the Internet: The New Internationalism*. Londra: Pluto Press.

Lee, E. (1997b) 'Globalisation and Labour Standards', *International Labour Review*, c. 136, no. 2, s. 173-90.

Lester, R. (1997) *Citizenship: Feminist Perspectives*. Londra: Macmillan.

Levinson, C. (1972) *International Trade Unionism*. Londra: Allen & Unwin.

Lewchuck, W. ve Robertson, D. (1999) 'The Canadian Automobile Workers and Lean Production: Results of a Worker-Based Benchmarking Study', J. Waddington, ed, *Globalisation and Patterns of Labour Resistance* içinde. Londra: Mansell.

Lipietz, A. (1982) 'Towards Global Fordism?', *New Left Review* 132, Mart-Nisan.

Lipietz, A. (1987) *Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism*. Londra: Verso.

Lipietz, A. (1995) 'Capital-Labour Relations at the Dawn of the Twenty-first Century', J. Schor ve J.-I. You, ed, *Capital, the State and Labour*. Aldershot: Edward Elgar.

Lister, R. (1997) *Citizenship: Feminist Perspectives*. Londra: Macmillan.

Lizbon Grubu, The (1996) *Limits to Competition*. Cambridge, MA: MIT Press.

Logue, J. (1980) *Towards a Theory of Trade Union Internationalism*. Gothenburg: University of Gothenburg.

Lorwin, L. (1953) *The International Labor Movement*. New York: Harper & Brothers.

McGrew, A. (1995) 'World Order and Political Space', J. Anderson vd, ed, *A Global World?* içinde. Oxford: Oxford University Press.

McGrew, A. (1997) 'Democracy Beyond Borders? Globalisation and the Reconstruction of Democratic Theory and Practice', A. McGrew, ed, *The Transformation of Democracy? Globalisation and Territorial Democracy* içinde. Cambridge: Polity Press

McMichael, P. (2000) *Development and Social Change: A Global Perspective.* Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.

McShane, D., vd. (1984) *Power! Black Workers, Their Unions and the Struggle for Freedom in South Africa.* Nottingham: Spokesman.

McShane, D. (1992) *International Labour and the Origins of the Cold War.* Oxford: Clarendon Press.

McShane, D. (1997) *Global Business: Global Rights.* Fabian Broşürü no. 575. Londra: Fabian Derneği.

Mann, M. (1987) 'Ruling Class Strategies and Citizenship', *Sociolgy,* c. 21, no. 3, s. 339-54.

Mantsios, G. (1998) *A New Labor Movement for the New Century.* New York: Monthly Review Press.

Marginson, P. ve Sisson, K. (1996) 'The Structure of Transnational Capital in Europe: The Emerging Euro-Company and its Implications for Industrial Relations', R. Hyman ve A. Ferner, ed, *New Frontiers in European Industrial Relations* içinde. Oxford: Blackwell.

Marglin, S. (1990) 'Lessons of the Golden Age: An Overview', S. Marglin ve J. Schor, ed, *The Golden Age of Capitalism* içinde. Oxford: Clarendon Press.

Marglin, S. ve Schor, J., ed (1990) *The Golden Age of Capitalism: Reinterpreting the Postwar Experience.* Oxford: Clarendon Press.

Marshall, T.H. (1950) *Citizenship and Social Class.* Cambridge: Cambridge University Press.

Martin, H.-P. ve Schumann, H. (1998) *The Global Trap: Globalisation and the Assault on Prosperity and Democracy.* Londra: Zed Books.

Marx, K. (1976) *Capital* Cilt 1. Harmondsworth: Penguin.

Mazur, J. (2000) 'Labor's New Internationalism', *Foreign Affairs,* c. 79, no.1, Ocak-Şubat, s. 79-93.

Meiksins, P. (1997) 'Same as it Ever Was? Structure of the Working Class', *Monthly Review,* c. 49, no. 3, s. 31-45.

Mendell, M. ve Salee, D. (1991) 'Introduction', M. Mendell ve D. Salee, ed, *The Legacy of Karl Polanyi: Market, State, and Society at the End of the Twentieth Century* içinde. New York: St. Martin's Press.

Milne, S. (2000) 'Unions Aim to Swallow Amazon', *Guardian,* Online Section, 7 Aralık, s.7.

Mintz, S. (1974) *Caribbean Transformations.* Chicago: Aldine.

Mitter, S. (1994) 'On Organizing Women in Casualised Work: A Global Overview', S. Rowbotham ve S. Mitter, ed, *Dignity and Daily Bread: New Forms of Economic Organising among Poor Women in the Third World and the First* içinde. Londra: Routledge.

Moghadam, V. (1995) 'Gender Aspects of Employment and Unemployment in a Global Perspective', M. Simai, ed, *Global Employment. The Future of Work,* Cilt 1 içinde. Londra: Zed Books.

Mohanty, C.T. (1993) 'Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourse', P. Williams ve L. Chrisman, ed, *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory* içinde. Hemel Hampstead: Harvester Wheatsheaf.

Monthly Review (2000) 'After Seattle: A New Internationalism?', *Monthly Review,* Temmuz-Ağustos.

Moody, K. (1997) *Workers in a Lean World.* Londra. Verso.

Morgan, D. (2000) 'An Open Shop in the New Economy', *Observer,* 10 Eylül, s. 5.

Morgan, R., ed (1970) *Sisterhood is Powerful.* New York: Vintage Books.

Morgan, R., ed (1984) *Sisterhood is Global.* Harmondsworth: Penguin.

Nash, B. (1998) 'Forum: Problems and Prospects for a Global Labor Movement', *Journal of World-Systems Research,* c. 4, no. 1, Kış, s. 3-9.

Northrup, U.R. ve Rowan, R. (1979) *Multinational Collective Bargaining Attempts*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.

O'Brien, R., Goetz, A.M., Scholte, J.A. ve Williams, M. (2000) *Contesting Global Governance: Multinational Economic Institutions and Global Social Movement*. Cambridge: Cambridge University Press.

OECD (1996) *Trade, Employment and Labor Standards: A Study of Core Workers Rights and International Trade*. Paris: OECD.

Ohmae, K. (1990) *The Borderless World*. Londra: Collins.

Olle, W. ve Schoeller, W. (1984) 'World Market Competition and Restrictions upon Trade Union Policies', P. Waterman, ed, *The New Labour Internationalism* içinde. Lahey: ILERI.

Peck, J. (1996) *Work-Place: The Social Regulation of Labor Markets*. New York ve Londra: Guilford Press.

Piore, M. ve Sabel, C. (1984) *The Second Industrial Divide*. New York: Basic Books.

Polanyi, K. ([1944] 1957) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.

Polanyi, K. (1945) 'Universal Capitalism or Regional Planning?', *London Quarterly of World Affairs*, Ocak, s. 86-91.

Pollert, A. (1998) 'Dismantling Flexibility?', *Capital and Class 34*, Sonbahar, s. 42-75.

Portes, A. (1985) 'Latin American Class Structures: Their Composition and Change During the Last Decade', *Latin American Research Review*, c. 20, no. 3, s. 7-39.

Ramsay, H. (1999) 'In Search of International Union Theory', J. Waddington, ed, *Globalization and Patterns of Labour Resistance* içinde. Londra: Mansell.

Reich, R. (1992) *The Work of Nations*. New York: Vintage Books.

Report of the Independent Commision on International Development Issues (1981) *North-South: A Programme for Survival*. Londra: Pan Books.

Rifkin, J. (1996) *The End of Work*. New York: Putnam.

Roldan, M. (1996) 'Women Organising in the Process of Deindustrialisation', A. Chhachhi ve R. Pittin, ed, *Confronting State, Capital and Patriarchy* içinde. Londra: Macmillan.

Rosa, K. (1994) 'The Conditions and Organisational Activities of Women in Free Trade Zones: Malaysia, Philippines and Sri Lanka, 1970-1990', S. Rowbotham ve S. Mitter, ed, *Dignity and Daily Bread: New Forms of Economic Organising among Poor Women in the Third World and the First* içinde. Londra: Routledge.

Ross, A. (1997) 'Introduction', A. Ross, ed, *No Sweat: Fashion, Free Trade and the Rights of Garment Workers* içinde. Londra: Verso.

Rowbotham, S. ve Mitter, S. ed (1994) *Dignity and Daily Bread: New Forms of Economic Organising among Poor Women in the Third World and the First*. Londra: Routledge.

Roxborough, I. (1984) *Unions and Politics in Mexico*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rubery, J. ve Fagan, C. (1994) 'Does Feminisation Mean a Flexible Labour Force?', R. Hyman ve A. Ferner, ed, *New Frontiers in European Industrial Relations* içinde. Oxford: Blackwell.

Rupert, M. (1995) *Producing Hegemony: The Politics of Mass Production and American Global Power*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schoenberger, E. (1989) 'Multinational Corporations and the New International Division of Labour: A Critical Appraisal', S. Wood, ed, *The Transformation of Work? Skill, Flexibility and the Labour Process* içinde. Londra: Allen & Unwin.

Scholte, J.A. (2000) *Globalisation: A Critical Introduction.* Londra: Macmillan.

Schor, J. ve You, J.-I. Ed (1995) *Capital, the State and labour: A Global Perspective.* Aldershot: Edward Elgar.

Scott, A.M. (1994) *Divisions and Solidarities: Gender, Class and Employment in Latin America.* Londra: Routledge.

Seidman, G. (1994) *Manufacturing Militance: Workers' Movements in Brazil and South Africa, 1970-1985.* Berkeley: University of California Press.

Sen, A. (1981) *Poverty and Famines: An Essay in Entitlement and Deprivation.* Oxford: Clarendon Press.

Sen, A. (2000) 'Work and Rights', *International Labour Review*, c. 139, no. 2, s. 119-28.

Shailor, B. Ve Kourpias, G. (1998) 'Developing and Enforcing International Labor Standarts', G. Mantsios, ed, *A New Labor Movement for the New Century* içinde. New York: Monthly Review Press.

Shiva, V. (1996) 'Social and Environmental Clauses: A Political Diversion', J. John ve A. Chenoy, ed, *Labour, Environmentalism and Globalisation* içinde. Yeni Delhi: Centre for Education and Communication.

SID (General Workers' Union, Danimarka) (1997) *A New Global Agenda: Visions and Strategies for the 21st Century.*www.antenna.nl/~waterman/visions.htm.

Silver, B. Ve Arrighi, G. (2000) 'Workers North and South', L. Panitch ve C. Leys, ed, *Socialist Register 2001. Working Classes: Global Realities* içinde. Londra: Merlin Press,s. 53-76.

Simai, M., ed (1995a) *Global Employment: An International Investigation into the Future of Work*, Cilt 1. Londra: Zed Books.

Simai, M. (1995b) 'The Politics and Economics of Global Employment', M. Simai, ed, *Global Employment: An International Investigation into the Future of Work*, Cilt 1 içinde. Londra: Zed Books.

Singh, A. (1994) 'Global Economic Change, Skills and International Competitiveness', *International Labour Review*, c. 133, no. 2, s.135-48.

Sklair, L. (2001) *The Transnational Capitalist Class.* Oxford: Blackwell.

Soros, G. (1998) *The Crisis of Global Capitalism.* Londra: Little, Brown.

Southall, R. (1994) 'The Development and Delivery of "Northern" Worker Solidarity to South African Trade Unions in the 1970s and 1980s', *Journal of Commonwealth and Comparative Politics*, c. 32, no. 2, s. 166-99.

Spalding, H. (1977) *Organised Labor in Latin America.* New York: Harper & Row.

Stallings, B. (1995) 'The New International Context of Development', B. Stallings, ed, *Global Change, Regional Response: The New International Context of Development* içinde.Cambridge: Cambridge University Press, s. 349-87.

Standing, G. (1989) 'Global Feminization through Flexible Labor', *World Development*, c. 17, no. 7, s. 1077-95.

Standing, G. (1992) 'Alternative Routes to Labour Flexibility', M. Storper ve A. Scott, ed, *Pathways to Industrialisation and Regional Development* içinde. Londra: Routledge.

Standing, G. (1999a) *Global Labour Flexibility.* Londra: Macmillan.

Standing, G. (1999b) 'Global Feminisation Through Flexible Labor', *World Development*, c. 17, no. 7, s. 1077-95.

Stevia, D. ve Boswell, T. (2001) 'International Labor Organising, 1864-2000', International Studies Assocaition, 42. Yıllık Kongre, Chicago.

Sweeny, J. (2001) 'Adressing the Backlash against Globalisation', Labour Leaders @ Davos.

Tabb, W. (1999) 'Labor and the Imperialism of Finance', *Monthly Review*, c. 51, no. 5, Ekim.

Taylor, R. (1999) *Trade Unions and Transnational Industrial Relations.* Labour and Society Programme, DP/ 99/ 1999, Cenevre: ILO.

Thelen, K. Ve Kume, I. (1999) 'The Effect of Globalisation on Labor Revisited: Lessons from Germany and Japan', *Politics and Society*, c. 27, no. 4, s. 477-505.

Thomas, H., ed (1991) *Globalisation and Third World Trade Unions: The Challenge of Rapid Economic Change.* Londra: Zed Books.

Thompson, D. ve Larson, R. (1978) *Where Were You Brother? An Account of Trade Union Imperialism.* Londra: War on Want.

Tickell, A. ve Peck, J. (1995) 'Social regulation *After* Fordism: Regulation Theory, Neoliberalism and the Global-Local Nexus', *Economy and Society*, c. 24, no. 3, s. 357-86.

Tickelman, F. (1988) 'Social "Internationalism" and the Colonial World', F. van Holtuan ve M. van der Linden, ed, *Internationalism in the Labour Movement 1830-1940* içinde. Leiden: E.J. Brill.

TIE (1985) *Meeting the Corporate Challenge*, TIE Report no 18/19. Amsterdam: Transnational Information Exchange.

Tilly, C. (1978) *From Mobilization to Revolution.* Reading, MA: Addison-Wesley.

Tilly, C. (1995) 'Globalisation Threatens Labor's Rights', *International Labor and Working Class History* 47, Sonbahar, s. 1-23.

Tilly, C. ve Tilly, C. (1998) *Work Under Capitalism.* Boulder, CO: Westview Press.

Tomlinson, J. (1999) *Globalisation and Culture.* Cambridge: Polity Press.

Touraine, A. (1986) 'Unionism as a Social Movement', S.M. Lipset, ed, *Unions in Transition* içinde. San Francisco, CA: ICS Press.

Unger, R.M. (1998) *Democracy Realised: The Progressive Alternative.* Londra: Verso.

Van der Linden, M. (1988) 'The Rise and Fall of the First International', F. van Holthuan ve M. van der Linden, ed, *Internationalism in the Labour Movement 1830-1940* içinde. Leiden: E.J. Brill.

Van Dijk, M.P. (1995) 'The Internatinalisation of the Labour Market', M. Simai, ed, *Global Employment: An International Investigation into the Future of Work* içinde. Londra: Zed Books.

Van Holthuan, F. ve Van der Linden, M., ed, *Internationalism in the Labour Movement 1830-1940.* Leiden: E.J. Brill.

Visser, J. (1998) 'Learning to Play: The Europeanisation of Trade Unions', P. Pasture ve J. Verberckmoes, ed, *Working-Class Internationalism and the Appeal of National Identity: Historical Debates and Current Perspectives* içinde. Oxford: Berg.

Waddington, J., ed (1999) *Globalization and Patterns of Labour Resistance.* Londra: Mansell.

Walker, R. (1999a) 'Foreword', A. Herod, ed, *Organizing the Landscape: Geographical Perspectives on Labor Unionism* içinde. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Walker, R. (1999b) 'Putting Capital in its Place: Globalisation and the Prospects for Labor', unpublished paper.

Wallerstein, I. (1983) *Historical Capitalism.* Londra: Verso.

Warren, B. (1980) *Imperialism: Pioneer of Capitalism.* Londra: Verso.

Waterman, P., ed (1985) *For a New Labour Internationalism.* Lahey: ILERI.

Waterman, P. (1998) *Globalisation, Social Movements and the New Internationalisms.* Londra: Mansell.

Waters, M. (2001) *Globalization.* Londra: Routledge.

Webber, M. ve Rigby, D. (1996) *The Golden Age Illusion: Rethinking Postwar Capitalism.* New York: Guilford Press.

Webster, E. (1984) 'The International Metalworkers Federation in South Africa (1974-1980)', P. Waterman, ed, *The New Labour Internationalism.* Lahey: ILERI.

Weiss, L. (1997) 'Globalisation and the Myth of the Powerless State', *New Left Review* 225, Eylül-Ekim, s. 3-27.

Weiss, L. (1999) 'Managed Openness: Beyond Neoliberal Globalism', *New Left Review* 238, Kasım-Arahk, s. 126-40.

Williams, K., vd. (1992) 'Against Lean Production', *Economy and Society,* c. 6, no. 4, s. 517-55.

Wills, J. (2001) 'Uneven Geographies of Capital and Labour: The Lessons of the European Works Councils', *Antipode,* c. 33, no. 3.

Windmuller, J.P. (1980) *The International Trade Union Movement.* Antwerp: Kluwer.

Womack, J., vd. (1990) *The Machine That Changed the World.* New York: Rawson Associates.

Wood, A. (1994) *North-South Trade, Employment and Inequality: Changing Fortunes in a Skill-driven World.* Oxford: Clarendon Press.

Wood, E.M. (1997) 'Labor, the State, and Class Struggle', E.M. Wood, ed, *Rising from the Ashes? Labor in the Age of 'Global' Capitalism, Monthly Review* içinde, c. 49, no. 3

World Bank (1995) *Workers in an Integrating World: World Development Report 1995.* Oxford: Oxford University Press.

World Bank (1996) *From Plan to Market: World Development Report 1996.* Oxford: Oxford University Press.

World Bank (1997) *World Development Report 1997: The State in a Changing World.* Washington, DC: World Bank.

Wright, E.O. (1985) *Classes.* Londra: Verso.

You, J.-I. (1995) 'Changing Capital-Labour Relations in South Korea', J. Schor ve J.-I. You, ed, *Capital, the State and Labour: A Global Perspective* içinde. Aldershot: Edward Elgar.

Young, B. (2000) 'The "Mistress" and the "Maid" in the Globalised Economy', L. Panitch ve C. Leys, ed, *Socialist Register 2001. Working Classes. Global Realities* içinde. Londra: Merlin Press, s. 315-28.

İnternet Kaynakları

Güney Afrika Sendikalar Konseyi

http://www.cosatu.org.za/

COSATU, yeni toplumsal hareket sendikacılığının öncülüğünü yaptı ve günümüzde ırk ayrımcılığı rejimi sonrası Güney Afrika'da çok önemli bir rol oynuyor.

Küresel Antlaşma

http://www.unglobalcompact.org/

BM tarafından desteklenen bu kampanya, emek, çevre ve insan hakları konularını bir araya getirerek yeni bir 'küresel antlaşma' arayışında.

Çocuk Emeğine Karşı Küresel Yürüyüş

http://www.globalmarch.org/

Çocuk emeğinin en kötü şekilleri üzerine raporlar yayımlıyor. Kampanya yürüten bir site ve bu konuyla ilgili pek çok bağlantı veriyor.

Küresel Dayanışma

http://www.antenna.nl~waterman/

Toplumsal hareket yanlısı, 'küresel dayanışma'yı tanıtan ve kapitalist küreselleşmeye alternatifler arayan bir site.

Küresel Sendikalar

http://www.global-unions.com/

Pek çok uluslararası sendikanın ortaklaşa sahip olduğu ve yürüttüğü bu site, önemli bir kaynak.

Uluslararası Sendika Hakları Merkezi

http://www.ictur.labournet.org/

BM ve ILO tarafından resmen tanınan bu kurum, dünya çapında işçi hakları sorununa eğiliyor; sendikacıları, işçi avukatlarını ve konuyla ilgili diğer kişileri bir araya getiriyor.

Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu

http://www.icftu.org/

Küreselleşme ile mücadelede işçi kesiminin anahtar konumdaki 'oyuncusu'. Kurumsal bir site, ama yine de çok gerekli bilgiler içeriyor.

Uluslararası Kimya, Enerji, Madencilik ve Genel İşçi Sendikaları Federasyonu

http://www.icem.org/

ICEM, uluslararası sendikal hareketin öncülerindendir. Bu sitedeki uluslararası sendikacılık uygulamalarına bir göz atın.

Uluslararası Çalışma Örgütü

http://www.ilo.org/

Üç ayaklı (sendikalar, iş dünyası ve hükümet) köklü bir uluslararası kurum. Son zamanlarda ilginç kampanyalar yürüttü (örneğin Düzgün İş) ve '21. Yüzyılda Örgütlü Emek Konferansı'nı düzenledi.

Uluslararası İşçi Dayanışması Web Sitesi

http://labournet.org/

Dünya çapında sendikalar arasında bağlantı sağlıyor. Eylem yanlısı, ama değerli kaynaklar içeriyor.

Uluslararası Taşımacılık İşçileri Federasyonu

http://www.itf.org.uk/

ITF, liman işçilerinden günümüzün havayolu işçilerine kadar uzanan uzun bir geçmişe sahip. Faydalı bir site.

Labour Start

Site, 'Sendikacıların güne başladıkları yer' diye tanıtılıyor. Emek ve internet üzerine yazılmış ilk kitabın yazarı Eric Lee'nin iyi işleyen sitesi.

Sindicato Mercosul

http://www.sindicatomercosul.com.br/

MERCOSUR sendikalarının sitesi. Küreselleşmeye bölgesel bir tepki konusunda çok etkin.

Dünya Çapında Çalışan Kadınlar

http://www.poptel.org.uk/women-ww/

Dünya çapında çalışan kadınların mücadelelerini destekleyen İngiltere merkezli bir site. 'Etiketin Arkasındaki Emek' kampanyasını yürütüyor.

Dünya Sosyal Forumu

http://www.forumsocialmundial.org.br/

Küresel seçkinler Davos'ta toplanırken, sendikalar, köylü örgütleri ve kadın kuruluşları Brezilya'nın Porto Alegre kentinde toplanıyorlar. Bu bir 'aşağıdan küreselleşme' uygulaması.

Dizin

Ab

ABD 30, 31, 32, 37, 44, 62, 65, 66, 71, 73, 90, 92, 105, 106,107, 124, 125, 158, 170, 178, 182, 183, 199, 203, 204
Adkin, Laurie 193
Aglietta, M. 67, 119
Agnew, J. 82
Allende, Salvador 172
Almanya 47, 110, 168
Almanya Sanayi Birliği 80
Althuser, Louis 50
Alvisurez, Miguel Angel 183
Amerika Serbest Ticaret Bölgesi 203
Amerikan Birleşik Otomotiv İşçileri Sendikası (UAW) 178
Amerikan İletişim İşçileri Sendikası 221
Amerikan İşçi Federasyonu – Sanayi İşçileri Örgütü (AFL-CIO) 31, 32, 45, 124, 125, 154, 171, 173, 182, 185, 186, 199, 203, 226
Amerikan Özgür İşgücü Gelişimi Enstitütü (AIFLD) 173
Amin, Ash 77, 204
Anderson, Luis 143, 224, 154, 155
Appadurai, Arjun 76
Arjantin 26, 58, 145, 192, 203
Armstrong, P. 41, 45, 46, 50, 52, 53
Aronowitz, Stanley 103
Arrighi, G. 90, 91, 199
Aşağıdan küreselleşme 37, 206
Asya Kaplanları 28, 141, 152
Atlantik Çağı 110
Avrupa Birliği (AB) 30, 71, 82, 95, 105, 106, 108
Avrupa Birliği Komisyonu 30
Avrupa İş Konseyleri (EWC) 30, 202
Avrupa Sendika Konfederasyonu (ETUC) 202
Avustralya 165
Avusturya İşçi Sendikaları Federasyonu 189

Ba

bağımlılık teorisi 57, 58, 102
Bangladeş 142
Beck, Ulrich 18
Belçika 126
Beninder, Burton 178
Bercher, Jeremy 34
Berger, S. 74, 108
Beveridge Raporu 48
Bienefeld, M. 101
Bilgi ve İletişim Teknolojisi (BİT) 83, 138
Birinci Enternasyonal 166, 174, 182, 185, 188
Birleşik Gıda ve Ticaret İşçileri Sendikası 222
Birleşmiş İşçi Merkezi (CUT) 152
Birleşmiş Milletler 142, 192, 195, 196, 201
Birmingham 88
Blyton, P. 128
borç krizi 34, 107
Boswell, T. 228
Boyer, Robert 48, 51, 78, 81, 82, 95, 96, 103, 108, 111, 123, 218
Brand Raporu 61, 180
Brandt Komisyonu 196
Brecher, Jeremy 36
Breitenfellner, Andreas 189
Brenner, Robert 47, 64
Brent Spar felaketi 211
Bretcher 205
Bretton Woods 63, 65, 66
Bretton Woods Anlaşması 43
Brezilya 18, 58, 61, 134, 150, 151, 173
Brezilyalılaşma 15, 18, 19, 62
Buchanan, Pat 160
Buenos Aires 88
Buketov, Kiril 114
Busch, Gary 170

Calvin Klein 194
Castells, Manuel 25, 33, 77, 86, 88, 103, 109, 110, 112, 113, 122, 123, 128, 136, 137, 139, 140, 224
CGT 179
Chenoy, A. M. 160, 198
Chesnais, F. 102
Chhachhi, A. 98
cinsiyet 13, 23, 36, 52, 90, 96, 97, 121, 124, 233, 140, 143, 144, 146, 148, 150, 152, 160, 162, 188, 192, 192, 195, 196, 218, 220, 226, 228, 229
Clarke, Simon 114
Clinton Bill 17, 80, 93, 197
Coates, David 219

Coca Cola 76, 183
Cohen, Robin 134, 196
Commisiones Obreras 179
Corbridge, S. 82
Coriat, Benjamin 119, 121
Costello, T. 205
Cox, Robert 45
Crouch, C. 39

Ça
çalışma saatleri 26, 53, 61, 94, 148
Çernobil 193
çevre sorunları 196
Çin 37, 73, 104, 111, 199
çocuk işçiler 29, 94, 161
Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) 72, 73, 84, 93, 148, 159, 164, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 184, 228

Da
Daewoo 44
Dalton, G. 20
Danimarka 31, 32
Davos Dünya Forumu 80
DeMartino, G. 89, 90
demokratikleşme 38, 82, 152, 173, 201, 212
devlet müdahalesi 54, 88, 94, 96, 102, 108, 109, 110, 122, 206, 209
Disney, Walt 194
Dominik Cumhuriyeti 43
Dördüncü Dünya 136
Drache, Paul 71, 78
Drujimin, Yevgeni 115
Dünya Bankası 85, 86, 87, 93, 111, 112, 113, 116, 135, 136, 141, 149, 187, 195, 212
Dünya Çalışma Konfederasyonu (WCL) 172, 173
Dünya İşçi Konfederasyonu (WCL)
Dünya Otomotiv Konseyleri 178
Dünya Sendikalar Federasyonu (WFTU) 171, 172, 173
Dünya Şirketler Konseyi (WCC) 179
Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) 11, 15, 16, 17, 19, 35, 37, 69, 78, 92, 93, 101, 102, 135, 157, 159, 160, 163, 186, 187, 195, 197, 198, 200, 213
Dünya Zirvesi 193

Ea
egemenlik 12, 73, 84, 101, 110, 192, 198
elektronik 58, 59, 72, 96, 97, 126, 127, 129, 130, 136, 181, 188
Elger, Tony 120
Elson, Diane 87, 97, 145, 147
emek 5, 6, 10, 11, 13, 42, 44, 49, 51, 53, 55, 61, 64, 66, 72, 75, 79, 83, 85, 97, 101, 104, 108, 110, 115, 117, 120, 122, 124, 127, 129, 130, 138, 144, 145, 148, 153, 157, 159, 161, 162, 164, 166, 169, 171, 172, 174, 177
emek gücü 5, 13, 21, 86, 97, 148, 178
emek piyasası 25, 26, 88, 103, 223
Emilia-Romagna 123
Emmanuel, Arghiri 53, 54
emperyalizm 6, 13, 32, 56, 92, 164, 169, 171, 173, 180, 185, 191, 227
Endonezya 92, 134, 152, 167
enflasyon 63,66,107
Engels 53
enternasyonalizm 6, 35, 164 -170, 172, 174, 176, 178, 180, 182 -186, 188, 190 -192, 194, 196, 198, 200, 202, 204, 206, 209
eşitsiz gelişme 103
esneklik 55, 67, 68, 76, 94, 95, 96, 98, 100, 104, 105, 108, 119, 121, 122, 140, 145, 146

Fagan, C. 121
Fairbrother, Peter 129, 225
Featherstone, M. 76
feminizasyon 91, 96, 98, 120, 144, 145, 147
Filipinler 58
Ford 51, 178
Ford, Henry 47
Fordist devlet 195
Fordist birikim 213
Fordist çağ 102, 108
Fordist emek süreci 47
Fordist sistem 65
Fordist üretim 40
Fordist yöntem 61
Fordist-Keynesçi politika 66
Fordizm 12, 27, 47, 48, 52, 60, 61, 62, 67, 68, 99, 100, 103, 106, 117, 118, 120, 121, 134, 136, 214
ayrıca bkz post-Fordizm, neo-Fordizm
Forman, Michael 184
Fransa 126, 171, 222
Fransa-Prusya Savaşı 167
Freeman, R. 158
French, J. 204
Fröbel, Folker 56, 57, 58, 133
Fukuyama, Francis 81

G

G7 Ülkeleri 135
Gallin, Dan 30, 33, 183
Gamble, A. 202
gangster kapitalizmi
Gap Şirketi 194
Genel İşçi Sendikası (SID, Danimarka) 31, 32, 83, 181
General Motors 17, 68, 125, 204
Gibson-Graham, J. K. 84
Gill, Stephen 210
Gills, Barry 20
Glasman, M. 116
Glyn, Andrew 102
Godio, Julio 198
Gooptu, N. 219
Gorbaçov, Mihail 114
Gorz, Andre 21
Gough, Ian 50
Gramschi, Antonio 27, 48, 118, 210, 213
Granovetter, M. 218
Greenpeace 192, 229
Grenada 66
grev 17, 26, 63, 89, 114, 126, 151, 165, 166, 167
Grugel, J. 202
Guetamala 43, 183, 184
Gumbrel-McCormick, Rebecca 179, 189, 196
Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) 92, 157
Güney Afrika 26, 68, 90, 132, 134, 150, 151, 164, 181, 182, 183, 196, 206
Güney Afrika Sendikalar Konfederasyonu (FOSATU) 151, 182
Güney Afrika Sendikalar Konseyi (COSATU) 151
Güney Kore 26, 58, 59, 61, 68, 132, 134, 150
Güney Yarımküre Ortak Pazarı 203

Ha

Haider, Jörg 160
Hale, Angela 161
Hard, Michael 27, 205
Harriss-White, B. 219, 220
Havana Sözleşmesi 92
Haworth, N. 177
Heckscher-Ohlin ticaret modeli 102, 103
Heinrichs, Jürgen 56, 133
Held, David 18, 44, 73, 75
Hensman, Rohini 158
Herod, Andrew 89, 204
Hersfield, D. C. 176
Hindistan 26, 58, 94, 104, 136, 153, 170, 173
Hindistan Sendikalar Kongresi 170
Hirst, Paul 72, 73, 101, 120
Hobsbawm, Edic 53, 63, 167
Hollanda 127
Hollingsworth, Roger 81, 82, 111, 218
Hong Kong 58, 74
Hout, W. 202
Huws, Ursula 220

İkinci Enternasyonal 165, 167, 168
İngiliz İşçi Partisi 170
İngiliz Komünist Partisi 170
İngiliz Mühendislik İşçileri Sendikası 28
İngiliz Ulusal Sağlık Hizmetleri 50
İngiltere 47, 48, 108, 182
İran 43
İspanya 126, 127
İsveç 119
İsveç modeli 67
işçi hareketi 13, 28, 31, 64, 114, 143, 149, 150, 152, 164, 165, 166, 167, 168, 175, 226
İtalya 73, 123, 171
İthal İkameci Sanayileşme (İİS) 58

Jameson, F. 76
Japonya 28, 30, 47, 71, 105, 106, 109, 110
Jhabvala, Renana 153
John, J. 160, 198
Johnston, William 21, 23, 25, 101
Jonas, A. 201
Jordan, Bill 29, 28, 227

kadın 12, 23, 29, 32, 57, 59, 81, 96, 97, 98, 113, 121, 122, 133, 136, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 153, 154, 161, 162, 192, 195, 220, 242
Kalecki, Michael 42, 64
kalkınma 6, 13, 20, 32, 56, 59, 62, 68, 81, 109, 110, 112, 132, 135, 137, 139, 141, 163, 173, 180, 181, 185, 193, 196, 197, 201, 216, 219
Kanada 31, 126, 182
Kanada Otomobil İşçileri Sendikası (CAW) 217
Kanlı Taylorizm 60, 134
Kapstein, Ethan 78, 79
kayıt dışılaşma 6, 12, 97, 138, 140, 141, 142, 143
Keynes, John Maynard 41, 42, 51, 66
Keynesçi politikalar 60, 61

Keynesçi refah devleti 68, 99
Kirkland, Lane 31, 203, 204
Kızıl Sendika Enternasyonali (KSE) 168
Knudsen, K. 166
Köllö, Janos 54
Komünist Enternasyonal 168
Komünist Manifesto 53, 164
Kore Sendikalar Konfederasyonu 152
Kouiman, J. 200
Kreye, Otto 56, 133
Krugman, Paul 78, 215
Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler 154
Kume, K. 110
Küresel Antlaşma 201
Küresel Kız Kardeşlik 191
Küreselleşme Devrimi 16, 209
Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) 31, 82, 107, 203

La
Lagos, Ricardo 95, 203
laissez-faire 42, 50, 208
Lambert, R. 152
Lancashire 170
Lee, Eric 188
Lenin 48, 168
Leninizm 55
Levi Straus Şirketi 194
Levinson, Charles 175, 176, 177, 179, 188, 228
Lewchuck, W. 217
Libya 66
Lipietz, A. 41, 52, 54, 55, 60, 67, 68, 134
Lizbon Grubu 20, 215
Logue, John 172
Lorwin, Lewis 172, 190
Lübnan 43

Ma
Macaristan 116
Macmillan, Harold 40
Malezya 58, 92, 93, 105
Mann, M. 52
Mantsios, G. 125, 226
Marginson, P. 203
Marglin, Stephen 41, 64, 66
Marshal Planı 171
Marshall, T. H. 52
Martin, H. 80
Marx, Karl 20, 21, 37, 46, 53, 55, 77, 85, 112, 117, 166, 167, 185, 188, 222
Mazur, Jay 186
McDonald's 76, 115, 219, 220
McGrew, Anthony 38, 192, 200
McMichael, P. 135
McShane, Denis 92, 93, 126, 128, 174
Meiksins, Peter 226
Meksika 18, 31, 58, 61, 96, 105, 134, 152, 204
Milenyum Konferansı 227
milliyetçilik 6, 31, 74, 160, 164
Milne, Seumas 221
Mintz, Sidney 56
Mitter, Swasti 148
Mogdaham, Val 141, 144
Mohammed, Mahatir 93
Mohatny, C.T. 192
monetarizm 51, 69
Monks, John 126
Moody, Kim 89, 126, 150, 152, 206
Moore, Mick 160
Morgan, D. 221
Moskova 115
Nash, Brad 33

Necker, Tyll 80
Negri, Antonio 27, 205
neo-Fordizm 119
neo-Taylorizm 67
Nestlé 178
Nijerya 26, 212
Nikaragua 66, 173
Nissan 178
Nomenklatura 112
Northrub, U.R. 176

O 'Brien, R. 200, 213
OECD 23, 94, 122, 158
Ohmae, Kenichi 38, 71, 73, 74
Olle, Werner 177

Pasifik Çağı 110
Pax Americana 43, 65
Payne, A. 202
Peck, Jamie 49, 68, 88, 100, 122, 123
perestroyka 114
petrol fiyatları 63
Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) 43, 63, 66
Pinochet 137, 192

Piore, M. 146
Pittin, R. 98
planlama 68, 104, 216
Polanyi, Karl 15, 18, 20, 26, 39, 78, 80, 82, 110, 116, 117, 208, 209, 210, 211, 212, 216, 218
Pollert, A. 95
Polonya 90
Portes, Alejandro 139, 140
post-Fordizm 110, 118, 126, 136

Ra
Rai, S. 196
Ramsay, Harvie 177, 229
refah devleti 50
Reich, Robert 17
Ricardo 53
Rifkin, J. 103
Roldan, Martha 145
Rosa, Kumudhini 147
Ross, Andrew 128, 194
Rowan, R. 176
Roxborough, I. 44
Rubery, J. 121
Rupert, Mark 27, 213, 214
Rus Devrimi 45
Rusya 104, 111, 113, 114, 115, 158

Sa
Sabel, C.. 146
sağlık 50, 51, 107, 151, 153, 186, 193, 215, 217
Sanayi Devrimi 208, 209
São Paulo 151, 152
Schoeller, Wolfgang 177
Scholte, J.A. 70
Schor, Juliet 61
Schwab, Klaus 80
Scott, Alison 139, 140
Seattle 11, 15, 17, 21, 38, 80, 84, 87, 93, 102, 160, 185, 186, 193, 197, 206, 210, 211
Seattle Savaşı 37
Seidman, Gay 150
Sen, Amartya 162, 163, 199, 223
sendikacılık 124, 152, 175, 197, 224, 228, 241
sendikalar 6, 8, 9, 13, 16, 26, 28, 30, 31, 32, 42, 44, 46, 67, 83, 89, 90, 93, 100, 114, 115, 116, 122, 124, 126, 127, 128, 130, 143, 151, 152, 156, 157, 163, 164, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 178, 179, 180, 183, 185, 186, 189, 190, 197, 202, 217, 218, 221, 222, 224, 225, 226, 228, 229, 230, 241, 242
Sendikalar Kongresi (TUC, İngiltere) 126, 227
Serbest Meslek Sahibi Kadınlar Birliği (SEWA) 143, 153, 154
serbest piyasa 15, 16, 20, 109, 112, 116, 118, 207
Serbest Ticaret Birliği 107
Serbest Ticaret Bölgeleri (STB) 134, 147, 157,
Shalior, Barbara 125
Shiva, Vandava 160, 161
Sibertarya 220
Silikon Vadisi 123
Silver, B. 199
Simai, Mihály 26, 142
Singapur 58, 133, 197
Sınır ötesi sendikal örgütlenme 178
Sisson, K. 203
Sivil Toplum Örgütü (STÖ) 90, 93, 143, 154, 162, 163, 197, 229
Sklair, Leslie 211, 212
Soğuk Savaş 181, 229
sömürgecilik 76, 77, 133
Soros, George 73, 79, 80
sosyal şart 12, 16, 17, 91, 92, 93, 94, 132, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 185, 196, 197, 198, 199, 205, 217, 228
sosyalizm 39, 71, 114, 115, 116, 167
Southall, Roger 182
Sovyetler Birliği (SSCB) 41, 74, 113, 144, 168
Stallings, Barbara 105, 106
Standing, Guy 96, 97, 138, 142, 144, 145, 222
Stevis, D. 228
sürdürülebilir kalkınma 20, 181, 193
Sweeney, John 32, 185, 186, 190

Tabb, W. 100
tam istihdam 19, 42, 64
Taylor, F.W. 47, 48, 130
Taylorçu ilkeler 61, 68
Taylorizm 47, 222; ayrıca bkz. Neo-Taylorizm
Tayvan 58
teknoloji 21, 39, 81, 87, 104, 105, 129, 136, 139, 141, 142, 146, 148, 222
Tekstil İşçileri Birliği (Hindistan) 143
Thatcher Margaret 118, 196, 207, 214
Thelen, K. 110
Thompson, Grahame 101, 172
Tichelman, F. 165, 166
Tickel, A. 49, 68, 100, 216
Tilly, Charless 196, 223

Tilly, Chris 196, 223
Tomlinson, J. 39
toplu sözleşme 92, 157, 187
Touraine, A. 224, 225
Toyotacılık 67, 109, 120, 136
Trentin, Bruno 143, 154, 155, 224
Turbo-kapitalizm 220

U
UbiSoft 222
Ulusal İşçi Komitesi 194
ulus-devlet 18, 35, 58, 73, 74, 75, 76, 101, 130, 190
Uluslararası Af Örgütü 183
Uluslararası Gıda İşçileri Sendikası (IUF) 175, 178
Uluslararası Hristiyan Sendikası 172
Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu (ICFTU) 28, 29, 30, 32, 33, 89, 90, 92, 127, 129, 130, 143, 149, 154, 155, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 171, 172, 173, 179, 180, 181, 182, 186, 187, 188, 189, 192, 196, 197, 198, 201, 205, 206, 217, 227, 228, 229
Uluslararası İşçi Birliği 166
Uluslararasi İşçi Konferansı 157
Uluslararası İşçi Örgütü (ILO) 45, 91, 98, 113, 114, 198, 126, 127, 130, 132, 135, 141, 142, 143, 149, 154, 157, 158, 159, 163, 194, 195, 220
Uluslararası Kimya İşçileri Federasyonu (ICF) 175
Uluslararası Kimya, Enerji, Madencilik ve Genel İşçi Sendikaları Federasyonu (ICEM) 29, 186, 187, 196, 197
Uluslararası Maden İşçileri Federasyonu (IMF) 175
Uluslararası Meslek Sekreterliği (UMS) 29, 30, 33, 92, 167, 169, 172, 175, 179, 180, 182, 183 186, 187, 227
Uluslararası Metal İşçileri Federasyonu (IMF) 174, 176, 182
Uluslararası Metal Sanayisi Çalışanları Federasyonu 92
Uluslararası Para Fonu (IMF) 43, 93, 135, 200
Uluslararası Ticaret Örgütü (UTÖ) 92, UÜŞ 101
Uluslararası Yiyecek ve Birleşik İşçiler Sendikası 30
Uluslarüstü sendikalaşma 202
Uluslarüstü Şirket (UÜŞ) 19, 71, 72, 73, 81, 196, 201, 202, 204, 211, 212
Unger, Roberto Mangaberia 36
Uruguay 26, 92

Üçüncü Dünya 40, 56, 57, 58, 59, 62, 94, 161
Üçüncü Dünya Ağı (TWN) 93, 162
Üçüncü Enternasyonal 168

Van der Linden, Marcel 164, 165, 169
Van Dijk, M. P. 94
Van Holthuan, F. 169
Venezuela 44
Vietnam 43, 62
Visser, J. 167, 169, 179
Volkswagen 178
Volta Redonda 58
Volvo 67
von Hayek, Friedrich 207, 208, 211

Waddington, J. 228
Walker, Richard 27
Wall Street 106
Wallerstein, I. 62
Warren, Bill 46
Washington 226
Waterman, Peter 188, 191
Waters, M. 76
Webber, M. 43, 66
Webster, E. 182
Weiss, Linda 74, 83
Williams, K. 120
Wills, J. 30
Wilson, Charles 17
Windmuller, J.P. 172
Womack, J. 120
Wood, Adrian 105
Wood, Ellen Meiksins 34
Wright, E.O. 153

Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen 61, 62
Yeni Uluslararası İşbölümü (YUİ) 56, 57, 58, 59, 132, 133, 134, 135, 136, 144, 150
You, Jong-Il 59, 61
Young, Brigitte 23, 25
Yunanistan 126

Zé Pedro 152
Zeitlin 120

Emeğin ulusal dönemi sona eriyor. İşçiler ortak bir çıkar anlayışı ile ulusal sınırların ötesine geçen yeni örgütlenme biçimleri geliştiriyor. Neoliberal güçlerin küreselleşmesi dışında 'aşağıdan gelen' alternatif bir küreselleşme daha ortaya çıkıyor. Bu değişim, emek hareketine önemli bir rol sunuyor: Küresel iktisadi sistem üzerinde toplumsal bir denetim oluşturmak. 1999 sonunda Seattle'da yapılan Dünya Ticaret Örgütü zirvesi sırasındaki kitlesel protestolar bu yeni rolün habercisi oldu. Bu kitapta işçilerin ve işçi örgütlerinin küreselleşme çağındaki öyküsü anlatılıyor. Kapitalizmin üretim modelleri, yeni uluslararası işbölümü, emeğin merkezi konuma yükselişi, zengin Kuzey ve yoksul Güney'in işçi hareketleri, yıllardır üye kaybeden sendikaların yeniden biçimlenişi, tüm dünyada insanca çalışma koşullarını hedefleyen sosyal şart tartışmaları, 'eski' ve 'yeni' enternasyonalizmler, gelecekteki iş biçimleri... Hepsi de bu öykünün parçaları. Ronaldo Munck, Liverpool Üniversitesi'nde Siyasi Sosyoloji Profesörü ve Küreselleşme ve Sosyal Dışlanma Birimi Başkanı. Güney Afrika'daki Durban-Westville Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün ırk ayrımcılığı rejimi sonrasındaki ilk başkanı oldu. Uzun yıllar Kuzey İrlanda'daki Ulster Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Halen Latin Amerika'da emek esnekliği ve işçi örgütleri üzerine araştırma yapıyor.

İnsan ve Toplum Dizisi

Kitap Yayınevi

ISBN 975-8704-17-6

9 789758 704170